ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

1
ANUL XI
1960

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1

ANUL XI

1960

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

APARE DE 2 ORI PE AN

Redacția: INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

București, Str. I. C. Frimu 11

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul XI, nr. 1 1960

SUMAR

STUDII Pag.

I. NESTOR, Principalele realizări ale arheologiei romîneşti în anii regimului democrat-popular 7
C. PREDA, Un nou aspect al începuturilor epocii Latène în Dacia (descoperirea de la Alexandria) 25
D. M. PIPPIDI, Ştiri noi despre legăturile Histriei cu geţii în epoca elenistică 39
GH. DIACONU, Consideraţii preliminare asupra necropolei de la Tîrgşor din secolele III—IV e.n. 55
I. BARNEA, Date noi despre Axiopolis 69
N. CONSTANTINESCU, Date noi în legătură cu Cetatea Neamţului 81
M. D. MATEI, Unele probleme în legătură cu începuturile vieţii orăşeneşti la Suceava 107

DISCUŢII ŞI NOTE

FL. MOGOŞANU, Unele aspecte ale paleoliticului de sfîrşit din ţara noastră .. 125
N. VLASSA, Cu privire la poziţia culturii Bükk în Transilvania 131
H. DAICOVICIU, Observaţii privind obştea sătească la geto-daci 135
E. BUJOR, Cu privire la unele monumente de la Durostorum 141
B. MITREA şi N. ANGHELESCU, Fragmente de cazan hunic descoperite în sud-estul Munteniei 155
M. COMŞA, Discuţii în legătură cu pătrunderea şi aşezarea slavilor pe teritoriul R.P.R. 159
N. CONSTANTINESCU, Noi observaţii în legătură cu stratul prefeudal de la Tîrgşor 167
P. DIACONU, Cu privire la patinele de os din epoca feudală timpurie 177

CRONICĂ

C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR, Descoperiri tardenoisiene în R.S.S. Moldovenească 179
G. BORDENACHE, Oraşul scufundat Spina şi necropolele sale 179
D. POPESCU, Săpăturile arheologice din Republica Populară Romînă în anul 1959 182
B. MITREA, Descoperiri recente de monede antice pe teritoriul Republicii Populare Romîne 189

RECENZII 195

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ 209

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

INSTITUT D'ARCHÉOLOGIE

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome XI nº. 1 1960

SOMMAIRE

ÉTUDES Pages

ION NESTOR, Les principaux résultats de l'activité archéologique roumaine sous le régime de démocratie populaire 7
CONSTANTIN PREDA, Un nouvel aspect de la civilisation La Tène en Dacie. (Les découvertes d'Alexandria) 25
D. M. PIPPIDI, Nouvelles informations sur les relations d'Histria avec les Gètes à l'époque hellénistique 39
GH. DIACONU, Considérations préliminaires sur la nécropole de Tîrgşor (IIIe—IVe siècles de notre ère) 55
I. BARNEA, Nouvelles données sur Axiopolis 69
N. CONSTANTINESCU, Nouvelles données concernant la forteresse de Neamţ 81
MIRCEA D. MATEI, Quelques problèmes relatifs aux débuts de la ville de Suceava 107

NOTES ET DISCUSSIONS

FL. MOGOŞANU, Quelques aspects du paléolithique final de Roumanie 125
N. VLASSA, A propos de la civilisation de Bükk en Transylvanie 131
H. DAICOVICIU, Observations sur la communauté de village chez les Géto-Daces 135
EXSPECTATUS BUJOR, Note sur quelques monuments épigraphiques de Durostorum 141
B. MITREA et N. ANGHELESCU, Fragments de chaudron hunique découverts dans le sud-est de la Valachie 155
MARIA COMŞA, Sur la pénétration et l'établissement des Slaves en territoire roumain 159
N. CONSTANTINESCU, Nouvelles observations relatives à la couche préféodale de Tîrgşor 167
PETRE DIACONU, Sur les patins en os de la première période de l'époque féodale 177

CHRONIQUE

C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR, Découvertes tardenoisiennes en R.S.S. Moldave 179
GABRIELLA BORDENACHE, La ville engloutie de Spina et ses nécropoles 179
DORIN POPESCU, Les fouilles archéologiques dans la République Populaire Roumaine, en 1959 182
BUCUR MITREA, Récentes découvertes de monnaies antiques sur le territoire de la R.P.Roumaine 189

COMPTES RENDUS 195

LISTE DES ABRÉVIATIONS USITÉES DANS LA REVUE 209

ÉDITIONS DE LA RÉPUBLIQUE POPULAIRE ROUMAINE

АКАДЕМИЯ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том XI, № 1 1960

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ Стр.

И. НЕСТОР, Основные достижения румынской археологии за годы народно-демократического строя ... 7
К. ПРЕДА, Находки в Александрии, новый вид начала латенского периода в Дакии ... 25
Д. М. ПИППИДИ, Новые сведения о связях Истрии с гетами в эллинистическую эпоху ... 39
Г. ДИАКОНУ, Предварительные заключения о могильнике в Тыргшоре (III—IV вв. и.э.) ... 55
И. БАРНЯ, Новые сведения об Аксиополе ... 69
Н. КОНСТАНТИНЕСКУ, Новые даниые о крепости Нямц ... 81
М. Д. МАТЕЙ, О зарождении городской жизни в Сучаве ... 107

ДИСКУССИИ И ЗАМЕТКИ

Ф. МОГОШАНУ, Некоторые вопросы позднего палеолита в Румынской Народной Республике ... 125
Н. ВЛАССА, К вопросу о культуре Bükk в Трансильвании ... 131
Х. ДАЙКОВИЧИУ, К вопросу о сельской общине у гето-даков ... 135
Е. БУЖОР, О некоторых эпиграфических памятниках из Durostorum ... 141
Б. МИТРЯ и Н. АНГЕЛЕСКУ, Два фрагмента гуинского котла, обнаруженные на юге Валахии ... 155
М. КОМША, К вопросу о проникиовении и расселеиии славян на территории РНР ... 159
Н. КОНСТАНТИНЕСКУ, Новые замечания относительно дофеодального слоя в Тыргшоре ... 167
П. ДИАКОНУ, О костяиых коиьках раннефеодальной эпохи ... 177

ХРОНИКА

К. С. НИКОЛЭЕСКУ-ПЛОПШОР, Открытия, относящиеся к тарденуазской эпохе в Молдавской ССР ... 179
Г. БОРДЕНАКЕ, Затонувший город Спина и его могильники ... 179
Д. ПОПЕСКУ, Археологические раскопки в Румынской Народной Республике в 1959 г. ... 182
Б. МИТРЯ, Новые иаходки аитичных монет на территории РНР ... 189

РЕЦЕНЗИИ ... 195

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ, УПОТРЕБЛЯЕМЫХ В ЖУРНАЛЕ ... 209

ИЗДАТЕЛЬСТВО АКАДЕМИИ РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

PRINCIPALELE REALIZĂRI ALE ARHEOLOGIEI ROMÎNEŞTI ÎN ANII REGIMULUI DEMOCRAT-POPULAR

Arheologia romînească ocupa în primele decenii ale secolului nostru un loc apreciat în cercetarea ştiinţifică internaţională. Competenţa, munca plină de sacrificiu, precum şi capacitatea de organizare ale lui Vasile Pârvan — căruia Ion Andrieşescu i-a fost un valoros ajutor şi continuator — au determinat în perioada 1914—1944, în ciuda condiţiilor nefavorabile din timpul regimului burghezo-moşieresc şi cu toate scăderile de ordin ştiinţific şi ideologic — un oarecare avînt al activităţii de cercetare arheologică din ţara noastră. S-au pus pe baze mai ştiinţifice şi s-au intensificat în măsură apreciabilă cercetările de arheologie a comunei primitive, ca şi cele privind perioada sclavagistă — cu cele două aspecte ale ei, colonizarea greacă din Dobrogea şi stăpînirea romană din Dacia şi Moesia — s-au formulat, deşi dintr-un unghi de interpretare accentuat idealist şi cu unele tendinţe şovine, unele principii juste cu privire la dezvoltarea autohtonă a procesului istoric în perioadele amintite, punîndu-se din nou şi mai documentat în evidenţă rolul populaţiilor geto-dace în formarea poporului romîn şi s-au intuit măcar, dacă nu s-au exprimat în teze precise, liniile de cercetare în domeniul arheologiei prefeudale şi slavo-romîne. Lipsa unei concepţii ştiinţifice şi coerente cu privire la legitatea dezvoltării procesului istoric, la rolul maselor muncitoare şi al luptei de clasă, lipsă izvorîtă din poziţia de clasă a majorităţii istoricilor din acea vreme, a fost ca să spunem aşa, mediul de cultură pe care a crescut şi individualismul de-a dreptul anarhic care a bîntuit în cîmpul cercetării istorice în general în perioada premergătoare instaurării puterii populare. Astfel se explică împrejurarea că, în ciuda strădaniilor lui Pârvan şi ale şcolii create de el, cercetările arheologice din ţara noastră nu au putut fi puse atunci pe un fundament ştiinţific solid şi nici coordonate şi sistematizate deplin; nu s-a putut crea un Institut de arheologie, iar arheologia orînduirii feudale a rămas, cu toate că se făcuseră unele descoperiri importante (de ex. la Curtea de Argeş), un domeniu în care diletantismul predomina încă şi mai puternic ca în celelalte sectoare ale arheologiei romîneşti.

Este din aceste motive explicabil că o dată cu lichidarea regimului burghezo-moşieresc, cu preluarea puterii de către clasa muncitoare şi cu revoluţia culturală determinată de construirea socialismului să se fi creat şi pentru cercetarea

arheologică noi condiţii, fundamental deosebite de cele anterioare, atît pe plan ideologic, cît şi material şi organizatoric. În mod obiectiv, începînd cu procesul de construire a socialismului, o nouă perioadă s-a deschis şi în istoria cercetărilor arheologice din ţara noastră. A devenit astfel în primul rînd posibilă o planificare de ansamblu, în funcţie de probleme precis formulate ştiinţific, a întregii munci de cercetare din acest domeniu, au fost înlăturate excrescenţele individualiste, aplicîndu-se în mod consecvent principiul muncii colective, s-au creat prin aceasta condiţiile unei cercetări egale, uniforme, a tuturor regiunilor ţării şi a tuturor perioadelor istorice pe care activitatea arheologică poate şi trebuie să le cuprindă şi s-a eliberat şi acest domeniu de muncă în colectiv şi în folosul colectivităţii de coşmarul absenţei sau insuficienţei mijloacelor materiale. Organizarea şi coordonarea întregii munci ştiinţifice din ţara noastră în cadrul *Academiei Republicii Populare Romîne* a realizat şi premizele nemijlocite ale creării *Institutului de arheologie*, ca formă organizatorică superioară a elaborării tematice şi a executării cercetărilor arheologice.

Mai presus de toate însă revoluţia socialistă, menită a scoate şi ţara noastră, în răstimp minim, din starea de înapoiere în care fusese menţinută, a determinat aplicarea în cîmpul cercetării ştiinţifice şi implicit şi în arheologie a concepţiei marxist-leniniste, întemeiate pe principiile materialismului dialectic şi istoric.

O viziune luminoasă şi coerentă asupra desfăşurării procesului istoric, o metodologie strictă şi just orientată, contactul strîns cu activitatea şi succesele ştiinţei sovietice au pus cercetarea arheologică romînească din anii puterii populare pe baze cu totul noi şi i-au determinat în mod esenţial eficienţa.

Materialismul istoric, pe care clasicii marxism-leninismului şi apoi cercetarea sovietică l-au demonstrat şi fundamentat şi pe studiul etapelor de început şi vechi ale istoriei omenirii — tocmai cîmpul cel mai propriu de cercetare al arheologiei — a fructificat în măsură considerabilă şi acest domeniu de cercetare şi a determinat o înţelegere profundă şi justă a procesului istoric.

Orientarea atenţiei cercetărilor asupra structurilor social-economice, asupra mijloacelor de producţie — şi în primul rînd a uneltelor de producţie — asupra evoluţiei necontenite a relaţiilor de producţie, precum şi asupra ansamblului dezvoltării istorice în cadrul unei legităţi demonstrabile ştiinţific, a dat adîncime noilor cercetări, a încadrat cercetarea arheologică romînească pentru întîia dată în mod hotărît şi consecvent în studiul istoriei societăţii omeneşti şi a transformat-o dintr-o simplă preocupare de « antichităţi », în care tindea să se înnămolească, într-o adevărată disciplină istorică.

Desigur că unele tendinţe care mai persistă pe ici-pe colo de a se accentua prea mult latura tehnicistă a acestor cercetări nu pot şi nu trebuie să umbrească realitatea cotiturii fundamentale şi durabile pe care arheologia romînească a realizat-o în acest răstimp. Atît rezultatele înregistrate, unele de excepţională importanţă şi asupra cărora se va stărui aci mai îndelung, cît şi consideraţia şi recunoaşterea pe care specialiştii din ţările prietene o acordă noii şcoli arheologice romîneşti — consideraţie şi recunoaştere pe care în ultima vreme şi numeroşi oameni de ştiinţă de dincolo de limitele lagărului socialist se văd obligaţi să nu i le refuze — constituie o dovadă obiectivă a progreselor realizate în acest domeniu. Au existat şi există desigur şi lipsuri, scăderi şi greutăţi, pe care nu trebuie să le pierdem din vedere, ci dimpotrivă să le avem mereu prezente în minte pentru a le înlătura cît mai curînd. Ele au fost reamintite

în parte, pentru întreg domeniul cercetării istorice din ţara noastră, în mod neechivoc şi concret[1].

Conştienţi de necesitatea îmbunătăţirii continui a muncii noastre, a aplicării tot mai consecvente şi mai adîncite a metodologiei marxiste în cercetarea arheologică, socotim legitim să consemnăm aici, ca o altă manifestare a optimismului cu care sîntem îndreptăţiţi să privim viitorul construcţiei socialiste, măcar cele mai importante realizări ale arheologiei romîneşti obţinute în condiţiile schiţate mai sus. Aceste rezultate au fost în cea mai mare măsură folosite şi valorificate şi cu prilejul redactării primului volum (istoria străveche şi veche) al tratatului de *Istoria Romîniei*.

*

Etapa din dezvoltarea societăţii omeneşti pe teritoriul patriei noastre caracterizată prin apariţia şi evoluţia primei orînduiri social-economice, cea a comunei primitive, nu poate fi cunoscută şi studiată decît aproape exclusiv pe bază de documente arheologice. S-a socotit de aceea necesar ca un prim efort să se facă în această direcţie, urmărindu-se în plus să se şteargă diferenţele care existau în cercetarea din acest punct de vedere a diferitelor regiuni ale ţării. Cu mijloace materiale considerabile şi printr-o activitate care continuă încă s-au deschis numeroase noi şantiere de săpături arheologice, realizîndu-se în răstimpul discutat aici un mare multiplu a ceea ce se făcuse înainte (şi oricum, activitatea arheologică organizată din ţara noastră va împlini în curînd 100 ani!).

În ceea ce priveşte cercetările din domeniul *paleoliticului*, în care lipsurile şi scăderile moştenite erau dintre cele mai grave, au existat şi după eliberare greutăţi în legătură cu cadrele calificate şi cu organizarea cercetărilor, prin însăşi natura lor de caracter mai complex. Astăzi se poate afirma că, în parte în colaborare cu colectivul de antropologie al Academiei R.P.R., şi cercetările asupra paleoliticului au început să se încadreze în ritmul celor privind alte epoci, mai ales după ce, într-un sector special al Institutului de arheologie, un număr minim de cadre tinere au fost deja formate. Descoperirile recente din valea Dîrjovului (r. Slatina), ca şi altele din cuprinsul şantierului arheologic de la marele complex Bicaz, au prelungit cu mult în trecutul îndepărtat cel mai vechi moment cunoscut pînă astăzi în care primii oameni (hominizii, « oamenii maimuţă ») au locuit pe aceste pămînturi. S-a dovedit astfel că şi teritoriul ţării noastre a făcut parte din marea arie geografică de locuire a primilor oameni şi deci din aceea pe care s-a petrecut procesul de antropogeneză. Prin alte descoperiri de la Bicaz, din paleoliticul superior, s-a stabilit că şi ţara noastră a fost locuită de neantropii fosili care au creat cea mai înaintată cultură din acele vremi (începînd de acum circa 30—40 000 ani) cunoscută pînă atunci din spaţiul cuprins între Don şi R. S. Cehoslovacă, dar neatestată încă la noi (aurignacianul superior răsăritean sau *gravettianul*). În domeniul cercetării neoliticului, în care activitatea a fost mai intensă, numai simpla înşiruire a succeselor înregistrate după eliberarea ţării ar ocupa un loc prea mare faţă de proporţiile acestei treceri în revistă. Este suficient să amintim că s-au descoperit complexe culturale a căror existenţă nici nu fusese măcar bănuită şi care au

---

[1] A se vedea editorialul: *Pentru aplicarea consecventă a teoriei marxist-leniniste în cercetările istorice*, din revista *Studii*, XI, 6, 1958, p. 5—20.

pus pe baze cu totul noi cercetarea întregului neolitic central şi est-european. Printre acestea se prenumără cultura *Criş* şi cea a *ceramicii liniare* descoperite în Moldova şi Transilvania, cea de tip *Vinča* şi fazele vechi ale culturii *Boian*, scoase la iveală în Oltenia şi Muntenia. În Dobrogea s-a descoperit şi cercetat complexul neolitic de tip Hamangia, identificîndu-se aici, de asemenea în chip neaşteptat, o succesiune de faze culturale de origine mediteraneană şi sud-vest-asiatică, dar evoluînd apoi local, şi totodată cele mai vechi cimitire neolitice din aceste părţi ale Europei. După modelul cercetărilor sovietice şi în strînsă legătură cu activitatea expediţiilor arheologice sovietice, s-a extins şi adîncit considerabil studiul complexului cultural neolitic de tip *Cucuteni*, prin dezvelirea pentru întîia dată, a unei întregi aşezări, acea de la Hăbăşeşti (r. Roman) — în timp ce aceea de la Truşeşti (r. Truşeşti) este şi ea aproape complet săpată. Aceste lucrări, ca şi numeroase alte săpături executate în aceeaşi problemă, au îngăduit să se stabilească succesiunea completă a fazelor de dezvoltare a acestor triburi, sezisîndu-se totodată elemente importante din evoluţia lor social-economică (de la matriarhat la patriarhat, de la economia de cultivatori primitivi la aceea păstorească) şi aducîndu-se o contribuţie la fundamentarea concretă a procesului universal-istoric al primei mari diviziuni sociale a muncii.

Cercetările în teren şi studiile elaborate în anii puterii populare asupra epocii neolitice din Romînia au întregit în măsură considerabilă cunoaşterea în ansamblu şi în toate regiunile ţării a acestei etape importante din dezvoltarea orînduirii comunei primitive, au înlăturat aşadar numeroase pete albe care existau pe harta răspîndirii triburilor neolitice, au stabilit cel mai complet şi mai închegat sistem de cronologie relativă a acestei epoci din cîte există în aceste părţi ale Europei şi au situat cercetarea arheologică romînească din acest domeniu în primele rînduri ale întrecerii internaţionale.

O atenţie deosebită s-a acordat perioadei de trecere de la economia neolitică avansată la aceea a epocii bronzului, — întemeiată de data aceasta pe agricultura primitivă cu plugul şi pe creşterea dezvoltată a animalelor domestice. Procesul transformării, în parte în ritm « furtunos », a triburilor neolitice locale, pe baza modificării interne a relaţiilor lor de producţie, dar în strînsă legătură cu evenimentele istorice, cum au fost contactul şi amestecul cu triburile de păstori veniţi dinspre răsărit şi influenţele culturale de origine sudică-mediteraneană, ca şi trecerea la relaţiile patriarhale şi răspîndirea probabilă a graiurilor indo-europene, au fost mult luminate de cercetările privind ultimele etape din dezvoltarea culturilor neolitice tîrzii locale şi grupul de înmormîntări tumulare aşa-numite « cu ocru roşu » (de ex. la Glăvăneştii Vechi şi Valea Lupului, r. Iaşi, la Stoicani, r. Bujor, Rast, r. Gura Jiului şi Verbiţa, r. Pleniţa), precum şi a noilor aşezări din pragul epocii bronzului (de pildă la Folteşti-Ruptura, r. Bujor, Cernavoda etc.).

Pentru epoca bronzului ea însăşi, prima mare perioadă de dezvoltare a relaţiilor patriarhale, se poate de asemenea semnala identificarea unui nou complex cultural în Oltenia (cultura *Verbicioara*), necunoscut pînă acum, săparea în întregime a cimitirului de incineraţie de la Cîrna, r. Gura Jiului (cu 116 morminte descoperite), precum şi intensificarea săpăturilor din aşezările şi cimitirele de la Sărata Monteoru. În vestul ţării, săpături făcute în Crişana la Vîrşand şi Socodor, Sîntion şi Otomani, — ca şi cele de la Pir din bazinul Someşului — au adus o contribuţie reală la studiul marelui complex cultural din epoca bronzului numit *Otomani*, care se extinde şi în partea nord-

estiică a R. P. Ungare şi în răsăritul Slovaciei, fiind studiat acolo paralel de arheologii maghiari şi slovaci.

Şi pentru această epocă, săpăturile amintite, ca şi numeroase alte cercetări pe tot cuprinsul ţării au condiţionat o mai precisă cunoaştere a bazei economice şi a suprastructurii diferitelor uniuni tribale care se constituiseră pe teritoriul ţării noastre şi o mai exactă periodizare a desfăşurării procesului istoric. Tezele teoretice privind apariţia, structura şi evoluţia democraţiei militare în cuprinsul patriarhatului incipient au putut fi verificate prin numeroase date concrete arheologice, referitoare bunăoară la răspîndirea armelor de piatră şi de bronz sau la apariţia şi frecvenţa mormintelor de luptători. Ca şi pentru neolitic, şi pentru această epocă primul volum al tratatului de *Istorie a Romîniei* va putea înfăţişa maselor largi, pentru întîia dată, harta răspîndirii regionale a diferitelor arii culturale şi unional-tribale care au acoperit în acele vremi teritoriul ţării noastre.

Perioada de trecere către prima epocă a fierului *(hallstattul* timpuriu) a reprezentat şi în spaţiul carpato-dunărean un răstimp de noi transformări economice, prin predominarea din nou a păstoritului, şi de mişcări ample de triburi. Este perioada în care se cristalizează diferenţierile lingvistice care au dus la separarea tracilor de iliri, slavi şi iranieni şi se constituie, în condiţiile difuzării metalurgiei fierului, noile uniuni tribale, în sînul cărora se vor diferenţia apoi treptat de restul tracilor (sudici), formaţiile tribale geto-dace. Cercetările întreprinse în perioada ce s-a scurs de la eliberarea patriei noastre au adus şi cu privire la această perioadă de trecere contribuţii noi, de natură să modifice nu numai interpretarea generală istorică, aşa cum o schiţaseră ultima dată V. Pârvan şi continuatorii săi, dar şi temeiurile faptice pe care ei se bizuiau.

S-a realizat astfel în primul rînd un studiu de ansamblu asupra tuturor descoperirilor de depozite şi turnătorii, ca şi de obiecte izolate de bronz din vremea respectivă, studiu completat cu o anchetă minuţioasă asupra descoperirilor asemănătoare din regiunile învecinate. Această lucrare de sinteză arheologică urmează să fie publicată în curînd. În afară de aceasta, prin săpături care se află în parte în curs de executare (de ex. la Mediaş), s-au stabilit mai precis formele de viaţă şi aspectele culturii materiale proprii triburilor de aici. O cercetare paralelă, în strîns contact de colaborare ştiinţifică, se face şi de către expediţia pruto-nistriană a Institutului pentru istoria culturii materiale a Uniunii Sovietice. În felul acesta s-au putut pune pe baze noi încercările de a determina epoca şi căile de răspîndire a metalurgiei fierului în această parte a Europei (cu rolul respectiv ce trebuie atribuit « căii cimeriene » prin Caucaz şi celei balcanice) şi s-au lămurit în parte premizele contactului dintre marile arii culturale, şi lingvistice ale vremii (iraniană, tracică, ilirică şi slavă). Este evident că în acest domeniu, care se leagă nemijlocit şi de problema originilor îndepărtate ale triburilor geto-dace şi ale culturii lor, efortul va trebui continuat şi intensificat.

De interes mai imediat au apărut cercetările privind prima epocă a fierului propriu-zisă *(hallstattul)*, în cursul căreia metalurgia fierului începe a se dezvolta pe baze locale şi la capătul evoluţiei căreia se produce constituirea definitivă a triburilor geto-dace (în anii între circa 800—450 î.e.n.). Săpăturile făcute atît în Moldova (de ex. la Corlăteni, Truşeşti şi Valea Lupului în reg. Iaşi, Poiana, r. Adjud, Stoicani, r. Bujor), ca şi în Oltenia (de ex. la Balta Verde), au concretizat cunoaşterea acestei perioade într-un chip care poate fi caracte-

rizat, prin raport la ceea ce se ştia înainte, drept îmbrăcarea cu ţesuturi vii a unui schelet. Predominarea încă a economiei păstoreşti — însoţită desigur şi de o oarecare agricultură — şi caracterul din nou mai accentuat războinic al relaţiilor dintre triburi şi uniuni, strîns legate de procesul de răspîndire a noilor unelte şi arme de fier şi în condiţiile determinate de absenţa încă a plugului perfecţionat (cu brăzdar de fier), au dat acestei prime perioade a epocii fierului caracterul unui răstimp în care relaţiile de producţie patriarhale ajung treptat în conflict cu dezvoltarea — ea însăşi în parte împiedicată de acele relaţii — a forţelor de producţie.

Teoria catastrofei produse la trecerea de la epoca bronzului la aceea a fierului (presupusa dispariţie bruscă a culturii înfloritoare a bronzului) a fost dezminţită de noile cercetări şi descoperiri, care au îngăduit să se urmărească mai complet şi mai precis, cu ajutorul datelor arheologice, transformările economice şi sociale din acel timp. Înmulţirea descoperirilor de caracter « scitic » atît în Transilvania (de ex. Costeşti, r. Tg. Mureş, Ciumbrud, r. Aiud, Sf. Gheorghe, r. Sf. Gheorghe), cît şi în regiunile extracarpatice ale ţării noastre (mai ales la Bîrseşti, r. Vrancea şi Ferigile, r. R. Vîlcea), ca şi observaţiile care s-au putut face cu ocazia săpăturilor arheologice, au lichidat vechea concepţie cu privire la acţiunea catastrofală a unor presupuse « invazii » scitice la apus de Nistru şi au demonstrat justeţea punctului de vedere documentat recent de învăţaţii sovietici după care nu se poate vorbi de o pătrundere năvalnică în spaţiul carpato-dunărean a unor triburi scitice, sau de expediţii masive de jaf şi de distrugere, ci mai degrabă de triburi şi culturi locale, asupra cărora s-a exercitat o intensă influenţă culturală scitică începînd din secolul VI î.e.n.

*

Studierea planificată şi just orientată ştiinţific, prin metodele arheologiei, a dezvoltării orînduirii comunei primitive pe teritoriul ţării noastre şi-a găsit în anii puterii populare cea mai firească încununare în amploarea şi adîncimea cercetărilor cu privire la dezvoltarea social-economică şi culturală a populaţiilor geto-dace din perioada a doua a epocii fierului. O dată cu înlăturarea concepţiilor greşite asupra organizării sociale a geto-dacilor, ca şi asupra rolului lor istoric, general şi local, prin aplicarea analizei materialist-istorice la faptele documentare cunoscute, s-au creat premizele unor cercetări arheologice fructuoase, menite să pună în justă lumină ştiinţifică pe de o parte încadrarea istoriei geto-dacilor în legitatea dezvoltării societăţii omeneşti, pe de alta, rolul lor real — esenţial ca fond autohton, dar interpretat şi înţeles de pe poziţiile teoriei marxist-leniniste, care exclud orice formă de şovinism, — în procesul de formare a poporului romîn.

Reluarea săpăturilor, lăsate în parte îndelung în părăsire, după avîntul relativ din vremea lui Pârvan, de la Zimnicea, Poiana, Popeşti (r. Domneşti), deschiderea unor şantiere de săpături arheologice corespunzătoare ca mijloace de lucru şi metode de cercetare în complexul cetăţilor dacice din Munţii Sebeşului (la Piatra Roşie, Grădiştea Muncelului, Blidaru, dar şi în alte numeroase puncte), ca şi executarea a multor altor săpături pe tot întinsul ţării, au îngăduit să se urmărească dezvoltarea societăţii geto-dace de la formele tîrzii ale democraţiei militare la primele formaţii statale de caracter sclavagist primitiv şi a culturii lor materiale de la elementele dezvoltate ale primei epoci a fierului pînă în pragul civilizaţiei. S-a lămurit procesul de formare şi evoluţia culturii

geto-dacice din epoca a doua a fierului (între circa 450 î.e.n. şi cucerirea romană), stabilindu-se cu mult mai multă precizie decît fusese posibil să se facă înainte — şi se făcuse cu unele interpretări esenţial greşite — rolul diferiţilor factori care au acţionat în acel proces, şi anume al celui autohton din prima epocă a fierului, ca factor fundamental, apoi al celui grecesc, scitic, celtic şi iliric. S-a stabilit pentru întîia dată, prin descoperirile de la Cernavoda şi din alte locuri, momentul istoric, mult mai îndepărtat în trecut decît se credea, în care cultura dacică a celui de al doilea fier a început să se formeze (circa 450 î.e.n.), s-a precizat caracterul zonal şi diferenţiat cronologic al procesului şi s-a putut în sfîrşit elabora o periodizare a dezvoltării societăţii dacice de-a lungul celor 550 de ani de durată a epocii a doua a fierului, întemeiată pe evoluţia ei internă şi pe acţiunea diferiţilor factori externi.

Dar rezultatul cel mai de seamă, de mare răsunet istoric, al noilor cercetări arheologice asupra istoriei dacilor este fără îndoială reprezentat de excepţionalele descoperiri făcute în cetatea centrală a sistemului de fortificaţii din munţii Sebeşului, cea de la Grădiştea Muncelului, unde au fost scoase la iveală prin săpături perseverente resturile unor mari construcţii economice, militare şi religioase din piatră, lemn şi pămînt, datînd din epoca de maximă înflorire a culturii dacice, cu cele două vîrfuri ale ei, unul în epoca lui Burebista şi celălalt în cea a lui Decebal. Precizarea caracterului organizării social-economice a populaţiei dacice din acea regiune a ţării şi din vremea amintită, ca o formaţie statală sclavagistă incipientă, în care se petrece trecerea de la relaţiile de producţie comunitare ale orînduirii gentilice, la cele ale unei societăţi ce se rupe în clase antagoniste, a constituit totodată una din cele mai importante cuceriri ale arheologiei romîneşti din perioada construirii socialismului şi o documentată dovadă a eficienţii şi justeţei metodologiei marxiste în interpretarea monumentelor arheologice şi a ştirilor scrise.

Realizarea unei cunoaşteri mai adînci şi mai largi a aspectelor şi manifestărilor vieţii dacilor de pe întregul cuprins al ţării noastre (la care se adaugă şi datele noi obţinute în teritorii învecinate de cercetarea sovietică şi cea cehoslovacă) a creat în acelaşi timp şi premizele istorice şi arheologice necesare, care lipseau în mare măsură, pentru sezisarea şi urmărirea şi mai departe în timp, dincolo de stăpînirea romană în Dacia şi de încetarea ei, a continuităţii populaţiilor dacice în spaţiul carpato-dunărean. Problema aşa-numiţilor daci « liberi », necuprinşi în provinciile create de romani numai pe o parte din teritoriul dacic vechi, s-a putut pune şi cerceta pe temeiuri sigure de-abia datorită cercetărilor reamintite pe scurt în cele de mai sus.

*

Colonizarea litoralului Mării Negre de către grecii epocii arhaice şi clasice a afectat, după cum se ştie, de asemenea şi ţărmul dobrogean, unde s-au păstrat, pe teritoriul romînesc, pe lîngă alte numeroase urme, mai ales ruinele celor trei oraşe, Histria, Tomis (Constanţa) şi Callatis (Mangalia). Prezenţa acestor monumente a impus desigur încă de la început obligaţii precise arheologiei romîneşti, care urma să-şi aducă şi ea contribuţia la studierea pe plan internaţional a sclavagismului clasic. Împrejurarea că — în timp ce ruinele ultimelor două oraşe antice se găsesc în cea mai mare parte sub construcţiile actualelor oraşe — la Histria ele erau absolut libere de construcţii mai noi, constituia o uşurare esenţială a cercetărilor.

V. Pârvan nu a pregetat de aceea să încerce în primul rînd dezvelirea pe plan mare şi studierea ruinelor de la Histria şi a deschis acolo în 1914 un şantier arheologic pe care l-a dezvoltat pînă la dispariţia lui în 1927. Printr-o muncă plină de abnegaţie şi o organizare a procurării mijloacelor de lucru în mare parte independentă de sprijinul oficial, Pârvan şi continuatorii săi reuşiseră pînă în 1944 să dezvelească o porţiune din zidul de incintă al cetăţii Histria din vremea stăpînirii romane (sec. III e.n.), să scoată la iveală unele monumente din interiorul cetăţii şi să adune un număr de piese epigrafice, arhitectonice, sculpturale şi ceramice, importante, cu ajutorul cărora s-au schiţat primele încercări de reconstituire a istoriei politice şi în parte şi a celei culturale a acestui oraş. Planul restrîns de cercetări (care se limitase la incinta din epoca romană şi nu a pătruns nici acolo decît incidental în adîncime, în straturile mai vechi), lipsa unei concepţii juste asupra implicaţiilor de ordin social, economic şi istoric ale fenomenului întemeierii coloniilor greceşti din acest teritoriu, cu consecinţa ignorării în mare măsură şi a naturii schimbătoare a caracterului aşezărilor greceşti şi a determinării sale obligatorii în funcţie de caracterul societăţii autohtone cu care grecii au ajuns în contact nemijlocit, ca şi greutăţile materiale, au făcut ca lucrările şantierului Histria să progreseze foarte lent între 1914—1944 şi să aducă doar o contribuţie restrînsă, adeseori de natură pur factică, atît la istoria ţării noastre cît şi la cea a sclavagismului clasic în genere.

La Callatis (Mangalia) săpături epizodice, lipsite de continuitate reală şi de un plan de ansamblu, imposibil de elaborat atunci şi din cauza împrejurărilor locale speciale, fuseseră executate de asemenea în incinta romană şi în necropola tumulară (O. Tafrali şi Th. Sauciuc-Săveanu), cu rezultate nesistematizate şi oricum mai puţin valorificate decît cele obţinute la Histria.

Astăzi, după reorganizarea şi intensificarea de către Academia R.P.R. a săpăturilor arheologice din centrele greco-romane de pe coasta romînească a Mării Negre, şantierul Histria, cel de la Mangalia şi cel de la Constanţa sînt cunoscute maselor largi din ţara noastră prin numeroasele şi importantele descoperiri ce s-au făcut şi ies necontenit la iveală acolo şi sînt vizitate tot mai frecvent de cercetători şi turişti.

Fenomenul colonizării greceşti, etapele lui de dezvoltare, relaţiile reciproce dintre greci şi uniunile tribale geto-dace, temeiurile economice şi sociale ale lor, ca şi organizarea socială, politică şi administrativă a fiecărei din cele două societăţi aflate în contact, au devenit mult mai limpezi şi înseşi manualele noastre de istoria patriei reflectă, prin lărgirea şi îmbogăţirea capitolelor respective, marele progres realizat.

În mod special lucrul a putut fi realizat prin folosirea experienţei şi tezelor învăţaţilor sovietici care au cercetat şi studiat oraşele greceşti din acelaşi complex aflate pe coasta sovietică a Mării Negre, şi au aplicat principiile teoriei marxiste la interpretarea fenomenului, — şi — ca urmare — prin restructurarea fundamentală a planului de săpături de la Histria.

Astfel, fără a se părăsi săpăturile din incinta romană, care dimpotrivă au fost lărgite şi conduse în profunzime, noile săpături au încercat să cuprindă întreg spaţiul locuit şi clădit al vechiului oraş. S-au sezisat astfel în situaţii stratigrafice clare resturi importante din construcţiile civile, economice şi de apărare din perioadele arhaică, clasică, elenistică şi romană şi s-au putut formula primele concluzii întemeiate cu privire la evoluţia topografică a vechiului

oraş grecesc. Pe această bază, informaţiile epigrafice descoperite mai demult sau scoase de-abia acum la iveală, ca şi unele ştiri literare, au putut fi interpretate mai adînc şi mai just, punîndu-se în evidenţă evoluţia relaţiilor de producţie din societatea grecească de la Histria şi rolul luptei de clasă în transformările politice, economice şi culturale stabilite. În ultimii ani, a început şi explorarea sistematică a necropolei tumulare a Histriei, cu noi rezultate, extrem de semnificative, privind relaţiile oraşului grecesc cu populaţia locală getă. Lucrările şantierului anexă de la Tariverdi (circa 15 km de Histria în interiorul Dobrogei) au arătat pentru întîia dată intensitatea şi caracterul pătrunderii grecilor în interiorul ţinutului, ca şi a raporturilor lor cu băştinaşii în perioadele arhaică, clasică şi elenistică. Trebuie subliniat că cercetările de la Histria — mai ales — dar şi din celelalte centre antice de pe litoral sau din preajma lui, nu s-au limitat numai la descoperirea şi valorificarea monumentelor greceşti, ci au cuprins deopotrivă şi pe cele din perioada stăpînirii romane şi a celei bizantine. Nu poate fi omisă de asemenea menţionarea faptului că prin activitatea Muzeului regional Constanţa şi cu sprijinul deplin al organelor locale ale puterii populare, în strînsă colaborare cu Institutul de arheologie, cercetarea şi păstrarea ruinelor din cuprinsul oraşelor Constanţa (cu unele descoperiri şi realizări despre care presa a relatat şi de curînd) şi Mangalia, ca şi din alte puncte de pe litoral, legată şi coordonată cu marile construcţii economice şi turistice ce se ridică acolo, au început să dea rezultate care completează în chipul cel mai bine venit realizările obţinute prin lucrările de mare amploare, de lungă durată şi de caracter sistematic executate în anii construirii socialismului la Histria.

Răsfrîngerea cunoştinţelor noi, prilejuite de marile cercetări din centrele antice de pe litoral asupra istoriei restului ţării noastre au determinat, direct sau indirect, şi o adîncire a cunoaşterii şi înţelegerii dezvoltării din regiunile mai apropiate sau mai îndepărtate. Lucrul este valabil şi pentru perioada arhaică şi clasică a dăinuirii centrelor greceşti — prin limpezirea multor amănunte din viaţa triburilor geto-dace aflate în prima epocă a fierului şi la trecerea către cea de-a doua, — şi pentru cea elenistică — cînd relaţiile greco-băştinaşe se extind pînă în Transilvania, — ca şi pentru perioada romană şi bizantină, pentru care de pildă cercetările de pe litoral pun la dispoziţie nu numai aspecte mai clare ale unor fenomene istorice care au afectat şi restul teritoriului ţării, dar adesea şi ajutorul mai modest, dar important în desfăşurarea cercetărilor, al unor *datări* relative sau absolute mai precise a numeroase elemente şi situaţii arheologice. . . . .

Perioada sclavagismului roman, ca şi monumentele referitoare la el, s-au bucurat în perioada dinainte de 23 August, atît în *Dacia* (în Oltenia, Transilvania, mai puţin în Banat), cît şi în *Moesia* (Dobrogea) de o atenţie, pe care desigur o meritau în sine, dar care, ţinînd seama de ponderea ce li se dase prin raport la studiul dezvoltării societăţii băştinaşe şi în interpretarea desfăşurării istoriei ţării noastre, nu constituia mai puţin metodologic o orientare greşită. Studiată de pe poziţiile interpretării idealiste şi unilaterale, a « misiunii civilizatorii » a imperiului, prin contrast cu lipsa presupusă de semnificaţie istorică a « barbarilor », pătrunderea romană în regiunile de la nordul Dunării de Jos nu a putut fi situată just în ansamblul istoriei patriei noastre, — cu toate cercetările şi descoperirile arheologice, numeroase şi valoroase care s-au făcut. S-a socotit de aceea, ca, pînă la o cunoaştere mai adîncită şi mai largă a vieţii

populaţiilor locale, dinainte, din timpul şi de după stăpînirea romană, şi pînă la crearea premizelor unei înţelegeri mai juste a tuturor implicaţiilor istorice ale acestui fenomen, cercetările arheologice referitoare la sclavagismul roman de pe teritoriul ţării noastre să fie restrînse la minimul impus de obligaţia de a salva obiective periclitate şi de unele probleme speciale (ca de ex. lămurirea problemei *limes*-ului din răsăritul Transilvaniei). După cum s-a amintit însă, pe litoralul dobrogean în mod necesar cercetarea straturilor din epoca romană a continuat şi s-a intensificat.

Oricît de paradoxal ar părea, însuşi faptul că în ultimii ani s-a socotit în mod general că săpăturile în obiectivele romane trebuie reluate şi aduse la un anumit nivel de amploare şi intensitate, confirmă justeţea măsurii iniţiale de a reţine o vreme acest sector de activitate arheologică. Aceasta pentru că noile săpături şi studii de arheologie romană se fac acum în *alt* spirit şi urmăresc în mare măsură *alte* probleme. O dată ce s-a creat un cadru mai precis, mai clar şi mai complet al cunoaşterii vieţii populaţiilor locale şi din momentul în care s-au putut formula mai just problemele pe care studiul sclavagismului roman din Dacia le putea lumina, după ce s-au dezbătut, pe baza rezultatelor înregistrate de arheologie, lingvistică şi alte discipline, liniile pe care urmează să se mişte cercetarea formării poporului romîn, reluarea săpăturilor arheologice în monumentele sclavagiste romane din ţara noastră a putut fi preconizată şi realizată pe baze noi. Astfel, redeschiderea şantierului de la Porolissum (Moigrad), iniţierea dezgropării altor castre romane în Transilvania, reluarea lucrărilor de la Celei (Sucidava) şi Capidava şi a celor de la Barboşi-Şendreni, săparea marelui cimitir din sec. III—VII e.n. de la Piatra Frecăţei, r. Hîrşova, urmăresc de data aceasta, pe de o parte, lămurirea problemelor legate de continuitatea populaţiei dacice în timpul stăpînirii romane, de trăsăturile economice, sociale şi politice ale stăpînirii romane în raport cu populaţia locală şi lupta acesteia din urmă şi a triburilor înrudite dinafara graniţei imperiului împotriva exploatării romane. Rezultatele nu au întîrziat să se arate: continuitatea populaţiei dace *sub* stăpînirea romană a fost dovedită mai ales prin săpăturile făcute în cimitirul autohton din sec. II şi III e.n. de la Soporul de Cîmpie, r. Turda. Pe de altă parte, un deosebit accent se pune pe sezisarea faptelor putînd dovedi persistenţa daco-romană (a elementelor romanizate) în perioada după retragerea aureliană (persistenţă dovedită recent arheologic într-un caz tipic prin reanalizarea unor descoperiri mai vechi de la Apulum (Alba Iulia), arătîndu-se prezenţa acolo a unei populaţii romanizate pînă către anul 400 e.n.). Se urmăresc, de asemenea, componenţa etnică şi rolul populaţiilor « barbare » pătrunse în vechile provincii romane după retragerea trupelor imperiale, noile forme de economie şi de organizare socială care se dezvoltă în condiţiile date şi nu mai puţin prezenţa şi acţiunea în continuare a statului sclavagist roman în descompunere la nordul Dunării.

Din acest ultim unghi de abordare a cercetărilor arheologice privind sclavagismul roman, este evident că se caută aşezarea pe temeiuri mai solide şi pe poziţii mai juste a cercetării epocii prefeudale; cunoaşterea condiţiilor în care a sfîrşit stăpînirea romană din Dacia şi a soartei ulterioare a vechilor centre romane sînt menite desigur — în lumina noilor concepţii — să clarifice de data aceasta — pentru că vechile cercetări au neglijat în foarte mare măsură aceste aspecte — configuraţia etnică şi condiţiile economice şi sociale ce s-au creat pe teritoriul ţării noastre în perioada ce a urmat eliberării Daciei.

Există aşadar suficiente motive, care impun continuarea şi intensificarea săpăturilor arheologice şi a studiilor istorice referitoare la perioada stăpînirii romane pe teritoriul ţării noastre.

Ancorarea precisă şi fermă a perioadei de stăpînire romană în Dacia şi în Dobrogea de istoria anterioară — care culminează în statul incipient dac şi lupta lui Decebal — şi de cea ulterioară, în care iau naştere premisele orînduirii feudale şi se petrec procesele decisive ale formării poporului romîn, situează pe de o parte perioada amintită în contextul istoric real, definindu-i just proporţiile, iar pe de alta deschide perspectivele necesare pentru o abordare fructuoasă a continuităţii daco-romane şi a începuturilor îndepărtate ale feudalismului pînă la venirea slavilor.

*

Perspectivele amintite sînt însă strîns legate de procesul lichidării stăpînirii romane în Dacia, nu numai prin latura romană a sa, ci şi prin cea « barbară ». Criza sclavagismului roman şi atacurile « barbarilor » sînt cei doi poli ai depăşirii orînduirii sclavagiste în Europa. La noi, sectorul « barbar » a fost reprezentat dintru început de masele de daci « liberi », rămaşi în afara provinciilor tăiate de romani în vechiul teritoriu dacic. Încă din a doua jumătate a sec. III e.n., în preajmă îşi fac apariţia şi alte neamuri, în principal sarmaţi şi germani răsăriteni (goţi) deocamdată; grupuri din aceste populaţii pătrund chiar în teritoriul dacic. Într-un fel, încă de atunci începe perioada migraţiilor în aceste părţi ale Europei.

Se poate spune fără exagerare că una din cele mai proeminente realizări ale arheologiei romîneşti din anii puterii populare este aceea de a fi creat, din timide şi răsleţe începuturi, şi arheologia perioadei migraţiei popoarelor. Lăsînd la o parte preocupările mai vechi sau mai noi ale unor învăţaţi străini, de fapte şi documente ţinînd de această perioadă de pe teritoriul ţării noastre şi referindu-ne, cum este firesc, la activitatea de cercetare în teren, de căutare sistematică şi descoperire de noi documente arheologice şi la elaborarea unei periodizări şi interpretări istorice, se poate spune că o arheologie prefeudală a început să existe efectiv la noi în ţară de-abia în aceşti ani. Studiile lui C. Diculescu din anii 20 ai secolului nostru — întemeiate în primul rînd pe texte scrise şi pe speculaţii lingvistice —, comentariile lui I. Andrieşescu din aceeaşi perioadă *(De la preistorie la evul mediu!)*, ca şi unele consideraţii mai mult intuitive ale lui Pârvan, nu au putut înlocui nici o clipă o activitate de cercetare arheologică sistematică şi amplă, orientată asupra unor probleme precis formulate şi condusă consecvent — aşa cum a avut loc în anii construirii socialismului.

Un impuls deosebit au căpătat aceste cercetări în urma sarcinii trasate de Congresul al II-lea al P.M.R. ca pe lîngă elaborarea tratatului de Istoria Romîniei să se păşească la studierea şi rezolvarea problemei formării limbii şi poporului romîn. Comisia specială « pentru studiul formării limbii şi poporului romîn » înfiinţată în 1956 pe lîngă Prezidiul Academiei R.P.R., alături de cercetările de caracter lingvistic, toponomastic, antropologic şi etnografic, a pus un accent deosebit pe intensificarea şi sistematizarea cercetărilor arheologice referitoare la faimosul « mileniu întunecat » din istoria poporului romîn (de la retragerea aureliană pînă la apariţia în lumina textelor scrise a primelor formaţii statale feudale romîneşti). Rezultatele înregistrate pînă în prezent în cadrul unei activităţi de cercetare în teren şi de valorificare

a tuturor datelor deja cunoscute, au fost comunicate numai parţial, în rapoarte preliminare, şi au fost, în măsura în care au fost deja elaborate, sintetizate în partea a IV-a a volumului I al tratatului de *Istorie a Romîniei*. Publicaţii largi şi complete sînt în curs de întocmire şi vor fi tipărite începînd din 1960.

Şi de data aceasta, spaţiul neîngăduind nici măcar o simplă enumerare completă a numeroaselor lucrări de descoperire efectuate sau a studiilor întocmite, se impune o mărginire la menţionarea rezultatelor de interes istoric mai importante. Continuitatea locuirii populaţiilor dacice în teritoriile neocupate de romani în secolele II şi III e.n. a putut fi stabilită prin studierea tezaurelor monetare din Moldova şi a fost confirmată pentru secolul III prin identificarea în 1949 a culturii de la *Poieneşti* (r. Vaslui), urmată de alte descoperiri care arată desimea populaţiei dacice (carpice) în această parte a ţării şi prosperitatea ei. În Muntenia, descoperirile din 1958 de la Bucureşti-Militari şi Chilia, r. Vedea, ca şi din alte puncte, au dovedit acelaşi lucru.

S-a stabilit apoi că triburile nomade sarmatice nu au pătruns la apus de Prut decît începînd din a doua jumătate a sec. III e.n., în timp ce goţii nu se stabilesc aici decît aproximativ de la anul circa 300 e.n. De deosebită importanţă este însă descoperirea, — pentru întîia dată fundamentată precis arheologic —, că întins răspîndita cultură materială caracteristică în secolele III—IV e.n. pentru spaţiul dintre Don şi Carpaţii apuseni, cunoscută pe teritoriul Uniunii Sovietice sub numele de cultura Cerneahov, iar la noi sub cel de Sîntana de Mureş, şi asupra căreia s-au făcut variate supoziţii (gotică, slavă, dacică, sarmatică, sau comună tuturor), este prezentă în sec. IV e.n. pe teritoriul ţării noastre în două variante, dintre care una aparţine în mod cert populaţiei localnice dace (săpăturile de la Spanţov, dar mai ales cele de la Olteni, r. Olteni şi altele). Recent lucrul s-a confirmat şi pentru partea de răsărit a Transilvaniei (la Reci, r. Sf. Gheorghe). Arheologia a reuşit aşadar să stabilească, dincolo de orice îndoială, existenţa în continuare pînă la finele sec. IV e.n., şi a vechii populaţii băştinaşe dace şi rolul în consecinţă mai redus al populaţiilor alogene aflate în migraţie.

În legătură cu problema continuării procesului de răspîndire a limbii şi civilizaţiei romane la nord de Dunăre şi după retragerea aureliană, deci a axului de romanizare pe care l-a constituit Dunărea de la Baziaş pînă la vărsare, pe ambele maluri ale ei, săpăturile reluate de la Celei (Sucidava) continuă încă a servi drept pilot, dar şantierul de la Barboşi-Şendreni s-a şi alăturat cu unele rezultate noi (prezenţă romană pînă în sec. IV e.n. !) la adîncirea acestei probleme. Este desigur oportun ca astfel de cercetări să se facă şi în alte puncte potrivite de pe malul de nord al Dunării şi există condiţiile ca ele să înceapă curînd.

Invazia hunilor din 376 e.n., atacurile şi dominaţia lor pînă la 454 e.n., instalarea după 454 a unei dominaţii gepidice în Transilvania, au creat o situaţie nouă în spaţiul carpato-dunărean, care a pus cercetării arheologice probleme deosebit de grele. Săpăturile de pe marele şantier de la Moreşti, întregite cu cele de la Porumbenii-Mici, r. Cristurul Secuiesc, ca şi cu acelea din alte puncte din Transilvania (mai ales de la Bratei, r. Mediaş) au pus în evidenţă existenţa în Transilvania în perioada dintre circa 400 şi 630 e.n. a unei populaţii relativ numeroase, a cărei cultură materială continuă tradiţiile locale din sec. IV e.n. şi care, dată fiind răspîndirea ei densă în toată provincia, nu poate fi socotită în întregime de origine germanică (gepidică). Economia ei era întemeiată pe

agricultura cu plugul cu brăzdar de fier şi pe păstorit. În cuprinsul acestui grup trebuie căutate şi elementele daco-romane rămase aici după retragerea aureliană şi a căror prezenţă pînă către anul 400 e.n. a fost — după cum s-a amintit — demonstrată arheologic.

Cercetările de la Moreşti, ca şi descoperirile din alte puncte, au precizat aşadar « greutatea specifică » a prezenţei gepizilor în Transilvania şi rolul lor de populaţie suprapusă. S-a stabilit de asemenea că stăpînirea avarică (după anul 568 e.n.) s-a exercitat de asemenea în mare măsură de la distanţă, podişul Transilvaniei nefiind ocupat efectiv de către aceşti păstori războinici asiatici, care au trimis aici doar temporar unele detaşamente.

În provinciile extracarpatice ale ţării noastre situaţia pînă la venirea slavilor (începînd din a doua jumătate a sec. VI e.n.) nu a fost încă sezisată în mod clar, dar descoperirile de la Sărata Monteoru, despre care se va vorbi imediat, confirmate de altele recente de la Ipoteşti, r. Slatina, Bucureşti—Ciurel şi Cîndeşti, r. Buzău, demonstrează măcar indirect deocamdată persistenţa populaţiei băştinaşe stabile în timpul dominaţiei hunice şi după aceea, pînă la venirea slavilor.

Identificarea pe cale arheologică a celei mai vechi locuiri slave pe teritoriul R.P.R. reprezintă şi ea unul din cele mai importante şi răsunătoare succese ale activităţii arheologice romîneşti din anii puterii populare şi subliniază totodată marele pas înainte făcut de cercetarea istorică la noi în ţară. Trebuie amintit că nu se cunoştea înainte nici un singur obiect, de orice natură ar fi fost el, care să poată fi atribuit cu certitudine slavilor. Astăzi ţara noastră stă, în ceea ce priveşte cercetarea celei mai vechi culturi materiale din perioada de expansiune a triburilor slave (sec. VI—VII e.n.), în fruntea ţărilor prietene din jur, prin cercetarea în întregime a marelui cimitir slav arhaic de incineraţie de la Sărata Monteoru (1580 de morminte cercetate) şi prin descoperirea aşezărilor slave din aceeaşi vreme de la Suceava. În acelaşi timp, la Sărata Monteoru s-a putut stabili, pe baza contactelor culturale ce se reflectă în obiectele descoperite, şi prezenţa unei populaţii locale cu care slavii au intrat în contact aici şi care, după elementele identificate, se arată a fi descendentă din cea din sec. IV e.n.

Prezenţa slavilor este atestată în Transilvania începînd de-abia din sec. VII e.n., şi a fost documentată arheologic deocamdată prin mormintele tumulare descoperite şi cercetate la Someşeni, r. Cluj şi Nuşfalău, r. Şimlău, ambele aparţinînd sec. VIII e.n. În Muntenia şi Moldova, prin săpăturile de la Bucureşti, Hlincea, Spinoasa şi Dăneşti, regiunea Iaşi, ca şi prin numeroase alte descoperiri, resturile materiale ale prezenţei slavilor au fost urmărite de-a lungul secolelor VII—IX e.n. Cercetarea arheologică a prezenţei slavilor pe teritoriul R.P.R. şi a rolului lor în formarea poporului romîn este în curs de desfăşurare şi o dată cu o şi mai mare intensificare a investigaţiilor arheologice este de aşteptat să ducă la rezultate de importanţă covîrşitoare.

Săpăturile executate stăruitor în cimitirele slave de incineraţie din secolele IX (?) —X e.n. de la Satul-Nou, r. Adamclisi, la care s-au adăugat cele din cimitirul înrudit de la Histria şi descoperirile de la Castelu, r. Medgidia, precum şi cele recente din stînga Dunării, la Chişcani, r. Brăila, au înfăţişat dezvoltarea tîrzie a grupurilor slave din aceste regiuni şi au apropiat de înţelegerea noastră aspecte importante ale procesului de simbioză, de convieţuire, a slavilor cu o populaţie care la data aceasta poate fi considerată drept proto-romînească.

În adevăr, prin săpături programate de asemenea de « Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului romîn » şi continuate mai mulţi ani de-a rîndul mai ales la Dridu, r. Urziceni şi Bucov, r. Ploieşti, s-a identificat, circumscris şi datat exact pentru întîia dată cultura materială de tip *Dridu*, ale cărei caractere, răspîndire şi elemente genetice îndreptăţesc atribuirea ei unei populaţii proto-romîneşti aflate în contact cu grupuri slave.

De o importanţă decisivă în stabilirea acestor date au fost săpăturile de mare amploare şi îndelungate care s-au executat în centrele romano-bizantine de pe malul drept al Dunării, la Garvăn (Dinogetia), Capidava şi la Galliţa (Păcuiul lui Soare), r. Adamclisi. Răspîndirea densă a aşezărilor culturii Dridu mai ales în sudul Moldovei, Muntenia şi Oltenia, ca şi în dreapta Dunării, în Dobrogea şi Bulgaria de nord-est, determină menţinerea stăruitoare a axului cercetărilor privind această perioadă şi aceste probleme pe axul Dunării, cu regiunile limitrofe de pe ambele maluri. Va fi însă necesar ca cercetările referitoare la cultura Dridu să se extindă şi în Transilvania, unde la Blîndiana (pe Mureş) r. Orăştie, cultura Dridu a fost deja identificată, în timp ce în răsăritul provinciei, în raionul Sf. Gheorghe de ex. — *unde nu există resturi slavo-maghiare din secolele XI—XII e.n.* — elemente înrudite cu cultura Dridu s-au descoperit deja. Descoperirea şi cercetarea în parte a cimitirului de inhumaţie de la Sultana, r. Olteniţa, ca şi a celui de la Ciumbrud, r. Aiud, de caracter creştin în parte, şi în mare măsură legate de cultura Dridu, sînt menite, pe măsura continuării lucrărilor, să ducă la o şi mai diferenţiată interpretare istorică a acestor date arheologice cu totul noi şi deosebit de relevante pentru formarea poporului romîn. Faptul că astăzi se poate vorbi, în cadrul unei ipoteze întemeiate ştiinţific, despre o cultură materială proto-romînească din sec. X e.n., măsoară mai exact decît orice alt criteriu, distanţa care separă stadiul în care se găsea arheologia romînească înainte de 23 August 1944 şi cel în care ea se află astăzi. Arheologia a desţelenit un nou domeniu, în care întunericul istoric, cauzat de lipsa ştirilor scrise sau de opacitatea lor, a început a fi treptat risipit şi a dezvăluit unele luminişuri nebănuite pînă de curînd. Posibilităţile create acum arheologiei romîneşti i-au îngăduit să străbată şi în acest domeniu — deschis înainte tuturor speculaţiilor şi aprig disputat de teorii total contradictorii — o cale care poate pe drept uimi pe cel ce-şi aruncă o privire înapoi, către punctul de pornire.

*

Aceleaşi condiţii au determinat — după cum s-a menţionat deja — şi punerea pe baze noi, ca şi dezvoltarea la dimensiunile corespunzătoare, a arheologiei orînduirii feudale din ţara noastră. Prin deschiderea în 1950 a primului şantier arheologic feudal din Romînia, cel de la Suceava, ale cărui lucrări continuă şi astăzi în ritm neobosit, arheologia s-a alăturat şi în acest domeniu celorlalte discipline istorice şi a început să dea o contribuţie esenţială la cunoaşterea mai exactă, mai adîncă şi mai multilaterală a vieţii feudale din aceste locuri. Orientate deopotrivă către obţinerea unor noi date şi informaţii, ca şi către realizarea unei periodizări întemeiate pe observaţii precise a diferitelor elemente materiale ale civilizaţiei feudale moldoveneşti din secolele XIV—XVII e.n., urmărind nu mai puţin precizarea metodelor de investigaţie şi formarea unor cadre pregătite de arheologi feudali. săpăturile de la Suceava, — care au fost urmate în Moldova de numeroase altele (de ex. la Cetatea

Sucevei, Putna, Piatra Neamţ, Vaslui, Bîrlad etc.) — au lămurit temeiurile vechi şi prefeudale ale feudalismului moldovean, au precizat conţinutul şi evoluţia aspectelor materiale ale acestuia, au adus numeroase informaţii noi cu privire la viaţa de curte, de tîrg şi rurală din secolele amintite şi sînt menite, pe măsură ce vor fi valorificate, să pună pe baze cu totul noi studiul activităţilor meşteşugăreşti. Relaţiile de producţie feudale, acţiunea luptei de clasă, rolul esenţial al maselor muncitoare în desfăşurarea procesului istoric, toate aceste aspecte ale vieţii societăţii feudale din Moldova capătă în lumina materialelor şi datelor arheologice contururi mai precise şi orientează concret interpretarea documentelor scrise.

Pe baza experienţei şi rezultatelor înregistrate de activitatea arheologică din aria feudalismului moldovean a devenit posibilă deschiderea unui nou mare şantier feudal şi în Muntenia, la Tîrgşor, r. Ploieşti. Lucrările preliminare executate acolo în ultimii ani, în colaborare cu Muzeul regional Ploieşti, au dus deja la rezultate importante, pe cale de a fi dezvoltate. Paralel s-au executat cercetări arheologice de întindere mai restrînsă şi la alte obiective feudale din Muntenia şi Oltenia. În planul pentru anul 1960 s-au programat, ca o manifestare a începutului de maturizare a arheologiei feudale romîneşti, şi primele lucrări de explorare în două importante obiective din Transilvania — Biharia şi Cenad — unde vor fi de urmărit probleme istorice de capitală importanţă în legătură cu începuturile feudalismului romîno-slav şi ungar.

În domeniul arheologiei feudale, ca şi în celelalte, formularea ştiinţifică a problemelor pe baza metodologiei marxiste, urmărirea elementelor fundamentale ale vieţii istorice — dezvoltarea forţelor de producţie şi transformarea corespunzătoare a relaţiilor de producţie — organizarea lucidă în funcţie de obiectivele urmărite şi alocarea mijloacelor materiale corespunzătoare, au determinat un salt care a aşezat arheologia feudală romînească pe un loc de cinste în cuprinsul ştiinţelor istorice din ţară şi din străinătate.

*

Trecerea sumară în revistă a realizărilor arheologiei romîneşti în anii regimului democrat-popular nu ar cuprinde toate elementele care să prilejuiască o judecată de ansamblu, dacă nu s-ar adăuga şi menţiunile necesare cu privire la alte aspecte ale acestei activităţi, decît acele legate nemijlocit de procesul însuşi de cercetare. Printre acestea trebuie relevată, măcar pe scurt, acţiunea de *păstrare*, de consolidare şi apărare de distrugeri, ca şi de valorificare pe planul educării şi cultivării maselor largi, a monumentelor în genere, şi în special a celor pe care marile săpături arheologice întreprinse le-au scos şi le scot necontenit la iveală. Printre acestea sînt multe care prin natura lor nu se distrug în mod necesar cu prilejul cercetării ştiinţifice, ci se dezvelesc numai şi reclamă măsuri de conservare. Este un domeniu care ţine organic de cercetarea arheologică în teren şi în care nu se făcuseră la noi în ţară decît începuturi timide (la Histria, Capidava, Turnu-Severin, la cetatea dacică de la Costeşti, la Sarmizegetusa şi în alte puţine locuri). În anii puterii populare această latură a fost mult dezvoltată şi astfel se pot înregistra marile consolidări şi restaurări de la Grădiştea Muncelului, Histria, Suceava, mai recent la Constanţa şi Mangalia, — precum şi — un pas mai departe — crearea unor rezervaţii arheologice cu amenajări complexe (ca cele de la Grădiştea Muncelului sau de la Constanţa şi Mangalia; începuturi s-au făcut şi la Suceava şi în alte locuri), menite să deschidă monu-

mentele respective circulaţiei turistice. Şi pe calea aceasta, circuitul se închide, bunurile ştiinţifice şi culturale obţinute prin activitatea arheologică se întorc la popor, acela care prin munca sa creează condiţiile şi mijloacele descoperirilor.

Un alt progres însemnat este cel realizat prin, am putea spune, răspîndirea, popularizarea preocupărilor și activităţii arheologice în ţara noastră. Dacă în condiţiile regimului burghezo-moşieresc, difuzarea activităţii de explorare arheologică a ţării nu putea duce şi nu a dus de cele mai multe ori decît la diletantism, jaf și distrugeri, astăzi, în urma creării unei reţele de muzee regionale și raionale, cu un personal calificat și cu sarcini active din ce în ce mai bine conturate în domeniul investigaţiei ştiinţifice, cercetarea arheologică tinde să devină o activitate de masă, organizată și dirijată de cel mai înalt for ştiinţific al ţării, — Academia R.P.R. Au devenit din ce în ce mai numeroase muzeele locale, care, în colaborare şi sub îndrumarea Institutului de arheologie sau a filialelor Academiei, participă cu mijloace regionale sau raionale şi cu personalul lor științific la marea campanie de explorare arheologică a ţării. Această formă de activitate, care creează pe tot întinsul ţării noi şi noi focare de cercetare arheologică organizată, e pe cale de a se generaliza. De aceea, dacă cităm aici cu precădere muzeele regionale din Constanţa, Deva şi Sf. Gheorghe, cele raionale din Călăraşi şi Piatra Neamţ, muzeele din Galaţi şi Brăila, muzeele regionale Ploieşti, Piteşti, Alba Iulia şi Bacău, fără a uita pe cele de la Oradea Mare, Arad, Timişoara și Lugoj, o facem numai pentru a sublinia vechimea preocupărilor şi volumul activităţii depuse în colaborare cu organele Academiei R.P.R. şi nu pentru a ignora sau minimaliza eforturile multor altor muzee care s-au încadrat deja şi ele în această activitate. Ca urmare, secţiile istorice ale muzeelor locale tind să reflecte în chip mai bogat și mai complet evoluţia culturii materiale din regiunile şi raioanele respective, sporesc patrimoniul ştiinţific și cultural al ţării şi devin organe mai eficiente de răspîndire a ştiinţei și culturii în mase.

Un ultim aspect al activităţii arheologice romînești din anii puterii populare, care trebuie să ne reţină atenţia, este acela care priveşte valorificarea științifică şi difuzarea rezultatelor acestei activităţi. Constatarea că s-au tipărit și difuzat în acești ani (în tiraje constituind ele înşile ceva cu totul nou) mai multe lucrări de arheologie decît în toate perioadele anterioare de dezvoltare a arheologiei romîneşti, oricît de impresionantă ar fi ea, nu este singură de natură să definească just situaţia pe acest tărîm. Problema este dacă cele douăzeci de volume din revista *Studii și cercetări de istorie veche*, cele şase volume masive de *Materiale și cercetări arheologice* (un al VII-lea fiind în curs de apariţie), monografiile arheologice redactate şi editate pînă în prezent *(Piatra Roșie, Hăbășești, Histria, Izvoare, Capidava* etc.*)*, ca și alte numeroase publicaţii editate de filialele Academiei sau de alte instituţii centrale sau regionale, laolaltă cu cele trei volume ale revistei în limbi străine *Dacia* — apărute pînă în prezent, sau pe punctul de a ieşi de sub presă, reflectă în chip suficient și au valorificat deplin din punct de vedere istoric uriaşa bogăţie de fapte şi date noi scoase la iveală. Chiar dacă ţinem seama și de lucrările de detaliu sau monografice redactate și aflate în pregătire la diferite edituri şi de împrejurarea că s-au realizat condiţiile ca începînd din anul 1960 centrul din Iaşi să-şi intensifice, în cadrul unei reviste proprii, această activitate — Clujul urmînd de asemenea să editeze în curînd un anuar propriu — nu putem ocoli constatarea

că valorificarea pe calea studiului şi a publicării rezultatelor cercetărilor arheologice nu a ţinut pasul cu ritmul descoperirilor. La aceasta se adaugă şi o grea moştenire transmisă de regimurile trecute, cînd din cauza greutăţilor existente atunci majoritatea recoltelor arheologice au rămas nepublicate.

De asemenea, nu trebuie neglijat faptul că acţiunea energică de editare a revistelor anuale sau a culegerilor cu o periodicitate regulată au mijlocit în ţara noastră o comunicare oarecum la zi, de caracter preliminar, a rezultatelor activităţii arheologice curente.

Nu este totuşi mai puţin adevărat că sarcina de a pune cît mai neîntîrziat şi cît mai complet în circulaţia ştiinţifică internă şi internaţională a acestor rezultate nu a atins la noi acel grad de proporţionalitate şi promptitudine, ca de pildă în Uniunea Sovietică sau în R. S. Cehoslovacă. Recunoscîndu-se că nu este suficient să se constate nivelul necorespunzător al valorificării materialelor arheologice şi să se preconizeze doar depăşirea impasului, ci că trebuie realizate condiţiile necesare şi să se aplice în practică măsuri concrete şi eficace, problema este studiată în momentul de faţă sub toate aspectele ei şi nu există nici o îndoială că va fi rezolvată astfel încît, atît publicarea rapoartelor definitive şi complete sau a unor monografii asupra săpăturilor de pe marile şantiere arheologice din anii construirii socialismului şi asupra celor din perioada anterioară, cît şi întocmirea unor *studii de sinteză arheologică şi istorică* asupra unor categorii de materiale sau complexe culturale, care să îmbrăţişeze întreaga răspîndire a acelor categorii sau complexe de pe teritoriul ţării noastre, independent de provenienţa şi «starea civilă» a materialelor respective, să se desfăşoare într-un ritm corespunzător cu cel al celorlalte activităţi arheologice din ţara noastră. Antrenarea judicioasă a cadrelor tinere formate între timp, într-o muncă de colaborare cu cadrele mai vîrstnice şi în acest domeniu al valorificării, cu care prilej transmiterea experienţei de la o generaţie la alta să se facă în procesul unei munci comune şi competent îndrumate, va da fără îndoială rezultate importante.

Va fi de asemenea necesar, atît pentru o valorificare mai promptă şi de caracter preliminar a numeroaselor date arheologice care se culeg curent, cît şi pentru a crea o tribună la care, alături de cercetătorii mai vîrstnici cadrele tinere să aibă un acces mai uşor, mai rapid şi mai corespunzător gradului lor de pregătire, să se editeze o revistă cu o apariţie mai frecventă (trimestrială de pildă), după modelul «scurtelor comunicări» *(Kratkie Soobşcenia IIMK)* din Uniunea Sovietică sau al revistei *Arheologické Rozhledy* din R. S. Cehoslovacă.

În felul acesta, aducîndu-se şi valorificarea materialelor la nivelul pe care l-au atins şi celelalte forme de activitate arheologică romînească în anii scurşi de la eliberarea patriei noastre, se poate năzui cu încredere la un şi mai mare progres în acest domeniu, progres pe care metodologia marxist-leninistă, ca şi grija, sprijinul material şi îndrumarea necontenită acordate de către Guvernul Republicii şi Partidul Muncitoresc Romîn acestei discipline istorice, îl îndreptăţesc şi îl reclamă.

ION NESTOR

UN NOU ASPECT AL ÎNCEPUTURILOR EPOCII LATÈNE ÎN DACIA (DESCOPERIREA DE LA ALEXANDRIA)

Originea ca şi formarea culturii epocii Latène în Dacia prezintă numeroase aspecte, legate, pe de o parte, de caracterul ei autohton, iar pe de altă parte de diversele influenţe venite dinafară, ale căror elemente culturale se surprind pe fondul local. Existenţa mai multor zone de influenţă cu însuşiri deosebite, care şi-au manifestat înrîurirea în chip deosebit şi inegal, atît ca timp cît şi ca intensitate, precum şi insuficienta cunoaştere a materialului descoperit, fac dificilă studierea problemei, luată în ansamblul ei. De aceea trecerea la întocmirea unor studii, limitate la anumite regiuni cu aspecte culturale unitare, bazate pe descoperiri arheologice cu conţinut documentar clar şi nou, va putea servi în viitor la cunoaşterea temeinică a genezei culturii Latène în Dacia şi ca atare la cunoaşterea epocii şi istoriei geto-dacilor.

Descoperirea la Alexandria a unor însemnate urme arheologice ne îngăduie să cunoaştem o fază foarte timpurie a celei de-a doua vîrste a fierului în Dacia şi să tragem totodată unele concluzii cu caracter mai general asupra începuturilor acesteia în regiunea situată între Dunăre şi Carpaţi.

Am arătat în alte împrejurări că în urma săpăturilor arheologice efectuate în anii 1957 şi 1958 în partea de nord a oraşului Alexandria, pe terasa stîngă a rîului Vedea, în punctul «La Vii », s-au descoperit resturile unei aşezări datînd din epoca fierului. Din cuprinsul celor trei bordeie dezvelite în cursul cercetărilor s-a recoltat un interesant material ceramic şi trei fibule de bronz de tip Glasinač. Descrierea amănunţită şi clasificarea tuturor acestor descoperiri au fost făcute atît cu prilejul întocmirii celor două rapoarte preliminare de săpături [1], cît şi cu ocazia întocmirii unui studiu mai amplu, recent dat spre publicare [2], în care se face o privire de ansamblu asupra întregului complex descoperit. Din aceste motive nu vom mai stărui în această prezentare asupra

[1] Rezultatele obţinute de pe urma primei cercetări din toamna anului 1957, unde se descrie materialul descoperit şi se trag unele concluzii sumare au fost consemnate în raportul preliminar de săpături, publicat în *Materiale*, VI, 1959, p. 251; al doilea raport cu rezultatele obţinute în 1958, de pe urma săpăturilor făcute în colaborare cu Muzeul raional din Alexandria, prin E. Rosenthal, se publică în *Materiale*, VII (în curs de apariţie).

[2] O expunere pe larg asupra descoperirii de la Alexandria, descriere de material şi concluzii, a fost făcută într-un studiu, tradus în limba engleză, din *Dacia*, N. S., III (în curs de apariţie). Concluziile acestui studiu le prezentăm şi în acest volum.

datelor de ordin tehnic. În schimb, vom reda concluziile de ordin general care se pot desprinde de pe urma examinării întreprinse asupra ceramicii şi obiectelor descoperite, sub forma în care ele figurează în studiul amintit.

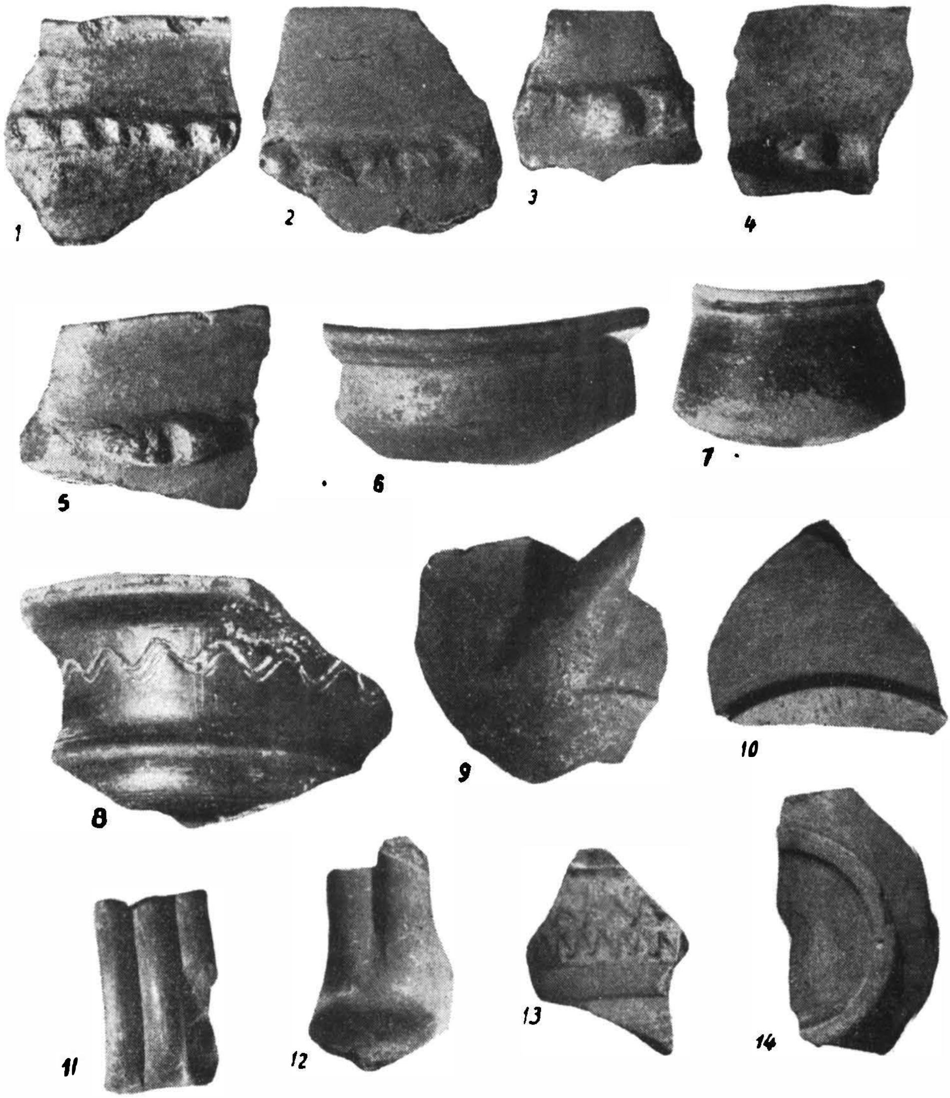

Fig. 1. – *Alexandria*. Fragmente ceramice găsite în bordeie: 1—5, ceramică lucrată cu mîna; 6—14, ceramică lucrată cu roata.

Aşa cum s-a putut constata, ceramica descoperită la Alexandria se împarte din punct de vedere tehnic, în două categorii principale: prima categorie cuprinde ceramica lucrată cu mîna (fig. 1/1—5 şi fig. 2/1—3, 7, 9, 10, 12), iar cea de-a doua pe aceea lucrată cu roata (fig. 1/6—14 şi fig. 2/4—6, 8, 11). Analiza

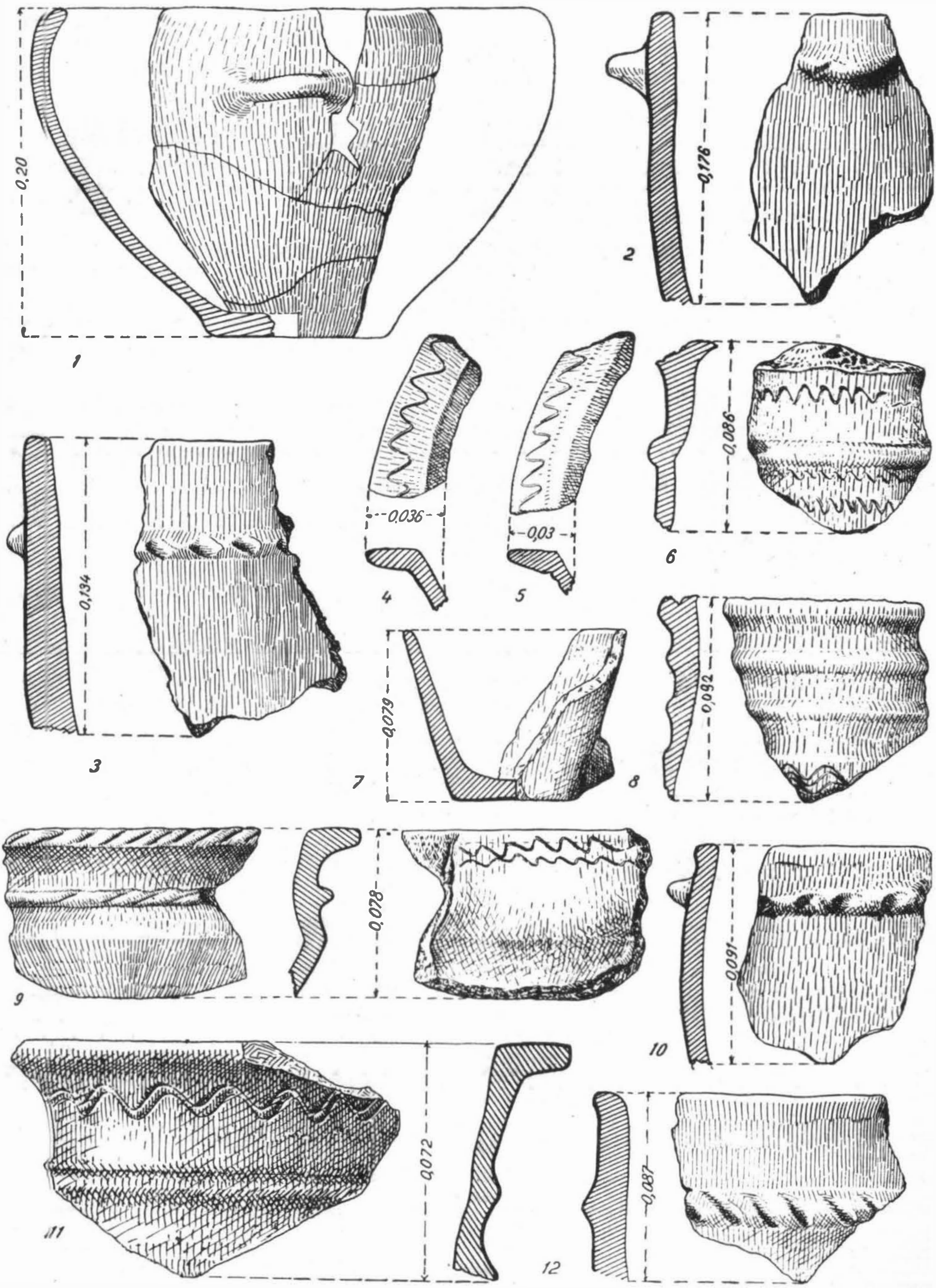

Fig. 2. — Ceramică descoperită în bordeie: 1—3, 7, 9, 10, 12, vase lucrate cu mîna; 4—6, 8, 11, vase lucrate cu roata.

şi descrierea amănunţită a materialului ceramic recoltat a permis să se observe că în acest caz avem de a face cu un nou aspect cultural, caracterizat prin forma şi mai ales prin tehnica de lucru a vaselor. Urmărind îndeaproape unele tipuri de vase din acest complex s-a putut stabili că, în general, ceramica lucrată cu mîna are forme caracteristice primei epoci a fierului. Aceasta poate fi urmărită mai ales în culturile hallstattiene tîrzii de tip Basarabi.

Pentru ceramica lucrată cu roata analogiile din regiunile noastre sînt mult mai puţine sau lipsesc aproape cu desăvîrşire. Unele din formele prezente în aşezarea de la Alexandria apar izolat la Gogoşu [1] şi mai frecvent la Tariverde. Majoritatea tipurilor de vase ne îndreaptă însă atenţia şi cercetările în regiunea imediat învecinată din sudul Dunării, unde va trebui căutată originea multora dintre ele. Astfel, o bună parte, am putea spune chiar majoritatea formelor de vase lucrate la roată, aparţinînd complexului de la Alexandria le întîlnim în R. P. Bulgaria, în regiunea Oriahovo, la Bukjovci [2], în mormintele de la Loveč şi Teteven [3], ca şi în cele de la Mezec şi Svilengrad [4]. În aceste puncte ceramica respectivă datează din sec. V—IV î.e.n. Tipuri de vase asemănătoare pot fi identificate şi în rîndul descoperirilor din necropola de la Brezovo [5], unde acestea sînt asociate cu ceramică grecească cu figuri roşii din sec. V î.e.n.

Cele trei fibule de bronz descoperite împreună cu ceramica amintită aparţin tipului Glasinač bine cunoscut şi răspîndit în sec. VI î.e.n. în regiunea nord şi vest-balcanică [6] (fig. 3).

Pe teritoriul ţării noastre ele ne sînt semnalate într-o serie de aşezări şi necropole din zona sud carpatică. Menţionăm în această privinţă fibulele găsite în necropolele de la Gogoşu şi Balta Verde [7] alături de vase din sec. VI—V î.e.n., ca şi pe cele apărute la Zimnicea [8], Popeşti [9], Stoicani [10], Tariverde [11], şi Ferigele [12], ultimele fiind descoperite în niveluri de locuire din sec. VI î.e.n. Fibula de la Tariverde s-a găsit într-un bordei împreună cu ceramică greacă arhaică cu figuri negre din a doua jumătate a sec. VI î.e.n.

---

[1] D. Berciu şi Eugen Comşa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde şi Gogoşu (1949—1950)*, în *Materiale*, II, 1956, p. 417 şi 488, fig. 140.

[2] V. Mikov, *Археологически вести*, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 300 — 301, fig. 9.

[3] V. Mikov, *Могилни некрополи от Ловчанско и Тетевенско*, în *Izvestiia-Institut*, VI, 1930—1931, p. 161, fig. 142.

[4] Ivan Velkov, *Разкопкитѣ около Мезекъ и гара Свиленградъ*, în *Izvestiia-Institut*, XI, 1937, p. 141, fig. 134 şi 153.

[5] Idem, *Могилни гробни находки от Брѣзово*, în *Izvestiia-Institut*, XII, 1938, p. 273—276, fig. 79 şi 80.

[6] Amănunte în legătură cu acest tip de fibulă şi cu răspîndirea ei, vezi la Vl. Milojčić, în *Die dorische Wanderung im Lichte der vorgeschichtlichen Funde*, în *AA*, I—IV, 1948—1949, p. 12—35 şi F. Maier, *Zu einigen bosnisch-herzegowinischen Bronzen aus Griechenland*, în *Germania*, 34, Heft 1/2, 1956, p. 63—75. Unele aspecte sînt reluate şi discutate de D. Berciu, în *Dacia*, N. S., I, p. 354—357, cu prilejul unei dări de seamă asupra studiului lui F. Maier, menţionat aci. Cît priveşte datarea, vezi şi studiul lui Chr. Blinkenberg, *Fibules grecques et orientales*, Copenhaga, 1926, p. 80, III 4 a.

[7] D. Berciu şi Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 374, 436—437, fig. 110/2 şi 159/2.

[8] În colecţiile Muzeului naţional de antichităţi se află un exemplar inedit, menţionat însă de M. Petrescu-Dîmboviţa în *Materiale*, I, 1953, p. 203.

[9] R. Vulpe, *Şantierul arheologic Popeşti*, în *Materiale*, II, 1957, p. 229, fig. 22/1.

[10] M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 193.

[11] D. Berciu şi C. Preda, în *Materiale*, IV, 1957, p. 80—81, fig. 61/1.

[12] Alexandru Vulpe, *Săpăturile de la Costeşti-Ferigele*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 241, fig. 7/4—5.

Acelaşi tip de fibulă este documentat şi în regiunea învecinată de la sudul Dunării, prin exemplarele descoperite la Dolna Kremena [1] (reg. Vraţa) şi la Loveč şi Teteven [2].

După cîte s-a putut constata pînă acum, aceste fibule, atît în regiunile noastre, cît şi în toată zona lor de răspîndire, apar în complexe arheologice caracteristice numai sec. VI î.e.n., cu deosebire în a doua jumătate a secolului respectiv. Este probabil că asemenea obiecte să ajungă şi în sec. V, aşa cum ne indică descoperirile de la Gogoşu, dar pentru a rămîne definitivă o atare încadrare cronologică se cere să fie confirmată şi de alte descoperiri viitoare.

Analogiile schiţate în cele de mai sus, în legătură nu numai cu ceramica, ci şi cu fibulele descoperite la Alexandria, ne dau indicaţii deosebit de preţioase atît cu privire la datarea aşezării cît şi la încadrarea ei culturală.

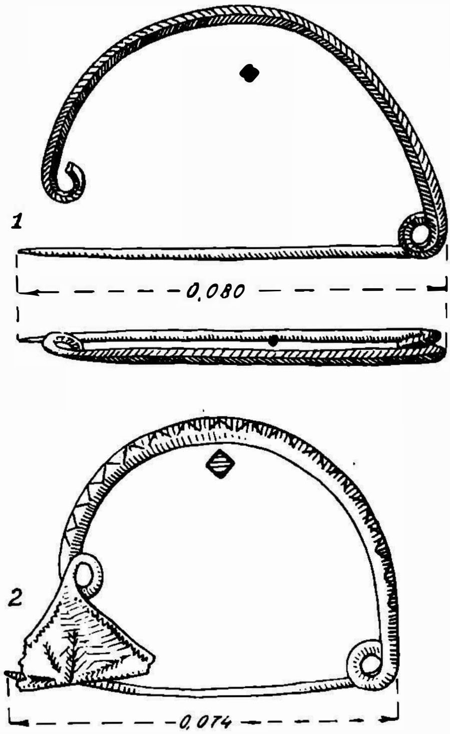

Fig. 3. – Fibule de bronz găsite în bordeie.

Cît priveşte primul aspect al problemei, se poate constata că tipuri de vase, similare cu cele de la Alexandria, s-au găsit în special în dreapta Dunării, în complexe care permit datarea lor în sec. V î.e.n., iar unele chiar în sec. IV î.e.n. Fibulele de tip Glasinač ne dau indicaţii pentru o etapă mai veche şi mai bine precizată cronologic. După toate datele furnizate de aceste ultime documente, aşezarea de la Alexandria ar trebui să fie plasată în timp cel mai tîrziu la sfîrşitul sec. VI î.e.n. Luînd însă în considerare ambele feluri de descoperiri şi în special prezenţa ceramicii lucrate cu roata, socotim că grupa culturală în discuţie poate fi datată cu destulă aproximaţie, începînd cu prima jumătate a sec. V î.e.n., fără a exclude probabilitatea ca unele elemente să aparţină şi sfîrşitului sec. VI î.e.n.

Privitor la încadrarea culturală a descoperirii de la Alexandria, situaţia este mult mai complicată şi mai dificilă. Cercetările din ţara noastră au stabilit că secolelor VI—V î.e.n., în regiunea carpato-dunăreană, le sînt specifice culturi materiale care aparţin primei epoci a fierului. Asemenea urme de cultură materială au fost relativ bine precizate, atît cronologic cît şi cultural, iar ariile lor de răspîndire bine fixate. Noua grupă arheologică, luată în ansamblul ei, nu pe specii de ceramică şi obiecte privite separat, nu se încadrează în nici unul din aspectele culturale hallstattiene de la nord de Dunăre, cu toate înrudirile care există totuşi între ele.

[1] R. Popov, *Предисторически изследования въ Вратчанското поле*, în *Izvestiia-Institut*, II, 1923–1924, p. 110, fig. 44.

[2] V. Mikov, *op. cit.*, p. 166, fig. 147.

Ceea ce caracterizează în mod deosebit această descoperire şi o separă de toate celelalte aspecte culturale tîrzii ale primei epoci a fierului, este, pe lîngă unele însuşiri tehnice proprii, prezenţa în număr predominant a ceramicei lucrate cu roata. Nu este vorba de o ceramică de import pentru a motiva descoperirea ei alături de materialul de tradiţie hallstattiană lucrat cu mîna, ci de o ceramică locală, care aparţine unei arii de cultură ce se întinde mai mult în sud şi pe care o găsim grupată sub această formă pentru prima dată în ţara noastră.

Acest nou aspect cultural poate fi considerat ca reprezentînd o etapă de trecere de la prima la cea de-a doua epocă a fierului în zona dintre Dunăre şi Carpaţi. Aci se pot surprinde mai bine ca oriunde primele aspecte ale culturii Latène din regiunea respectivă, într-o vreme în care erau încă răspîndite formele de cultură ale epocii hallstattiene. Raportată la vremea în care se plasează urmele arheologice în discuţie, aşezarea de la Alexandria poate fi inclusă în culturile tîrzii ale epocii primului fier. Privită însă din punct de vedere al conţinutului şi realizărilor ei tehnice, specifice epocii Latène, poate fi considerată ca o fază iniţială, îndepărtată, a celei de-a doua vîrste a fierului, ceea ce am putea numi « Proto-Latène ».

Cercetată sub acest din urmă aspect, complexul arheologic de la Alexandria ne dă indicaţii preţioase, atît asupra rolului pe care l-a jucat factorul grecesc în formarea Latène-ului din valea Dunării, cît şi asupra zonei de unde vine şi sub ce formă se exercită influenţa elenă.

Investigaţiile arheologice din ţara noastră, cele din trecut ca şi cele de astăzi, au stabilit că cea de-a doua epocă a fierului nu este mai veche de sec. IV î.e.n. Vasile Pârvan[1], deşi acceptă începuturile acesteia în sec. IV, ia ca punct de plecare anul 300 î.e.n., dată la care nu s-ar mai putea contesta existenţa sigură a Latène-ului pe teritoriul întregii Dacii. Adevărata lui înflorire are loc, după acelaşi autor, în sec. II—I î.e.n.[2]. Cercetările ulterioare au arătat în mare măsură justeţea acestui punct de vedere, stabilind totodată că începuturile celei de-a doua epoci a fierului pot fi urcate în timp, pînă către jumătatea sec. IV î.e.n. Putem aminti în această privinţă rezultatele săpăturilor arheologice din aşezările geto-dace de la Poiana (Tecuci)[3] şi Zimnicea[4] (reg. Bucureşti), unde cele mai vechi niveluri de locuire sînt datate cu drahme bătute de oraşul grecesc Istros în sec. IV î.e.n. şi respectiv cu monede de la Filip II şi Alexandru cel Mare, regi ai Macedoniei.

Începuturile ca şi dezvoltarea Latène-ului din Dacia sînt atribuite de V. Pârvan unei puternice influenţe celtice. El vede în cultura celei de-a doua vîrste a fierului din regiunea carpato-dunăreană o pătrundere a formelor de cultură celtică, pe care geţii le-au primit liber şi cu simpatie, văzînd în ele înrudiri cu cele proprii. Menţinîndu-se dar pe poziţia admiterii unor influenţe apusene încă din prima epocă a fierului, cunoscutul nostru arheolog şi istoric consideră că Dacia în perioada Latène-ului este o ţară legată de viaţa Europei

[1] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 460 şi 464.

[2] *Ibidem*, p. 466.

[3] R. Vulpe, *Şantierul arheologic Poiana-Tecuci, 1950*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 187 şi *SCIV*, III, 1952, p. 202; acelaşi autor, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana, en Basse-Moldavie*, în *Dacia*, N. S, I, 1957, p. 146.

[4] I. Nestor, *Raport sumar asupra campaniei de săpături de la Zimnicea*, în *SCIV*, I, 1950, p. 98—100.

centrale, precizînd că « toată regiunea dintre Dunărea Mijlocie, Elba de Sus şi Dunărea de Jos se aflau în voia celtismului »[1]. Acest punct de vedere a fost analizat cu un sever spirit critic de Ion Nestor[2] cu prilejul publicării descoperirilor celtice de la Mediaş, care i-au permis să ajungă la concluzia potrivit căreia influenţa celtică asupra culturii geto-dace joacă un rol mult mai şters decît se credea pînă la acea dată.

Numeroasele aşezări din cea de-a doua vîrstă a fierului, cunoscute astăzi fie pe calea unor cercetări de suprafaţă, fie pe calea unor săpături sistematice, conţin urme arheologice, în special ceramică, proprii populaţiei geto-dace, infirmînd astfel teza lui Vasile Pârvan, după care cultura Latène din Dacia este de caracter celtic, acceptată şi dezvoltată de geţi[3]. Descoperirile făcute ulterior dispariţiei marelui cercetător şi studierea lor au permis să se stabilească formele şi caracterul autohton, propriu, al culturii geto-dace, încît s-a ajuns în scurt timp să se deosebească elementele celtice de cele locale. Analiza tehnică şi tipologică a urmelor de cultură materială din epoca a doua a fierului scoate însă în evidenţă prezenţa unor elemente de influenţă celtică. Răspîndirea populaţiei celtice pînă la graniţele Daciei şi apoi pătrunderea acesteia pe teritoriul de azi al ţării noastre nu putea rămîne fără urmări. Unele forme de vase de lut ars şi unele aspecte tehnice ale acestora, unde întîlnim folosindu-se o pastă fină de culoare cenuşie, la care se adaugă prelucrarea meşteşugită a fierului, trădează influenţe ale culturii celtice, grefate pe fondul autohton, născut şi dezvoltat din rădăcini mai vechi locale, în condiţii istorice noi.

După cît se pare, influenţa celtică s-a exercitat mai mult în regiunile intercarpatice, unde şi pătrunderea triburilor celtice a fost mai masivă. Ea s-a extins însă şi în celelalte regiuni ale ţării dar sub o formă mult mai slabă.

O altă influenţă care se exercită asupra Latène-ului geto-dacic, pe o zonă mai întinsă şi în condiţii istorice diferite, o reprezintă elementul elenic venit din coloniile vest-pontice şi lumea greacă din sud. Acest fenomen al pătrunderii influenţei elenice la nord de Dunăre este observat şi urmărit de V. Pârvan sub diverse aspecte, de la începuturile sale pînă în vremea apariţiei elementelor de cultură romană. Importanţa fenomenului respectiv este relevată de acelaşi autor în repetate rînduri, pentru care întocmeşte studii speciale[4]. După V. Pârvan, elenismul reprezintă, alături de celtism, a doua influenţă capitală ce caracterizează vîrsta a doua a fierului în Dacia[5]. El observă că aceasta se exercită nu numai dinspre E şi SE, ci şi din sud din Tracia şi Macedonia. Se relevă de asemenea punctul de vedere că legăturile şi comerţul cu Dacia nu se făcea atît prin intermediul grecilor din Pont, cît mai ales prin thasieni, rhodieni şi cnidieni[6].

Fără îndoială că încheierile la care ajunge V. Pârvan cu privire la pătrunderea influenţei greceşti în Dacia, bazate pe o bogată şi sugestivă documentare arheologică, rămîn în linii mari, valabile şi astăzi. Dovada va fi făcută de rezultatele cercetărilor ulterioare, din care se desprinde mult mai limpede rolul

---

[1] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 462.
[2] I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaş*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p.154—182.
[3] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 466.
[4] Idem, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în *BSH*, X, 1923, p. 23—46.
[5] Idem, *Getica*, p. 607.
[6] *Ibidem.*

jucat de influenţa elenă şi aportul adus de aceasta la formarea culturii Latène nord-dunărene. Ţinem să precizăm că nu poate fi vorba de o influenţă care se exercită în mod egal şi general asupra întregului teritoriu geto-dac. Ea se reduce în principal la regiunea dintre Dunăre şi Carpaţi, acolo unde înrîurirea celtică se resimte mult mai puţin sau este absentă cu totul.

Asupra felului şi direcţiei din care s-a exercitat mai mult influenţa grecească la nord de Dunăre, în afară de cele spuse de Pârvan, s-au exprimat şi alte păreri, care deşi au unele puncte comune în ceea ce priveşte ideea de bază, se situează totuşi pe poziţii diferite. De pildă, Ion Nestor vede, bazat pe o serie de fapte şi date arheologice, o pătrundere a influenţei greceşti din sudul elenic, nu direct, ci prin intermediul sud-tracic [1]. Prin urmare elementele de cultură grecească iau parte la formarea culturii geto-dace, numai după ce ele au fost trecute prin filieră tracă. Legăturile strînse ale zonei nord-dunărene cu masa tracică sudică şi cu coloniile greceşti de pe ţărmul Mării Negre din Tracia, sînt relevate de acelaşi autor cu prilejul săpăturilor de la Zimnicea din anul 1949 [2]. La o concluzie similară am putut ajunge noi cu prilejul urmăririi şi răspîndirii monedelor macedonene, şi în special ale lui Filip al II-lea, la triburile geto-dace din zona carpato-dunăreană [3].

Publicarea recentă a descoperirilor de la Cernavoda a dat prilejul lui D. Berciu [4] să se pronunţe în favoarea unei puternice influenţe greceşti istro-pontice asupra formării culturii Latène din Dacia. Fără îndoială că ar fi o greşeală să nu se acorde importanţa cuvenită pe care au avut-o coloniile greceşti din Dobrogea în dezvoltarea societăţii băştinaşe. Urmărirea produselor greceşti şi a monedelor difuzate din cele trei oraşe vest-pontice în mediul autohton scot în evidenţă rolul deosebit de însemnat, pe care acestea l-au jucat în evoluţia populaţiei locale. Ceea ce ni se pare destul de evident este faptul că răspîndirea produselor greceşti nu se poate confunda cu aportul acestora la formarea culturii Latène din Dacia şi că zona de influenţă a oraşelor vest-pontice, luată în acest sens, se reduce la teritoriul Dobrogei, sudul Moldovei, cu prelungiri pe cursul inferior al Dunării. Cea mai mare parte a regiunii nord-dunărene rămîne însă sub influenţa sud-tracică, prin care pătrund elementele de cultură grecească. Că este aşa o dovedeşte cu prisosinţă şi nemijlocit descoperirea de la Alexandria, ca de altfel şi frecventele produse elene şi elenistice sud-greceşti, precum şi numeroasele monede greco-macedonene, nelipsite din toate aşezările geto-dace din această regiune.

Problema aportului grecesc la formarea culturii Latène din Dacia nu a fost tratată pînă acum decît pe baza elementelor de cultură grecească aflate în mediul băştinaş. Nu s-au surprins de asemenea în nici o parte aşa de fericit îmbinate cele două aspecte culturale, ca în complexul de la Alexandria. Această descoperire, prin particularităţile sale, poate servi ca punct de plecare în studierea şi cunoaşterea genezei culturii getice din cîmpia munteană, cu toate implicaţiile pe care le comportă.

---

[1] I. Nestor, *op. cit.*, p. 178–179.

[2] Idem, *SCIV*, I, 1, 1950, p. 96 şi 100.

[3] C. Preda, *Triburile geto-dace şi circulaţia monedelor lui Filip II la nord de Dunăre*, în *SCIV*, VII, 3–4, 1956, p. 281.

[4] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) şi unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de jos*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 281–313.

Aşa cum menţionam în partea de început a acestei prezentări, în cuprinsul materialului ceramic de la Alexandria se pot observa, în mod clar, forme ale epocii primului fier, caracteristic regiunilor noastre. Vasele mari de formă cilindrică sau bitronconică, alături de străchinile cu fundul concav, specifice hallstatt-ului nord-dunărean reprezintă vechiul fond local, lîngă care vor apărea elemente culturale cu forme și caractere deosebite. Acestea constituie nou-născutul din îmbinarea vechii tradiţii cu elementele de influenţă venite dinafară. Aportul străin prezent în grupa culturală de la Alexandria, trădează o influenţă grecească indirectă, transmisă şi transformată de tracii sudici. Folosirea roţii olarului, pasta fină de culoare cenuşie sau portocalie, ca și unele forme, folosite la confecţionarea unei părţi din olăria găsită la Alexandria, formează aspectul nou, ce deschide drumul celei de-a doua epoci a fierului în Dacia şi unde influenţa greco-tracică joacă un rol de seamă. Nu credem că se poate admite o influenţă elenă directă la această dată în regiunea la care ne referim, pe motive pe care le găsim întemeiate. În primul rînd constatăm că numeroase aspecte ale noului grup cultural sînt frecvent întîlnite în descoperiri din dreapta Dunării, cu care se leagă, reprezentînd, pare-se, o unitate culturală şi etnică. Tracii sudici, cu o viaţă economică şi socială mai dezvoltată, ajung să cunoască mai devreme formele celui de-al doilea fier şi totodată să-şi însuşească direct şi într-o măsură mai mare influenţa grecească, pe care o transmit treptat şi în direcţia nordică. În al doilea rînd, am văzut că în complexul de la Alexandria nu s-a găsit nici un obiect sau fragment ceramic specific grecesc. Acestea vor începe să apară în aceste regiuni destul de sporadic, abia la sfîrşitul sec. V sau începutul sec. IV î.e.n., cunoscute nouă prin descoperirile de la Coţofenii din Dos [1], Tei—Bucureşti [2] şi Zimnicea, în Muntenia, precum şi cele de la Frumuşiţa [3], sudul Moldovei. Dar nici în aceste cazuri nu avem certitudinea unor legături directe cu negustorii greci, deoarece nu este obligatoriu ca elementele de cultură elenă să fie neapărat aduse şi vehiculate numai de greci.

Prezenţa în plin mediu traco-getic, încă din prima jumătate a sec. V î.e.n. a unui început de Latène, cu ceramică lucrată cu roata, şi nu în apropierea coloniilor greceşti, unde este vorba de o zonă cu influenţă directă şi puternică a unor forme de cultură mult avansată, cum ar fi de aşteptat, pare destul de straniu. Explicaţia acestui ciudat fenomen nu pare a fi de nedesluşit. Multă vreme numeroşi cercetători au vorbit şi vorbesc încă despre o influenţă elenă asupra dezvoltării societăţii geto-dace din zona învecinată. De fiecare dată s-au luat în consideraţie fie numai documentele greceşti găsite în mediul băştinaş, fie argumente puţin convingătoare. Uneori s-a procedat chiar empiric. Niciodată însă nu s-au găsit elemente culturale de prim ordin prin care să se dovedească procesul de dezvoltare rapidă a triburilor geto-dace din Dobrogea sub imboldul influenţei cetăţilor vest-pontice. În ciuda lipsei acestei baze documentare, procesul amintit nu poate fi contestat.

O primă explicaţie constă, după părerea noastră, în faptul că se pun pe seama grecilor multe din realizările culturale întîlnite în această regiune. Amintim, de pildă, împrejurarea că seria ceramicii cenuşii, lucrate cu roata,

---

[1] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22 *BerRGK*, 1933, p. 157 şi 162, pl. 19/8.

[2] Cf. I. Nestor, *op. cit.*, p. 162, pl. 19/4.

[3] *SCIV*, I, 1, 1950, p. 65.

găsită în preajma coloniilor greceşti, în aşezări cu caracter etnic autohton, atît la noi, cît mai ales în R. P. Bulgaria, sînt prezentate în totalitatea lor ca fiind produse de origine grecească. Era şi este încă greu să se judece lucrurile altfel. Cu toate acestea, descoperirea la Alexandria a unor tipuri de vase (străchini) identice ca formă şi tehnică cu cele găsite în aşezarea de la Tariverde, împreună cu produse greceşti şi locale hallstattiene, pune problema dacă o parte din aceste produse nu reprezintă totuşi o lucrare a localnicilor, din momentul în care ele apar şi în complexe, cum e cazul de faţă, unde elementele de cultură specific greceşti sînt absente cu desăvîrşire. Chiar dacă nu putem da un răspuns concludent în acest sens, problema pusă ca atare rămîne şi urmează ca în cercetările viitoare să se urmărească şi să fie luată în consideraţie.

O a doua explicaţie, care nu contravine celei precedente, îşi are semnificaţia ei aparte. Vorbind de zona imediată a coloniilor unde produsele greceşti abundă, aduse aci nu pentru necesităţile grecilor, ci pentru a fi schimbate pe produse ale băştinaşilor, are loc un proces destul de firesc în care populaţia locală, dornică să aibă fabricate greceşti, superioare ca tehnică şi execuţie artistică, îşi procură, după posibilităţi, cît mai multe produse de import. Cantităţile mari de fabricate greceşti, ceramice în primul rînd, ajung să îndestuleze nevoile locale şi să nu facă simţită lipsa unor produse proprii noi, mai puţin atrăgătoare şi poate mai greu de lucrat. Numai aşa credem că vom putea explica marele număr de vase greceşti din aşezarea de la Tariverde, alături de care se găsesc şi produse locale de tradiţii mai vechi. O atare explicaţie ar putea servi drept criteriu în a stabili şi caracterul etnic al staţiunii de la Tariverde, unde va trebui să vedem şi să găsim o populaţie, în care elementul băştinaş să fie precumpănitor.

Adoptînd dar o asemenea ipoteză a lipsei elementelor de cultură avansată cu caracter băştinaş în regiunea imediat învecinată coloniilor vest-pontice vom putea înţelege de ce acestea apar în plin mediu băştinaş, departe de lumea greacă, la Alexandria, Grojdibod, Hotărani[1], iar mai tîrziu la Zimnicea şi în cimitirele din Dobrogea de la Satu Nou[2] şi Murighiol[3], acolo unde nevoia unor produse noi nu poate fi suplinită de sporadicele urme greceşti.

Descoperirea unui grup cultural nou şi deosebit faţă de aspectul general al fazei de sfîrşit a primei epoci a fierului din cîmpia Dunării dă totuşi naştere la unele nedumeriri. De exemplu cercetările arheologice din ultimii ani din ţara noastră n-au scos la iveală şi alte aşezări de acest fel. Este posibil ca această situaţie să se datoreze numai unei simple întîmplări şi că cercetările viitoare vor spori numărul unor asemenea descoperiri. De altfel, dacă ţinem seama şi de descoperirile întîmplătoare de la Grojdibod şi Hotărani, ca şi de cele cîteva indicii din necropola de la Gogoşu, putem vedea cum în jurul acestui

---

[1] Vase de tipul celor de la Alexandria se află în colecţia Gh. Georgescu-Corabia şi în Muzeul Regional al Olteniei din Craiova, cf. D. Berciu, *op. cit.*, p. 303.

[2] În toamna anului 1958 pe teritoriul localităţii Satu Nou, Dobrogea de sud, s-a descoperit un cimitir dacic din sec. V—IV î.e.n. cu ceramică locală de tip hallstattian, vase cenuşii lucrate cu roata şi ceramică grecească. Săpăturile de salvare au fost întreprinse de B. Mitrea şi C. Preda.

[3] La Murighiol-Dobrogea de nord, s-a descoperit un cimitir dacic de aceeaşi factură şi cu acelaşi material ca şi la Satu Nou. Rezultatul săpăturilor făcute de Exspectatus Bujor sînt publicate în *SCIV*, V, 3—4, 1955, p. 571—579.

complex încep să se grupeze şi alte puncte cu materiale similare. Toate acestea însă se leagă strîns cu formele de cultură ale sec. V î.e.n. din sudul Dunării. Aceasta ar putea dovedi existenţa unei unităţi culturale şi etnice a zonei nord-dunărene cu cea locuită de tracii sudici. Momentul în care se plasează aceste vestigii arheologice coincide cu perioada formării statului odrizilor, sub Teres şi probabil şi cu faza lui de înflorire din vremea cunoscutului rege Sitalkes [1]. O formaţie statală puternică şi întinsă, ca aceea a odrizilor, presupune existenţa nu numai a unei unităţi politice, ci şi a uneia economice şi culturale. Extinderea graniţelor statului respectiv pînă la Dunăre, în cuprinsul cărora vor intra şi unele triburi getice de la nord de Haemus [2], va face ca formele culturale specifice acestei regiuni să se răspîndească în tot cuprinsul regatului, influenţînd astfel, direct şi puternic, populaţia traco-getică de pe celălalt mal al Dunării.

S-ar putea lua eventual în consideraţie şi ideea pătrunderii în această zonă a vreunui trib tracic din sud. Chiar dacă am accepta şi o atare ipoteză, concluziile asupra cărora ne-am oprit nu ar putea suferi modificări, dacă ţinem seama de faptul că avem de a face cu o populaţie înrudită nu numai etnic ci şi cultural cu cea din nordul Dunării. De asemenea trebuie să admitem că populaţia respectivă, în cazul că o socotim ca fiind imigrată, nu a adus cu sine ceramica descoperită la Alexandria, ci că ea a fost lucrată pe loc. În acest caz produsele respective le considerăm ca fiind locale şi atunci trebuie tratate ca atare.

Fără să excludem această eventualitate de imigrare, ţinem să relevăm totuşi faptul că aşezarea noastră se află la o distanţă relativ mare de Dunăre şi că unele elemente de cultură din rîndul descoperirilor de la Alexandria au, aşa cum am specificat deja, legături genetice strînse cu o seamă de culturi hallstattiene din cîmpia munteană.

Prin natura şi specificul lui, acest complex arheologic ne dă posibilitatea să privim într-o nouă lumină problema provenienţei roţii olarului şi data la care ea este cunoscută pentru prima dată în ţara noastră. Documentarea arheologică de pînă acum lasă să se întrevadă că folosirea roţii olarului în Dacia nu este mai veche de sec. IV î.e.n. Era aproape unanim recunoscut că meritul de a o fi adus pentru prima oară şi de a o fi răspîndit în regiunile locuite de geto-daci revine triburilor celtice aflate în migraţie. Numeroasele fragmente ceramice lucrate cu roata în aşezarea de la Alexandria, ca şi consideraţiile făcute pe marginea acestora ne îngăduie să stabilim că roata olarului provine din sud de la greci, prin intermediul tracilor şi că ea începe să fie folosită de unele triburi geto-dace încă din prima jumătate a sec. V î.e.n., dacă nu chiar şi mai devreme, prin urmare mult mai înainte de venirea celţilor. Trebuie să precizăm totuşi că la această dată nu poate fi vorba decît de folosirea roţii olarului pe o scară redusă şi numai în regiunea din vecinătatea Dunării. De aceea urmează ca celţilor să le atribuim meritul de a o fi adus şi răspîndit mai ales în regiunile nordice ale Daciei, începînd cu sfîrşitul sec. IV şi cu primele decenii ale sec. III î.e.n.

Rezumînd dar consideraţiile de ordin mai general, cuprinse în paginile de mai sus, se poate spune că descoperirile de pe dealul viilor, din partea de nord a Alexandriei, scot în evidenţă un nou grup cultural, unde apar îmbinate

---

[1] R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 53.
[2] Herodot, IV, 80; cf. R. Vulpe, *op. cit.*

elemente de sfîrşit ale primei epoci a fierului, cu cele care fac începutul clar şi destul de timpuriu al celei de-a doua vîrste a fierului în Dacia. Totodată se rezolvă, fie şi parţial, problema originii culturii Latène din cîmpia munteană, care are la bază fondul local hallstattian, pe care se grefează elementele de cultură greco-tracică. În felul acesta credem că s-a adăugat o nouă verigă, destul de importantă, pentru lămurirea şi cunoaşterea culturii şi istoriei populaţiei geto-dace dintre Carpaţi şi Dunăre.

CONSTANTIN PREDA

НАХОДКИ В АЛЕКСАНДРИИ, НОВЫЙ ВИД НАЧАЛА ЛАТЕНСКОГО ПЕРИОДА В ДАКИИ

РЕЗЮМЕ

Близ гор. Александрии (Бухарестская обл.) найдено большое поселение железного века. При раскопках, проводившихся в 1957 и 1958 гг., были вскрыты три землянки, в которых содержались многочисленные обломки керамики. Находки позволяют выделить две группы сосудов: ручной работы (рис. 1/1—5 и рис. 2/1—3, 7, 9, 10, 12) и сработанных на кругу, число которых преобладает (рис. 2/4—6, 8, 11). Керамика, аналогичная первой, была найдена в позднегальштатских культурах валашской равнины, а керамика, аналогичная второй, — в могильниках и на поселениях южнодунайской области, где подобные сосуды встречаются вместе с греческой керамикой V в. до н.э.

Наряду с керамикой были обнаружены три бронзовые фибулы типа Глассинак (рис. 3), известные на севере и западе Балкан. Они встречаются также между Дунаем и Карпатами и появляются в археологических комплексах VI в. до н.э.

Сведения, полученные в результате изучения фрагментов керамики, а также хронологические данные, установленные на основе исследования трех фибул, позволяют датировать поселение в Александрии первой половиной V в. до н.э.

Обнаруженный в Александрии археологический материал представляет собой новую культуру северо-дунайского района, являющуюся переходом от первой ко второй эпохе железного века. В Александрии характерно сочетание элементов позднегальштатской культуры с очень раннними, но очевидными, элементами второго периода железного века в Дакии.

В связи с этим отмечается, что в начале латенская культура в зоне между Дунаем и Карпатами появилась и развилась на местном гальштатском фоне, к которому примешалось сильное греческое влияние, оказанное фракийцами. Аналогии, проведенные между археологическим материалом из Александрии и находками в НР Болгария, доказывают, что в V в. до н.э. на обоих побережьях Дуная развивалась единая культура. В ее распространении и унификации большую роль сыграло государство одризов, возглавленное Тересом и Ситалкисом.

Находка, о которой говорится выше, проливает свет на вопрос о распространении гончарного круга в Дакии. Можно сказать, что в Дунайской равнине его частично использовали уже в V в. до н.э., позаимствовав у греков. С приходом кельтов гончарный круг распространяется и внедряется во всех областях Дакии.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Александрия. Найденные в землянках фрагменты керамики: 1—5, ручная керамика; 6—14, керамика, сработанная на кругу.
Рис. 2. — Найденная в землянках керамика: 1—3, 7, 9, 10, 12, сосуды, сработаиные вручную; 4—6, 8, 11, сосуды, выделанные на кругу.
Рис. 3. — Найденные в землянках бронзовые фибулы.

UN NOUVEL ASPECT DE LA CIVILISATION LA TÈNE EN DACIE (LES DÉCOUVERTES D'ALEXANDRIA)

RÉSUMÉ

Un important établissement de l'âge du fer a été découvert à proximité de la ville d'Alexandria (région de Bucarest). Les fouilles effectuées en 1957 et 1958 out dégagé trois fonds de cabanes qui ont livré de nombreux restes céramiques. Parmi ceux-ci on a constaté la présence d'un groupe de vases faits à la main (fig. 1/1—5 et 2/1—3, 7, 9, 10, 12) et d'un autre, prédominant, travaillé au tour (fig. 2/4—6, 8, 11). En ce qui concerne la céramique faite à la main, on a trouvé des analogies dans les civilisations datant de la dernière période de Hallstatt de la plaine valaque; de même, pour la céramique travaillée au tour, dans des stations et des nécropoles du sud du Danube, où des vases semblables se rencontrent à côté de la céramique grecque du Ve siècle avant notre ère.

Outre la céramique, sont également apparues trois fibules en bronze, du type Glasinac (fig. 3), connues dans les régions septentrionale et occidentale des Balkans, mais aussi dans la région située entre le Danube et les Carpates et dans les complexes archéologiques du VIe siècle avant notre ère.

Tenant compte aussi bien des données fournies par l'étude de la céramique que des indications chronologiques livrées par ces trois fibules, la station d'Alexandria peut être datée de la première moitié du Ve siècle avant notre ère.

Le matériel archéologique découvert à Alexandria représente un nouvel aspect culturel de la région du nord du Danube; il fait le passage de la première à la deuxième période de l'âge du fer. Les éléments de la dernière phase hallstattienne et ceux qui marquent le commencement, de très bonne heure mais assez nettement, du second âge du fer en Dacie, s'y côtoient.

On a constaté, à cette occasion, que les débuts de la civilisation La Tène dans la zone comprise entre le Danube et les Carpates ont pris naissance et se sont développés sur un fond hallstattien local, auquel s'est ajoutée une puissante

influence grecque ayant passé par la filière thrace. Les ressemblances entre le matériel archéologique d'Alexandria et celui trouvé en Bulgarie peuvent servir d'argument pour prouver le développement d'une civilisation unitaire, sur les deux rives du Danube, au Ve siècle avant notre ère. L'Etat des Odryses, conduit par Térès et Sitalcès, a joué un rôle important dans l'extension et l'unification de cette civilisation.

Les découvertes d'Alexandria posent sous un jour nouveau la date de l'introduction du tour de potier en Dacie. C'est ainsi que l'on peut dire qu'il commença à être sporadiquement utilisé dans la plaine danubienne dès le Ve siècle avant notre ère et qu'il fut emprunté aux Grecs. Avec l'arrivée des Celtes, le tour du potier se répandit et acquit droit de cité dans toutes les contrées de la Dacie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *Alexandria.* Fragments céramiques trouvés dans des fonds de cabanes: 1—5, céramique travaillée à la main ; 6—14, céramique faite au tour.

Fig. 2. — Céramique découverte dans des fonds de cabanes: 1—3, 7, 9, 10, 12, vases exécutés à la main ; 4—6, 8, 11, vases façonnés au tour.

Fig. 3. — Fibules en bronze trouvées dans des fonds de cabanes.

ȘTIRI NOI DESPRE LEGĂTURILE HISTRIEI CU GEŢII ÎN EPOCA ELENISTICĂ

Problema legăturilor Histriei cu geţii dobrogeni s-a impus din capul locului ca o preocupare de căpetenie colectivului însărcinat în 1949 de Academia R.P.R. cu continuarea şi extinderea săpăturilor începute cu aproape jumătate de veac în urmă de Vasile Pârvan. Ea se oglindeşte înainte de toate în adoptarea unui plan de cercetări orientat nu numai spre scoaterea la iveală a ruinelor cetăţii, dar şi spre explorarea ţinutului înconjurător, cu scopul de a găsi aşezările locuitorilor pămîntului dintre Dunăre şi Mare. Trebuie amintite, în această direcţie, lucrările prelungite vreme de mai mulţi ani în aşezarea rurală de la Tariverdi [1], sondajele executate în aşezările de la Zmeica şi Sinoe [2], în sfîrşit cercetarea necropolei tumulare din imediata apropiere a cetăţii, abia începută, dar de pe acum bogată în rezultate [3].

Concepţia nouă care inspiră toate aceste lucrări, şi care conferă informaţiilor obţinute pe această cale un interes neobişnuit, e aceea potrivit căreia în raporturile grecilor cu geţii nu trebuie să vedem contactul sporadic al unor « civilizaţi » cu un grup de « barbari », ci un proces istoric complex şi îndelungat, în desfăşurarea căruia cele două elemente etnice venite în atingere s-au influenţat reciproc şi în egală măsură [4]. Astfel, dacă înrîurirea exercitată de greci asupra dezvoltării social-economice şi culturale a triburilor trace nu poate fi tăgăduită, nu mai puţin însemnată şi nu mai puţin durabilă e înrîurirea băştinaşilor asupra noilor veniţi, fie că ne gîndim la punerea în valoare a unor teritorii rurale de a căror exploatare depindea existenţa fiecărei colonii în parte, fie la domenii de creaţie atît de gingaşe şi atît de felurite cum sînt acel al artelor plastice ori al credinţelor religioase.

---

[1] Rapoartele preliminare asupra săpăturilor de pînă aci au fost publicate în *SCIV*, III, 1952, p. 269—272; IV, 1—2, 1953, p. 129—135; V, 1—2, 1954, p. 100—108; VI, 3—4, 1955, p. 543—548; *Materiale*, IV, 1957, p. 77—88; V, 1959, p. 318—323.

[2] *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 138—145.

[3] *Materiale*, IV, 1957, p. 55—69; V, 1959, p. 303—308.

[4] Cf. Em. Condurachi, în introducerea la *Histria I*, Bucureşti, 1954, p. 13 şi urm.; idem, *Cu privire la raporturile dintre autohtoni şi greci în aşezările sclavagiste din Dobrogea*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 45—60.

Aceeaşi nouă concepţie despre condiţiile vieţuirii împreună a grecilor cu geţii explică încercările unor cercetători din colectivul histrian de a pune în lumina cuvenită ştirile cu privire la legăturile economice şi politice dintre cele două comunităţi, al căror ecou stăruie în inscripţii [1]. Din păcate, în acest domeniu, documentele descoperite pînă astăzi sînt fie fragmentare, fie de un laconism excesiv, ceea ce le face nu numai anevoie de întregit, în părţile pierdute, dar anevoie de interpretat chiar în cazurile cînd textele ajunse pînă la noi se prezintă într-o stare satisfăcătoare.

E cunoscută, în această ordine de idei, discuţia prilejuită cu treizeci de ani în urmă de descoperirea decretului în cinstea unui cetăţean de frunte al Histriei, Agathocles, fiul lui Antiphilos, — decret în a cărui expunere de motive se citeau pentru întîia oară ştiri de un interes considerabil cu privire la raporturile cetăţii de pe ţărmul lacului Sinoe cu un βασιλεύς al geţilor, Rhemaxos [2]. Prilejuite de atacul îndreptat împotriva Histriei de o căpetenie tracă din părţile de sud-est ale Dobrogii, Zoltes (ale cărui cete asediaseră şi prădaseră Bizone), legăturile de care vorbeşte documentul par a fi contribuit la salvarea cetăţii, chiar dacă sprijinul oferit în această împrejurare de Rhemaxos nu va fi fost cu totul desinteresat şi chiar dacă, pentru cruţarea recoltei ameninţate cu distrugerea, Agathocles, trimis ca sol la Zoltes, a trebuit să verse acestuia, în numele concetăţenilor săi, suma apreciabilă de 600 stateri de aur [3].

Cît se poate judeca, decretul în cinstea lui Agathocles e din jurul anului 200 î.e.n.[4]. La această vreme, dacă evenimente excepţionale puteau îndemna coloniile de pe litoral să caute sprijin la capii unor uniuni tribale din stînga Dunării, importanţa tot mai mare a sectorului agrar în ansamblul economiei histriene trebuie să fi împins pe locuitorii cetăţii de pe ţărmul lacului Sinoe să strîngă legături de prietenie cu formaţiile social-politice getice din imediata lor vecinătate. Asemenea formaţii, amintite în izvoarele istoriografice cu numele de « regate », sînt explicit atestate în perioada imediat anterioară cuceririi romane [5]. Ele sînt însă fără îndoială mai vechi, de vreme ce geţii sînt pomeniţi din cele mai vechi timpuri pe ambele maluri ale Dunării [6] şi de vreme ce ştiri despre prezenţa lor în Dobrogea nu lipsesc nici pentru sec. al II-lea, cînd amintirea mai mult sau mai puţin limpede a unor legături ale lor cu grecii se întîmpină în unele documente epigrafice publicate în ultima vreme. Cel dintîi, în ordine cronologică, pare să fie fragmentul editat în *Histria I* sub nr. 14, în care menţiunea unor vremi pline de primejdii pentru cetate se împleteşte cu aluzia la o misiune diplomatică îndeplinită de titularul decretului undeva prin părţile Dunării [7]. Încă mai interesantă apare pomenirea într-un al doilea decret

---

[1] În afara lucrărilor citate în nota precedentă, v. încă Em. Condurachi, *Vechi monete pontice şi importanţa lor*, Bucureşti, 1950, şi *Cu privire la constituirea teritoriului rural al Cetăţii Histria şi funcţiunea sa social-economică*, în *BStAc*, IV, 1952, p. 59—69. De asemenea Iorgu Stoian, *În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei*, în *SCIV*, VIII, 1957, p. 183—201.

[2] Vezi în acest sens *Boabe de grîu*, martie, 1931, p. 23; R. Vulpe, în *Gîndirea*, XI, 1931, p. 362—364; idem, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 87—90.

[3] L. Robert, în *RevPhil*, XXXIII, 1959, p. 179.

[4] Vezi în acest sens *CRAI*, 1933, p. 124. Cf. L. Robert în *RevPhil*, XXXIII, 1959, p. 179.

[5] Dio Cassius, LI, 24, 6—7; 26, 1—6. Cf. V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, Bucureşti, 1926, p. 88 — 90 şi R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 102 — 104.

[6] Cea mai veche mărturie privitoare la geţii din stînga Dunării se citeşte la Herodot, IV, 93. Celelalte texte sînt amintite de R. Vulpe, *op. cit.*, p. 48 şi urm.

[7] *Histria I*, p. 523—524.

— din păcate, tot atît de mutilat — a unei πρόσχωρος Θραική [1] («ținut de margine trac»), expresie pe care într-un studiu recent am crezut a o putea interpreta ca însemnînd «acea parte a teritoriului orășenesc — sau o regiune vecină cu acesta — locuită de traci în chip statornic și în condiții prea cunoscute locuitorilor Histriei pentru ca redactorul documentului să fi socotit util a da în această privință deslușiri suplimentare» [2].

Starea de-a dreptul lamentabilă în care ne-a ajuns inscripția (excepțional de importantă și sub alte raporturi) ne lipsește de o informație care ne-ar fi risipit nedumeririle cu privire la «tracii» (mai precis: geții) al căror ajutor trebuie să fi apărut histrienilor ca o condiție a ieșirii lor dintr-un greu impas, de vreme ce textul unde-i pomenit «ținutul trac» amintește — într-o ordine de idei ce nu-i indicată, dar poate fi lesne închipuită — grave frămîntări sociale (ταραχαί), însoțite de nu mai puțin grave lipsuri (ἀφορία, ἀχορηγησία). Dacă ținem seamă de faptul că în sec. II î.e.n. Histria era pe cale de a se transforma în capitala unui district rural [3], a cărui punere în valoare n-ar fi fost posibilă fără o abundentă mînă de lucru recrutată din rîndurile populației băștinașe; dacă nu uităm de asemenea că la granița vestică și nord-vestică a teritoriului orășenesc își aveau așezările triburi de geți ale căror dispoziții — favorabile ori ostile — nu puteau fi nesocotite fără urmări supărătoare pentru buna starea cetății, înțelegem motivele ce trebuie să fi determinat trimiterea soliei amin-

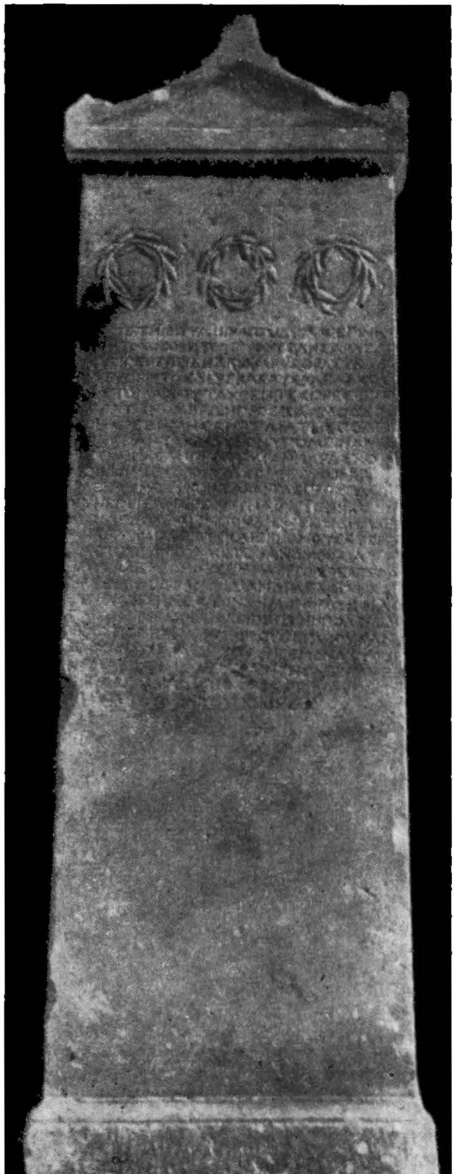

Fig. 1

[1] *Histria I*, p. 198, nr. 1, r. 18.

[2] *Contribuții la istoria veche a Romîniei*, București, 1958, p. 111—112.

[3] Despre cauzele care, către sfîrșitul perioadei elenistice, au determinat schimbarea la care se face aluzie în text, modificînd structura economică a Histriei, vezi *Contribuții la istoria veche a Romîniei*, p. 16 și urm.

tite în textul mutilat. Pentru aceleaşi motive, înţelegem încă şi mai bine semnificaţia unui alt document referitor la problema care ne reţine atenţia, descoperit în campania de săpături a anului 1959, şi al cărui text se publică aci pentru întîia oară (fig. 1—2).

Muz. Histria, inv. nr. 370. Stelă de marmură cu fronton şi acrotere, foarte bine conservată, descoperită în zona sacră a cetăţii, în preajma altarului lui Zeus Polieus, unde fusese expusă din antichitate. Înălţimea totală (inclusiv frontonul şi partea inferioară, nelucrată): 1,67 m; lăţimea la nivelul frontonului: 46 cm; lăţimea la extremitatea inferioară: 49 cm; grosimea: 13 cm. Înălţimea literelor: 10—12 mm (0 şi Θ: 10 mm). Între fronton şi text, trei cununi în relief. Marginile aproape întregi: uşor vătămate la stînga jos şi la dreapta, între rîndurile 9—11. Caractere elegante, gravură profundă. Suprafaţa scrisă uzată de frecături, pe alocuri puţin citeaţă. Greu lisibile, mai ales părţile centrale ale ultimelor trei rînduri. După scris, din sec. III î.e.n.

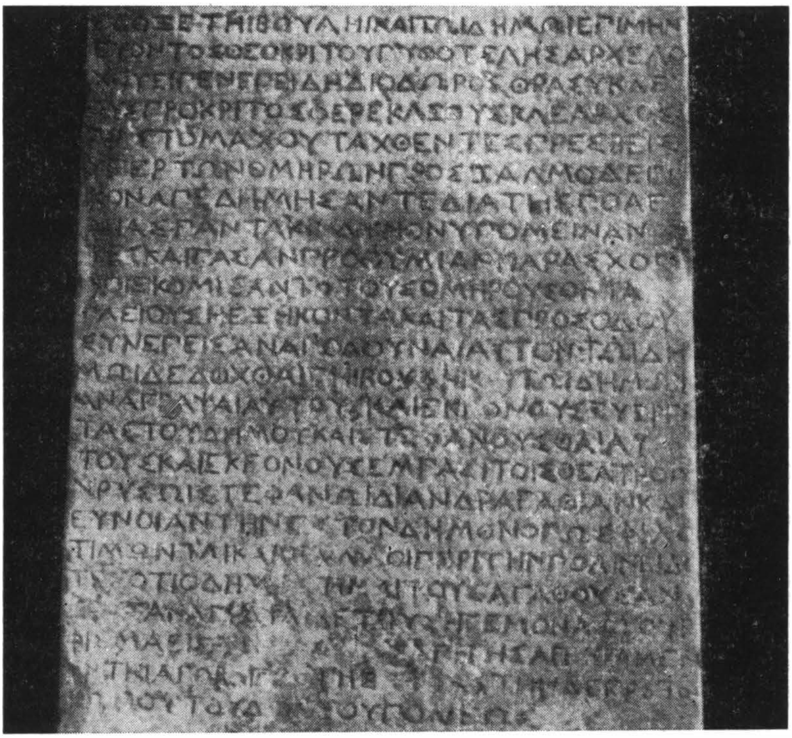

Fig. 2

῎Εδοξε τῆι βουλῆι καὶ τῶι δήμωι· ἐπιμηνι-
εύοντος Θεοκρίτου, Πυθοτέλης Ἀρχελό-
χου εἶπεν· ἐπειδὴ Διόδωρος Θρασυκλέ-
ους, Πρόκριτος Φερεκλέους, Κλέαρχος

Ἀριστομάχου, ταχθέντες πρέσβεις
ὑπὲρ τῶν ὁμηρῶν πρὸς Ζαλμοδεγι-
κον ἀπεδήμησάν τε διὰ τῆς πολε-
μίας πάντα κίνδυνον ὑπομείναν-
τες καὶ πᾶσαν προθυμίαν παρασχό[με-]
νοι ἐκομίσαντο τοὺς ὁμήρους, ὄντα[ς]
πλείους ἢ ἑξήκοντα, καὶ τὰς προσόδου[ς]
συνέπεισαν ἀποδοῦνα[ι α]ὐτὸν τῶι δή-
μωι· δεδόχθαι τῆι βου[λ]ῆι [κα]ὶ τῶι δήμωι
ἀναγράψαι αὐτοὺς καὶ ἐκγόνους εὐεργέ-
τας τοῦ δήμου καὶ στ[ε]φανοῦσθαι αὐ-
τοὺς καὶ ἐκγόνους ἐμ πᾶσι τοῖς θεάτροις
χρυσῶι στεφάνωι δι' ἀνδραγαθίαν καὶ
εὔνοιαν τὴν εἰ[ς] τὸν δῆμον, ὅπως φιλο-
τιμῶνται καὶ οἱ ἄλλοι περὶ τὴν πόλιν εἰδό-
τες ὅτι ὁ δῆ[μος] τιμαῖ τοὺς ἀγαθοὺς ἄν-
δρας· ἀναγράψαι δὲ τοὺς ἡγεμόνας τὸ ψή-
φισμα εἰς [στήλας δ]ύο καὶ στῆσαι τὴμ μὲν
[ἐ]ν τῆι ἀγορ[ᾶι πρ]ὸ τῆς στοᾶς, τὴν δὲ πρὸ τοῦ
[β]ωμοῦ τοῦ Δι[ὸς] τοῦ Πολιέως.

R. 2: lipseşte patronymul lui Theocritos. — Ultimele litere ale rîndurilor 9—11 căzute, dar uşor de întregit. — La fel, puţinele semne dispărute prin frecare în rîndurile 12—13, 15, 18, 20. — R. 22: ΣΤΗΛΑΣ dispărut cu totul, dar întregirea sigură. — R. 23: deşi foarte şters, ΣΤΟΑΣ încă vizibil. — R. 24: Ω de la început rupt în jumătate, totuşi sigur. Ultimele litere din ΔΙΟΣ abia citeţe. De-a lungul întregului text e respectată despărţirea silabică, lucru rar în inscripţiile histriene descoperite pînă astăzi.

TRADUCERE:

« Decret al sfatului şi al poporului. Sub presidenţia lui Theocritos, Pythoteles al lui Archelaos a propus:

Întrucît Diodoros al lui Thrasycles, Procritos al lui Pherecles şi Clearchos al lui Aristomachos, trimişi soli la Zalmodegikos în privinţa ostatecilor, au călătorit prin ţară duşmană şi, înfruntînd primejdii de tot soiul, şi dînd dovadă de cea mai deplină rîvnă, au adus înapoi ostatecii (fiind aceştia la număr peste şaizeci), convingîndu-l pe Zalmodegikos să restituie cetăţii veniturile: sfatul şi poporul să găsească cu cale ca aceştia şi urmaşii lor să fie înscrişi printre binefăcătorii obştii; să fie încununaţi, ei şi urmaşii lor, cu cunună de aur la toate spectacolele de teatru, pentru bărbăţia şi rîvna lor faţă de popor, pentru ca şi ceilalţi cetăţeni, cunoscînd că poporul cinsteşte pe bărbaţii vrednici, să se îndemne a sluji cetatea. *Hegemonii* să poarte de grijă ca prezentul decret să fie săpat pe două lespezi, din care una să se aşeze în *agora*, în faţa porticului, iar cealaltă în preajma altarului lui Zeus Polieus ».

Cum s-a arătat în consideraţiile introductive, noul document e o hotărîre a adunării obşteşti, şi anume un decret în cinstea unor soli trimişi să rezolve în numele Histriei două probleme de maximă importanţă, interesînd raporturile cetăţii cu o căpetenie al cărei nume e menţionat aci pentru întîia oară: *Zalmodegikos.* Despre calitatea acestuia, ca şi despre apartenenţa lui

nu ni se dau amănunte, dar e evident că personajul trebuie să fi fost un βασιλεύς de o oarecare însemnătate, judecînd după componența soliei trimise să negocieze cu el, ca și după natura problemelor în litigiu. Cu privire la originea-i posibilă, singurul indiciu de care dispunem e numele pe care i-l dă textul și care pe piatră e cît se poate de bine păstrat. Citirea e deci sigură și, chiar presupunînd că transcrierea greacă l-ar fi alterat întrucîtva, elementul *Zalmo-* (care se întîlnește în numele principalului zeu al geților: Zalmoxis sau Zamolxis[1]), ca și elementul *deg* (atestat în felurite chipuri în onomastica tracă din sudul și din nordul Dunării[2]), ne îndreptățesc să afirmăm că e vorba de un get, conducător al unei uniuni tribale fără îndoială importante, judecînd după autoritatea pe care textul i-o atribuie și care-i dă prilejul să trateze cu histrienii de pe o poziție nu numai de egalitate, dar chiar de superioritate.

Această primă problemă rezolvată în chip plauzibil, a doua întrebare căreia trebuie să-i găsim răspuns privește pămîntul asupra căruia își exercita puterea Zalmodegikos, cu alte cuvinte ținutul unde supușii lui își aveau așezările. Și în această privință arătările textului sînt sărace, în așa măsură că — la prima vedere — apare cu neputință de hotărît dacă acesta trebuie căutat în nordul sau în sudul Dunării, în Muntenia sau în Dobrogea. Către cea dintîi ipoteză îndeamnă pasajul din text în care, lăudîndu-se curajul solilor, se arată că pentru a ajunge la țintă aceștia s-ar fi ostenit « prin țară dușmană, înfruntînd primejdii de tot soiul » (διὰ τῆς πολεμίας, πάντα κίνδυνον ὑπομείναντες). Indicația se potrivește cu o călătorie lungă și plină de riscuri, cum trebuie să fi fost în sec. al III-lea legătura dintre Histria și malul stîng al fluviului, fie că solii vor fi ales calea de uscat, mai scurtă, fie pe cea de apă, — mai lungă, dar mai lesnicioasă, — după datina neguțătorilor deprinși de veacuri să-și care mărfurile în susul fluviului[3]. Nu se înțelege totuși, în această interpretare, natura raporturilor dintre Zalmodegikos și orașul de la mare, nici nu se vede explicația impresionantului număr de ostateci a căror zăbavă în mijlocul geților n-a putut avea alt rost decît de a garanta executarea unor acorduri importante pentru ambele părți.

Astfel de acorduri nu-și aveau însă locul decît între vecini cu interese comune, și acesta a putut fi cazul învoielii dintre Zalmodegikos și Histria, dacă ne gîndim la condițiile istorice ale epocii elenistice, cînd stăpînirea unui teritoriu rural (χώρα) creia cetății de pe țărmul lacului Sinoe obligația de a-și asigura, dacă nu chiar prietenia, în orice caz neutralitatea capilor de trib din regiunea înconjurătoare. În această ordine de idei, o pagină din Polybiu reprodusă și comentată într-un studiu al nostru mai vechi[4], aruncă lumini sugestive

[1] Asupra formei exacte a numelui, ca și a etimologiei și a problemelor legate de interpretarea lui corectă, v. I. I. Russu, în *AISC*, V, 1944—1948, p. 84—102 (la care întreaga literatură mai veche).

[2] Cf. numele personale Degis (Martial, V, 3.1), Δεγις (Dio Cassius, LXVII, 7,2), Δεγιστίων (*Histria IV*, nr. 20, col. I, 12), raportate de I. I. Russu la radicalul $+dheg^{u}h$ — « a arde » (*Limba traco-dacilor*, București, 1959, p. 64). De asemeni toponimul Δαγεις (sat în teritoriul histrian: I. Stoian, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 144) și, cu oarecare îndoială, întrucît forma pare coruptă, numele peonian Ξερμο — sau Ζερμοδίγεστος (Diodor, XXI, 13), de citit *Zermodigestes*, după G. G. Mateescu, în *ED*, I, 1923, p. 83, n. 1 (dar vezi observațiile lui C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1933/35, p. 179).

[3] Cf. Pârvan, *Dacia, Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-dunărene*. Trad. rom. de R. Vulpe, ed. a II-a, București, 1957, p. 95—96.

[4] *Histria și Callatis în sec. III—II î.e.n.*, acum în *Contribuții la istoria veche a Romîniei*, p. 26 și urm.

asupra relaţiilor existente între un oraş ca Byzantion, interesat în exploatarea unui teritoriu întins şi rodnic, şi tracii vecini, conduşi de căpetenii grăbite să-şi folosească puterea spre a-şi spori bogăţia. « Stăpîni ai unui pămînt din cele mai roditoare — scrie în această privinţă istoricul [1] — după ce s-au trudit să-l muncească, iar belşugul roadei creşte peste măsură de frumos, iată că se înfăţişează barbarii: o parte din recoltă o distrug, alta o culeg şi o iau cu dînşii. Iar byzantinii, nemîngîiaţi de frumuseţea roadelor irosite sub ochii lor, osebit de osteneala şi de cheltuiala reînnoite an de an, suportă greu asemenea soartă ». Iar în alt loc [2]: « chiar dacă, pregătindu-se îndelung (byzantinii) izbutesc să-şi înfrîngă vreodată duşmanii, să pună capăt luptelor nu pot, din pricina marei mulţimi a gloatelor şi a conducătorilor (traci). În locul unui şef învins, alţi trei — mai amarnici — vin şi le atacă teritoriul. Iar dacă, resemnîndu-se şi căzînd la pace, se învoiesc să plătească tribut, nici aşa nu folosesc mare lucru, căci pentru cel mai mic dar consimţit unuia, îşi găsesc pe dată cinci duşmani noi: οὔτε γάρ, παρασκευασάμενοι καὶ κρατήσαντες αὐτῶν εἰσάπαξ, ἀποτρίψασθαι τὸν πόλεμον οἷοί τε εἰσί, διὰ τὸ πλῆθος τῶν ὄχλων καὶ τῶν δυναστῶν. Ἐάν τε γὰρ ἑνὸς περιγένωνται, τρεῖς ἐπιβαίνουσιν ἐπὶ τῶν τούτων χώραν ἄλλοι βαρύτεροι δυνάσται. Καὶ μὴν οὐδ' εἴξαντες καὶ συγκαταβάντες εἰς φόρους καὶ συνθήκας οὐδὲν ποιοῦσι πλέον. Ἂν γὰρ ἑνὶ πρόωνταί τι, πενταπλασίους δι' αὐτὸ τοῦτο πολεμίους εὑρίσκουσι...

Situaţii ca acea descrisă de Polybiu nu s-au creat desigur, de-a lungul epocii elenistice, numai în preajma Byzanţului, nici numai între traci şi grecii de pe coasta de apus a Mării Negre. Relaţii asemănătoare se constată şi între coloniile de pe coasta de nord şi sciţii aflaţi pe o treaptă de dezvoltare social-economică analogă aceleia pe care se găseau tracii în veacurile III—I î.e.n. În această privinţă, e cum nu se poate mai revelatoare mărturia decretului în cinstea lui Protogenes [3], în care, în legătură cu raporturile existente către jumătatea sec. al III-lea între olbieni şi un βασιλεύς din stepă, Saitapharnes, se citesc amănunte de cel mai înalt interes privind obligaţiile băneşti ale primilor faţă de « protectorul » al cărui rol trebuie să se fi redus la asigurarea liberei folosiri a teritoriului orăşenesc, poate şi la circulaţia nestingherită a oamenilor şi a bunurilor în zona controlată de el, şi care trebuie să se fi întins în apropierea coastei. În schimbul acestor garanţii, olbienii erau ţinuţi să verse « regelui» (probabil şi căpeteniilor din jurul lui) sume apreciabile, în stateri de aur, pe care documentul le înregistrează eufemistic sub numele de « daruri » (δῶρα) [4].

Nu e, fireşte, locul să insist mai mult asupra legăturilor Olbiei cu Saitapharnes, ori cu căpeteniile de mai mică importanţă pe care decretul lui Protogenes le pomeneşte undeva sub denumirea generică de σκηπτοῦχοι (« purtători de sceptru »). Ceea ce nu mă pot dispensa de a sublinia, în schimb, e împrejurarea că vărsămintele amintite se făceau la date fixe, în virtutea unui acord prestabilit, şi că dacă în unele cazuri Saitapharnes însuşi se prezenta sub zidurile Olbiei « ca să i se poarte de grijă » (ἐπὶ θεραπείαν, cum se exprimă decretul), alteori olbienii erau ţinuţi să-i trimită cele de cuviinţă la reşedinţa-i din stepă (βασίλεια), nu fără anevoinţă desigur şi nu fără cheltuieli suplimentare [5].

---

[1] *Hist. IV*, 45.
[2] *Hist. IV*, 45, 7—8.
[3] *IOSPE* I^3, 32 = *Syll.* ^{3}, 495.
[4] Rîndurile 11, 34, 44.
[5] Rîndurile 42, 45, 84.

Revenind la textul care ne reţine atenţia, mi se pare că analiza lui poate fi acum reluată cu mai multe şanse de a i se stabili tîlcul, dacă se ţine seamă, pe de o parte, de faptul că în sec. al III-lea Histria trebuie să fi fost stăpîna unui teritoriu rural pe măsura acelor atestate în izvoare pentru Tomi şi Callatis [1], pe de alta, de împrejurarea că pentru a transforma această posesiune virtuală într-una efectivă cetatea trebuia să se bizuie fie pe o oaste în stare a face faţă oricărei ameninţări, fie pe acorduri de durată — dacă nu cu toţi, cel puţin cu cei mai puternici din vecinii ei dobrogeni. Cît priveşte oastea, măcar că informaţiile de care dispunem nu-s numeroase, putem susţine că n-a fost — după toate probabilităţile — nici prea mare, nici permanentă [2]. Alcătuită esenţialmente dintr-o miliţie cetăţenească strînsă şi înarmată în caz de primejdie (poate, excepţional, şi dintr-un corp de auxiliari, recrutat dintre « barbarii » locuitori ai teritoriului [3]), forţa militară de care puteau dispune histrienii nu era desigur în măsură să le asigure superioritatea asupra unor vrăjmaşi numeroşi şi viteji [4], pentru care războiul şi expediţiile de pradă apăreau ca îndeletniciri obişnuite [5]. La dispoziţia cetăţii rămînea deci cealaltă posibilitate, a unor acorduri permanente cu cel mai puternic (sau cu cei mai puternici) din capii geţilor vecini, în scopul de a cumpăra din partea acestora nu numai liniştea indispensabilă unei exploatări normale a loturilor cetăţeneşti, dar şi dreptul de liberă circulaţie în regiuni unde mărfurile aduse din sudul egeean îşi găseau o mai lesnicioasă desfacere şi de unde grecii înşişi îşi puteau procura cantităţi suplimentare de grîne, fără să mai vorbim de sclavi ori de alte materii prime [6].

Că asemenea învoieli se încheiau înainte de toate în folosul negustorilor de pe coastă, abia dacă trebuie s-o spunem. Poate că nu e inutil să adaug totuşi că la beneficiile acestui negoţ participa într-o măsură crescîndă aristocraţia tribală, căreia schimburile cu grecii îi dădeau putinţa să-şi valorifice

[1]. Pînă în acest moment, cea mai veche ştire despre χώραι ale unor cetăţi dobrogene se citeşte în Memnon, care, înregistrînd războiul Tomi-Callatis, către 260 î.e.n., face precizarea că cele două oraşe aveau hotar comun (περὶ Τόμεως τοῦ ἐμπορίου . . . ὁ τοῖς Καλατιανοῖς ὅμορον ἦν), exprimare de neconceput, dacă istoricul nu înţelegea să vorbească de teritoriile respective (*FHG*, III, p. 537, frg. 21).

[2] Problema a fost de curînd reluată, în lumina ştirilor oferite de un important decret din Apolonia Pontică descoperit la Histria, de D. M. Pippidi şi Em. Popescu, *Les relations d'Istros et d'Apollonie du Pont à l'époque hellénistique*, în *Dacia*, N.S., III, p. 235—258.

[3] Cf. pasajul semnificativ din decretul în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos, citat de S. Lambrino în *Ovidiana. Recherches sur Ovide publiées à l'occasion du bimillénaire de la naissance du poète* . . . , Paris, 1958, p. 389: λαβὼν τ[ῶν τε π]ολιτῶν ἐ[θελ]οντὰς στρατιώτας καὶ συνφευγόν[των βα]ρβάρων εἰς τὴν πόλιν] κτλ.

[4] Herod., IV 93: Γέται . . . Θρηίκων ἐόντες ἀνδρηιότατοι καὶ δικαιότατοι . . .

[5] Τὸ ζώειν ἀπὸ πολέμου καὶ ληιστύος κάλλιστον — scrie Herodot, V 6, referindu-se la traci îndeobşte.

[6] Un exemplu de asemenea acord oferă interesanta inscripţie din Mesambria publicată în 1950 de Gîlîbov (acum *IGB* I 307), al cărei cuprins lasă să se înţeleagă că în anii imediat următori morţii lui Lysimachos (280—270, după Mihailov), între acest oraş şi un « rege » al odrysilor — Sadalas — exista o înţelegere cu caracter de tratat, ratificată de Adunare şi întărită prin jurăminte, avînd ca scop reglementarea paşnică a conflictelor de interese dintre cele două părţi. Dacă textul întreg al acestei ὁμολογία ni s-ar fi păstrat, cunoştinţele noastre despre situaţiile de drept şi de fapt putîndu-se ivi în relaţiile dintre o πόλις şi un cîrmuitor băştinaş ar fi considerabil sporite. Dar chiar fragmentar, documentul constituie o dovadă preţioasă a comunităţii de interese care — pretutindeni în lumea pontică — trebuia să ducă şi a dus la o apropiere între grecii nou-veniţi şi locuitorii dintotdeauna ai pămîntului colonizat.

surplusul de produse, înăsprind exploatarea propriilor supuşi, acumulînd tezaure monetare şi grăbind un mai vechi proces de diferenţiere economică şi socială, despre care s-a spus cu drept cuvînt că avea să ducă la apariţia primelor forme de relaţii sclavagiste în viaţa populaţiei autohtone din Dobrogea[1].

La cele arătate înainte se mai adaugă însă un element, ce nu trebuie trecut cu vederea, şi anume faptul că încă de la întemeierea coloniei pescuitul în Deltă a constituit pentru locuitorii Histriei o îndeletnicire esenţială. Sărat sau marinat, peştele prins în braţul Sf. Gheorghe (în antichitate Peuce) era exportat în oraşele Greciei metropolitane în aşa măsură încît, într-un document oficial din sec. I e. n.[2], se face afirmaţia că la data respectivă el constituia « aproape unicul izvor de cîştig al cetăţii » (σχεδὸν ἐκείνην μόνην εἶναι τῆς πόλεως πρόσοδον). Aşa fiind, înţelegem nevoia pe care dintotdeauna trebuie s-o fi simţit histrienii de a nu fi stingheriţi în exerciţiul acestei activităţi fructuoase. Înţelegem de asemenea pagubele pe care putea să li le pricinuiască, din acest punct de vedere, o populaţie ostilă, stăpînă la gurile Dunării, precum şi stăruinţa cu care trebuie să fi căutat să-şi asigure, în măsura posibilului, garanţiile necesare.

În lumina consideraţiilor de pînă aci, mi se pare a putea explica mai bine fraza din decret al cărei laconism o face aproape ininteligibilă, şi anume pasajul în care, vorbind de serviciile aduse de soli, redactorul documentului arată că aceştia ar fi izbutit să-l convingă pe Zalmodegikos « să restituie poporului veniturile »: τὰς προσόδου[ς] συνέπεισαν ἀποδοῦνα[ι α]ὐτὸν τῶι δήμωι[3]. Venind după preciziile referitoare la slobozirea ostatecilor (ἐκομίσαντο τοὺς ὁμήρους, ὄντας πλείους ἢ ἑξήκοντα), fraza pare a spune că această eliberare s-ar fi făcut fără cheltuială din partea obştii, în sensul că — în loc să pretindă o compensaţie pentru cei şaizeci şi mai bine de histrieni redaţi familiilor — căpetenia getă s-ar fi mulţumit să-i sloboadă fără răscumpărare. Examenul atent al textului exclude însă o asemenea interpretare, înainte de toate pentru motivul evident că — şaizeci ori mai mulţi — histrienii deţinuţi de Zalmodegikos nu erau de bună seamă prinşi ori prizonieri (αἰχμάλωτοι), ci ostateci, chezaşi (ὅμηροι). Termenii citaţi nu-s cîtuşi de puţin echivalenţi şi, a admite că propunătorul hotărîrii în Adunare sau redactorul decretului ar fi întrebuinţat ὁμήρους pentru αἰχμαλώτους, ar însemna să-l învinuim de o confuzie sau de o ignoranţă ce nu se vădesc în nici un alt pasaj al textului. Acelaşi lucru trebuie spus despre substantivul πρόσοδος, care în bună greacă înseamnă « venit, sursă de venituri »[4] şi care în nici un caz n-a putut fi întrebuinţat în locul cuvîntului λύτρον, îndeobşte folosit pentru a exprima noţiunea de « răscumpărare, despăgubire oferită în schimbul unui prizonier »[5].

---

[1] Em. Condurachi, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 52.

[2] Scrisoarea guvernatorului Moesiei Flavius Sabinus către autorităţile histriene, reprodusă în apendice la decretul lui M. Laberius Maximus din 25 oct. 100 (*SEG* I 329, r. 20—21; cf. D. M. Pippidi, *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 245—246).

[3] Rîndurile 11—13.

[4] Termenul e întrebuinţat în mod obişnuit într-un înţeles general, pentru a indica totalitatea veniturilor unei cetăţi, spre deosebire de diverşii termeni speciali, indicînd fiecare un anume impozit sau o anume sursă de cîştig, pentru a căror accepţie, de la caz la caz, v. A. Andreades, *A History of Greek Public Finance*, Cambridge Mass., 1933, I, p. 126 şi urm.

[5] Cf. *Syll.*³, 588, r. 68 urm.: Τοὺς δὲ... αἰχμαλώτους τοὺς Μιλησίων χαριζόμενος ὁ δῆμος ὁ Μαγνήτων ἔδωκεν [ἄν]ευ λύτρου Ῥοδίοις· τοὺς δὲ ὄντας... αἰχμαλώτους παρὰ τοῖς ἰδιώταις Μαγν[ή]των... ἐκλυτροῦσθαι Μάγνητας... Tot aşa, la Histria chiar, în decretul pentru Aristagoras: τισὶν δὲ τῶν πολειτῶν ε[ἰ]ς λύτρα προτιθεὶς ἔδειξεν ἑαυτὸν πρὸς πᾶσαν ἀπάντησιν τῶν σῳζο[μέ]νων εὐομείλητον (*Syll.*³, 708, r. 14—16).

Astfel, interpretarea potrivit căreia serviciile aduse de soli cetăţii s-ar fi redus la repatrierea *fără plată* a unor prizonieri mai mult sau mai puţin numeroşi e exclusă înainte de toate din consideraţii lexicale. În aceeaşi măsură e exclusă însă şi de importanţa onorurilor votate în această împrejurare celor trei ambasadori, care depăşesc în chip evident banala laudă cuvenită unor negociatori prin a căror pricepere cetatea ar fi economisit o sumă oricît de mare. Pentru ca înscrierea printre binefăcătorii obştii a celor trei titulari ai decretului — şi, deopotrivă, a *coborîtorilor lor fără limită de timp!* — să fi avut loc în condiţiile ştiute; pentru ca încununarea lor în cadrul tuturor spectacolelor de teatru să se fi votat, cum o arată textul, trebuie să credem că negocierile de ei conduse erau de o însemnătate vitală pentru locuitorii cetăţii fără excepţie, şi aceasta ne îndreptăţeşte să facem presupunerea că ele trebuie să fi privit izvoarele majore de venituri ale Histriei, exploatarea teritoriului orăşenesc şi pescuitul în fluviu. Numai în această lumină răsplăţile acordate solilor apar proporţionate cu însemnătatea serviciilor, numai în aceste condiţii expresia ἀποδοῦναι τὰς προσόδους îşi capătă adevărata-i semnificaţie.

Mai mult nu cred că se poate spune despre înţelesul unui document a cărui conciziune de exprimare am avut prilejul s-o relev. Îmi rămîne să adaug cîteva observaţii cu privire la rostul şi la numărul ostatecilor chemaţi să garanteze respectarea acordului dintre cele două părţi, şi care la prima privire ar putea trezi nedumeriri.

Asupra deprinderii de a garanta prin chezaşi executarea unor acorduri de caracter public, abia dacă trebuie să zăbovim, atît e de răspîndită în antichitate la greci, la romani şi la popoarele orientale. În lumea cetăţilor Eladei, se întîlneşte din epoca arhaică şi în cele mai neaşteptate situaţii. Tirani ca Anaxilas ori Peisistratos dau şi primesc ostateci, unul pentru a face dovada bunelor sale intenţii, celălalt pentru a se pune la adăpost de eventuale uneltiri [1]. În vîrsta clasică, de la o πόλις la alta, îndeplinirea întocmai a unor tratate se asigură printr-un număr mai mare sau mai mic de zăloage, potrivit cu caracterul cetăţilor şi cu importanţa intereselor în joc [2]. Semnificative, sub acest raport, sînt informaţiile oferite de Thucydide asupra tratativelor lui Nicias în vederea unei păci cu siracuzanii, după eşecul faimoasei expediţii, în cursul cărora — fiind vorba de plata unei însemnate despăgubiri băneşti — generalul atenian propune adversarilor să le încredinţeze, pînă la deplina achitare a sumei, cîte un oştean atenian pentru fiece talant datorat; μέχρι οὗ δ' ἂν τὰ χρήματα ἀποδοθῇ, ἄνδρας δώσειν Ἀθηναίων ὁμήρους, ἕνα κατὰ τάλαντον [3].

Cu atît mai firesc se înfăţişează acest mijloc de chezăşuire a angajamentelor în epoca elenistică, fie că e vorba de acorduri între suverani, fie de înţelegeri între un rege şi o cetate metropolitană sau colonială, în care caz, dată fiind disproporţia de forţe, cine trebuie să dea asigurările ce i se cer e de cele mai multe ori cetatea [4]. În ciuda unor regretabile pierderi de documente,

[1] Herod., *Hist.*, I 64; VII 165.

[2] *Syll.*[3], 64 (Atena-Chalcis); 89 (Atena-Bottiaion); 112 (Atena-Sclymbria). Din punctul de vedere al problemei ce ne interesează, încă şi mai semnificativ e decretul prin care Liga ahaică (κοινὸν τῶν Ἀχαίων) acordă proxenia şi alte înlesniri unui număr de zece ostateci originari din felurite cetăţi ale Beoţiei şi Focidei (*Syll.*[3], 519 = *SGDI*, 1636).

[3] VII, 83.

[4] *OGI*, 751, r. 5 (Attalos II către autorităţile din Amblada): ὅμηρά τε ὑμῶν ἀπολυθῆναι (ἠξίουσαν οἱ παρ' ὑμῶν πρεσβευταί..) Cf. r. 15: ἀπέλυσα δὲ καὶ ὅμηρα ὑμῶν...

nu lipsesc totuşi ştirile despre situaţii inverse, cu alte cuvinte despre ostateci meniţi să garanteze obligaţiile asumate faţă de o πόλις de un cîrmuitor mai mult sau mai puţin puternic. Un bun exemplu de acest fel se întîlneşte într-o inscripţie din Apollonia Pontică (astăzi Sozopol, în R. P. Bulgaria), din al cărei cuprins fragmentar rezultă limpede că spre jumătatea sec. III î. e. n. un βασιλεύς trac, Cotys, — fără îndoială în raporturi statornice cu oraşul de pe coastă, — încredinţa grecilor pe fiul său Rhaiscuporis în calitate de ostatec: ἐξαποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς καθ' ὁμήρειαν [1]. Indiferent de motivele care l-au putut împinge la această hotărîre şi asupra cărora n-ar fi lipsit de interes să ne oprim, din punctul de vedere al studiului pe care-l întreprindem dovada mi se pare făcută că, potrivit uzanţelor în vigoare în lumea greacă metropolitană şi colonială (am putea spune, în lumea antică îndeobşte [2]), darea ori primirea de ostateci în scopul întăririi unui acord diplomatic de o oarecare importanţă n-avea nimic excepţional. Raportată la condiţiile social-politice ale Dobrogii secolului al III-lea, aşa cum începem a le cunoaşte mulţumită descoperirilor epigrafice din trecutul recent, delegarea fie şi a unui număr ridicat de cetăţeni ca ostateci, meniţi să garanteze executarea întocmai a unui acord, nu trebuie să ne tulbure, nici să ne mire. Mai de grabă se cade să ne întrebăm de ce natură va fi fost înţelegerea şi ce evenimente au putut-o prilejui. La asemenea întrebări, cu informaţiile de care dispunem nu se poate însă răspunde, nici nu vom încerca a o face. Pînă ce o nouă descoperire de felul aceleia ce ne reţine atenţia ne va fi adus informaţii de care sîntem lipsiţi pentru moment; pînă ce publicarea integrală a decretului în cinstea lui Agathocles va fi venit şi ea să sporească ştirile despre configuraţia politică a Dobrogii în primii ani ai sec. al II-lea, singurul lucru la care sîntem ţinuţi e să relevăm împrejurarea că la o dată cînd, după opinia îndeobşte admisă, celţii din Tracia ar fi controlat întreaga Peninsulă Balcanică, pînă la gurile Dunării [3], un βασιλεύς cu numele Zalmodegikos, căpetenie getă a unei uniuni de triburi din nordul sau nord-vestul Dobrogii, întrunea în mîinile sale o destul de mare putere pentru a-şi impune voia unei cetăţi ca Histria, — poate şi altor colonii greceşti de pe litoral, — fără să întîmpine rezistenţă şi fără să se preocupe de autoritatea nominală sau efectivă a « regilor » din Tylis [4].

[1] *IGB*, I 389 (cu comentariul editorului, G. Mihailov).

[2] Va fi deajuns să amintesc, în această ordine de idei, locul însemnat pe care luarea şi darea de ostateci *(obsides)* îl ocupă în relaţiile dintre diferitele triburi celtice, precum şi dintre acestea şi Caesar, în timpul luptelor pentru cucerirea Galliei. Pasajele interesînd problema fiind prea multe pentru a putea fi reproduse, sau numai indicate, mă mulţumesc să citez capitolele din *Commentarii de bello Gallico* unde se menţionează fie şi cu aproximaţie numărul ostatecilor ceruţi într-o împrejurare sau alta: I 31 (« obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere »); II 5 (« principumque liberos obsides ad se adduci iussit »); 13 (« obsidibus acceptis primis civitatis »); 15 (« *sexcentos* obsides poposcit »); V 4 (« cum *ducentis* obsidibus venire iussit »); 20 (« his imperat obsides *quadraginta* »); VI 4 (« obsidibus imperatis *centum* »); VII 11 (« *sexcentos* obsides dari iubet »).

[3] Cf. Camille Jullian, *Histoire de la Gaule* I[6] (Paris, 1926), p. 303, n. 2; H. Hubert, *Les Celtes depuis l'époque de la Tène et la civilisation celtique*, Paris, 1932, p. 52; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, p. 84.

[4] Pentru precizarea caracterului şi limitelor puterii politice exercitate de urmaşii lui Comontorios în Balcani, nu e inutil să amintim lupta purtată între Byzantion şi Callatis pentru stăpînirea portului Tomi, scurtă vreme după instalarea celţilor în Tracia, fără ca aceştia din urmă să fi încercat să împiedice un război ale cărui urmări nu le puteau fi totuşi indiferente (Memnon, frg. 21 = *FHG*, III, p. 537). Asupra desfăşurării conflictului, în general, vezi acum D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a Romîniei*, p. 14 şi urm., unde e indicată literatura mai veche.

Alte informaţii oferite de documentul pe care-l comentăm privesc organizarea internă sau topografia Histriei în epoca elenistică, şi în legătură cu ele socot util să adaug unele desluşiri. Pentru început, o vorbă despre magistraţii numiţi ἡγεμόνες amintiţi în r. 21 ca răspunzători de gravarea şi expunerea decretului în condiţiile ştiute. După textele inedite publicate de mine în *Histria I* sub numerele 3 şi 7; după reeditarea şi emendarea, cu acelaşi prilej, a fragmentului dat la iveală de Pârvan în *Histria IV*, nr. 4; în sfîrşit, după reflecţiile pe care le-am închinat chestiunii în studiul despre *Organizarea internă a Histriei în perioada autonomiei* [1], socot că pot fi scurt în privinţa unui colegiu relativ bine cunoscut cercetătorilor interesaţi de antichităţile publice ale coloniilor dobrogene. Chiar dacă deocamdată nu ştim bine cînd a fost creat şi cît a durat (inscripţiile unde e pomenit datează toate din secolele III-II î. e. n.), chiar dacă nu-i limpede în ce măsură atribuţiile lui erau de ordin militar ori civil, apare oricum sigur că printre misiunile pe care le îndeplinea figura în chip obişnuit asigurarea publicităţii hotărîrilor Adunării. Cum am relevat-o altădată, oricît de puţin compatibilă ar apărea o asemenea slujbă cu îndatoririle normale ale unui colegiu militar, faptul nu-i fără analogie în cetăţile greceşti ale epocii elenistice [2]. De aceea, fără să stărui asupră-i, trec la indicaţiile textului privitoare la locurile din cetate unde urmau a fi expuse cele două exemplare ale decretului onorific.

Despre primul, s-a văzut, hotărîrea stabileşte că avea a fi aşezat « în agora, în faţa porticului » ([ἐ]ν τῆι ἀγορᾶ[ι πρ]ὸ τῆς στοᾶς). Ni se oferă pe această cale confirmarea unei supoziţii fireşti, cînd e vorba de un oraş grec, şi anume că asemenea oricărei πόλις de tip clasic Histria nu era lipsită de acel centru al vieţii politice şi economice căruia din vremea homerică pînă la sfîrşitul lumii antice avea să i se spună ἀγορά [3]. Se ştie însă că aceasta era totodată una din zonele monumentale ale oricărei cetăţi, mare sau mică. Completată cu amănuntul că — tot după o deprindere generală în lumea metropolitană şi colonială — « piaţa » menţionată în decret era împodobită cu un *portic*, informaţia merită să ne trezească interesul, în măsura în care constituie o ştire preţioasă despre ceea ce va fi fost planul de ansamblu al Histriei, într-un moment important al dezvoltării ei economice şi urbanistice. Abia dacă trebuie să mai amintesc, într-adevăr, că, pînă în acest moment, şi făcînd abstracţie de revelaţiile sporadice ale sondajelor din sectoarele X şi Z, cunoştinţele despre monumente ale Histriei preromane se reduc la descoperirile din sectorul sacru al cetăţii [4], unde săpăturile ultimului deceniu ne-au pus pentru întîia oară în faţa unor clădiri din epocile clasică şi elenistică: templul atribuit Afroditei [5] şi templul Marelui Zeu [6]. Fără a sta să discutăm valoarea lor artistică, de care n-avem a ne ocupa în acest loc, aceste descoperiri îngăduie cunoaşterea *unuia* din centrele de viaţă obştească a Histriei, situat în imediata apropiere a mării şi dezvoltat în limite de timp ce au putut fi stabilite cu precizie. Altul ne e revelat de indicaţia laconică dar explicită reprodusă înainte, pe temeiul căreia, cu deplină certitudine, putem postula existenţa în oraşul dobrogean a obişnuitei pieţe încon-

---

[1] *Contribuţii la istoria veche a Romîniei*, p. 45 şi urm., îndeosebi p. 48—51.

[2] Cu titlu de exemplu, *OGI*, 81, r. 23: ἀναγράψαι τόδε τὸ ψήφισμα τοὺς πολεμάρχους . . .

[3] Roland Martin, *Recherches sur l'agora grecque*, Paris, 1952.

[4] D. M. Pippidi în *Histria I*, p. 231 — 278. Cf. *Materiale*, IV, 1957, p. 10—16; V, 1959, p. 283—288.

[5] D. M. Pippidi, *Der sogenannte Aphroditetempel zu Istros*, în *EAF*, VI, 1959, p. 72—83.

[6] G. Bordenache şi D.M. Pippidi, *Un temple du Θεὸς Μέγας à Istros*, în *BCH*, LXXXIII, 1959, 2, p. 455—465.

jurate de clădiri cu destinaţie politică ori administrativă, a cărei aşezare în ansamblul urbanistic al fiecărui oraş a variat în funcţie de condiţii obiective [1].

Unde anume trebuie căutată această de-a doua arie monumentală a Histriei clasice şi elenistice e cu neputinţă de arătat în stadiul actual al cercetărilor, pe de o parte din lipsa indicaţiilor cu privire la aspectul oraşului în perioada arhaică, pe de alta, pentru că liniile lui de dezvoltare în etapele următoare nu ne sînt nici ele cunoscute decît în mod cu totul nesatisfăcător. Aşa fiind, nu putem spune dacă Histria a continuat să crească organic (cu alte cuvinte, lipsită de un plan ordonator), sau dacă distrugeri parţiale ori totale, petrecute în împrejurări despre care nu ni s-au păstrat ştiri, vor fi oferit locuitorilor posibilitatea să-şi reclădească cetatea pornind de la principiile funcţionale scumpe constructorilor şi urbaniştilor din epoca elenistică [2]. Cîtă vreme descoperiri pe care le aşteptăm, şi în care credem, nu vor fi îmbogăţit cunoştinţele noastre în acest domeniu (revelîndu-ne, între altele, dacă Histria elenistică era sau nu construită după un plan orthogonal), posibilitatea de a indica fie şi cu aproximaţie partea din cetate unde trebuie căutată piaţa mi se pare exclusă. De un singur lucru socot că putem fi siguri, şi anume că între ea şi zona sacră trebuie să fi fost o oarecare distanţă, judecînd după dispoziţia din text potrivit căreia un exemplar al decretului avea a fi expus în ἀγορά, iar altul în preajma altarului lui Zeus Polieus.

Ultima indicaţie risca să rămînă pentru noi tot atît de nepătrunsă ca prima, dacă o întîmplare fericită n-ar fi făcut ca lespedea pe care e gravat decretul să fie descoperită în chiar locul unde a fost cîndva expusă, lîngă baza care o susţinea şi la cîţiva paşi de altarul pînă de curînd anonim, acum în sfîrşit identificat mulţumită inscripţiei pe care o comentăm. Această împrejurare cu totul neobişnuită în mediul arheologic al Histriei, unde documentele epigrafice au fost aflate fără excepţie în cu totul alte locuri decît cele unde fuseseră aşezate după săpare, trebuie salutată cu atît mai multă satisfacţie cu cît cultul lui Zeus Polieus trebuie să se fi numărat printre cultele principale ale cetăţii şi cu cît un document faimos — decretul în cinstea lui Aristagoras, fiul lui Apaturios — menţionează sacerdoţiul acestei divinităţi printre demnităţile de caracter religios obţinute de everget către jumătatea secolului I î. e. n. [3]. Διὸς τοῦ Πολιέως ἀναλαβὼν στέφανον καὶ ἱερησάμενος εὐαρέστως ὑπὸ πάντων ἐπηνήθη τῶν πολειτῶν (« primind cununa lui Zeus Polieus şi îndeplinind preoţia în chip satisfăcător, a meritat lauda tuturor cetăţenilor ») — se exprimă în această privinţă textul, lăsînd într-o oarecare incertitudine chestiunea de a şti dacă preoţia lui Aristagoras se va fi exercitat pe lîngă un templu sau pe lîngă un altar. Această măruntă problemă poate fi acum rezolvată satisfăcător, în sensul că altarul în preajma căruia a fost aflat decretul în cinstea celor trei soli trebuie să fi fost în Histria unicul loc de cult al Părintelui zeilor, şi aceasta nu pentru că — în principiu — o divinitate onorată cu un ναός n-ar fi putut primi în acelaşi timp omagiul unui βωμός, ci pentru motivul simplu că, dacă la data întocmirii decretului altarul în chestiune n-ar fi fost decît anexa unui

---

[1] Cf. teza lui Roland Martin citată la p. 50, n. 3, şi, de acelaşi, *L'Urbanisme dans la Grèce antique*, Paris, 1956, p. 80—81, 266—275.

[2] Vezi în cartea abia citată a lui Roland Martin, *L'Urbanisme dans la Grèce antique*, întreg capitolul II: *L'école milésienne et l'urbanisme fonctionnel* (p. 97—126).

[3] *Syll.*³ 708, r. 19—21. Pentru data atribuită în text acestui important document, D. M. Pippidi, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 165—177.

sanctuar, modul de exprimare al documentului n-ar fi sunat aşa cum sună: πρὸ τοῦ [β]ωμοῦ τοῦ Διὸς τοῦ Πολιέως, ci, cu toată certitudinea: ἐν τῶι ἱερῶι τοῦ Διὸς τοῦ Πολιέως.

Şi acum, înainte de a încheia, o ultimă remarcă. Se cunoaşte disputa aproape seculară prilejuită de inscripţia greacă păstrată la mănăstirea Dragomirna, a cărei misterioasă provenienţă a preocupat şi preocupă pe epigrafiştii de pretutindeni, fără ca vreunul să se poată mîndri că a spus în această privinţă cuvîntul definitiv [1]. Cel ce semnează aceste pagini s-a găsit de curînd în situaţia de a lua şi el atitudine în problema controversată, prezentînd argumente de oarecare greutate în sprijinul tezei după care documentul ar fi fost transportat acolo nu din Apollonia, nici din Olbia, cum se admite de cei mai mulţi, ci, după toate probabilităţile, din Histria [2]. Fără a încerca să revin asupra demonstraţiei prezentate altădată cu răgaz, aş vrea să arăt că, din seria argumentelor folosite în studiul la care am făcut aluzie, lipsa unuia singur putea fi socotită gravă, şi anume — întrucît în inscripţia de la Dragomirna se vorbeşte de încununarea sărbătoritului într-un *teatru* — dovada că la Histria, în epoca elenistică, un asemenea monument nu numai că a existat, dar — cel puţin ocazional — a slujit la ceremonii de felul celei la care se referă textul. Faţă de această situaţie, şi în ciuda împrejurării că în cetatea de pe ţărmul lacului Sinoe un teatru n-a fost încă găsit, nici nu se întîlneşte menţionat în vreo inscripţie cunoscută, socoteam totuşi a putea susţine, sprijinit pe o întreagă serie de indicii, că « peste nu multă vreme, dovada existenţei în Histria a unui edificiu destinat spectacolelor de dramă va putea fi făcută, fie pe calea unor documente epigrafice, fie prin descoperirea monumentului însuşi » [3]. Aşteptarea n-a fost lungă, nădejdea atunci exprimată e acum împlinită. În r. 16 al textului pe care-l edităm, în legătură cu încununarea cu coroane de aur a solilor şi a urmaşilor lor, ca răsplată a serviciilor aduse obştii, se arată lămurit că această ceremonie avea să se repete . . . ἐμ πᾶσι τοῖς θεάτροις—« la toate spectacolele <anuale> de teatru ». Pentru ca asemenea spectacole să fi avut însă loc, a trebuit să existe la Histria localul corespunzător. Iar dacă existenţa în oraşul dobrogean a unui teatru şi a deprinderii de a se încununa în el binefăcătorii poporului nu mai poate fi tăgăduită, ultima piedică în calea admiterii originii histriene a inscripţiei de la Dragomirna se risipeşte.

Prin aceasta, istoria zbuciumată a Dobrogii se îmbogăţeşte cu un document a cărui semnificaţie exactă rămîne de abia să fie stabilită [4]. La rîndu-i, cronicarul studiilor de epigrafie pontică înregistrează nu fără satisfacţie închiderea definitivă a uneia din acele probleme multă vreme nesoluţionate, a căror greşită dezlegare riscă să pună în primejdie rezultatele activităţii gingaşe şi grele, pasionantă şi plină de răspundere, care e munca de reconstituire a trecutului.

D. M. PIPPIDI

---

[1] *AEM*, XI, 1887, p. 66, nr. 141 = *Syll.* [3] 707. Literatura mai veche asupra problemei, la O. Fiebiger, *JOAI*, XIV, 1911, Beibl. col. 71 urm.; pentru faza recentă a discuţiilor, v. nota următoare.

[2] *Die Herkunft des Beschlusses zu Ehren Epikrates, Sohnes des Nikoboulos*, în *JOAI*, XLIII, 1956, Beibl. col. 63—76 (= *Contribuţii la istoria veche a Romîniei*, p. 113—122).

[3] *JOAI*, XLIII, 1956, Beibl. 76 = *Contribuţii* . . ., p. 122.

[4] Stabilirea locului de provenienţă nu-i decît una din problemele importante pe care le ridică documentul. Alta e fixarea datei lui exacte, în legătură cu care părerea majorităţii cercetătorilor (circa 100 î.e.n.) nu mi se pare cîtuşi de puţin satisfăcătoare. În ce mă priveşte, în studiul citat în nota precedentă, am opinat cu hotărîre pentru prima jumătate a sec. III î.e.n. De aci decurg însă consecinţe al căror examen poate şi trebuie să formeze obiectul unor cercetări speciale.

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О СВЯЗЯХ ИСТРИИ С ГЕТАМИ В ЭЛЛИНИСТИЧЕСКУЮ ЭПОХУ

РЕЗЮМЕ

Автор, публикуя греческую надпись (обнаружена в 1959 г.), представляющую собой декрет III в. до н.э., изданный в честь послов, направленных с торговыми целями к главе « варваров » Залмодедэкикосу, ставит своей задачей доказать: во-первых, что под этим именем следует подразумевать базилевса гетов северо-западной Добруджи, во вторых, что между ним и жителями Истрии, вероятно, имелось соглашение, касавшееся использования сельской территории города, а также, по всей вероятности, судоходства и рыболовства на Дунае.

В подтверждение первого предположения автор приводит примеры, доказывающие, что как элемент *Zalmo*, так и элемент *deg* встречаются в ономастике и топонимии гетов, живших на правом и левом побережьях Дуная. На правильность второго указывает следующее: в самом тексте декрета упоминается, с одной стороны, о большом числе заложников (назначение их могло быть лишь в том, чтобы обеспечить выполнение взятых городом в отношении Залмодеджикоса обязательств), с другой стороны, в том же тексте говорится о «доходах», возвращенных жителям Истрии гетским вождем; эти доходы являются ничем иным, как прибылями от использования городской сельской территории и речного рыболовства — основных источников благосостояния Истрии.

В ходе изложения автор, используя данные известных в настоящее время документов, освещает ряд моментов, касающихся отношений между греками и местным населением в течение III—II вв. до н.э. Он отмечает и комментирует также ряд указаний в тексте, относящихся к топографии Истрии в эллинистическую эпоху (упоминание об *agora* и алтаре *Zeus Polieus*) и организации городских учреждений (первое определенное высказывание о театре и об обычае чествовать там общественных благотворителей). В связи с последним автор подчеркивает интерес, представляемый новым документом в установлении места происхождения декрета в честь зодчего Эпикрата, сына Никобула (*Syll*³, 707). В одной из своих предыдущих работ (*JÖAI*, XLIII, 1956, *Beibl.* 63—76, = *Contribuţii la istoria veche a Romîniei*, Бухарест, 1958, стр. 123—132) автор уже исследовал этот вопрос; в настоящее время, исходя из вышеупомянутых фактов, разрешение его более близко к осуществлению, чем ранее.

NOUVELLES INFORMATIONS SUR LES RELATIONS D'HISTRIA AVEC LES GÈTES À L'ÉPOQUE HELLÉNISTIQUE

RÉSUMÉ

L'auteur publie une inscription grecque découverte pendant la campagne de fouilles de 1959. Il s'agit d'un décret du IIIe siècle avant notre ère, rendu en l'honneur de trois ambassadeurs envoyés pour négocier avec un chef «barbare»

du nom de Zalmodegikos. L'auteur se propose de prouver, en premier lieu, que dans ce personnage inconnu on doit voir un *basileus* des Gètes du nord-ouest de la Dobrogea, et, en second lieu, qu'il a dû y avoir, entre ce dernier et les habitants d'Histria, une entente relative à l'exploitation du territoire rural de cette cité ainsi que, selon toutes les probabilités, au sujet de la navigation et de la pêche dans les eaux du Danube.

A l'appui de la première hypothèse, il invoque des exemples prouvant que l'élément *Zalmo-*, de même que l'élément — *deg* — se rencontrent dans des noms de personnes et dans des toponymes propres aux Gètes des deux rives du Danube. Pour la seconde, plaide le fait que le texte même du décret fait allusion, d'une part, à un nombre important d'otages (dont la raison d'être ne pouvait être que de garantir les engagements pris par la cité envers Zalmodegikos) et, d'autre part, à certains « revenus » restitués aux gens d'Histria par le chef gète, lesquels ne pouvaient être que les sources principales de la prospérité d'Histria — l'exploitation du territoire rural et la pêche dans le fleuve.

L'exposé évoque également d'autres aspects des rapports des Grecs et des autochtones au cours des IIIe—IIe siècles, tels qu'ils résultent des documents connus jusqu'à ce jour. On relève aussi, pour les commenter, toute une série d'indications contenues dans le texte, intéressant soit la topographie d'Histria à l'époque hellénistique (mention d'une *agora* et de l'autel de Zeus Polieus), soit les institutions de la cité (première mention explicite d'un théâtre et de la coutume d'y couronner les bienfaiteurs de la communauté). Au sujet de cette dernière circonstance, on souligne l'intérêt que présente la découverte de ce nouveau document pour établir la provenance du décret en l'honneur de l'architecte Epicrate, fils de Nicobule (*Syll*^{3}, 707), question déjà examinée par l'auteur dans une étude antérieure (*JÖAI*, XLIII, 1956, Beibl. 63—76 = *Contribuţii la istoria veche a Romîniei* (Contributions à l'histoire ancienne de la Roumanie), Bucarest, 1958, pp. 123—132) et qui, considérée à travers le prisme de l'indication en cause, peut être regardée aujourd'hui comme plus proche que jamais de sa solution.

CONSIDERAŢII PRELIMINARE ASUPRA NECROPOLEI DE LA TÎRGŞOR DIN SECOLELE III—IV e.n.

Pe teritoriul fermei de stat Tîrgşorul Vechi, la 9 km vest de oraşul Ploieşti au fost descoperite importante urme arheologice începînd din paleoliticul superior şi continuînd, cu oarecari întreruperi, pînă în secolul al XIX-lea [1]. Aspectul variat al culturilor care s-au succedat aici a fost subliniat în rapoartele preliminare de săpături, întocmite în urma fiecărei campanii.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm pe scurt cîteva observaţii privind necropola din perioada migraţiilor, descoperită în anul 1956 [2].

Necropola este situată în colţul de sud-est al incintei curţii domneşti [3] (fig. 1). Cercetarea ei a fost şi este extrem de dificilă din pricina decapitărilor de sol, efectuate în epoca feudală pe o bună parte a suprafeţei necropolei. Aceste lucrări au avut drept urmare distrugerea multor morminte şi în special a acelora de incineraţie. Mormintele de inhumaţie, care se mai păstrează în regiunile afectate de lucrările din epoca feudală, se găsesc astăzi la o adîncime de numai 0,15—0,30 m (fig. 2).

Cu toate acestea s-au putut face suficiente observaţii stratigrafice privind raportul cronologic dintre necropolă şi celelalte niveluri arheologice. În acest sens, ne reţin atenţia cîteva gropi, aparţinînd secolelor II—III e.n. (fig. 2). Aceste gropi, în parte tăiate de mormintele de inhumaţie, conţin un bogat

---

[1] *Săpăturile de la Tîrgşor din anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 618—629.

[2] Pe baza materialului descoperit în vara anului 1956 de către Gh. Cantacuzino, D. V. Rosetti a ţinut o comunicare în cadrul Secţiei de arheologie medievală a Institutului de arheologie.

[3] Necropola se întinde pe latura de est aproximativ la 20 de m depărtare de zidul de incintă. Ultimul mormînt (M. 20) în direcţia vest, descoperit în secţiunea I B/1959 se află la o distanţă de 5—6 m de zidul de incintă. În această regiune cercetarea a fost îngreuiată de o serie de gropi şi de lucrări de sapă efectuate, la mare adîncime, de către constructorii din evul mediu. Datorită acestora, atît necropola, cît şi celelalte niveluri feudale timpurii au fost distruse în mare parte.

În direcţia nord, M. 57 a apărut chiar în capătul secţiunii I C. fapt care ne îndreptăţeşte să credem că în această parte n-a fost atinsă încă limita necropolei. Înspre sud, Ş I A 5/1958 şi casetele 3 şi 4 A au fost surprinse mai multe morminte ceea ce ar însemna că nici în această direcţie n-a fost interceptată marginea cimitirului.

inventar ceramic atribuit populaţiei daco-getice, care a locuit aici în perioada de timp cuprinsă între momentul părăsirii castrului roman [1] şi cel al apariţiei necropolei [2] (fig. 3).

Nivelul următor este caracterizat prin bordeie şi gropi. El poate fi datat, cu probabilitate, în secolul V sau începutul secolului al VI-lea e.n. [3] (fig. 4).

Pînă în prezent au fost cercetate 69 de morminte [4], dintre care 30 sînt de inhumaţie, iar 39 de incineraţie (fig. 2).

Mormintele de inhumaţie sînt aşezate oarecum în şiruri, distanţate între ele la circa 8—10 m; în cuprinsul fiecărui şir mormintele sînt situate la aproximativ 5—7 m depărtare unul de celălalt. Majoritatea inhumaţilor sînt orientaţi cu capul înspre nord şi picioarele înspre sud. În cîteva cazuri au fost găsite şi schelete avînd capul orientat spre est, nord-vest, sau vest (fig. 2).

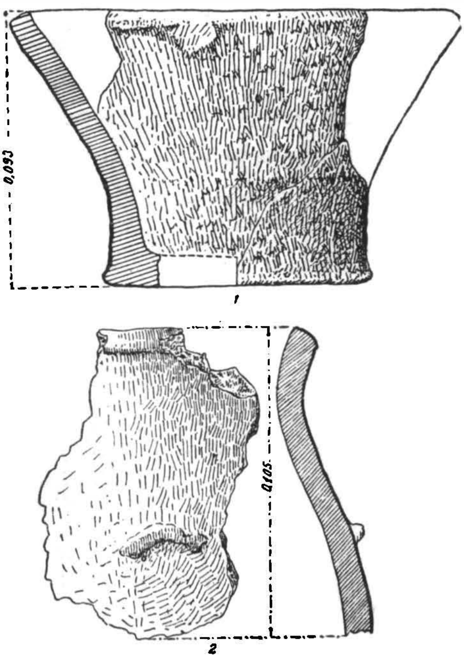

Fig. 3. — Ceramică descoperită în gropile tăiate de mormintele de inhumaţie din caseta 4 A; 1, căţuie; 2, fragment de vas.

Cele mai multe schelete sînt întinse pe spate, cu faţa în sus, sau cu capul aplecat spre stînga ori dreapta. Aplecarea capului a fost cauzată, se pare, de presiunea pămîntului. Mîinile, de obicei, sînt întinse pe lîngă corp, dar există şi cîteva schelete la care unul dintre braţe este adus fie sub bazin, fie deasupra acestuia. Ca o excepţie trebuie semnalate cele trei schelete avînd picioarele în poziţie chircită (fig. 2 şi fig. 5).

Dimensiunile gropilor de morminte corespund, în general, dimensiunilor scheletelor. Există şi gropi mai mari, dar acestea au fost săpate, anume, pentru a încăpea în ele mai multe vase de ofrandă. În cîteva morminte s-au găsit grupuri de pietre [5] — de carieră şi de rîu — aranjate deasupra scheletelor pe o pătură de pămînt protectoare groasă de circa 0,25—0,30 m. De remarcat că în aceste morminte se află şi oase de animale depuse ca ofrandă, fie direct pe pămînt, fie în farfurii sau castroane.

---

[1] Prezenţa unui castru la Tîrgşor este documentată de numeroase cărămizi ştampilate (leg. XI C.P.F.) cf. *Materiale*, V, p. 623, fig. 5 şi o serie de alte materiale arheologice cf. raportul din *Materiale*, VII (în curs de apariţie).

[2] Discuţia cu privire la acest material este redată în raportul de săpături din anul 1958 în *Materiale*, VII (în curs de apariţie).

[3] Raportul stratigrafic dintre mormintele din secolele III—IV e.n. şi locuinţele care taie nivelul necropolei este comentat pe larg în *Materiale*, VII (sub tipar).

[4] Mormintele descoperite în anul 1956 sînt redate pe planul nostru cu cifre romane de la I la VIII (fig. 2).

[5] Folosirea pietrelor în cuprinsul gropilor de morminte este atribuită de unii cercetători goţilor. Această părere este comentată de G. B. Fedorov, *О двух обрядах погребения в Черняховской культуре (по памятникам Молдавии)* în *SA*, 3, 1958, p. 240—241.

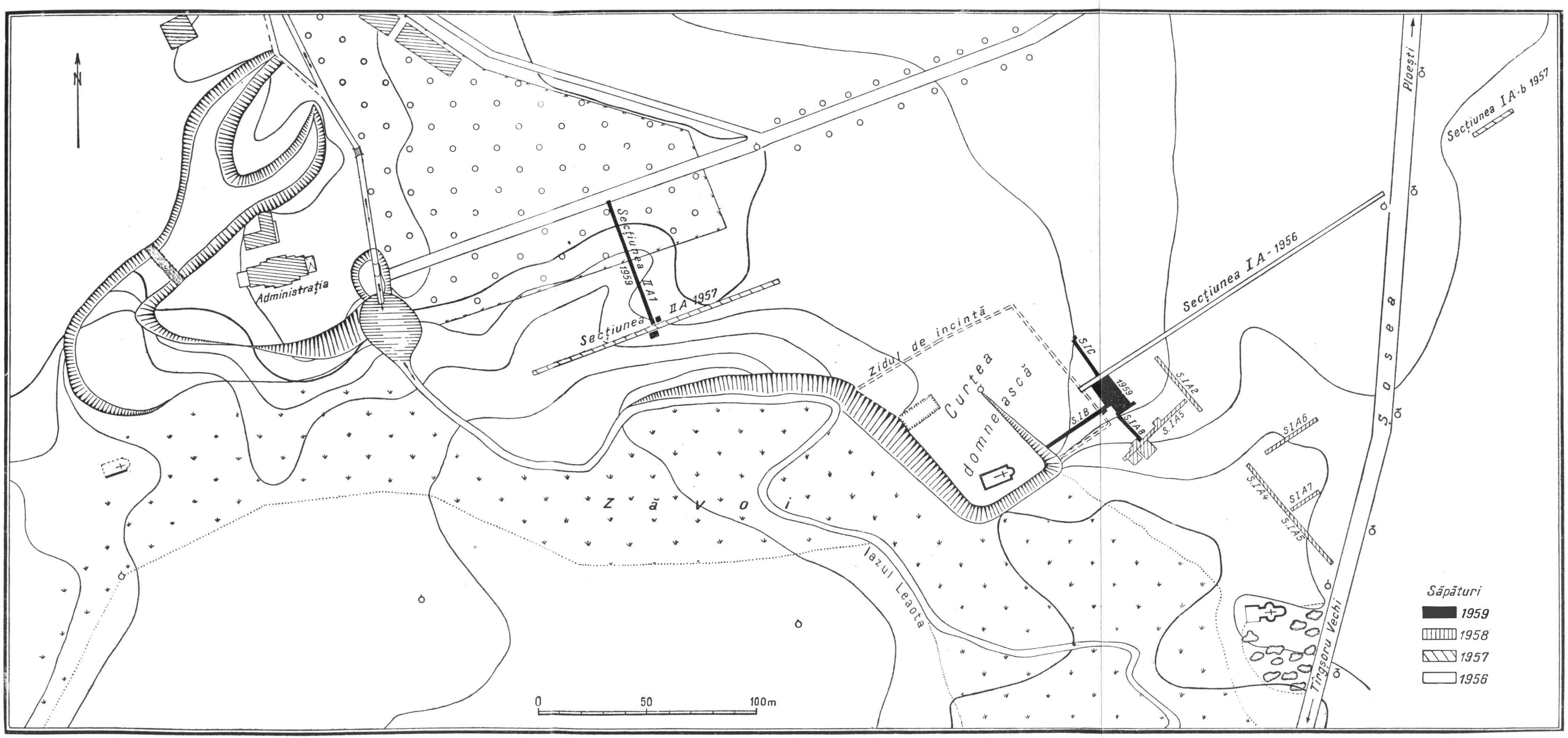

Fig. 1. — Planul general al săpăturilor de la Tîrgșor 1956—1959.

c. 321

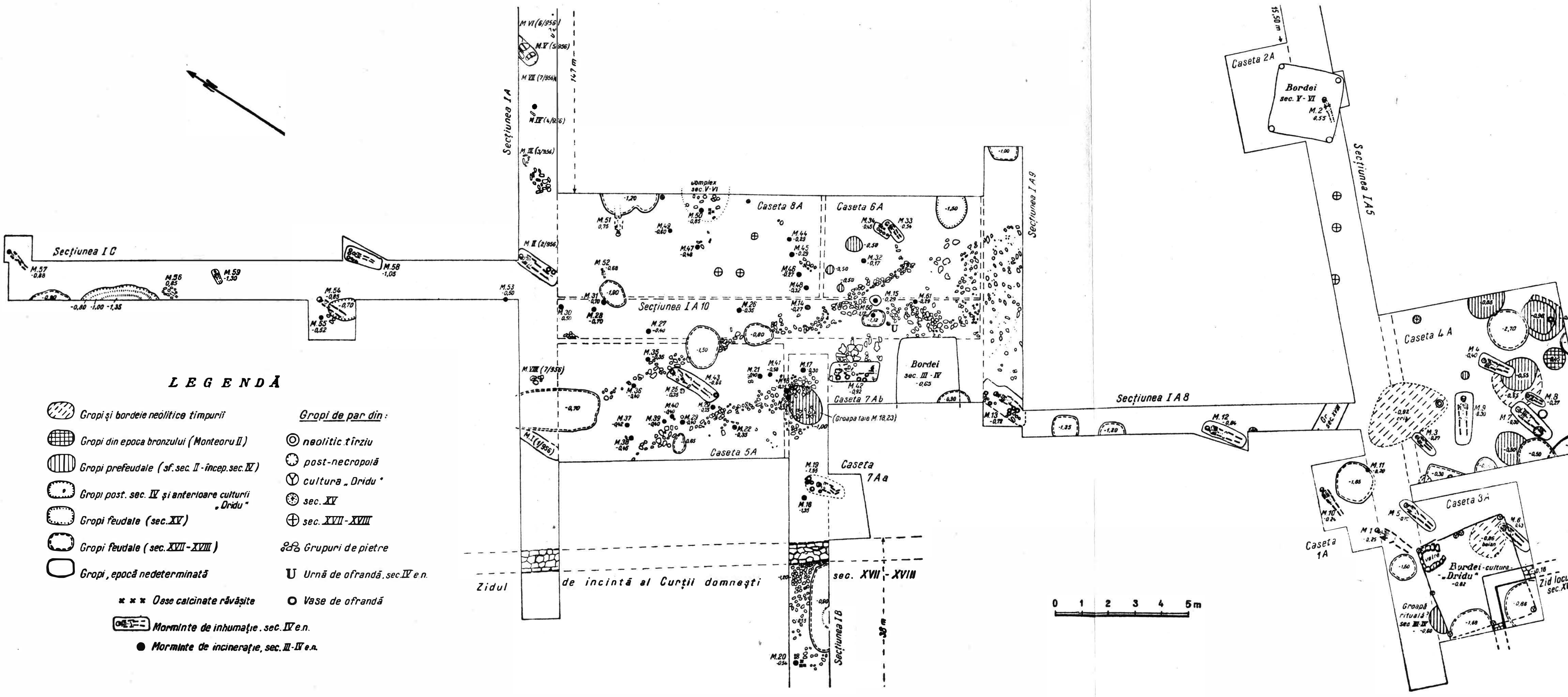

Fig. 2. — Planul secțiunilor și suprafețelor cercetate în cuprinsul necropolei.

c. 321

În cuprinsul mormintelor de inhumaţie, există schelete de adulţi — bărbaţi sau femei — precum şi de copii.

Mormintele de incineraţie sînt grupate în preajma incintei. Ele sînt reprezentate de urne mici, mijlocii şi mari, dispuse în grupuri de cîte 2—3 sau 4—5 urne, fiecare grup aparţinînd probabil unei familii (fig. 2).

Urnele sînt aşezate cu gura în sus, pe fundul unor gropi circulare, nearse, al căror diametru variază între 0,45—0,50 m. În regiunea în care teritoriul necropolei nu a fost decapitat, gropile se află la o adîncime de 0,30—0,60 m.

Oasele calcinate, amestecate cu cenuşă şi cărbuni, se găsesc depuse pe fundul urnelor. Într-un singur caz, ele au fost aşezate direct pe fundul gropii, fiind acoperite apoi cu un vas cenuşiu.

Capacul urnelor, de obicei, era constituit dintr-un fund de vas (fig. 6/2) sau din vase întregibile. S-a găsit şi un mormînt a cărui urnă era acoperită cu o piatră de rîu. Există şi morminte care aveau drept capac fragmente provenind de la 3—4 sau chiar 5—6 vase [1]. Fragmentele de vase folosite drept capac, în majoritatea cazurilor, au fost arse secundar, probabil, în timpul incinerării pe rug.

Analiza resturilor de vase dovedeşte că în fiecare urnă se găsesc oase din toate părţile scheletului [2].

Şi în mormintele de incineraţie se întîlnesc oase de oameni maturi şi de copii. Printre oasele umane, rareori, se află şi resturi osteologice de pasăre şi de vite mari.

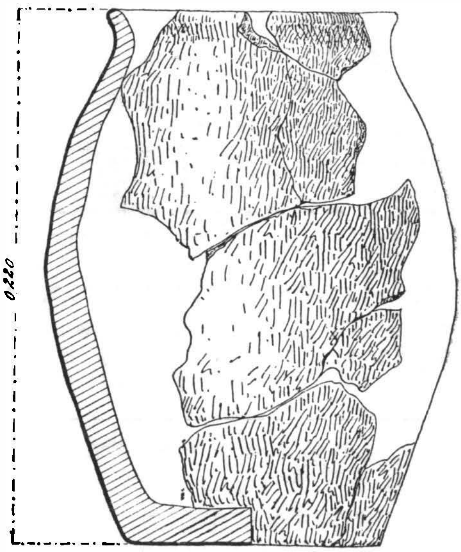

Fig. 4. — Vas din secolele V—VI e. n.

Studiul atent al inventarului funerar duce la constatarea că acesta, în tipurile sale reprezentative, este aproape acelaşi atît la înhumaţi cît şi la incineraţi. Există însă şi unele deosebiri, şi anume: *a)* în mormintele de incineraţie se găsesc mai multe forme de vase lucrate din pastă grosolană; *b)* în cuprinsul acestor morminte nu apar ulcioarele şi cănile cu toartă, pe care în schimb le găsim la inhumaţi; *c)* vasele de tipul farfurie-castron din cuprinsul mormintelor de incineraţie au un profil care derivă din formele ceramicei provincial romane din secolul III e.n. [3].

Lăsînd la o parte deosebirile subliniate mai sus, ceramica din necropola de la Tîrgşor în ansamblul ei poate fi împărţită în trei mari categorii. Aşa după cum s-a arătat, prima categorie, mai frecventă în mormintele de incineraţie, cuprinde ceramica lucrată cu mîna, dintr-o pastă grosolană, în amestecul căreia

---

[1] Această practică, în aria culturii Sîntana-Cerneahov din ţara noastră a fost sezisată şi la Olteni. Cf. C. Preda, *Cimitirul de la Olteni (reg. Bucureşti) şi unele probleme privind cultura materială a sec. IV pe teritoriul R. P. Romîne*, în *SCIV*, X, 2, p. 356—369.

[2] Determinarea din punct de vedere antropologic a oaselor calcinate a fost făcută de dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor de la Centrul de antropologie al Academiei R.P.R.

[3] D. Protase şi I. Ţigăra, *Săpăturile de la Soporul de Cîmpie*, în *Materiale*, V, p. 429, fig. 6/1.

se găsesc foarte mulţi degresanţi, începînd cu nisipul şi terminînd cu cioburile pisate. Ca motive decorative se remarcă crestăturile pe buze, butonii plasaţi în partea superioară a pîntecului şi, uneori, o linie în val incizată pe umerii vasului (fig. 7).

A doua categorie cuprinde ceramica lucrată la roate de picior. Nisipul din pastă dă vaselor din această grupă un aspect zgrunţuros şi aspru la pipăit. Decorul caracteristic acestor vase constă din caneluri (fig. 8).

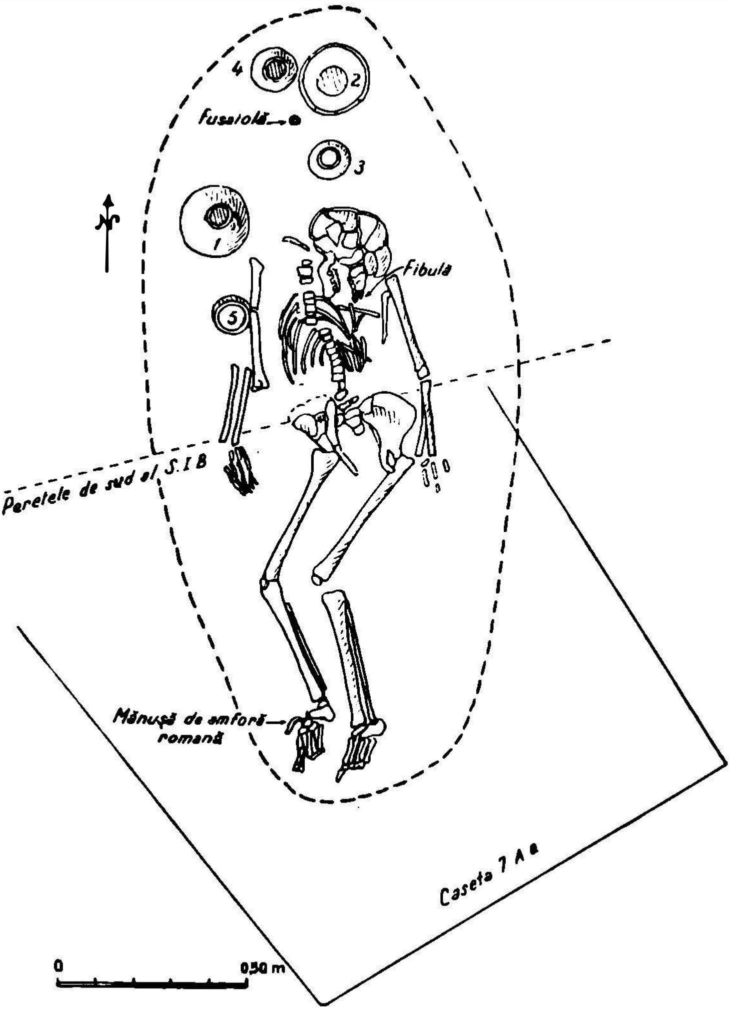

Fig. 5. — Mormîntul 19 de inhumaţie din necropola de la Tîrgşor.

A treia categorie, şi cea mai bine reprezentată, conţine ceramică fină, lucrată din pastă bine aleasă şi arsă la negru, cenuşiu, şi roşu (fig. 9). Ornamentul principal constă din linii lustruite în val, linii incizate sau motive realizate cu rotiţa.

Dintre celelalte obiecte lucrate din lut trebuie menţionate fusaiolele de diverse forme şi mărimi (fig. 10/3, 4, 5, 6). În ce priveşte poziţia lor în mormintele de înhumaţie nu a putut fi sezisată o anumită regulă; ele au fost descoperite, fie în regiunea craniului, fie înspre partea de mijloc a corpului, fie lîngă picioare.

În aceleaşi morminte s-au găsit şi numeroase obiecte de metal între care catarămi de fier sau bronz, caracteristice culturii Sîntana-Cerneahov (fig. 11/8, 9, 10), cuţite de fier (fig. 10/1, 2), inele din bronz, ace de cusut, în sfîrşit, fragmente de brăţări şi fibule cu piciorul întors pe dedesubt (fig. 11/3, 4, 5, 6, 7) din bronz. S-au găsit şi cîteva fibule cu piciorul întors pe dedesubt lucrate din fier.

Obiectele de sticlă sînt reprezentate de o jumătate de pahar care are analogii cu paharele găsite la Soporul de Cîmpie şi Izvoare [1] şi numeroase mărgele de diverse forme, mărimi şi culori (fig. 11/1, 2). Pe lîngă mărgelele din sticlă apar şi unele din chihlimbar. Printre obiectele de os se numără un pieptene cu apucătoare compus din trei plăci fixate cu nituri de bronz, un tub pentru păstrat ace, lucrat probabil dintr-un femur de pasăre, precum şi o brăţară din corn de cerb.

În ce priveşte inventarul funerar, mormintele de incineraţie sînt mai sărace, fapt care s-ar putea explica prin aceea că vasele de ofrandă au fost sparte ritual sau distruse în timpul incinerării [2].

Şi în mormintele de incineraţie au apărut fusaiole [3], dintre care unele se

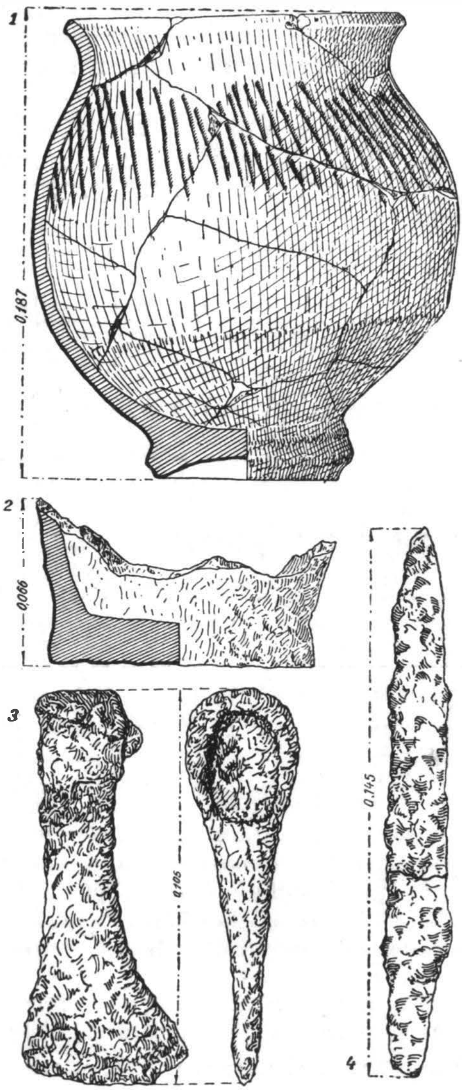

Fig. 6. — Mormîntul 16 de incineraţie: 1, urna principală; 2, capac din fund de vas poros; 3, toporaş de luptă; 4, cuţit frînt ritual.

[1] R. Vulpe, *Izvoare — Săpăturile din 1936—1948*, Bucureşti, 1957, p. 300, fig. 319.

[2] C. Preda, *op. cit.*, p. 359.

[3] Prezenţa fusaiolelor în cuprinsul mormintelor din această vreme este cunoscută atît pentru necropolele din ţara noastră (cf. Kovács Istvan, *A Marosszentannai népvandorláskon temetö*, în *Dolg Cluj*, III, 1912, M. 43, M. 46, M. 63 şi M. 73), cît şi pentru cele din ţările vecine. De subliniat însă, că la Tîrgşor ele se găsesc în ambele categorii de morminte. Un caz analog v. Z. Székely, *Sondajele executate de Muzeul regional Sf. Gheorghe, în anul 1956*, în *Materiale*, V, p. 240—241.

aseamănă cu cele descoperite în mormintele de inhumaţie. Ele au fost găsite totdeauna în imediata apropiere a urnelor principale, la nivelul buzelor vaselor. Aceasta înseamnă că fusaiolele au fost depuse în groapă de-abia după umplerea ei cu pămînt pînă la nivelul gurii vasului.

Obiectele de metal din mormintele de incineraţie de la Tîrgşor sînt puţine la număr. Dintre ele se remarcă o fibulă cu piciorul întors pe dedesubt, lucrată din bronz (fig. 11/3). În două morminte s-a găsit cîte o lamă de bronz, ambele arse puternic. După formă, ele par a fi fost cuţitaşe de toaletă asemănătoare aceluia descoperit la Izvoare [1]. În alte două urne au fost găsite şi cîteva resturi de catarămi. În sfîrşit, mai menţionăm că în groapa unei urne funerare s-a găsit un cuţit frînt ritual şi alături de el un toporaş de luptă, ambele lipite de vas (fig. 6/3, 4).

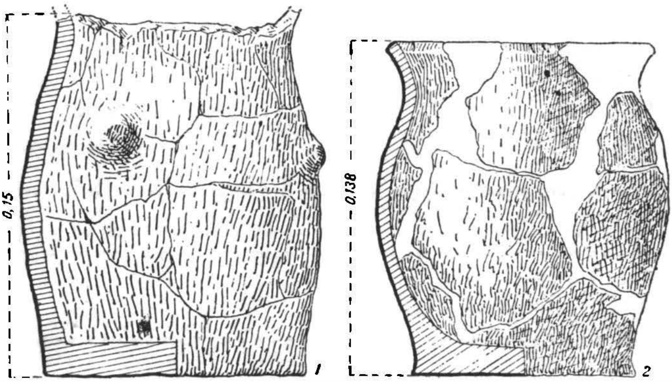

Fig. 7. — Urne poroase: 1, M. 14; 2, M. 23.

Obiectele de metal, în general, sînt prost conservate datorită, pe deoparte, focului prin care au trecut, iar pe de altă parte, acizilor din sol care au grăbit procesul de distrugere. Lista obiectelor de inventar se încheie cu cîteva fragmente de pahare din sticlă trecute prin foc [2].

Din succinta prezentare a necropolei de la Tîrgşor reiese că aceasta se încadrează, cultural şi cronologic, în marea arie a cimitirelor cunoscute îndeobşte, sub denumirea de « Sîntana-Cerneahov ».

În ansamblul ei, necropola de la Tîrgşor îşi găseşte analogii în ţara noastră în cimitirele de la Olteni [3], Sîntana [4], Izvoare [5], Oinac [6] şi Spanţov [7], iar în Uniunea Sovietică, în toate necropolele de tip Cerneahov, cunoscute pînă în momentul de faţă [8].

Cercetările de la Tîrgşor ridică o serie de probleme importante generate, în principal, de împrejurarea că pentru prima dată în ţara noastră, într-o

[1] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 305, fig. 326/1.

[2] C. Preda, *op. cit*, p. 356 şi E. A. Rikman, *Могильник первых столетий нашей эры у с. Будешты в Молдавии*, în *SA*, 1, 1958, p. 196.

[3] C. Preda, *op, cit.*

[4] Kovács Istvan, *op. cit.*

[5] R. Vulpe, *op. cit.*

[6] Inf. prof. Ion Nestor.

[7] *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 228—237.

[8] Pentru problema răspîndirii culturii în aceste părţi vezi M. A. Tihanova, *О локальных вариантах черняховской культуры*, în *SA*, 4, 1957, p. 168—194 şi fig. 1. Pentru apropierile cu Tîrgşorul vezi I. V. Kuharenko, *Поселение и могильник полей погребений в селе Привольном*, în *SA*, XXII, 1955, p. 132—142 şi E. A. Simonovici, *Памятники черняховской культуры степного Поднепровья*, în *SA*, XXIV, 1955, p. 282 — 316.

astfel de necropolă numărul mormintelor de incineraţie este mai mare decît al acelora de inhumaţie. De fapt, actualul raport (39 incineraţi faţă de 30 de inhumaţi) nu reflectă starea de fapt iniţială. Cercetările arheologice au oferit suficiente date pe baza cărora se poate conchide că prin operaţia de decapitare a solului, efectuată la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul

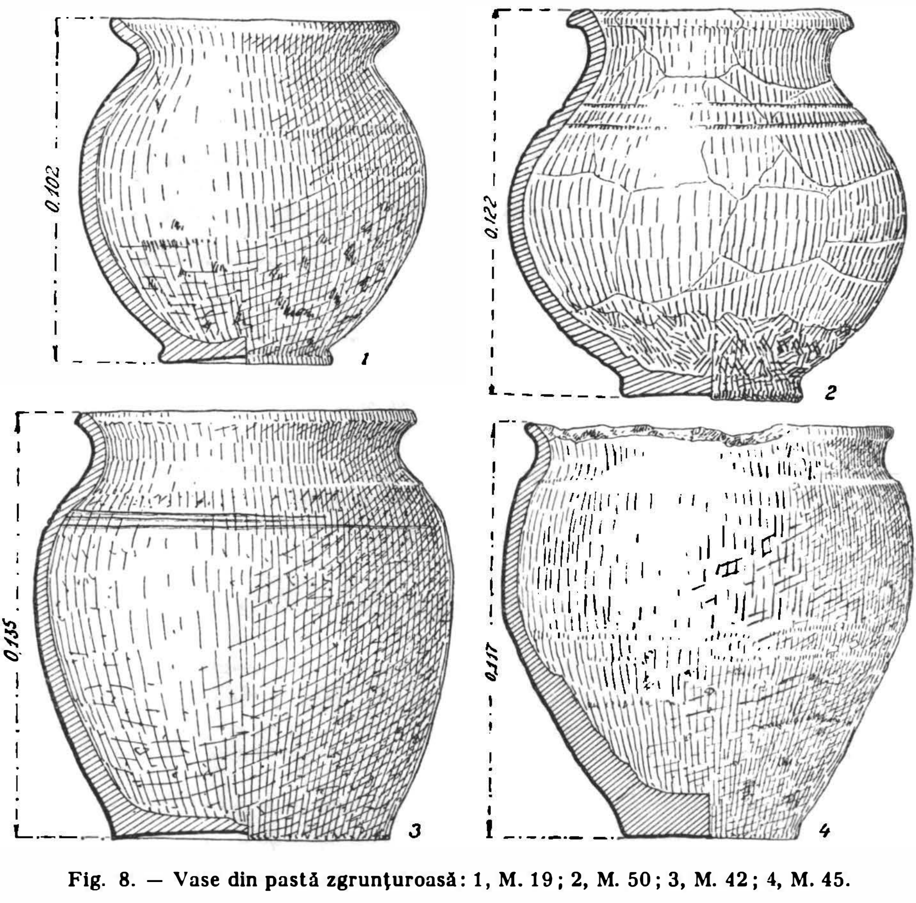

Fig. 8. — Vase din pastă zgrunţuroasă: 1, M. 19; 2, M. 50; 3, M. 42; 4, M. 45.

secolului al XVIII-lea au fost distruse mult mai multe morminte de incineraţie decît de inhumaţie şi aceasta, pentru simplul motiv, că primele se aflau la o adîncime mai mică.

Potrivit observaţiilor de care dispunem pînă acum necropola de la Tîrgşor poate fi datată la sfîrşitul secolului al III-lea şi în secolul al IV-lea e.n. Din aceasta ar rezulta că necropola a dăinuit un timp relativ destul de îndelungat. Pentru începutul necropolei atît de timpuriu pledează fibulele cu resortul mic, un pandantiv-coşuleţ şi o fibulă de bronz cu

port-agrafa înaltă [1], aceasta din urmă însă găsită în condiţii stratigrafice neclare[2]. Datarea mormintelor de incineraţie la sfîrşitul secolului III şi începutul

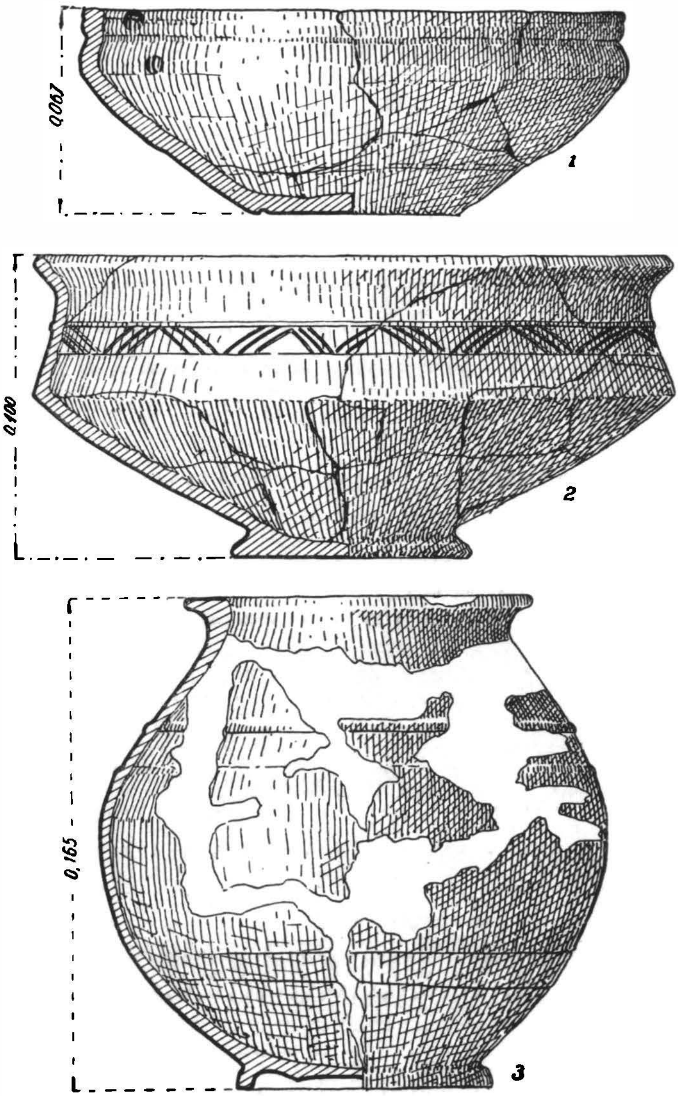

Fig. 9. — Vase din pastă fină: 1, M. 19; 2, M. 42.; 3, M. 21.

[1] Fibulele din această vreme sînt datate bine la Poieneşti pe baza unei fibule cu email, — cf. R. Vulpe, *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*, în *Materiale*, I, Bucureşti, 1953, p. 381, fig. 259—260.

[2] Găsită în necropolă (cas. 4 A) la baza stratului vegetal. Menţionăm şi cu acest prilej că aici mormintele au apărut la numai 0,15—0,30 m datorită acţiunii de decapitare a solului, întreprinsă în secolele XVII—XVIII.

secolului al IV-lea este documentată şi de prezenţa a două capace de urnă dintre care unul, ars la roşu îşi are analogii perfecte în necropola de la Poieneşti [1]. Astfel de capace au mai fost descoperite în Muntenia la Chilia r. Vedea [2] şi Măgurele—Bucureşti [3].

În sfîrşit un alt argument în sprijinul aceleiaşi datări îl constituie şi mulţimea mormintelor de incineraţie. Este şi firesc ca aceste morminte să fie mai numeroase în epoci mai timpurii.

Argumentele prezentate mai sus pot fi susţinute şi pe baza unor observaţii stratigrafice făcute în timpul cercetării necropolei. În stadiul actual al cerce-

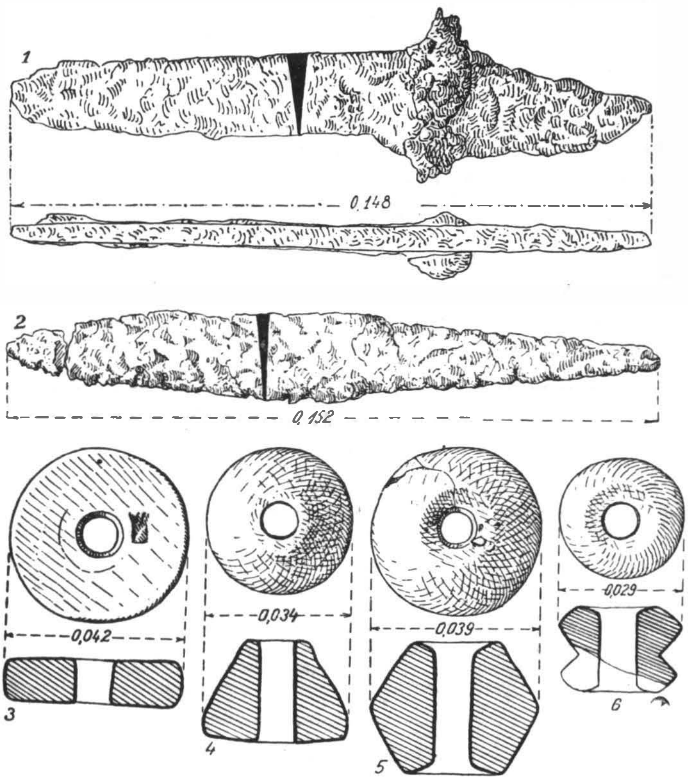

Fig. 10. — 1—2, cuţite; 3, 4, 5, 6 fusaiole din mormintele de la Tîrgşor.

tărilor se poate afirma cu certitudine că în gropile a trei morminte de inhumaţie (M. 19, 42 şi 43) s-au găsit numeroase cioburi arse secundar şi oase umane calcinate, ca dovadă că nivelul mormintelor de incineraţie a fost tăiat de mormintele de inhumaţie la un răstimp nu prea îndelungat.

[1] R. Vulpe, *op. cit.*

[2] Inf. Sebastian Morintz. Un astfel de capac cu urna sa se află în posesia lui Florea Mogoşanu care l-a găsit tot în regiunea Piteşti.

[3] Inf. Vlad Zirra.

Tot în cuprinsul necropolei de incinerație a fost cercetată o groapă datată cu fibulă cu piciorul întors pe dedesubt, asemănătoare cu acelea descoperite în mor-

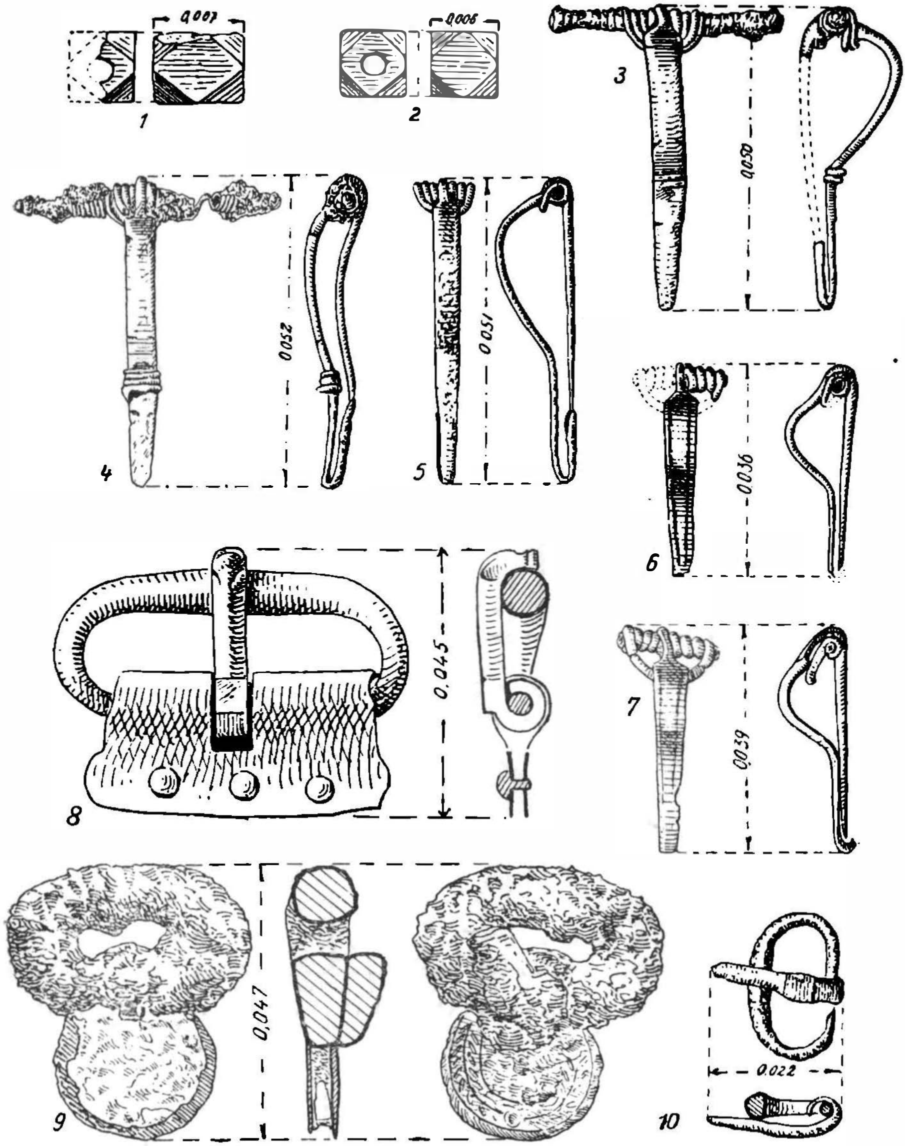

Fig. 11. — Podoabe și obiecte de uz din mormintele de la Tîrgșor: 1, 2 mărgele; 3, 4, 5, 6, 7 fibule și 8, 9, 10 catarămi.

mintele de inhumație. În cuprinsul acestei gropi s-au găsit foarte multe cioburi arse secundar și oase umane calcinate. De altfel, în cadrul aceleiași gropi s-a găsit antrenată cîte o jumătate din urnele lui M. 18 și M. 23 (incinerați) (v. plan).

Cimitirul de la Tîrgşor a dăinuit şi în secolul al IV-lea e.n. Aceasta se poate dovedi prin fibulele cu resortul mare şi arcul turtit descoperite în mormintele de inhumaţie precum şi prin alte obiecte din metal. În acest sens ne reţine atenţia o cataramă a cărei limbă are la capăt o reprezentare zoomorfă.

Analiza materialului descoperit în necropola de la Tîrgşor nu ne permite a considera că ea a dăinuit pînă la sfîrşitul secolului al IV-lea. De altfel, aici în cele 69 de morminte nu a apărut încă nici o fibulă cu disc de felul acelora găsite în necropolele de la Sîntana [1] sau Oinac, cimitire care pot fi datate în a doua jumătate a secolului al IV-lea sau poate, chiar pînă la începutul secolului V [2].

Din succinta prezentare a argumentelor care privesc datarea necropolei de la Tîrgşor reiese că mormintele de incineraţie sînt puţin anterioare celor de inhumaţie.

Strîns legată de ultima observaţie este şi problema atribuirii etnice a populaţiilor care au folosit necropola de la Tîrgşor.

În ce priveşte mormintele incinerate, ele ar putea fi atribuite unei populaţii daco-getice. Această atribuire se sprijină pe deoparte pe observaţiile care privesc caracteristicile ritului incineraţiei (urne cu capac, cuţitul frînt ritual şi toporaşul de luptă dintr-un mormînt), iar pe de altă parte pe inventarul ceramic, în componentele căruia se păstrează puternice tradiţii autohtone (forma vaselor lucrate la mînă, pasta şi ornamentul).

O problemă mai dificilă rămîne aceea a identificării populaţiei care practica ritul inhumaţiei. Unii cercetători, pornind, pe de o parte, de la constatarea că răspîndirea culturii Sîntana-Cerneahov coincide cu întinderea teritoriului în care goţii şi-au exercitat autoritatea, iar pe de altă parte, bizuindu-se pe împrejurarea că ea dăinuie în timp atîta vreme cît există şi goţii în acest teritoriu, au atribuit-o acestora [3].

În ce ne priveşte socotim că rolul goţilor în formarea şi răspîndirea culturii Sîntana-Cerneahov nu poate fi neglijat. Totuşi, existenţa în inventarul mormintelor de inhumaţie din necropola de la Tîrgşor a unor elemente culturale de tradiţie dacică şi provincial-romană preluate de la cei care folosesc necropola de incineraţie este de natură să complice cercetările privind geneza acestei culturi, şi, implicit, atribuirea ei unei singure populaţii, în speţă, goţii. Este foarte posibil că la Tîrgşor în vremea de care ne ocupăm să se fi inhumat indivizi diferiţi ca limbă, între care şi unii daci liberi (carpi veniţi dinspre Moldova) ce vor fi fost în contact mai strîns cu goţii. Spre această ipoteză converg şi observaţiile rezultate din cercetarea inventarului funerar şi a diferitelor particularităţi în rit. Nu este exclus ca, pe măsură ce cercetările vor fi extinse să se surprindă date care să contureze un caracter şi mai eterogen din punct de vedere etnic al mormintelor de inhumaţie. În legătură cu aceasta este semnificativ mormîntul de inhumaţie de la Spanţov, care are ca vas de ofrandă o căţuie dacică [4]. Analiza antropologică a dovedit că scheletul are trăsături mongoloide [5].

---

[1] Kovács Istvan, *op. cit.*, p. 290, fig. 52, 62, 66 şi 74.

[2] Bazaţi pe prezenţa fibulelor cu placă din care se vor dezvolta fibulele digitate socotim că cimitirul de la Sîntana nu poate fi mai vechi decît din a doua jumătate a secolului IV e.n.

[3] Asupra discuţiilor privind problema aceasta şi bibliografia ei vezi R. Vulpe, *Poieneşti*, p. 500 şi notele 124—126; acelaşi, *Izvoare*, p. 313 şi nota 7.

[4] *Şantierul Spanţov*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 234, fig. 18.

[5] Inf. dr. Dardu Nicolăescu-Plopşor, de la Centrul de antropologie al Academiei R.P.R.

Problema atribuirii etnice a mormintelor de inhumaţie este atît de complexă, încît pentru rezolvarea ei nu este suficient numai examenul antropologic. Printre altele se impune o analiză atentă a ansamblului culturii Sîntana-Cerneahov, precum şi a tuturor formelor culturale care o preced şi o urmează. În acest sens trebuie studiată şi analizată cultura dacilor liberi (carpii) din Moldova, pentru a surprinde ce anume au transmis aceştia culturii Sîntana. De asemenea trebuie văzut ce s-a transmis acestei culturi din cultura dacilor liberi din Muntenia (Roşu-Militari) [1]. Tot în acest scop trebuie explicată cauza pentru care elementele culturale de origine sarmatică n-au pătruns şi în cultura Sîntana-Cerneahov de pe teritoriul Moldovei şi Munteniei [2].

În încheiere socotim că datarea atît de timpuriu a cimitirului de la Tîrgşor cît şi anumite apropieri între ceramica de acolo şi aceea de la Roşu—Militari (aceasta din urmă datată în secolul III e.n.) este de natură să ridice problema dacă nu cumva cultura Sîntana-Cerneahov, în varianta ei din Muntenia, nu se formează în regiunile noastre.

În legătură cu aceasta în viitor, trebuie să se stăruiască asupra Brazdei lui Novac situată la circa 700—800 m nord de necropola de la Tîrgşor. În cazul în care Brazda lui Novac aparţine epocii lui Constantin cel Mare se poate presupune, cu rezerva cuvenită, că aceasta a fost făcută cu sprijinul şi pentru ocrotirea unei populaţii daco-getice cu o cultură Sîntana de Mureş-Cerneahov.

Această problemă însă ca şi cele schiţate mai înainte rămîn a fi cercetate prin judecarea în ansamblu a tuturor realităţilor arheologice din toate aşezările şi necropolele din ţara noastră datate între secolele III—IV e.n.

GH. DIACONU

ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫЕ ЗАКЛЮЧЕНИЯ О МОГИЛЬНИКЕ В ТЫРГШОРЕ (III—IV вв. н.э.)

РЕЗЮМЕ

В первой части работы автор описывает расположение Тыргшорского могильника по отношению к средневековому княжескому двору. В связи с этим приводится хронология и стратиграфия 69 погребений, открытых до настоящего времени в Тыргшоре.

Далее поочередно описываются погребения с трупоположением и с трупосожжением, причем указывается местоположение, обряд, ориентировка и т.д. Автор вкратце описывает погребальный инвентарь, состоящий из керамики, предметов домашнего обихода и украшений.

Исследовав инвентарь, найденный в погребениях Тыргшора, автор заключает, что последние относятся к большой группе могильников типа Сынтана-Черняхово.

---

[1] Cercetări efectuate în teren de Vlad Zirra în anii 1956—1958.

[2] Sebastian Morintz, *Un mormînt din epoca migraţiilor descoperit în oraşul Focşani*, în *Dacia*, N.S. III (în curs de apariţie).

Во второй части работы приводится ряд аргументов, на основании которых появление могильника в Тыргшоре можно отнести к концу III, началу IV в. н.э.; далее указывается, что погребения в нем производились до середины IV в. н.э.

Исходя из стратиграфических наблюдений, автор заключает , что погребения с трупосожжением относятся к немного более ранней эпохе, чем погребения с трупоположением.

Используя в качестве доказательств керамический материал римско-дакийской традиции и погребальный обряд (урны с крышкой), автор приходит к выводу, что погребения с трупосожжением принадлежат гето-дакийским народностям. Что касается погребений с трупоположением, то предполагается, что в них погребались разноязычные народности (геты и пришедшие сюда со стороны Молдавии карпы).

Опираясь на новые данные, полученные в результате исследования погребений в Тыргшоре, автор полагает, что культура Сынтана-Черняхово в ее валашском варианте зародилась в этих местах.

Работа завершается предположением, которое подлежит проверке в процессе дальнейших исследований. Если оборонительный вал — *Brazda lui Novac* — относится к эпохе Константина Великого, то можно предположить, с некоторыми оговорками, что его возвели с помощью гето-дакийской народности (носительницы культуры Сынтана-Черняхово) и для защиты ее.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Общий план раскопок в Тыргшоре (1956—1959 гг.).
Рис. 2. — План исследованных участков и разрезов на территории могильника.
Рис. 3. — Керамика, найденная в погребениях с трупоположением (кассета 4А): 1, курильница; 2, обломок сосуда.
Рис. 4. — Сосуд V—VI вв. н.э.
Рис. 5. — Погребение 19 с трупоположением в Тыргшорском могильнике.
Рис. 6. — Погребение 16 с трупосожжением: 1, главная урна; 2, дно пористого сосуда, служившее крышкой; 3, боевой топорик; 4, ритуально сломанный нож.
Рис. 7. — Пористые урны: 1, погр. 14; 2, погр. 23.
Рис. 8. — Сосуды из шероховатого теста: 1, погр. 19; 2, погр. 50; 3, погр. 42; 4, погр. 45.
Рис. 9. — Сосуды из высококачественного теста: 1, погр. 19; 2, погр. 42; 3, погр. 21.
Рис. 10. — Ножи (1, 2) и пряслица (3, 4, 5, 6) из погребений в Тыргшоре.
Рис. 11. — Украшения и предметы домашнего обихода из погребений в Тыргшоре: 1, 2, бусы; 3, 4, 5, 6, 7, фибулы; 8, 9, 10, пряжки.

CONSIDÉRATIONS PRÉLIMINAIRES SUR LA NÉCROPOLE DE TÎRGŞOR (IIIe—IVe SIÈCLES DE NOTRE ÈRE)

RÉSUMÉ

La première partie de cette étude décrit la position de la nécropole de Tîrgşor par rapport au palais princier du moyen âge. A cette occasion, les 69 tombes, découvertes jusqu'à présent à Tîrgşor, sont encadrées au point de vue chronologique et stratigraphique.

L'auteur décrit ensuite les tombes à inhumation et à incinération, en montrant leur emplacement, le rite, l'orientation, etc. Un bref inventaire du mobilier, représenté par de la céramique, des objets d'usage courant et des parures, accompagne cette description.

L'inventaire des tombes conduit l'auteur à la conclusion que la nécropole de Tîrgşor appartient au grand groupe des nécropoles du type Sîntana — Tcherniakhov.

Dans la seconde partie de cette étude, l'auteur présente une série d'arguments qui lui ont permis de dater les débuts de la nécropole de la fin du IIIe siècle de notre ère et du commencement du IVe et d'établir qu'elle a été utilisée jusqu'au milieu de ce dernier.

Les observations stratigraphiques l'ont autorisé à conclure que les tombes à incinération sont de peu antérieures à celles à inhumation.

Utilisant comme argument le matériel céramique de tradition daco-romaine et le rite (urnes à couvercle), l'auteur conclut que les tombes à incinération appartiennent à des populations géto-daces. Quant aux tombes à inhumation, il formule l'hypothèse qu'on y inhumait des individus appartenant à des populations différentes par la langue qu'elles parlaient (Goths mêlés à des Carpes venus de Moldavie).

Les données recueillies à Tîrgşor autorisent l'auteur à penser que, dans sa variante valaque, la civilisation de Sîntana—Tcherniakhov est née dans cette contrée.

L'étude se termine par une hypothèse, selon laquelle les prochaines fouilles auront à vérifier si le vallum nommé « Brazda lui Novac » appartient ou non à l'époque de Constantin le Grand. Dans l'affirmative, on peut supposer, sous toute réserve, que ce fossé a été établi avec l'aide et pour la défense d'une population géto-dace ayant une civilisation du type Sîntana—Tcherniakhov.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Plan général des fouilles de Tîrgşor, en 1956—1959.

Fig. 2. — Plan des sections et des surfaces examinées à l'intérieur de la nécropole.

Fig. 3. — Céramique découverte dans les fosses sectionnées par les tombes à inhumation de la cassette 4 A: 1, brûle-parfum; 2, débris de vase.

Fig. 4. — Vase des Ve—VIe siècles de notre ère.

Fig. 5. — Tombe à inhumation n° 19, de la nécropole de Tîrgşor.

Fig. 6. — Tombe à incinération n° 16: 1, urne principale; 2, fond de vase poreux servant de couvercle; 3, hache de guerre; 4, couteau brisé rituellement.

Fig. 7. — Urnes poreuses: 1, tombe M. 14; 2, tombe M. 23.

Fig. 8. — Vases en pâte grumeleuse: 1, tombe M. 19; 2, tombe M. 50; 3, tombe M. 42; 4, tombe M. 45.

Fig. 9. — Vases en pâte fine: 1, tombe M. 19; 2, tombe M. 42; 3, tombe M. 21.

Fig. 10. — 1—2, couteaux, 3, 4, 5, 6, fusaïoles, trouvés dans des tombes de Tîrgşor.

Fig. 11. — Parures et objets d'usage courant, provenant des tombes de Tîrgşor: 1, 2, perles; 3, 4, 5, 6, 7, fibules; 8, 9, 10, boucles.

DATE NOI DESPRE AXIOPOLIS

Situată pe un platou înalt de pe malul drept al Dunării, la circa 3 km sud de capul podului de la *Cernavoda*, fosta cetate *Axiopolis*, din dreptul insulei cunoscute astăzi sub numele de *Hinog*, ce a dat denumirea sa şi terenului imediat vecin, cu ruinele antice, a jucat un rol deosebit de însemnat în trecutul îndepărtat al Dobrogei. La aceasta a contribuit funcţia de port la Dunăre pe care a îndeplinit-o şi, într-o mai mare măsură, faptul că cetatea era aşezată într-un punct în care distanţa dintre marele fluviu şi Marea Neagră este cea mai scurtă şi mai uşor de parcurs. Prin poziţia sa dominantă şi bine apărată spre est de o vale adîncă, iar spre vest de malul înalt al Dunării, platoul de formă triunghiulară, ce urcă treptat de la nord spre sud, unde se află alte două vîlcele mai mici, poate chiar nişte şanţuri de apărare, va fi atras încă din cele mai vechi timpuri pe localnici, pentru a înjgheba în acest punct o aşezare omenească. Aşezarea a dăinuit timp îndelungat, luînd numele văii cu « apă neagră » din apropiere, denumire care, ca şi aceea a Pontului Euxin, îşi are originea foarte probabil în vechiul cuvînt iranian *axšaena* (= «de culoare închisă »). Numele a fost folosit şi păstrat ca atare de populaţia tracă, trecînd mai întîi în gura coloniştilor greci sub forma de *Axiopolis*, fiind tradus mai apoi de slavi prin « Cernavoda », iar de turco-tătari prin «Karasu» [1]. Mai tîrziu, foarte probabil în timpul stăpînirii turceşti, aşezarea s-a mutat mai la nord, chiar pe valea cu acelaşi nume, unde se află şi astăzi, străvechea denumire a localităţii păstrîndu-se în traducere slavă.

Pentru prima dată numele Axiopolis (Ἀξιούπολις) se întîlneşte la geograful Ptolemeu [2]. Denumirea greacă *Heraclea* (Ἡράκλεια), folosită de sofistul Aelianus probabil pentru aceeaşi aşezare [3], apare izolat, numai la acest scriitor. Nu există însă nici o dovadă că ea este mai veche decît cea de origine locală Axiopolis, după cum s-a admis pînă acum [4]. De asemenea, nu există

---

[1] Em. Lăzărescu, *Autour du nom d'Axiopolis*, în *RHSEE*, XXI, 1944, p. 231–234.

[2] Cl. Ptolemaeus, *Geographia*, lib. III, cap. 8, *3* şi 10, *1*, t. I, Leipzig, 1843, p. 178, r. 7–9 şi p. 183, r. 1–3.

[3] Aelianus, *De natura animalium*, lib. XIV, cap. 25, Paris, 1858, p. 245, r. 26–27.

[4] W. Tomaschek, *Axiopolis* şi *Axios*, 2, în *RE*, II, 1895, col. 2628; R. Netzhammer, *Aus Rumänien*, I, Einsiedeln, 1909, p. 285; M. Besnier, *Lexique de géographie ancienne*, Paris, 1914, s. v; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 81, admite că localitatea era numită la început şi Heraclea, denumirea de Axiopolis legîndu-se de opera de organizare militară a lui Lysimach.

nici o dovadă că, în epoca stăpînirii romane, portul cetăţii Axiopolis ar fi purtat numele aparte de *Flaviana* [1]. Menţionată de Tabula Peutingeriana [2] şi de Itinerarium Antonini [3], cetatea de la Axiopolis este arătată de Notitia dignitatum ca reşedinţa unui detaşament al legiunii a II-a Herculea [4], în a cărei sarcină cădea apărarea frontului dinspre Bărăgan al limes-ului dunărean. În secolul al VI-lea amintesc Axiopolis geograful Hierocles [5] şi istoricul Procopiu, ultimul trecînd-o în rîndul cetăţilor restaurate sub Justinian [6]. Mai tîrziu, Axiopolis (Ἀναξιούπολις) se întîlneşte pe lista episcopatelor din Scythia Minor, într-un izvor literar ale cărui informaţii trebuie primite cu multă rezervă [7].

Pentru ultima oară se pare că e menţionată fosta cetate de la Hinog de către geograful arab Idrisi (1154), sub forma *Aniksuboli*, nume ce aminteşte prin fonetismul său pe acela al oraşului antic [8]. Dar faptul că localitatea amintită de Idrisi este aşezată în interiorul Dobrogei, departe de locul unde se afla fosta cetate [9], a făcut pe unii cercetători să pună la îndoială, ori nici măcar să nu-şi pună problema unei astfel de identificări [10].

Localizarea cetăţii Axiopolis nu este confirmată direct de nici un document arheologic. Unicul fragment de inscripţie în care se întîlneşte numele aşezării în epoca stăpînirii romane, s-a găsit la Adamclisi *(Tropaeum Traiani)*. El aparţine unei stele funerare pusă la mormîntul unui bărbat « născut la Axiopolis » şi decedat la Tropaeum Traiani [11]. Cu toată lipsa unor dovezi arheologice directe, indicaţiile izvoarelor antice şi în primul rînd distanţele arătate de Tabula Peutingeriana şi de Itinerarium Antonini, pun în afară de orice îndoială identificarea punctului în care se afla cetatea, cu ruinele ce se văd pînă astăzi la Hinog [12]. O mărturie indirectă în acest sens constituie o inscripţie găsită nu de multă vreme printre ruinele basilicii extramurane din faţa porţii de nord a cetăţii, menţionînd numele martirilor creştini Chiril, Chindeas şi

---

[1] C. Patsch, *Flaviana*, în *RE*, VI, 1907, s. v.

[2] Konrad Miller, *Itineraria romana*, I, Stuttgart, 1916, col. 495—496, fig. 149; col. 507—508.

[3] O. Kuntz, *Itineraria romana*, I, Leipzig, 1929, p. 32, nr. 224, 2.

[4] *Notitia dignitatum*, ed. O. Seeck, Berlin, 1876, Or. XXXIX, 21: *Milites superventores;* 30: *Praefectus ripae legionis secundae Herculiae cohortis quintae pedaturae inferioris.*

[5] Hierocles, *Synecdemus*, Leipzig, 1893, p. 4. Cf. Costantino Porfirogenito, *De thematibus*, ed. A. Pertusi, Città del Vaticano, 1952 (Studi e testi, 160), 1, 60.

[6] Procopius, *De aedificiis*, Bonn, 1838, IV, 11: Ἀξίοπα.

[7] De Boor, *Nachträge zu den Notitiae episcopatuum*, în *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, t. 12, Gotha 1890, p. 532, nr. 681. Cf. Ivan Snegarov, în *Izvestiia na Instituta za Bălgarska Istoriia*, VI, 1956, p. 647—656.

[8] A. Jaubert, *Géographie d'Édrisi*, t. 2, Paris, 1840, p. 397; C. Brătescu, *Dobrogea în secolul XII: Bergean, Paristrion*, în *AnD*, I, 1920, 1, p. 29.

[9] Konrad Miller, *Charta Rogeriana, Weltkarte des Idrisi vom Jahr 1154 n. Chr.*, Stuttgart, 1928.

[10] J. Lelewel, *Géographie du moyenâge*, t. III—IV, Breslau, 1852, p. 126. W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus Halbinsel, II: Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi*, în *SB-Wien*, t. 113, 1886, p. 323, identifică *Aniksoboli* cu Ἀλεξιούπολις, ceea ce, judecînd după celelalte localităţi citate de Idrisi împreună cu localitatea ce ne interesează, pare foarte greu, dacă nu cu neputinţă de admis.

[11] *CIL, III*, 14. 214, *16* (Muzeul naţional de antichităţi, L.458): *qui natus fuit Axiop.*

[12] C. Schuchhardt, *Die sogenannten Trajanswälle in der Dobrudscha*, Berlin, 1918 (extr. din *Abhandlungen der preussischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse*, 1918, nr. 12), p. 56: calcularea distanţei indicată de Tabula Peutingeriana.

Tasios (Dasius), despre care din izvoarele literare se ştie că au fost ucişi la Axiopolis, în timpul persecuţiei lui Diocleţian [1]. Fixarea anticului Axiopolis în acelaşi loc se întîlneşte pe unele hărţi încă din secolele XVII şi XVIII [2].

Cu privire la momentul cînd denumirea actuală « Cernavoda » a înlocuit pe cea veche « Axiopolis », nu se poate face nici o precizare. Ea trebuie, fireşte, pusă în legătură cu aşezarea în masă a slavilor la sud de Dunăre, către sfîrşitul secolului al VI-lea [3], deşi după cum se pare că rezultă din informaţia geografului Idrisi (vezi mai sus), denumirea antică ar fi persistat pînă în a doua jumătate a secolului al XII-lea, ceea ce poate constitui un indiciu de continuare a vieţii elementului autohton pe acelaşi loc. Urmează numai ca această informaţie să fie confirmată şi din punct de vedere arheologic. Deocamdată, cea mai veche dovadă despre aşezarea unei populaţii slave deasupra ruinelor cetăţii romano-bizantine de la Axiopolis o constituie două inscripţii cunoscute încă de la sfîrşitul secolului trecut, una cu caractere greceşti şi cirilice, azi dispărută, iar cealaltă în limba greacă, menţionînd pe o oarecare Ratuslava, ambele inscripţii datînd cel mai devreme din secolul al X-lea şi cel mai tîrziu de la începutul secolului al XIII-lea [4]. Localitatea *Zanauarda* (*Cenauarda* ş.a. variante), întîlnită în unele portulane italiene din secolele XIII—XVI, nu poate fi identificată cu « Cernavoda », deoarece ea este aşezată de acestea cu regularitate pe ţărmul de apus al Mării Negre, între Constanţa şi « Grossea », niciodată pe malul Dunării [5]. Abia în secolul al XVII-lea cunoscutul călător turc Evlia Celebi aminteşte numele slav al localităţii Cernavoda, care era « vialetul Silistrei », informîndu-ne totodată că în acel timp orăşelul Medgidia purta şi denumirea « Cara-su » [6].

Descoperirile arheologice întîmplătoare sau rezultate în urma săpăturilor organizate, cum sînt cele efectuate de Muzeul naţional de antichităţi, prin delegatul său, inginerul Pamfil Polonic, în anii 1898—1899, confirmă şi completează informaţiile izvoarelor literare cu privire la Axiopolis. Unele dintre ele arată existenţa aşezării încă din perioada comunei primitive [7]. Cele mai

[1] I. Barnea, *Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure*, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 280, fig. 6.

[2] V. Beševliev, *Плиска въ географски карти отъ 17 в. и 18 в.*, în *Studia historico-philologica Serdicensia*, Sofia, 1940, p. 44—50, fig. 1, 4, 5.

[3] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 359, nota 2, urcă aceeaşi denumire pînă în secolele V—VI.

[4] I. Barnea, *op. cit.*, p. 286—287.

[5] N. Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del medio evo*, în *ED*, IV, 1930, p. 223—227, 240—241.

[6] Goran I. Cialicoff, *Din descrierea călătoriei lui Evliia Celebi*, în *Arhiva Dobrogei*, II, 1919, nr. 2, p. 139, 144—145.

[7] P. Polonic, *Cetăţile antice de pe malul drept al Dunării (Dobrogea) pînă la gurile ei*, în *Natura*, XXIV, 1935, nr. 7, p. 20—21. Nu cunoaştem să se fi publicat vreun fel de material arheologic provenit din săpăturile pe care le-ar fi efectuat germanii pe platoul de la Hinog, în timpul ocupaţiei din 1916—1917 şi despre care ne informează R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bukarest, 1918, p. 114, nota 1, pretinzînd că săpăturile ar fi ajuns pînă în « stratul preistoric ». C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 57—59, pare să fi folosit mai curînd rezultatele săpăturilor lui Polonic. Pe lîngă planul cetăţilor mai vechi şi mai noi de la Hinog, el publică fotografii ale zidurilor descoperite de Polonic, cîteva fragmente ceramice romane şi altele de tip slav (pl. I, 5), pe care le datăm în secolele X—XII şi care puteau fi culese la suprafaţa terenului. Bănuim că Netzhammer confundă Hinogul cu punctele de la NV de Cernavoda, unde C. Schuchhardt a efectuat într-adevăr săpături arheologice, pe ale căror rezultate le-a publicat în: *Cernavoda, eine Steinzeitsiedlung in Thrakien*, în *PZ*, XV, 1924, p. 9—27. La sfîrşitul acestui studiu, autorul publică şi un vas găsit la 10 km S de Cernavoda.

multe ne informează despre viaţa cetăţii în epocile romană şi romano-bizantină [1].

Unele descoperiri ceramice, făcute cu prilejul săpăturilor lui P. Polonic, în 1898 şi 1899, au rămas încă inedite în depozitul Muzeului naţional de antichităţi, deşi ele oferă date preţioase despre aşezarea de la Axiopolis în epocile elenistică, romano-bizantină (sec. IV—VI) şi feudală timpurie (sec. X—XII). Dintre acestea, cele mai vechi sînt două fragmente de mănuşi de amfore elenistice ştampilate. Ele grăiesc despre legăturile aşezării de pe malul Dunării cu insula Rhodos, la sfîrşitul secolului al III-lea şi în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Un fragment de mănuşă poartă ştampilă de formă circulară (fig. 1/1), avînd în mijloc o floare de rodie, cu frunze, iar împrejur inscripţia: 'Επὶ Κρατίδα 'Απ [. . .]όνου [2]. Celălalt fragment poartă ştampilă dreptunghiulară (fig. 1/2), în care se citeşte inscripţia: 'Επὶ Σωσικλεῦς Καρνεύ (sic !) [3].

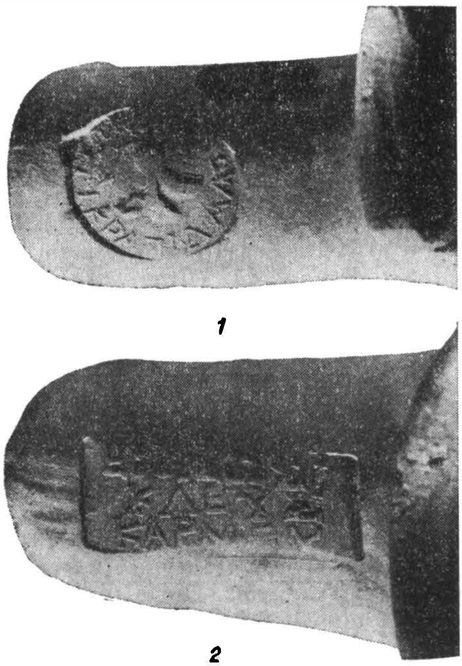

Fig. 1. — *Axiopolis:* Ştampile pe mănuşi de amfore rhodiene.

O atenţie deosebită merită o categorie aparte de ceramică romano-bizantină, descoperită pentru prima oară în Dobrogea în săpăturile lui Polonic din 1898, de la Axiopolis. Ea este reprezentată de şapte vase aproape întregi fiecare, lucrate la roata repede de picior şi bine arse. Două dintre ele sînt în formă de urcior cu gura trilobată (fig. 2/1 şi pl. I/1), trei au corpul globular sau aproape globular (fig. 2/2, 4; pl. I/2), o oală are gura largă, corpul înalt şi uşor bombat mai jos de mijloc (fig. 2/3), iar ultimul este o amforă ovoidală, înaltă de 0,35 m, cu torţi mici şi fundul foarte puţin ascuţit (pl. I/3).

Vasele din fig. 2/2,4 şi pl. I/2 sînt de argilă nisipoasă fină, cu pereţii subţiri şi arse inoxidant, pînă la obţinerea culorii cenuşii. Unul dintre ele

[1] P. Polonic, *op. cit.*, p. 20—21; R. Netzhammer, *op. cit.*, p. 113—128; R. Vulpe, *op. cit.*, passim, unde şi bibliografia mai veche, la care adăugăm: Gr. Tocilescu, Biblioteca Acad. R.P.R., *ms. rom. 5131*, f. 60, 108, 110—113, 116 (rapoarte Polonic); *ms. rom. 5133*, f. 114; *ms. rom. 5140*, f. 135, 139, 141—147; R. Netzhammer, *Aus Rumänien*, I, *op. cit.*, p. 275, 284—294; I. Barnea, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 223—232, 239, 240; idem, *Raport către Muz. Naţ. de Antichităţi*, dos. 1947, nr. 414, 455 şi Inv. 205; D. Tudor, *Inscripţii romane inedite din Oltenia şi Dobrogea*, în *Materiale*, II, 1956, p. 572—577, nr. 28—43.

[2] E. Pridik, *Инвентарный каталог клейм на амфорных ручках и горлышках и на черепицах Эрмитажного собрания*, Petrograd, 1917, p. 12, nr. 242—245; Hiller v. Gaertringen, *Rhodos*, în *RE*, Supplementband, V, 1931, col. 838, nr. 196. O schiţă a ştampilei la Bibl. Acad. R.P.R., *ms. rom. 5131*, f. 112 *v*.

[3] *Ibidem*, p. 18, nr. 359, 360; H. v. Gaertringen, *op. cit.*, col. 840, nr. 267; V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, Bucureşti, 1957, nr. 596.

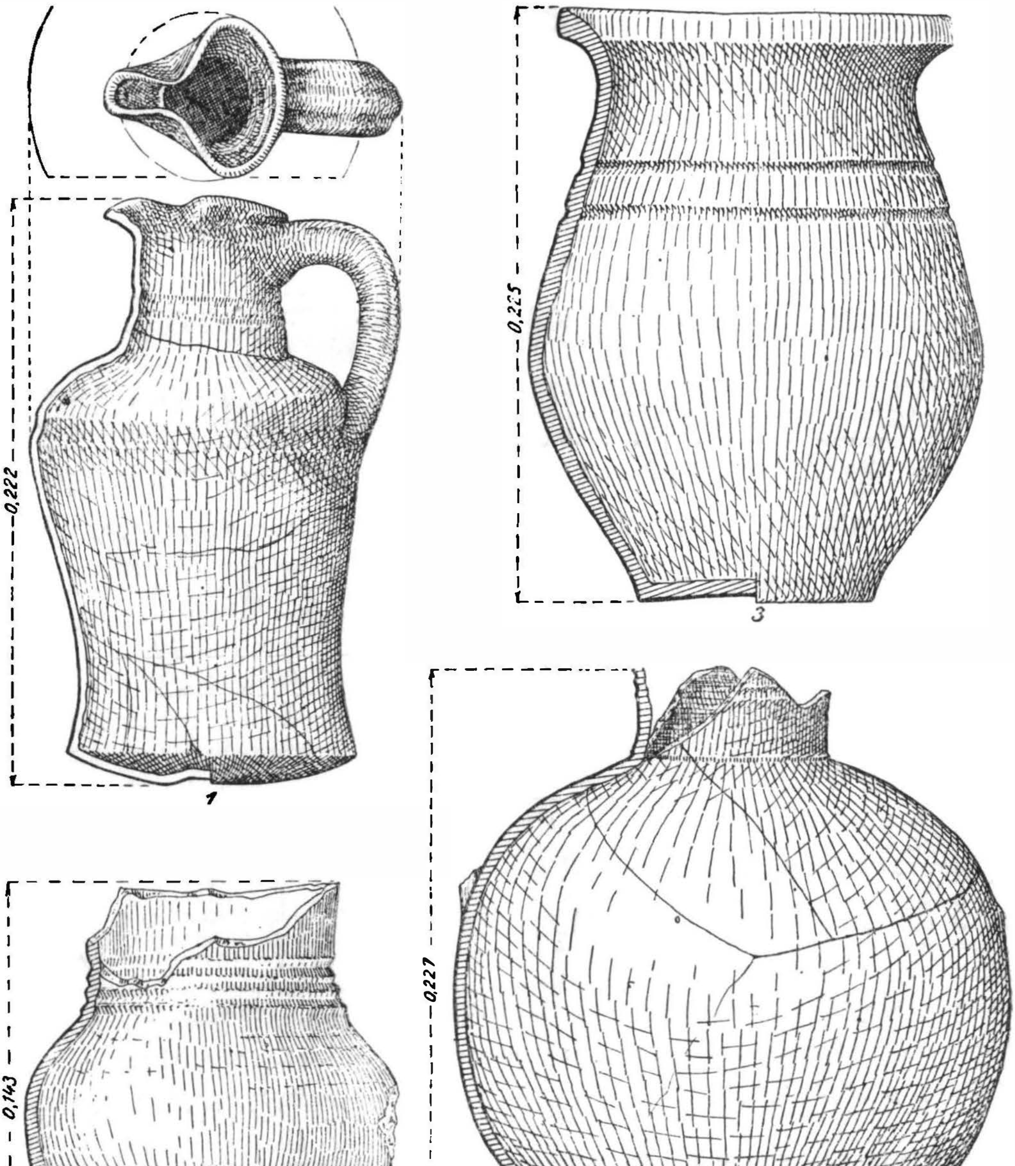

Fig. 2. — *Axiopolis:* Vase de la sfîrşitul secolului VI.

(pl. I/2) poartă pe corp, iar altul (fig. 2/2), pe gît, caneluri orizontale uşor adîncite. Două (fig. 2/4 şi pl. I/2) aveau cîte două mănuşi. Singura mănuşă ce se mai păstrează la vasul din pl. I/2 (înalt de 0,20 m) este puţin mai înaltă decît gura şi poartă de-a lungul suprafeţei exterioare trei caneluri largi şi regulate. Vasul din fig. 2/2 se pare c-a avut o singură mănuşă, deşi nu se distinge clar nici o astfel de urmă pe suprafaţa lui[1]. Vasul din fig. 2/3 se

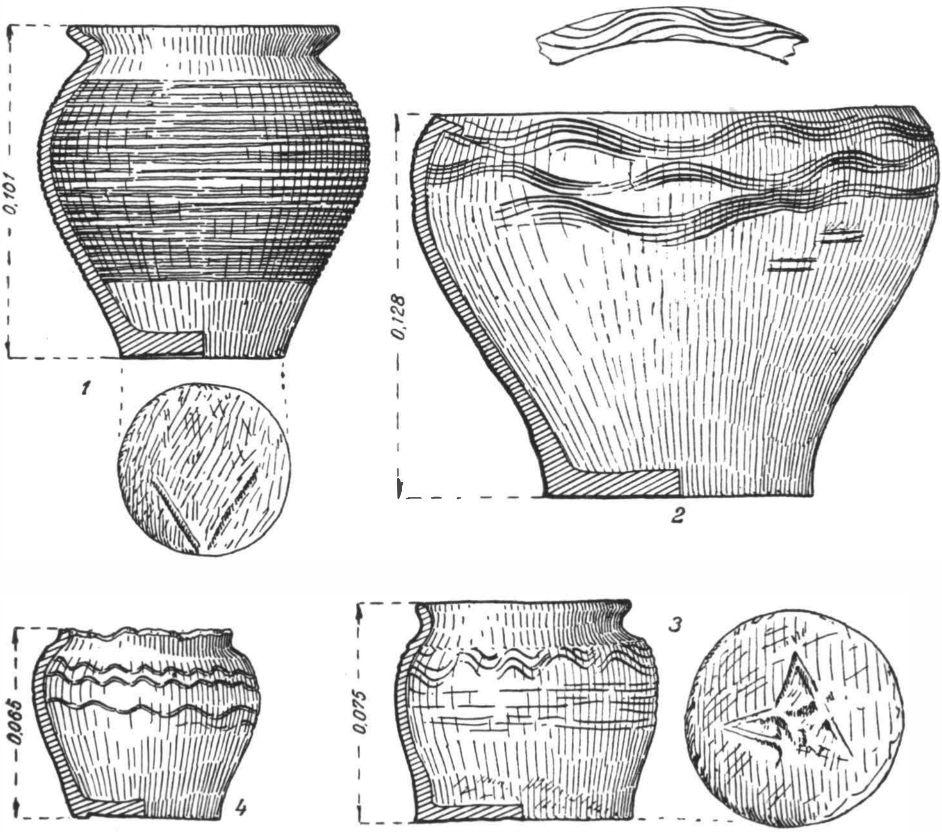

Fig. 3. — *Axiopolis:* Vase: 1, din secolul X şi 2—4, secolul XI.

aseamănă cu cele de mai sus atît ca sistem de ardere, cît şi ca decor, dar se deosebeşte de ele nu numai prin formă, ci şi prin pasta zgrunţuroasă, amestecată cu pietricele mărunte, ca şi prin pereţii mai groşi decît ai celorlalte. Urciorul cu gura trilobată din pl. I/1 (înălţimea 0,19 m) face parte din categoria vaselor din pastă fină şi cu pereţii subţiri, cu deosebirea că este ars oxidant, după cum arată culoarea lui roşiatică gălbuie.

[1] Cf. Ivan Welkov, *Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nordbulgarien)*, în *Germania*, 19, 1935, p. 156, pl. 20. 1.

Pl. I. — *Axiopolis:* 1—3, ceramică de la sfîrşitul sec. VI; 4—7, din sec. X—XI.

Toate vasele de mai sus, cu excepţia oalei din fig. 2/3 şi a amforei din pl. I/3, au fundul mai mult sau mai puţin bombat şi prevăzut în centru, la exterior, cu un fel de « umbo », particularitate întîlnită pînă în prezent numai la unele vase descoperite la Sadovetz, în R. P. Bulgaria [1], iar în ultimul timp şi la Mangalia, acestea din urmă fiind datate către sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul celui de al VII-lea [2]. O atare particularitate şi forma neobişnuită a majorităţii vaselor amintite (cu excepţia urciorului şi a amforei din pl. I/1 şi 3), constituie o abatere de la ceramica romană provincială tîrzie, deşi, în ceea ce priveşte tehnica de lucru şi de ardere, ca şi unele elemente de formă şi decor, ca de exemplu gura trilobată şi canelurile orizontale, exemplarele descoperite la Hinog continuă tradiţia mai veche romană. Fără să cunoaştem condiţiile de găsire ale vaselor prezentate aici, ceramica asemănătoare descoperită la Mangalia în condiţii stratigrafice bine determinate ne obligă să datăm vasele de la Axiopolis către sfîrşitul secolului al VI-lea e.n. În sprijinul unei astfel de datări pot fi citate unele monede izolate din aceeaşi vreme, descoperite în interiorul cetăţii şi în apropierea ruinelor acesteia [3], ca şi amfora din pl. I/3 [4]. Prezenţa unei atare ceramici este explicabilă într-o cetate ce făcea parte din sistemul de apărare al liniei Dunării şi despre care se ştie că în această epocă tîrzie era încredinţată unor « barbari » foederaţi [5].

Ultimul grup de vase de lut, descoperite în 1898 la Hinog, aşază centrul de la Axiopolis în rîndul celorlalte comunităţi feudale timpurii de la Dunărea de jos, cuprinse în tema sau ducatul Paristrion (Dinogetia, Capidava etc.). Este foarte probabil că, datorită poziţiei sale favorabile, aşezarea de la Axiopolis a avut o situaţie la fel de înfloritoare şi a fost tot atît de intens locuită ca şi centrul cu caracter orăşenesc de la Dinogetia-Garvăn. Acest lucru urmează însă să fie confirmat de viitoarele cercetări în teren. Cu prilejul săpăturilor de la sfîrşitul secolului trecut, Polonic a identificat pe platoul de la Hinog ruinele a trei aşezări întărite, dintre care cea mai de la sud, socotită de el cea mai tîrzie, se pare că ar data din ultima perioadă a stăpînirii bizantine asupra Dobrogei (sec. X—XII). Cele două inscripţii tîrzii deja amintite, puţinele fragmente ceramice de tip slav, publicate de C. Schuchhardt la un loc cu altele romano-bizantine (vezi mai sus), precum şi alte fragmente ceramice din acelaşi timp, culese de noi la suprafaţa terenului, plus unele monede bizantine găsite întîmplător în acelaşi loc, pe care le-am depus în 1947 la Muzeul naţional de antichităţi, erau pînă acum singurele mărturii cunoscute despre ultima etapă de existenţă a aşezării de la Axiopolis. Cele cîteva vase din perioada feudală timpurie, aduse de Polonic de la Hinog în depozitul Muzeului naţional de antichităţi, se publică acum pentru prima oară. Ele se împart în două categorii: vase de întrebuinţare comună, nesmălţuite şi vase smălţuite.

Din prima categorie fac parte un castron şi trei ulcele (fig. 3), toate din pastă de argilă nisipoasă, relativ curată. Castronul se caracterizează printr-un

---

[1] Cîteva fragmente de astfel de vase, inedite, au fost aduse în 1937 de prof. I. Nestor, de la Sadovetz, la Muzeul naţional de antichităţi din Bucureşti.

[2] Petre Diaconu, *Un nou tip ceramic din epoca romano-bizantină*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 487 — 489. Un vas întreg de la Mangalia, inedit, a ajuns în Muzeul din Ploieşti (informaţie prof. I. Nestor).

[3] C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 59; C. Moisil, în *BSNR*, XI, 21, 1914, p. 23—24.

[4] Cf. *Histria I*, Bucureşti, 1954, fig. 379.

[5] Cf. I. Barnea, *op. cit.*, p. 284.

picior înalt, corpul nu tocmai regulat, puternic lărgit în partea superioară şi buza întoarsă spre interior. În partea de sus, pe faţa exterioară şi pe buză, el este decorat cu benzi de incizii în val. Castroane asemănătoare, din ultimele decenii ale secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea, s-au descoperit la Capidava [1], Dinogetia şi Preslav (R. P. Bulgaria) [2].

Dintre cele trei ulcele, cea mai mare (fig. 3/1) are fundul mic, cu o marcă în relief din care se disting numai două linii aşezate în unghi, corpul bombat în jumătatea superioară şi decorat cu incizii dese şi adînci, iar gura regulată, cu buza evazată, foarte uşor arcuită spre interior. Spre deosebire de celelalte trei vase, această ulcea este lucrată într-o tehnică mai aleasă şi arsă mai bine şi uniform. Ea poate fi socotită contemporană cu vasul precedent sau cu puţin anterioară lui [3].

Ultimele două ulcele (fig. 3/3—4) sînt lucrate şi decorate mai puţin îngrijit. Ele au fundul mai lat, corpul mai neregulat, buza mai mică şi foarte puţin răsfrîntă în afară. Una dintre ele (fig. 3/3) are umărul despărţit de gît printr-un fel de prag, iar pe fund poartă în relief, ca marcă de olar, foarte probabil o pentagramă [4]. Amîndouă datează din prima jumătate a secolului al XI-lea. Din a doua categorie de vase feudale timpurii (pl. I/4—7) fac parte două urcioare şi două fragmente de urcior, toate lucrate din argilă nisipoasă curată, într-o tehnică superioară. Urcioarele sînt arse oxidant şi uniform, pînă la culoarea roşie-cărămizie. Cele două fragmente dintr-un al treilea urcior sînt arse inoxidant, după cum rezultă din culoarea cenuşie uniformă a peretelui. Toate sînt acoperite pe suprafaţa exterioară cu o pojghiţă subţire de smalţ verde măsliniu.

Primul urcior (pl. I/4), care este şi cel mai vechi, datînd probabil din a doua jumătate a secolului al X-lea, este înalt de 0,308 m, are gura în formă de pîlnie, corpul aproape cilindric, subţiindu-se uşor în jumătatea inferioară, două mănuşi aproximativ circulare în secţiune şi fundul lat. Mai jos de mănuşi, pe diametrul maxim al corpului, el este încins de caneluri foarte puţin adîncite [5]. Al doilea urcior (pl. I/5), înalt de 0,25 m, are corpul bombat, cu diametrul cel mai mare mai sus de mijloc şi ascuţindu-se spre fund, ceea ce îi dă un aspect elegant. Fundul se lăţeşte brusc, ca o talpă, dînd vasului o bază de susţinere mai sigură. Gura, în formă de pîlnie, e ruptă în parte, iar din cele două mănuşi nu se mai păstrează decît capetele inferioare. Pe corp, pe umăr şi pe gît, urciorul e decorat cu benzi de linii în val, brîie simple în relief şi caneluri orizontale. Un brîu alveolar separă corpul de umăr; altul se află pe gît. Vasul datează din secolul al XI-lea. Din a doua jumătate a aceluiaşi secol sau cel mai tîrziu de la începutul secolului al XII-lea datează cele două fragmente de urcior (pl. I/6—7), decorate în plus cu baghete arcuite şi cu pastile în relief, asemănătoare cu atîtea altele descoperite în Dobrogea şi pe teritoriul Bulgariei de răsărit [6].

---

[1] Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, fig. 84.

[2] Iordanca Čangova, *Търговски помещения в Преслав*, în *Izvestia-Institut*, XXI, 1957, p. 233 şi urm. pl. XVII, 5.

[3] *Ibidem*, pl. XIII/4; Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *op. cit.*, pl. II/7; M. Chişvasi-Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în *SCIV*, 1—4, 1957, pl. II/44; St. Stančev, *Керамиката от нещите по пътя за Патлейна*, în *Izvestia-Institut, XXII*, 1959, p. 241.

[4] Cf. Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *op. cit.*, pl. XXXI/1.

[5] Cf. Iordanca Čangova, *op. cit.*, pl. X/2.

[6] *Cf. SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 653, fig. 3; *Известия русского археологического Института—Константинополь*, X, 1905, p. 303 şi *Album Aboba-Pliska*, pl. LXI, a, 5.

Forma diferită de a ceramicii obişnuite, a urcioarelor cu smalţ verde măsliniu şi tehnica de lucru superioară a acestora, în comparaţie cu celelalte produse ceramice din acelaşi timp, atît de la Axiopolis cît şi din alte aşezări feudale timpurii din Dobrogea (Capidava, Dinogetia, Noviodonum etc.), arată că ele erau produse numai ale anumitor centre din cuprinsul imperiului bizantin, unele chiar din tema Paristrion, unde astfel de ceramică abundă, şi care ajunseseră la o dezvoltare tehnică mai înaintată, în ceea ce priveşte meşteşugul olăritului.

Ca şi pentru cele cîteva aşezări din Dobrogea, unde s-au executat cercetări de teren mai intense, la fel şi pentru Axiopolis, puţinul material arheologic descoperit pînă în prezent nu arată o continuitate de viaţă între secolul al VI-lea şi al X-lea, deşi în cazul de faţă denumirea localităţii pare să arate o astfel de continuitate. De aceea rămîne în sarcina cercetărilor viitoare de teren să confirme pe deplin această indicaţie şi informaţiile izvoarelor scrise cu privire la una din cele mai importante aşezări omeneşti de la Dunărea de Jos.

I. BARNEA

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ ОБ АКСИОПОЛЕ

РЕЗЮМЕ

Поселение Аксиополь (Чернавода, пункт Хиног) благодаря своему географическому положению сыграло важную роль в далеком прошлом Добруджи. Название его происходит, вероятно, от иранского слова *axšaena* («темного цвета»), получившего в языке греческих колонистов форму *Axiopolis*, в славянском — *Чернавода;* турки перевели это слово как *Cara-su* («черная вода»), связав его с названием речки, близ которой находилось поселение. Более древним является название Аксиополь, а не Гераклея. Кажется, что в последний раз бывшая крепость в Хиноге упоминается арабским географом Идриси (1154 г.).

В результате случайных археологических открытий и проводившихся Национальным музеем древностей в 1898—1899 гг. раскопок не было обнаружено, однако, ни одной надписи, которая позволила бы заключить, что древний Аксиополь находился именно в этом месте, хотя нет никаких оснований сомневаться относительно месторасположения этого поселения. Косвенным доказательством этого является надпись IV в.; в ней упоминаются имена трех христианских мучеников, которых, согласно письменным источникам, пытали в Аксиополе.

Наряду с открытиями, уже опубликованными, в хранилищах Национального музея древностей находится керамический материал, найденный во время раскопок 1898—1899 гг. и впервые публикуемый в данной работе. Древнейшими являются два фрагмента ручек амфор с клеймами (рис. 1/1—2), которые подтверждают связь, существовавшую между поселением в Аксиополе и островом Родосом в III—II вв. до н.э. Особого внимания заслуживают шесть сосудов конца VI в. н.э., представляющие собой редко

встречающуюся категорию керамики (рис. 2/1—4 и табл. I/1—2). Римско-византийская амфора (табл. 1/3) датируется той же эпохой, что и сосуды. Последняя группа керамики представлена шестью глиняными сосудами; четыре из них (рис. 3/1—4) относятся к обиходной керамике X—XI вв., а два кувшина и два фрагмента третьего кувшина (табл. I/4—7)—к керамике, покрытой оливково-зеленой глазурью, часто встречающейся в этот период в Добрудже.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Табл. I. — Аксиополь. 1—3, керамика конца VI в.; 4—7, керамика X—XI вв.
Рис. 1. — Аксиополь. Клейма на ручках родосских амфор.
Рис. 2. — Аксиополь. Сосуды конца VI в.
Рис. 3. — Аксиополь. 1, сосуды X в., 2—4, сосуды XI в.

NOUVELLES DONNÉES SUR AXIOPOLIS

RÉSUMÉ

La position géographique a assuré à l'établissement d'*Axiopolis* (Cernavoda, au lieu dit «Hinog») un rôle important dans le lointain passé de la Dobroudja. Ce nom tire fort probablement son origine du mot iranien *axšaena* (= de couleur foncée). Il est devenu « Axiopolis » dans la bouche des colons grecs, et a été traduit chez les Slaves par *Cernavoda* et chez les Turcs par *Cara-su* (= eau noire), selon le nom du cours d'eau proche de l'établissement en question. La dénomination la plus ancienne est Axiopolis et non *Heraclea.* Il semble que l'ancienne forteresse de Hinog ait été mentionnée pour la dernière fois par le géographe arabe Idrisi (1154).

Les découvertes fortuites, tout comme celles provenant des fouilles archéologiques exécutées par le Musée National des Antiquités en 1898—1899, n'ont mis au jour aucune inscription dont il résulterait directement que l'ancienne Axiopolis se trouvait à cet endroit même, encore qu'il ne puisse plus y avoir de doute au sujet de la localisation. Une preuve indirecte en ce sens est fournie par une inscription du IVe siècle de notre ère, qui mentionne les noms de trois chrétiens, connus par les sources écrites pour avoir été martyrisés à Axiopolis.

Outre les découvertes déjà publiées, le dépôt du Musée National des Antiquités de Bucarest possède des matériaux céramiques provenant des fouilles de 1898—1899, matériaux que l'auteur publie pour la première fois.

Les plus anciens sont deux fragments d'anses d'amphores, portant des estampilles (fig. 1/1—2); ils montrent que l'établissement d'Axiopolis entretenait, aux IIIe—IIe siècles avant notre ère, des relations avec l'île de Rhodes. L'auteur accorde une attention spéciale à six vases de la fin du VIe siècle de notre ère, qui représentent une catégorie céramique rarement rencontrée (fig. 2/1—4 et pl. I/1—2). Une amphore romano-byzantine (pl. I/3) date de la même époque que ces vases. Le dernier groupe céramique est représenté par six

vases en terre-cuite, dont quatre (fig. 3/1—4) appartiennent à la céramique d'usage courant des Xe—XIe siècles, tandis que deux cruches et deux fragments d'une troisième (pl. I/4—7) font partie de la céramique à émail vert olive, fréquente en Dobroudja à la même époque.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. — *Axiopolis:* 1—3, céramique de la fin du VIe siècle et, 4—7, des Xe—XIe siècles.

Fig. 1. — *Axiopolis:* estampilles sur des anses d'amphores rhodiennes.

Fig. 2. — *Axiopolis:* vases de la fin du VIe siècle.

Fig. 3. — *Axiopolis:* 1, vases du Xe siècle et, 2—4, du XIe siècle.

DATE NOI ÎN LEGĂTURĂ CU CETATEA NEAMŢULUI

Acum mai bine de o jumătate de mileniu, la 2 februarie 1395, Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei, semna un act înaintea Cetăţii Neamţului *(ante castrum Nempch)* [1]. Pentru prima oară fortăreaţa de pe malul stîng al Ozanei (Neamţului) era astfel semnalată de documentele vremii. După 322 de ani, în iarna anului 1717, cetatea îşi deschidea porţile pentru ultima oară: resturile unor trupe de mercenari nemţi, care invadaseră Moldova şi ocupau cetatea, o părăseau, lăsînd în mîna lui Mihai Racoviţă o mare cantitate de pradă. Numai că la porţi, în turnuri şi în dreptul crenelurilor de pe creasta zidurilor nu s-au mai tocmit străji noi, deoarece, din porunca domnitorului, s-a dat foc cetăţii [2].

De acum înainte cetatea devine un loc părăsit, un « cuib de vinderei » — cum îi zicea Ion Creangă. Cetatea se ruina treptat, ajungînd pînă în starea în care se află în secolul nostru [3].

Dintre multele evenimente prin care a trecut cetatea în cursul existenţei sale, amintim aici doar cîteva mai însemnate.

În vara anului 1476, cînd oştile turceşti conduse de Mahomed al II-lea atacă Moldova, cetatea este una din ţintele principale ale acestui atac. Ea este asediată îndelung, dar fără folos pentru turci; un martor ocular al asediului, Angiolello, aflat în tabăra turcă, relatează că moldovenii se apărau cu străşnicie,

---

[1] Actul e publicat fragmentar de Elemér Malysz, *Zsigmundkóri oklevéltár (1387—1399) (Documente din timpul lui Sigismund)*, Budapesta, 1951, p. 415—416, nr. 3804. « Nempch » e corupt; în alte documente din diferite epoci numele cetăţii e redat: Nemcz, Nencz, Niamc sau chiar Anetz.

[2] I. Chiparissa, *Cronicon*, ed. C. Erbiceanu, în *Cronicarii greci*, Buc., 1888.

[3] Fiind sesizat, prin Teodor Balş, despre ruina la care era supusă cetatea de către locuitorii din tîrg (« din pricina neprivegherii după vreme de către nepreţuitorii monomenturilor şi a zăstrii Patriei ») — Departamentul pricinilor din lăuntru al Moldovei pune în vedere ispravnicului de Neamţ, la 14 iulie 1834, să ia grabnice măsuri ca nimeni să nu mai ia piatră şi cărămidă din cetate (ca una care « să socoteşte ca un monoment al Principatului Moldova »), scopul acestor măsuri fiind asigurarea « nerisipirii ei în viitorime ». După cîteva luni, la 28 octombrie acelaşi an, ispravnicul anunţă că pentru paza cetăţii s-a făcut un gard de lemn... (vezi Gh. Ungureanu, *Din trecutul judeţului Neamţ*, extras din *Anuarul lic. de băieţi Petru Rareş*, Piatra-Neamţ, 1937, p. 12).

își rîdeau de turci și « nici nu le mai păsa de noi ». În cetate, arată martorul, se aflau închiși și cîțiva din prinșii luptei de la Vaslui (1475) [1].

După un secol aproape de la această încercare a puterii cetății, în timpul lui Alexandru Lăpușneanu, la ordinul turcilor, se încearcă distrugerea ei [2]. Probabil pentru a o feri de această soartă, Vasile Lupu o transformă în ... mănăstire. Așa o găsește la 15 decembrie 1646 misionarul papal Marco Bandini, căruia i se părea însă suspectă această « mănăstire » puternic fortificată, slujită deopotrivă de călugări « schismatici », dar și de pedestrași domnești ce mișunau pe la porți [3]. Firește, noua ipostază a cetății era de ochii turcilor; ea a durat pînă către sfîrșitul veacului al XVII-lea. La 1691, mănăstirea-cetate era încă puternică, deoarece Ioan Sobiețki abia o poate cuceri [4]; în acest an ca egumen de Cetatea Neamțului este menționat un anume « popa Anastasie » [5].

I

Este cunoscut faptul că *preocupări* privind originea și vechimea cetăților moldovenești găsim încă la cronicarii veacului al XVII-lea, în mai mare măsură la Miron Costin. Într-o operă a sa el scrie: « Cetățile, cîte sînt astăzi în țara moldovenească și muntenească, fie întregi, fie în ruine, multe prin locuri abia cunoscute, nu sînt toate zidite în același timp, unele (sînt) ridicate de daci, altele de romani, altele în sfîrșit de domni după a doua descălicare a acestor țări ». Și continuă: « E greu să scrii ceva asupra lor, căci nici prin mănăstiri nu se găsește nimic despre ele, deoarece sînt foarte vechi, iar mănăstirile mai nouă, nici răposatul Ureche nu pomenește de ele, nici scriitorii străini nu ne spun ce cetate de ce popor a fost zidită. Atîta este sigur despre ele că unele sînt zidite de daci, altele de romani, altele de greci, iar Chilia de genovezi » [6].

În altă operă cronicarul (sau mai degrabă interpolatorul său) repetă: « ... mare nevoie iaste a scrie de dînsele de cine ar fi făcute, că cît am nevoit, cît am cercat să știu de ce niam sînt făcute, un cuvînt, o pomenire n-am putut afla cu mare jele » [7].

În sfîrșit, în opera sa, scrisă la anul 1684 în versuri polone și dedicată craiului polon, Miron Costin scrie:

« Cît despre celelalte cetăți..., de ce, muza mea, nu poți da nici o lămurire? Oare nu te simți în stare să spui? Sau nimeni n-a pomenit dacă le-au clădit

---

[1] Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300—1514)*, ed. I. Ursu, Buc., 1910, p. 91; cf. și *Cronica lui Ștefan cel Mare, versiunea germană a lui Schedel*, ed. I. Chițimia, Buc., 1942, p. 45—46, 66.

[2] « Aceluiași Alexandru i-a poruncit sultanul Soliman să dărîme Cetatea Neamțului în țara Moldovei » (N. Brzeski, *Cronica Moldo-polonă*, la I. Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de istoria romînilor*, Buc., 1895, p. 133).

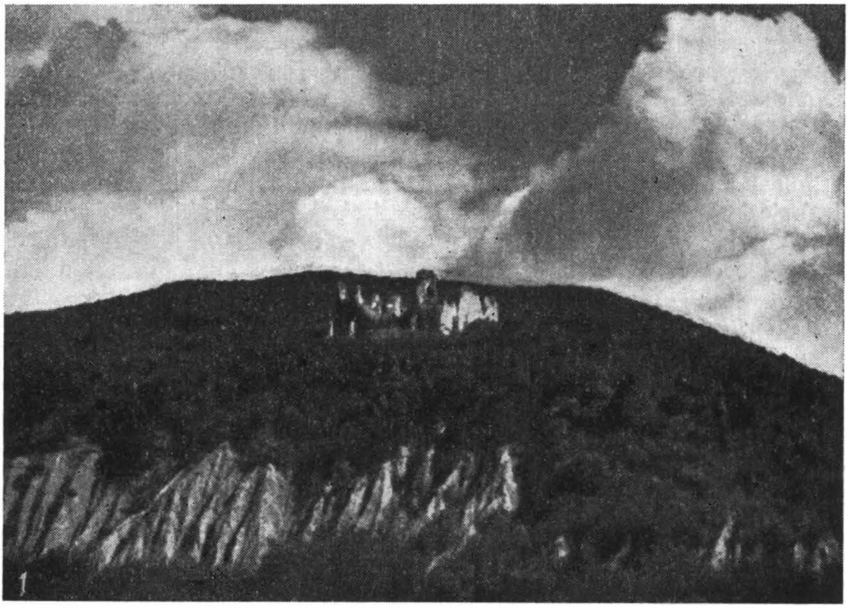
[3] « ... quod arcis potius quam Caenobii formam praefert »; « Portarum custodes sunt Principis pedites, rectius arcem quam Monasterium dixeris » (*Codex Bandinus*, ed. V. A. Urechia, în *ARMSI*, Seria a II-a, XVI, Buc., 1895, p. 68).

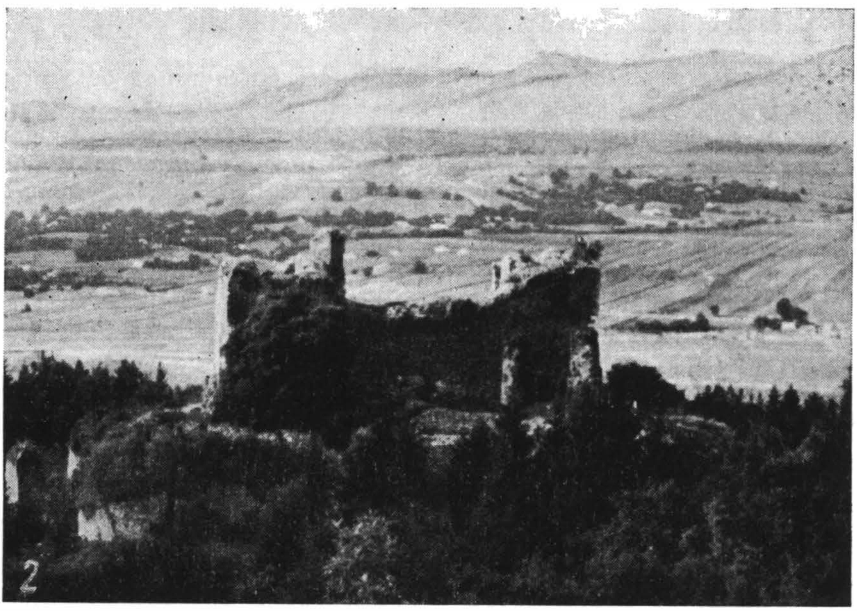
[4] V. Mihordea, *Les Principautés roumaines dans la presse française au XVIIe siècle*, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, Paris, 1932, p. 128 și urm.

[5] V. A. Urechia, *Biserica din Cetatea Neamțului și documente relative la Vasile Lupu și doamna Ruxanda*, în *ARMSI*, Seria a II-a, XI, 1890.

[6] *Cronica Țării Moldovei și a Munteniei*, la I. Bogdan, *op. cit.*, p. 182—183.

[7] Miron Costin, *De neamul Moldovenilor din ce țară au ieșit strămoșii lor*, ed. C. Giurescu, Buc., 1914, p. 43, nota.

Planşa I. — Cetatea Neamţului: 1, vedere generală din spre valea Ozanei; 2, vedere generală din spre nord (în fund Humuleştii).

6*

dacii sau mai tîrziu romanii? Un lucru îl știi fără greșeală că e vorba de unul din aceste două popoare, dar bastioanele celelalte, căci fiecare din aceste cetăți are două rînduri de întărituri, au fost clădite cu cheltuiala voievozilor »[1].

Din toate acestea rezultă că informațiile cronicarilor erau așa de sărace, încît vechimea cetăților moldovenești se pierde în epoca — încă nebuloasă pentru ei — a antichității daco-romane, adică în vremea cînd trăiau aceia pe care cronicarii îi arătau cu mîndrie că sînt strămoșii poporului nostru. În schimb, observăm că Miron Costin știa că și domnii moldoveni au făcut « bastioanele celelalte » de la Neamț, Suceava etc. O spune mai clar în prima operă citată: « ... Cetățile acestea erau la început mai mici și aveau numai partea din mijloc, ca niște turnuri; zidurile de jur împrejur le-au făcut domnii... cele mai multe au fost făcute de vestitul domn, bătrînul Ștefan Vodă »[2].

★

Problema originii Cetății Neamțului, mai exact vorbind a vechimii ei, a constituit o preocupare și pentru istoriografia romînă din ultimii 88 de ani. S-au dat în această privință nu mai puțin de patru soluții, după cum urmează:

1, cetatea a fost clădită de cavalerii teutoni în veacul al XIII-lea; 2, cetatea datează dinainte de formarea statului moldovean și este opera sașilor din Bistrița ardeleană; 3, cetatea a fost zidită de un boier local dinainte de Petru I Mușat (1375—1392) și 4, cetatea este chiar opera acestui voievod.

Vom examina pe rînd aceste păreri, specificînd că scopul acestui articol este în primul rînd o luare de poziție, mai ales față de prima teorie și în al doilea rînd să completeze cu date noi ultima părere care, după cum se va vedea, este cea justă.

1. B. P. Hasdeu este acela care a susținut pentru prima dată originea teutonică a Cetății Neamțului. Bazîndu-se pe etimologia numelui, « Neamțul », cît și pe informațiile bulei papale din 1232 (despre care vom vorbi mai jos), Hasdeu arată că « geneza teutonică a tradiționalei cetăți din nordul Romîniei » este absolut evidentă și că « o origine mai precisă, mai clară, mai amănunțită, e peste putință »[3].

Părerea este apoi însușită de D. Onciul. Referindu-se la cunoscutul *Список русских городов дальних и ближних*[4] (= Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate), istoricul arată: « Între aceste orașe zise rusești găsim și Cetatea Neamțului, oraș care chiar prin numele său arată originea sa nemțească din timpul cînd cavalerii teutoni (nemți) din țeara Bîrsei în Ardeal au ocupat, între anii 1211 și 1225, o parte însemnată din Moldova »[5]. Iar mai departe: « Din țeara Bîrsei, cavalerii teutoni ocupară o parte însemnată din

---

[1] Miron Costin, *Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Romînească (1684)*, ed. P. P. Panaitescu, în *ARMSI*, Seria a III-a, X, 1929, p. 94.

[2] I. Bogdan, *op. cit.*

[3] B. P. Hasdeu, *Cetatea Neamțului*, în *Fóia Societății romanismului*, octombrie, nr. 7, Buc., 1870, p. 328—330.

[4] Vezi *Полное собрание русских летописей*, vol. VII *(Летопись по Воскресенскому списку)*, St. Petersburg, 1856, p. 240.

[5] D. Onciul, *Originile Principatelor romîne*, Buc., 1899, p. 83 (cf. *Opere complete*, tomul I, ediție critică adnotată de A. Sacerdoțeanu, Buc., 1946, p. 286).

Planşa II. — Cetatea Neamţului: 1, vedere generală din spre est; 2, vedere generală din spre sud.

Moldova între Carpaţi şi Siret şi construiră acolo cetăţi [1]. Cetatea Neamţului, probabil şi Crăciuna în munţii Vrancei (cu ruine de o veche cetate şi cu nume ce ne reaminteşte Kreuzburgurile cavalerilor teutoni) sînt din acel timp » [2].

Mai departe, părerea prinde teren. Astfel, o găsim la K. A. Romstorfer [3]. A. D. Xenopol [4], C. Matasă [5], fără a mai vorbi de Atanasiu, Mandrea, Creţulescu, Boierescu ş.a. A. D. Xenopol argumentează în felul următor: « O bulă papală ne dă *deslușiri* asupra zidirii acestei cetăţi, care se vede făcută în adevăr de nemţi, anume de cavalerii teutoni... Îndepărtarea în care se află Cetatea Neamţului de Ţara Bîrsei, ar putea să arunce oarecare îndoială asupra zidirii ei de cavalerii teutoni din Braşov. Să nu uităm însă că germanii erau colonizaţi şi în Bistriţa şi în Rodna, chiar în faţa Cetăţii Neamţului, în Transilvania, şi că deci este mai mult decît sigur că acea întăritură fusese făcută de cavaleri *în interes comun*, pentru a apăra pasul Tulgheşului, cel mai îndemînatec de trecut pentru barbarii din cîmpie către aşezările din ţara de peste munţii » [6] (sublinierile noastre — *N.C.*).

Recent, în 1954, prof. arh. Gr. Ionescu încă mai crede că « întăriturile care au format apoi nucleul aşezării milităreşti de mai tîrziu, chemată după originea întemeietorilor ei dintîi » (Neamţul—*n.n.*) au fost făcute de cavalerii teutoni [7].

Actele papale la care s-au referit B. P. Hasdeu, D. Onciul, A. D. Xenopol etc. sînt scrisorile adresate de către papa Grigore al IX-lea (1227—1241) regelui ungur, Andrei al II-lea, fiului său — viitorul Bela al IV-lea —, episcopilor în subordine, sau, în sfîrşit, magistrului cavalerilor teutoni *(magistro et fratribus hospitalis sancte Marie Teutonicorum Jerosolimitani)*. În special, e vorba de scrisoarea din 31 august 1232 adresată de papă episcopului Jacob de Preneste [8], în care se arată:

— după ce Ţara Bîrsei a fost donată cavalerilor, aceştia construiesc aici « cinci cetăţi puternice » *(quinque fortia castra);*

— curînd însă, din vina lor, cavalerii intră în conflict cu regele maghiar, care le revocă donaţia. La stăruinţele cavalerilor, dar mai ales ale papei, donaţia le este reconfirmată, ba pe deasupra li se dă şi o parte din « Cumania care se află dincolo de Munţii Carpaţi » *(montes nivium)*, unde cavalerii construiesc de data aceasta un « castrum munitissimum »;

— împotriva acestei « cetăţi foarte întărite » se năpustesc cumanii care erau foarte « îngroziţi şi supăraţi că li s-a luat putinţa de a intra şi ieşi (în regatul Ungariei) », dar cavalerii îi înfrîng şi creştinează chiar o parte din cumani;

---

[1] Aici se trimite la documentele papale, publicate de Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch der Deutschen in Siebenbürgen*, I, p. 25, 36 etc. despre care vom vorbi mai jos.

[2] D. Onciul, *op. cit.*, p. 93.

[3] K. A. Romstorfer, *Schloss Neamţu und einige Klosteranlagen in seiner Umgebung*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, VII, 1899, p. 12 (şi extras, 1899, p. 9).

[4] A. D. Xenopol, *Istoria romînilor din Dacia Traiană*, ediţia a III-a, Buc., 1925, vol. II, p. 219.

[5] C. Matasă, *Cetatea Neamţului*, în *Boabe de grîu*, V, 3, Buc., 1934, p. 144.

[6] A. D. Xenopol, *op. cit.* Se trimite la documentele papale din anii 1231—1234.

[7] Gr. Ionescu, *Relatare asupra istoriei arhitecturii romîneşti*, Buc., 1954, p. 104.

[8] Folosit în repetate rînduri, actul e publicat în colecţia *Doc. priv. ist. Rom.*, c, vol. I, p. 256—258, nr. 216. Conţinutul acestui act este identic cu al acelora din 26 aprilie 1231 (*ibidem*, nr. 206) şi 11 octombrie 1234 (*ibidem*, nr. 227).

— în pofida acestor merite regele îi alungă pe cavaleri din Ţara Bîrsei, « spre jignirea vădită a bisericii romane, deoarece această ţară ce nu avea alt prelat în afară de pontificele roman, plătea zisei biserici ca dare pe an două mărci de aur »;

— în încheiere, papa recomandă episcopului de Preneste să depună strădania cuvenită, pentru ca regele să se înduplece încă o dată, în caz contrar acesta fiind ameninţat cu « sentinţa cuvenită ».

Bazîndu-se pe informaţiile acestui document papal şi înşelaţi de numele cetăţii, adepţii teoriei teutonice identifică faimosul « castrum munitissimum » cu Cetatea Neamţului. În cele ce urmează vom încerca să arătăm cît de forţată devine această identificare şi vom porni chiar de la documentul din 1232.

E necesar, înainte de toate, să subliniem, pe scurt, împrejurările în care ia naştere conflictul cavalerilor cu regele maghiar.

De mult încă, de pe vremea cînd în scaunul apostolic rezida antecesorul lui Grigore al IX-lea, papa Honoriu al III-lea (1216—1227), conflictul era în toi; cauzele acestuia sînt multiple, dar ele se reduc în esenţă la cauze economice şi politice. Neţinînd seama de stipulaţiile actului regal de confirmare a posesiunilor cavalereşti din Ţara Bîrsei (1211), precum şi de prevederile actului de reconfirmare a posesiunilor, din anul 1222, referitoare la hotare, venituri, monedă etc., într-un cuvînt, tinzînd să devină un stat în stat, regele se vede nevoit pînă la urmă să-i alunge pe musafiri, ca unii care deveneau periculoşi pentru regatul maghiar. Hotărîrea se şi traduce în fapt în anul 1225 [1].

În aceste împrejurări intervine papa Honoriu al III-lea. El semnează nu mai puţin de 14 scrisori în favoarea cavalerilor[2]. Ce pare ciudat însă e faptul că în nici una din aceste scrisori nu se pomeneşte de cele « cinci cetăţi puternice » şi de o alta « foarte întărită »[3], construite de cavaleri. După cum s-a văzut, o asemenea menţiune se face la şase-şapte şi chiar nouă ani după alungarea cavalerilor din Ţara Bîrsei. Să nu fi ştiut oare papa Honoriu că protejaţii săi au clădit şase cetăţi? Ce se ascunde sub intervenţiile tardive ale papei Grigore al IX-lea cînd argumentele majore în favoarea cavalerilor puteau prinde bine chiar în cursul conflictului cu regele şi nu în anii 1231—1234, cînd cavalerii erau deja izgoniţi? Răspunsul, credem, trebuie căutat în politica papei, care ţintea la menţinerea influenţei asupra unui teritoriu din care lua anual însemnate venituri şi care intra după 1225 în directa administrare a regelui.

Revenind la bula din 1232, lectura atentă a acesteia ne dă « desluşirea » că acel « castrum munitissimum » trebuie căutat în apropierea imediată a unui pas de intrare în Transilvania, altfel nu li s-ar fi luat cumanilor putinţa de « a

---

[1] Ei sînt chemaţi imediat la Vistula de Jos de către Conrad de Masovia (cf. Adam Mickiewicz, *Histoire populaire de Pologne*, Paris, 1867, p. 23—24).

[2] De fapt politica papei era dublă; pe de o parte declara că la judecata regală îi va fi imposibil să nu-i apere pe cavaleri (*DIR*, C, nr. 169, la 12 iunie 1225), iar pe de alta recunoştea, repetînd cuvintele regelui, că protejaţii săi sînt răi şi nerecunoscători, întocmai ca « focul în sin, şoarecele în traistă şi şarpele în poală » *(ignis in sinu, mus in pera et serpens in gremio)*, *ibidem*, nr. 171 la 1 septembrie 1225.

[3] Exceptînd actul regal din anul 1222 (înainte de 7 mai), prin care se arată vag că se dă voie cavalerilor « să-şi ridice cetăţi şi oraşe de piatră », dăruindu-le apoi şi « cetatea numită Cruceburg » pe care numiţii cavaleri o ridicaseră « din nou » (*ibidem*, nr. 130). De aici se vede că teutonii au primit tîrziu permisiunea de a zidi cetăţi de piatră, căci pînă în jurul anului 1222 erau obligaţi să folosească numai lemnul la construcţia cetăţilor (vezi actul din 1211, *ibidem*, nr. 77).

intra şi ieşi ». Or, ca să ne referim la pasul Tulgheş, indicat de A. D. Xenopol, oricine îşi poate da seama că de la 70 km nu poate fi supravegheată trecătoarea de către cei din Cetatea Neamţului. E de neînţeles apoi menţiunea din scrisoarea papei că pe cumani i-a apucat în acelaşi timp şi groaza dar şi furia la vederea « cetăţii foarte întărite ». Chiar admiţînd asemenea stări afective, atacul cumanilor nu-şi avea rostul, deoarece Cetatea Neamţului (dacă ar fi aceea « foarte întărită » din bula papei) se afla la periferia, dacă nu chiar dincolo de ceea ce reprezenta pentru cei vechi noţiunea geografică de « Cumania » veacului al XIII-lea [1].

Nu mai insistăm asupra acestor acte papale, deoarece din cuprinsul lor nu reiese nimic în legătură cu Cetatea Neamţului. Vom sublinia însă metodologia cu totul greşită a adepţilor teoriei teutonice, care constă pînă la urmă în tratarea izolată a actului din 1232. Operînd cu pretinsa dominaţie teutonică în regiunea de azi a Neamţului, ei au denaturat, voit sau nu, cadrul istoric, politic şi geografic, al posesiunilor cavalereşti din ţara noastră. De aceea, socotim convingătoare analiza amănunţită a documentelor papale şi concluzia lui Em. C. Lăzărescu în această direcţie, că expansiunea teutonilor peste Carpaţi s-a făcut spre est « pe de o parte pe valea Pîrîului Negru şi apoi peste munţi prin pasul Oituz spre confluenţa Siretului cu Dunărea şi pe de alta prin pasul Tătarului spre sud » [2].

Cît priveşte numele de *Neamţul* dat cetăţii, ne putem referi la numeroase aşezări omeneşti din ţara noastră, care au luat numele apei, locului, regiunii etc. în care apar. Aşa sînt oraşele: Tg. Jiu, Făgăraş, Suceava, Tg. Mureş, Curtea de Argeş; mănăstirile: Bistriţa, Cotmeana, Putna, Secul, Gura Motrului; Cetatea Dîmboviţei — şi ca atare Cetatea Neamţului, ca una care stă pe apa cu acelaşi nume. Că aşa stau lucrurile de obicei, o dovedeşte însemnarea de pe o veche carte de la mănăstirea Neamţului: « Pentru sfinţirea bisericii ce se numesce acum monastirea Neamţului (dupre numele rîului)... ce s-au sfinţit de preosfinţitul mitropolit al Sucevei Chir Teoctist » etc. [3].

2. Originea săsească, bistriţeană, a Cetăţii Neamţului a fost susţinută (nu şi argumentată) de către C. C. Giurescu care scrie: « (cetatea) a fost ridicată, se pare, de saşii din Bistriţa, înainte de întemeierea Moldovei; că ar fi făcut-o cavalerii teutoni pare mai puţin probabil » [4]. S-a obiectat însă, pe bună dreptate, că bistriţenii n-aveau vreun interes special să zidească cetatea într-o regiune care nu le aparţinuse niciodată şi că acest interes al lor se lega de drumul pe la Vatra Dornei, deci cu mult spre nord de Cetatea Neamţului [5].

---

[1] V. T. Paşuto, *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*, Moscova, 1950, harta anexată.

[2] Em. C. Lăzărescu, *Notă despre documentele Ţării Bîrsei şi cavalerii teutoni*. Extras din *Ţara Bîrsei*, VI, 4, Braşov, 1934, p. 17.

[3] Th. Codrescu, *Uricariul*, I, ediţia a II-a, 1871, p. 398. Cf. şi I. Minea, N. Grigoraş şi ing. Cojoc, *Din trecutul Cetăţii Neamţului — În legătură cu campania noastră de săpături din vara anului 1939*. Extras din *Cercetări istorice*, XIII—XVI, Iaşi, 1940, p. 7. Aici se arată că *Neamţ* înseamnă « tăcut » şi că rîul Neamţ este « rîul tăcut ». Dimpotrivă, credem, rîul nu-i deloc *tăcut* ci e foarte tumultos. Mai degrabă originea toponimicului vine de la împrejurarea că rîul trecea prin regiunea celor « tăcuţi », adică printre coloniştii saşi care se infiltraseră în Moldova înainte de întemeierea statului şi care erau neînţeleşi de localnici, deci ca şi *tăcuţi*. Termenul în orice caz e vechi, căci la 1395 era deja încetăţenit.

[4] C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, ediţia a III-a, Buc., 1938, I, p. 387; idem, *Istoria romînilor*, Buc., 1940, II, partea a II-a, p. 519.

[5] I. Minea şi colab., *op. cit.*, p. 8—11.

Aşadar, ipoteza originii bistriţene a Cetăţii Neamţului nu e justificată istoriceşte. De la sine înţeles cade şi părerea lui A. D. Xenopol că ea a fost zidită «în interes comun» de către teutoni şi saşi pentru paza trecătorii de la Tulgheş.

3. Neconvingătoare este şi părerea lui N. Grigoraş, care susţine că Neamţul a fost zidită de un boier moldovean, înainte de formarea statului. După autor, «cetatea a fost ocupată de primii domnitori moldoveni, deoarece în mîinile unui boier devenea foarte primejdioasă. Am putea presupune că cel care a integrat-o în sistemul de organizare a ţării a fost Petru I Muşat»[1].

Inconsistenţa tezei lui N. Grigoraş este dovedită de faptul că niciodată în istoria Moldovei boierii acesteia n-au avut puterea economică şi politică de a construi o cetate de proporţiile Neamţului. Singura «cetate» boierească cunoscută în Moldova este aceea a lui Duma Negrul, menţionată de documentele veacului al XV-lea[2]; aceasta era, fără îndoială, o simplă întăritură de piatră şi pămînt.

Dacă Cetatea Neamţului este anterioară formării statului şi dacă a fost «ocupată de primii domni moldoveni», de ce atunci nici Bogdan I Laţcu sau chiar Petru I nu s-au gîndit să-şi organizeze capitala în jurul unei cetăţi puternice, gata făcute? Drumul vechi de acces către Cetatea Neamţului venea dinspre Suceava şi trecea prin satul Oglinzi[3]. Dar e imposibil să se admită că Suceava a devenit capitală a ţării şi a fost înzestrată cu două cetăţi de către Petru I, numai pentru a se lega de cetatea de la Neamţ. După cum se va vedea situaţia e inversă.

De altfel, în ultimă instanţă argumentul arheologic e hotărîtor: nu s-a constatat la Neamţ nici un indiciu material care să îngăduie datarea cetăţii înainte de epoca muşatină, argument care e valabil în egală măsură şi pentru infirmarea primelor două teorii.

4. Am ajuns şi la ultima ipoteză, aceea că Neamţul se leagă în timp de epoca lui Petru I Muşat. În general însă, observăm că istoricii care au susţinut această părere au procedat mai mult intuitiv şi în oarecare spirit polemic, mai ales faţă de teoria originei teutonice. Astfel, citînd pe N. Iorga, care admite construirea cetăţii Neamţului în vremea primului Muşatin[4], Al. Lapedatu scrie: «Nu e locul a aminti şi discuta aci părerile emise cu privire la originea Cetăţii Neamţului. Un lucru totuşi e necesar a fi relevat: mirarea că se mai crede în originea ei teutonică, ştiut fiind că cavalerii teutoni (ordin religios dar nu şi specific naţional) nu au ajuns dincoace de Carpaţi în regiuni atît de nordice» etc . . .[5] Atît.

I. Minea, N. Grigoraş, şi C. Cojoc scriu şi ei: «Cea mai hazardată părere asupra originii Cetăţii Neamţului este cea susţinută de B. P. Haşdeu», că alţii «lungesc apoi povestea, fără să fi văzut vreo informaţie documentară»[6], pentru ca dintr-odată să se afirme: «Cetatea Neamţului a fost zidită de domni romîni,

[1] N. Grigoraş, *Vechi cetăţi moldoveneşti (Originea lor)*, Iaşi, 1946, p. 9. După cum se vede autorul se dezice de părerile consemnate în articolul citat mai sus.

[2] Gh. Diaconu, *Despre rolul curţilor boiereşti în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV—XV*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, Buc., 1954, I, 551—571.

[3] I. Minea şi colab., *op. cit.*, p. 50.

[4] N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, I, Gotha, 1905, p. 161 şi urm.

[5] K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii*, Buc., 1913, p. XXII.

[6] I. Minea şi colab., *op. cit.*, p. 4.

îndată după întemeierea Moldovei. Cînd afirmăm aceasta ne putem gîndi cu bună dreptate la Petru Vodă Muşatin. S-a ridicat această cetate tocmai pentru a opri expansiunea ungurească spre est ». Se arată apoi cînd apare cetatea în documente, cum « Moldova domniei lui Petru (I) Muşatin era foarte bogată şi ajunsese la un mare prestigiu politic etc. » [1].

Se îmbrăţişa aşadar o părere care era plină de bun simţ şi venea uimitor în concordanţă cu realităţile istorice ale Moldovei veacului muşatin. Fireşte, nu putem cere prea mult cercetătorilor dinaintea noastră, atît timp cît însăşi metoda de cercetare arheologică se reducea la « semnele lapidare şi la formele de construcţie » [2]. De aceea, nici Al. Lepadatu şi nici I. Minea n-au ştiut să pună preţ pe datele arheologice. Deşi se vorbea de Neamţ ca « cea mai veche formă de cetate moldovenească », totuşi nu s-a încercat stabilirea eventuală a unei legături tipologice între aceasta şi Cetatea de scaun din Suceava. Se combate « hazardata » teorie teutonică — dar nimeni n-ar încerca să compare planul Cetăţii Neamţului cu acela al cetăţilor zise teutonice din Transilvania [3].

În ce ne priveşte, socotim că rezolvarea problemei originii şi datării Cetăţii Neamţului este posibilă numai cu concursul datelor arheologice, pe de o parte, şi prin dubla comparaţie a acesteia cu cetăţile de la Suceava şi acelea din Transilvania, pe de alta.

II

Cetatea Neamţului se află aşezată pe unul din piscurile masivului Ţiful, la circa 1,5 km nord-vest de Tg. Neamţ. Un drum modern, în serpentină, urcă spre cetate. Cu veacuri în urmă, cum am amintit deja, cel care năzuia spre cetate trebuia să treacă mai întîi prin satul de la nord de aceasta, Oglinzi (în veacul al XVI-lea, *Oglindeşti*), tăia apoi coama muntelui şi, ocolind prăpastia unei rîpe abrupte, cobora spre cetate. Drumul vechi se termina aici cu un mic platou trapezoidal, aflat în faţa vestitului pod-viaduct de forma unei cîrje *(pons obliqua flexione*, cum îl numeşte Bandini). Acesta era lung de 80 de paşi şi lat de 12 paşi şi se sprijinea pe nouă picioare de piatră înalte de 50 de picioare [4]; dintre acestea se mai văd doar patru (pl. IV/2 şi fig. 3).

O punte mobilă lega ultimul picior al podului de curtea exterioară a cetăţii, adică spaţiul dintre latura de nord a fortului propriu-zis şi aşa-numita « pînză a doua de ziduri ». Prin aceasta din urmă se înţelege zidul masiv gros de circa 3 m, prevăzut cu patru bastioane semicirculare, construit, cum se va vedea, în vremea lui Ştefan cel Mare (fig. 3).

F o r t u l propriu-zis sau n u c l e u l p r i n c i p a l al cetăţii (« turnul » lui Miron Costin) se prezintă în plan sub forma unui patrulater; latura de est se frînge uşor în trei segmente abia perceptibile, iar cea de vest, în două. Forma generală însă e a unui patrulater şi nu a unui hexagon (fig. 2/3). Dimensiunile laturilor sînt după cum urmează: *nord*, 37,50 m (38); *sud* 38,50 m (38); *est*,

---

[1] I. Minea şi colab., *op. cit.*, p. 16.

[2] *Ibidem.*

[3] Despre acestea nici pînă astăzi nu ştim care sînt anume (vezi literatura la Iosif Schiopul, *Contribuţiuni la istoria Transilvaniei în sec. XII—XIII*, Cluj, 1932). Recent, s-a dovedit pe cale arheologică, o dată în plus, că cetatea de pe dealul Şprenghiului — Or. Stalin nu datează, cum se credea, din epoca cavalerilor teutoni, ci din secolul al XIV-lea (vezi A.D. Alexandrescu şi N. Constantinescu, *Săpăturile de salvare de pe dealul Şprenghi — Or. Stalin*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 667—678).

[4] *Codex Bandinus*, p. 68.

Planşa III. — Latura de est a Cetăţii Neamţului: 1, turnul de nord-est şi poarta principală (se văd crenelurile muşatine înfundate); 2, poarta principală, detaliu (în fund turnul de nord-vest).

47 m (46) şi *vest*, 40 m (39,4) (cifrele din paranteze sînt măsurători făcute de I. Minea, N. Grigoraş şi ing. G. Cojoc, *op. cit.*, p. 55 şi urm.).

Zidurile sînt groase de 3 m şi construite din piatră locală (şist verde) legată cu mortar. Înalte pe alocuri de circa 20 m, zidurile mai păstrează pe latura de est resturi din vechile creneluri. Un număr de 15 contraforţi sprijină zidurile, mai ales la colţuri. Contrafortul din colţul de sud-est al cetăţii are o formă specială, fiind şi cel mai puternic. Suprafaţa totală a nucleului principal (inclusiv spaţiul ocupat de ziduri) este de 1767 m² (1 600). Turnurile din cele patru colţuri sînt şi ele de formă rectangulară, au golul către interiorul cetăţii, spre a folosi terenul în întregime. Golul turnurilor ocupă suprafaţa totală de circa 90 m² (la parter); adăugîndu-se cîte două etaje la fiecare, înseamnă că suprafaţa ce putea fi folosită efectiv de garnizoană era de circa 280 m². Afectînd cîte patru m² de apărător, rezultă că numai în turnuri puteau sta cel puţin 70 ostaşi.

Turnul de nord-est se înalţă deasupra porţii principale, pe care o apăra direct (pl. III/1—2).

E de menţionat că există la Neamţ şi alte intrări: una pe latura de nord — poarta secundară — (pl. IV/1) şi alta pe latura de vest, lîngă turnul de sud-vest. (O spărtură în turnul de nord-vest datează poate din timpul ocupaţiei polone a cetăţii). Nu se poate preciza deocamdată raportul cronologic între poarta principală şi celelalte două intrări. Acesta va fi stabilit cu precizie în funcţie de viitoarele cercetări arheologice de la Neamţ.

După ce se străbate gangul porţii principale, se intră în curtea interioară a cetăţii. Aceasta era limitată de construcţiile înşirate de-a lungul laturilor de est, sud şi vest, precum şi de latura de nord a fortului; în dosul acesteia din urmă nu s-a construit niciodată nimic, deoarece era singura latură expusă atacului duşman. De aceea s-a şi adăugat în această parte pînza a doua de ziduri.

Construcţiile interioare ale cetăţii [1] au ajuns pînă la noi în ruină.

Pe latura de vest se mai văd urmele unei săli mari boltite, iar pe latura de est există o serie de încăperi denumite convenţional: « închisoarea », « monetăria » (în care s-au găsit stanţe şi resturi de monede falsificate de bănăria lui Istrate Dabija) etc. [2]. Deasupra « monetăriei », în zidul de est al fortului, se mai vede absida altarului mănăstirii lui Vasile Lupu. În general, se observă multe refaceri la construcţiile din cetate. Latura de sud este aproape total ruinată. E posibil ca aici să fi existat vechile construcţii muşatine — restul fiind adausuri din secolele următoare.

Din trei părţi cetatea era înconjurată cu un şanţ de apărare, azi umplut cu dărîmături.

În anul 1953 s-au iniţiat aici unele lucrări de consolidare a zidurilor. Acestea au continuat şi în 1954, cînd s-au executat la Neamţ şi primele sondaje arheologice sistematice [3].

★

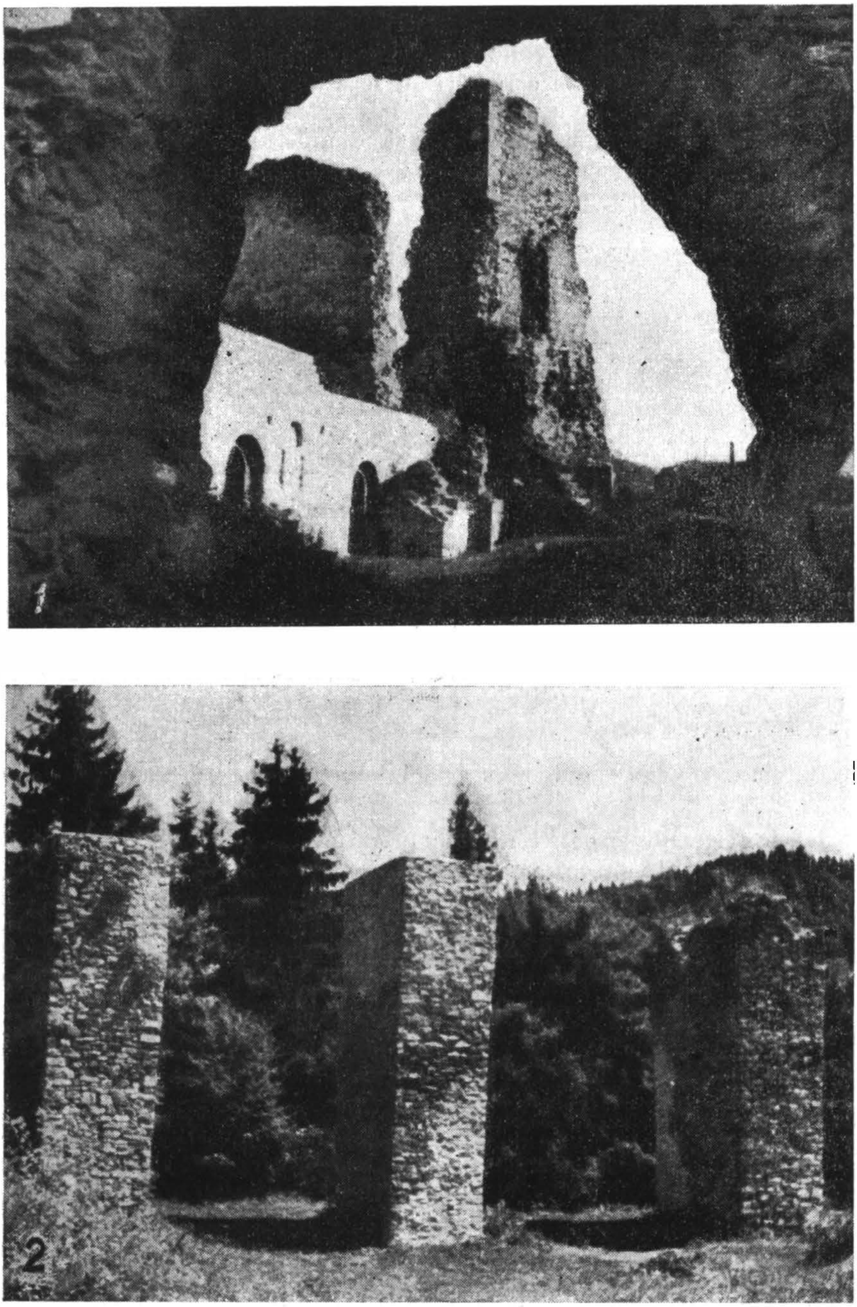
Cercetările arheologice iniţiate de Academia R.P.R. pe teritoriul oraşului Suceava, în anul 1951, au dat pînă în prezent rezultate extrem de importante

---

[1] Despre acestea Dimitrie Cantemir nota la timpul său că « nu mai au purtarea de grijă ce li se cade » (*Descriptio Moldaviae*, ed. Papiu Ilarian, Buc., 1875, p. 18).

[2] *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 314.

[3] Pentru alte date în legătură cu Cetatea Neamţului se poate consulta lucrarea citată, scrisă de I. Minea şi colaboratorii săpăturilor din 1939. Unele aprecieri din această lucrare

Planşa IV. — 1, latura de nord a Cetăţii Neamţului (în prim plan poarta secundară, iar în fund turnul de sud-est); 2, primele trei picioare (restaurate parţial) ale podului construit în vremea lui Ştefan cel Mare.

pentru reconstituirea tabloului social-economic, politic şi cultural al Moldovei feudale, ilustrînd totodată şi rolul vechii capitale în cursul veacurilor trecute. În egală măsură însă, aceste cercetări au scos în evidenţă strînsa legătură ce există între Suceava, pe de o parte, şi Cetatea Neamţului, pe de alta, ca unele care se integrau în acelaşi sistem militar şi administrativ, de apărare şi organizare a statului feudal moldovenesc. După descoperirea, în anul 1952, a cetăţii

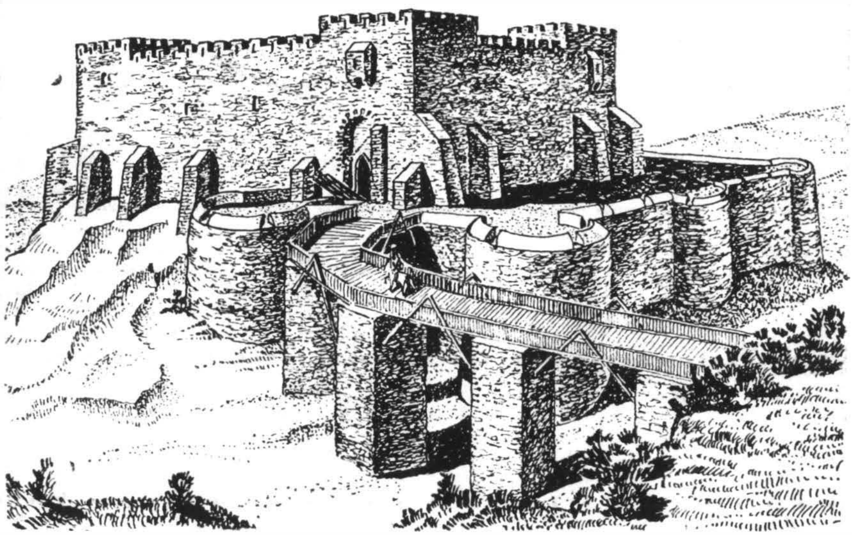

Fig. 1. — Încercare de reconstituire a Cetăţii Neamţului (de arh. *Dinu Teodorescu*).

de la Şcheia, elementele *pozitive* de comparaţie pentru Cetatea Neamţului au căpătat o importanţă de prim ordin.

C e t a t e a Ş c h e i a se prezintă în plan sub forma unui patrulater romboidal, cu laturile aproape egale: 39 × 37 m. Zidurile sînt lucrate din piatră de carieră şi au o grosime de 2,50—3 m. Fundaţia zidurilor a fost executată în trepte, deoarece constructorii au folosit creasta înălţimii fără a mai nivela terenul în prealabil. La colţuri, cetatea avea cîte un turn de apărare. Datată în mod sigur pe bază de monede şi material arheologic de la Petru I Muşat, Cetatea Şcheia este singura păstrată în forma originală din veacul al XIV-lea [1] (fig. 2/1).

sînt însă eronate. Materialul este nesistematizat. Nu s-a distins ce aparţine epocii lui Petru I Muşat şi ce anume epocii lui Ştefan cel Mare. Planul cetăţii, anexat la sfîrşitul lucrării, este cu totul fantezist. În legătură cu această ultimă problemă e cazul să menţionăm că prima ridicare topografică a cetăţii o datorăm lui Gh. Asachi (vezi N. Iorga, *Monumentele istorice în vechea noastră literatură, I. Gh. Asachi şi monumentele istorice ale Moldovei*, în *BCMI*, fasc. 77, p. 104 şi fig. 4). Releveul lui Romstorfer este nesatisfăcător. Un releveu bun care corectează erorile aceluia din *Cercetări istorice*, 1940, se află la D. Constantinescu, *Raport asupra săpăturilor din anul 1942 de la Cetatea Neamţului*, în *ACMI*, 1943, Buc., 1946, p. 178 şi fig. 59. Aici se publică numai fortul muşatin al Cetăţii Neamţului. În lucrarea de faţă folosim releveul lui St. Balş, reprodus de Gr. Ionescu *(op. cit.)* precum şi ridicările executate de către P. Polonic şi de subsemnatul în cursul anului 1954.

[1] Pentru alte probleme privind această cetate a se vedea Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *Cetatea Şcheia* (monografie), (în curs de apariţie).

C e t a t e a d e S c a u n din Suceava are, ca şi Cetatea Neamţului, un nucleu principal, care se înscrie aproape perfect într-un pătrat. Lungimea laturilor fortului măsoară circa 45 m, iar grosimea zidurilor, circa 3 m. În

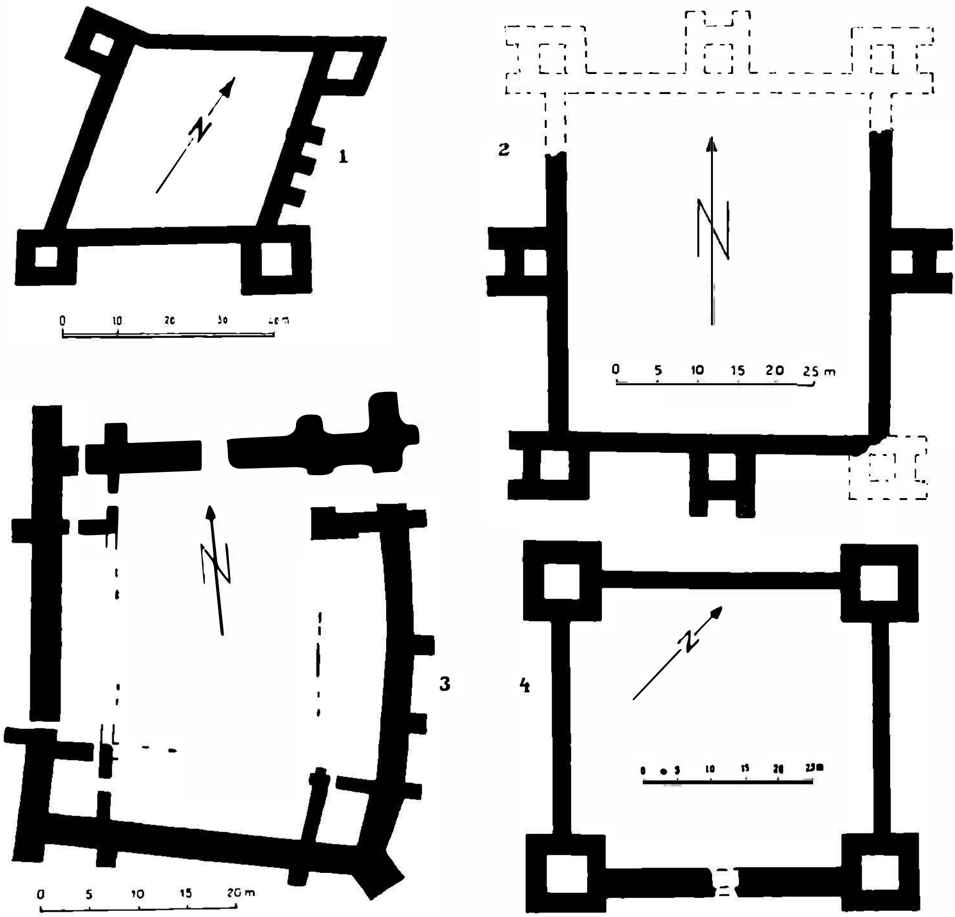

Fig. 2. — Planuri de cetăţi patrulatere: 1, Şcheia-Suceava (după *SCIV*); 2, Cetatea de scaun-Suceava (după *K. A. Romstorfer*); 3, Cetatea Neamţului (după arh. *Şt. Balş*); 4, Ivangorod — *U.R.S.S.* (după *V. V. Kostocikin*).

colţuri şi pe mijlocul laturilor se află cîte un turn de apărare, ieşit în afara zidurilor, ca la Şcheia. E de observat că turnul de sud-est este deviat faţă de laturile de est şi sud ale fortului, probabil în urma marilor refaceri pe care le-a suferit cetatea, în a doua jumătate a secolului al XV-lea (fig. 2/2).

O serie întreagă de elemente apropie între ele cetăţile de la Neamţ şi Suceava. În primul rînd, faptul că, în afară de Şcheia, fortul este înconjurat cu o nouă pînză de ziduri prevăzută cu puternice bastioane pentru artilerie — ziduri clădite ulterior nucleului principal. Epoca de construcţie a acestor noi ziduri

a fost determinată cu precizie pe cale arheologică, atît la Suceava cît şi la Cetatea Neamţului. Mai ales la aceasta din urmă se vede cu limpezime că zidurile noi distonează în ce priveşte materialul folosit la construcţia lor; în locul pietrei verzui de la nucleul principal, la construirea pînzei a doua de ziduri, a podului, la înălţarea zidului fortului cu cîţiva metri mai în sus, s-a folosit o rocă de carieră de culoare cenuşie (gresie sarmaţiană) şi bolovani de rîu.

Cercetările arheologice de la Cetatea Neamţului au permis observaţii importante în legătură cu principalele etape de construcţie ale cetăţii. Vom cita mai jos din raportul preliminar, pe care l-am întocmit cu ocazia săpăturilor din anul 1954:

« Din sondajul executat la Cetatea Neamţului în 1954 putem avea unele indicaţii preliminare, rezolvabile definitiv pe măsură ce cercetările de aici vor fi reluate şi extinse.

Pînă în prezent nu s-a descoperit la Cetatea Neamţului nici un material arheologic mai vechi decît veacul al XIV-lea.

În urma acestor cercetări se pare că s-a dat de urma unui vechi şanţ de apărare la Cetatea Neamţului, umplut cu diferite materiale între pînza a doua de ziduri şi nucleul principal al cetăţii, aşadar o situaţie analogă aceleia din secţiunile B XIII şi B XIV de la Cetatea de scaun din Suceava.

Asemenea amenajări s-au făcut şi pe platoul din faţa podului, legat nemijlocit de construcţia pînzei a doua de ziduri, peste noul şanţ de apărare al cetăţii. Şi la Cetatea Neamţului, pe baza indicaţiilor pe care ni le oferă materialul ceramic, asemenea mari lucrări de refacere a cetăţii datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea (epoca lui Ştefan cel Mare) » [1] (fig. 4).

În acest sens trebuie deci interpretată relatarea cronicarului că « zidurile de jur-împrejur le-au făcut domnii . . . ; cele mai multe au fost făcute de vestitul domn, bătrînul Ştefan-Vodă » — ceea ce înseamnă că marele domn mergea în pas cu vremea, că înţelegea noile condiţii în care se purtau războaiele vremii şi, mai ales, aprecia rolul crescînd al artileriei în desfăşurarea acestora [2].

Cînd s-a construit aşadar acea « parte din mijloc » de la Cetatea Neamţului? Răspunsul nu poate fi decît unul singur: epoca domniei lui Petru I Muşat. Pentru această datare pledează o serie întreagă de fapte.

1. Asemănarea planului de la Neamţ cu acela al cetăţilor de la Suceava — ultimile fiind datate cu certitudine în epoca lui Petru I — este evidentă. Se observă o adaptare creatoare a unui tip de cetate patrulater la forma terenului, ceea ce denotă măiestria constructorilor. Terenul este folosit aşa cum este, fără a mai fi nivelat în prealabil, iar fundaţia zidurilor se desfăşoară în trepte pentru a adera mai bine la configuraţia terenului, fără însă a afecta planul iniţial stabilit pentru cetate. Turnurile de apărare de la Şcheia şi Cetatea de scaun sînt scoase în afară, pentru a se flanca reciproc; la Neamţ această flancare nu mai era necesară, deoarece cetatea era inatacabilă din trei părţi.

---

[1] *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 755—757 şi fig. 3; p. 797—802 şi fig. 39—41.

[2] R. Rosetti, *Istoria artei militare a romînilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, Buc., 1947, p. 197. Cf. şi I. Focşeneanu şi Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ştefan cel Mare*, Buc., 1956, p. 127 şi urm. E posibil ca la 1476 pînza a doua de ziduri de la Neamţ să fi existat deja; într-adevăr, unde putea fi amplasată artileria cetăţii dacă nu pe platformele circulare nou adăugate?

Dacă turnurile cetăţii Neamţului ar fi fost scoase în afară, spaţiul curţii interioare se reducea la jumătate, ceea ce n-avea sens.

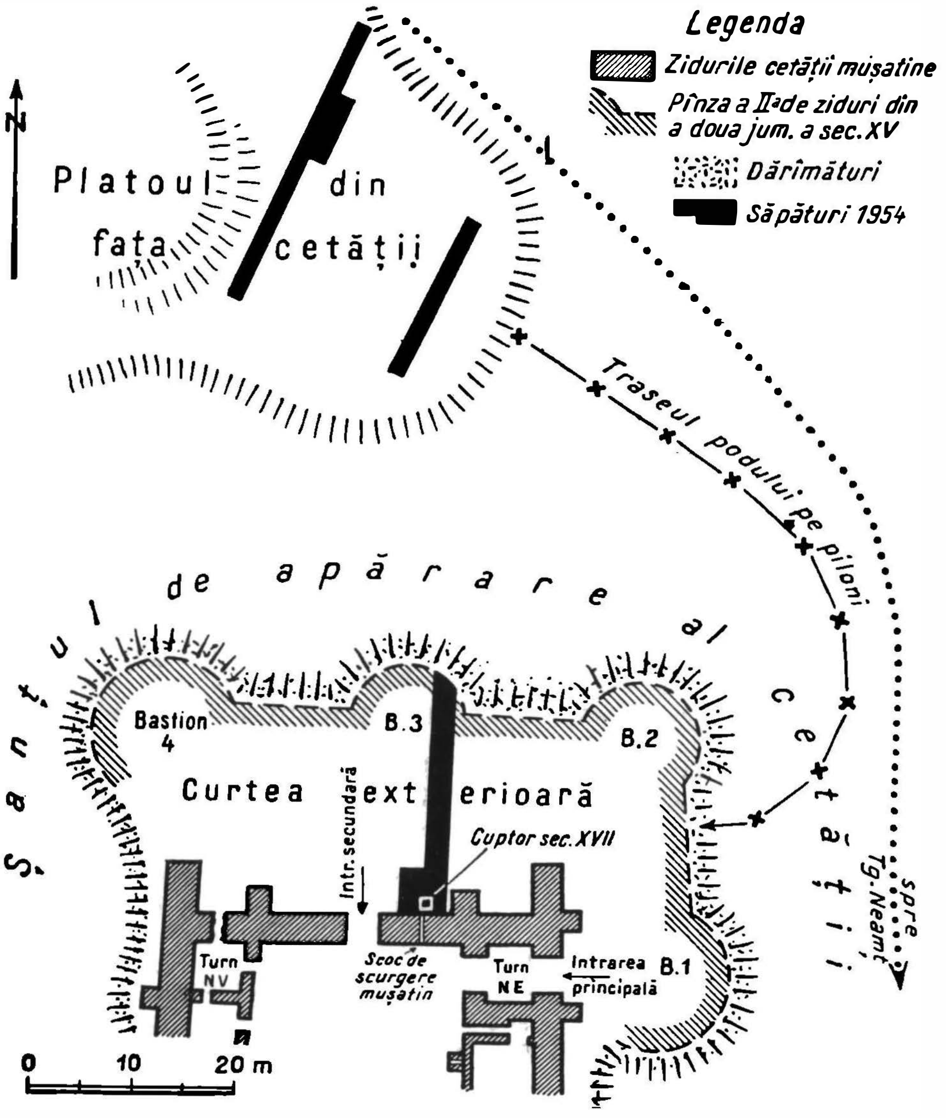

Fig. 3. — Cetatea Neamţului. Pînza a doua de ziduri (epoca lui Ştefan cel Mare).

2. Tehnica de construcţie este aceeaşi la Suceava şi Cetatea Neamţului. Se foloseau materiale locale (piatră, nisip, prundiş, piatră de var). Mortarul de la Suceava este identic în compoziţie cu acela de la Neamţ: var hidraulic, nisip şi prundiş, praf de cărămidă şi cărbuni de copac.

3. Materialul arheologic descoperit la cele trei cetăţi este acelaşi.

4. Pe latura de est a cetăţii de la Neamţ se mai păstrează o parte din vechile creneluri, acoperite în epoca lui Ştefan cel Mare. Or, dacă cetatea ar fi teutonică, nu-i posibil ca timp de un sfert de mileniu să nu se fi produs o uzură oarecare a zidurilor şi să nu fi suferit deci reparaţiile necesare. Faptul că crenelurile amintite sînt intacte denotă că între epoca folosirii lor şi aceea a

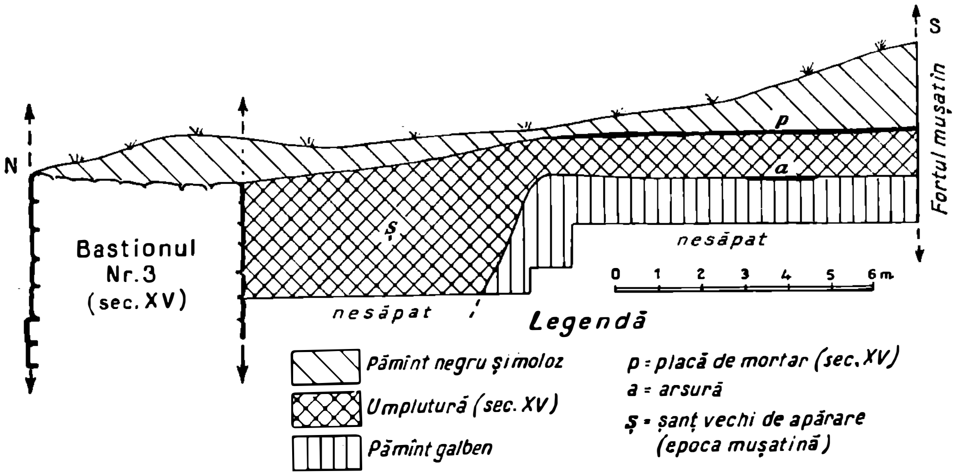

Fig. 4. — Cetatea Neamţului. Profilul de est al secţiunii I/1954 (curtea exterioară).

astupării, în veacul al XV-lea, a trecut un timp relativ scurt, adică răstimpul de la Petru I Muşat la Ştefan cel Mare.

5. Drumul vechi de acces către Cetatea Neamţului arată că venea de la Suceava şi se lega de aceasta. Construită la numai 55 km în linie dreaptă, Cetatea Neamţului completa după cetăţile de la Suceava sistemul de apărare al ţării în timpul lui Petru I Muşat.

6. La 26 septembrie 1387, voievodul presta jurămîntul de vasalitate către suzeranul său, Vladislav Iagello. În actul ce ni se păstrează se spune: « Ne supunem pe noi, poporul (nostru) şi pămîntul ţării noastre, cetăţile Moldovei şi celelalte domenii *(prestamus subiacentes nos, gentemque atque terram nostram, Valachie castra ceteraque dominia)* » [1]. În anul următor, 1388, se menţionează pentru prima oară în documente şi Cetatea Sucevei [2], pentru ca la şapte ani după această dată şi la trei ani după moartea voievodului, în 1395, să apară în documente şi Cetatea Neamţului. Nu-s oare destul de concludente aceste menţiuni, din această epocă, pentru a se explica tăcerea documentelor premuşatine, indiferent c-ar fi scrise sau de natură arheologică?

[1] M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, Iaşi, 1932, p. 599 şi urm., nr. 162–163, cu data 10 mai; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, datează închinarea de la Liov la 26 septembrie 1387 (p. 230).

[2] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 603–604, nr. 164.

7. Că Petru I Mușat avea mijloace materiale cu care să clădească, nu mai încape discuție. În afară de bani și de un imens material de construcție, el mai avea asigurată și mîna de lucru necesară. Reținem în acest sens împrejurarea că tocmai în regiunea Rădăuți—Suceava—Neamț apar și primele scutiri de « lucru la cetate ». La 1 august 1444, Ștefan voievod, fiul lui Alexandru cel Bun, scutește satul Balasinouți al mănăstirii Horodnic între altele « să nu lucreze nici la cetate » [1]. La 11 martie 1446, domnul acordă aceeași scutire și unor sate aparținînd mănăstirii Neamțului. Printre acestea se găsesc și două din apropierea Cetății Neamțului: Timișeștii și Crîstieneștii (azi Cristești), despre care un document din 7 ianuarie 1407 arată că au fost date mănăstirii de « sfînt răposatul domn Io Petru voievod » [2], — ceea ce dovedește existența sigură a mănăstirii în timpul lui Petru I Mușat [3].

În scurt, credem că această prestație de caracter feudal apare în Moldova tocmai în perioada cînd domnul zidea cetățile de Suceava și Neamț, cu șerbi ca aceia din Timișești, Cristești, Balasinouți etc.

8. În sfîrșit, al optulea argument, și desigur că nu e ultimul, îl constituie totala deosebire ce există între cetățile de la Suceava și Neamț și cetățile din Transilvania.

Un cercetător al fortificațiilor medievale sîrbești, A. Deroko, scrie că muntele și cîmpia au dat Serbiei tipuri de cetăți diferite. « La primele (fortificațiile din munți — *n.n.*) planul depinde de configurația înălțimii pe care s-a zidit fortificația, de accesul mai ușor sau mai dificil către această înălțime, de posibilitățile de atac și apărare etc. ». Dimpotrivă, « planul fortificațiilor din cîmpie poate avea o mai mare regularitate căci accesul este aici mai liber din toate părțile » [4]. Din prima grupă de cetăți se pot da ca exemple numeroase fortificații sîrbești (peste 35); cităm pe acelea mai cunoscute: Trojanov, Vidojevica, Jerina, Soko, Ujițe, Koviljcia etc. Din a doua grupă face parte între altele și cunoscuta cetate a Șabațului (1470).

Aceeași situație se repetă — în ce privește numai prima grupă — și în Transilvania. Într-adevăr, nu găsim aici nici o cetate de plan rectangular — deși înălțimile de la Suceava și Neamț sînt la fel cu acelea din Transilvania. Cetățile ardelene au planul neregulat, linia zidurilor urmînd cu fidelitate configurația terenului. Așa sînt cetățile de la Codlea, Rîșnov, Feldioara, Deva, cu forma alungită — după cum se prezenta înălțimea. Caracteristice pentru aceste cetăți sînt numeroasele turnuri înșirate de-a lungul zidurilor. Cîteodată apar și ziduri concentrice, ca la Deva. Cetatea Salgo, din preajma Sibiului, era de formă elipsoidală. Nici o urmă de construcție interioară, în afară de turnul rotund, legat de zidul incintei, ce amintește de vechiul donjon al cetăților apusene. Cetatea de pe dealul Șprenghiului este rotundă, după forma dealului, iar cea de la Tabla Buții are forma trapezoidală (fig. 5).

---

[1] *DIR*, A, vol. I, p. 204, nr. 242.

[2] *Ibidem*, p. 15, nr. 19.

[3] Se credea chiar că voievodul este îngropat aici (N. Iorga, *Istoria bisericii noastre*, în *ARMSI*, seria a II-a, XXXIV, 1912, p. 453). Recent însă s-a încercat identificarea mormîntului lui Petru I Mușat la M-rea Probota (cf. P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independență a Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independență ale Țărilor Romîne*, în *Studii*, IX, 4, 1956, p. 107 și urm.).

[4] A Deroko, *Les châteaux forts du Moyen Âge*, în volumul *Monuments et stations archéologiques en Serbie, I. Serbie Occidentale*, din seria *Matériaux*, IX, 2, Belgrad, 1953, p. 38.

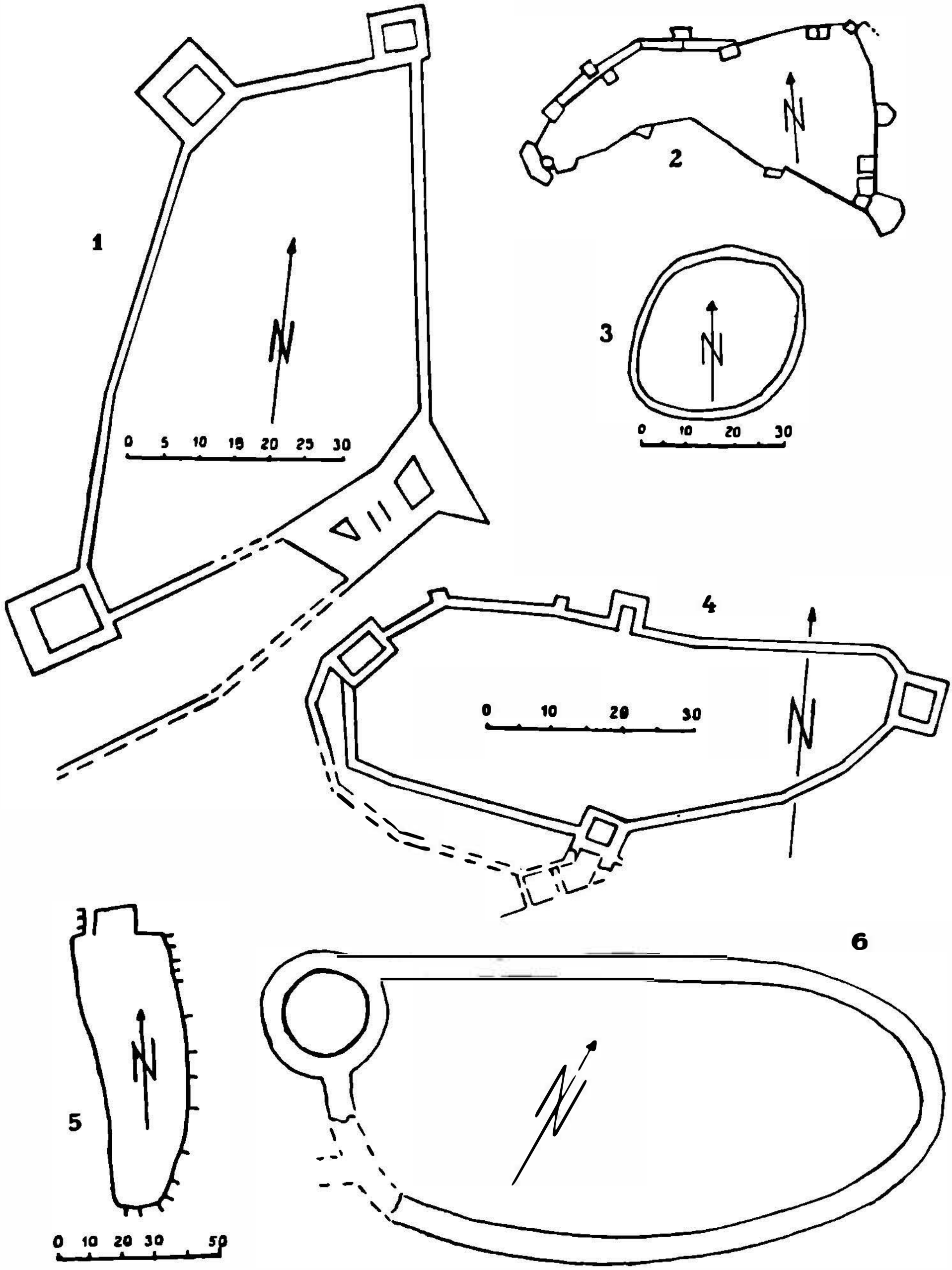

Fig. 5. — Planul unor cetăţi din Ardeal: 1, Tabla Buţii (după *Horwath*); 2, Rîşnov (după *Gross-Kühlbrandt*); 3, Şprenghi—Or. Stalin (după *A. Prox*); 4, Feldioara (după *Horwath*); 5, Codlea (după *Horwath*); 6, Salgo-Sibiel.

Rezultă din această comparaţie că nu se poate face nici o apropiere tipologică între cetăţile din Transilvania, Cetatea Neamţului şi cetăţile de la Suceava. Aceasta înseamnă că ultimele sînt zidite diferit în spaţiu şi timp faţă de primele.

III

Pentru a încheia, aducem în discuţie şi problema dacă tipul de cetate de la Neamţ şi Suceava este « caracteristic moldovenesc » — cum a afirmat N. Iorga[1] sau nu. Fără îndoială, în arhitectura feudală de la noi, fiecare provincie romînească prezintă trăsături aparte, uneori specifice, în funcţie de complexul social-economic şi politic, specific pentru fiecare provincie în parte[2].

Dar credem că nu-i o simplă întîmplare că un tip de cetate de formă pătrată, specific cîmpiei, cunoscut atît în sud cît şi în nord, apare deodată în Moldova în veacul al XIV-lea, adaptat înălţimilor. Arhitectul de la Şcheia, Cetatea de scaun şi Neamţ ştia dinainte ce formă va avea cetatea pe care o construia şi cum va folosi mai bine terenul ales pentru construcţie. Înseamnă deci, că se poate lua în considerare şi posibilitatea existenţei unei surse de inspiraţie din afara sau periferia Moldovei, pentru tipul de cetate de la Neamţ şi Suceava.

Pe de o parte se cunosc în sudul balcano-dunărean cîteva cetăţi patrulatere, unele de origine bănuită bizantină sau genoveză. E de presupus că moştenirea romano-bizantină se va fi perpetuat pînă tîrziu. Planul fortului pătrat al Cetăţii Albe, ce aminteşte de acela al cetăţii din valul roman de piatră din Dobrogea, de la Mircea Vodă, cetatea Enisala, rectangulară etc. ar sugera căutarea originii cetăţilor de la Suceava şi Neamţ în aceste regiuni sudice[3].

Pe de altă parte, observăm că la 1492, aşadar la o dată cînd cetăţile de la Neamţ şi Suceava (mai puţin Şcheia) se înconjurau cu noi pînze de ziduri pentru artilerie, în nord, la Ivangorod în faţa Narvei, se zidea o cetate perfect rectangulară şi cu turnuri de aceeaşi formă în colţuri (fig. 2). Curînd însă, după 1506, cetatea se înconjoară la rîndu-i cu bastioane pentru artilerie[4]. De aci rezultă că nu putem ignora nici regiunile de nord ale Europei, mai precis spaţiul denumit *polono-baltic*. Se ştie că legăturile cu aceste regiuni sînt pentru Moldova străvechi şi au avut mai ales un caracter comercial[5]. Pe plan politic, omagiul feudal prestat de primul Muşatin la Liov, în 1387, întărea deci o situaţie care angrenase deja Moldova în sfera de influenţă a regatului polon poate împotriva tendinţei de expansiune a regatului maghiar[6].

---

[1] N. Iorga, *Les châteaux occidentaux en Roumanie*, în *BCMI*, XXII, fasc. 60, 1929 p. 66.

[2] Gr. Ionescu, *op. cit.*, p. 10, 99.

[3] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899, p. 6; R. Rosetti, *op. cit.*, 94—95; E. Comşa, *Cîteva descoperiri arheologice din raionul Medgidia (reg. Constanţa)*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 326 şi fig. 1.

[4] V. V. Kostocikin, *Крепость Ивангород*, în *MIA*, 31, Moscova, 1952.

[5] Stanislas Lukasik, *Pologne et Roumanie aux confins des deux peuples et des deux langues*, Paris—Varşovia—Cracovia, 1938, p. 36.

[6] Ipoteza că tipul de cetate de la Neamţ şi Suceava este de origine polono-baltică a fost sugerată de V. Vătăşianu. Ea se află deja consemnată într-un raport al şantierului arheologic Suceava-Cetatea Neamţului (*SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 278).

E de recunoscut însă, dat fiind stadiul actual al informaţiilor de care dispunem, că originea polono-baltică a cetăţilor de la Neamţ şi Suceava este încă ipotetică. E greu deci de afirmat categoric că meşterii care au lucrat la aceste cetăţi sînt veniţi din nord, ori s-au format la şcolile de aici [1]. Dacă se va dovedi totuşi că aceasta este rezolvarea problemei — atunci credem că va trebui să se urmărească şi filiera prin care a fost vehiculat tipul de cetate de care ne-am ocupat: dinspre nord, prin Galiţia, sau poate dinspre nord-est, prin Podolia, despre care izvoarele ruseşti o arată împînzită de cetăţile Coriatovicilor lituanieni [2].

Cadrul istoric social-economic şi politic al vremii în care se zideşte Cetatea Neamţului ne este încă limitat, deşi, cum am afirmat, arheologia suplineşte în parte lacunele de informaţie. De aceea, în articolul de faţă nici n-au fost atacate asemenea probleme, cel mult amintite sau schiţate în linii mari. Ne simţim datori totuşi să menţionăm că problemele mari pe care le ridică Cetatea Neamţului, altele decît acelea din articolul nostru, vor fi dezbătute într-un studiu special despre fortificaţiile Moldovei, scris în colaborare şi aflat încă în curs de redactare.

N. CONSTANTINESCU

НОВЫЕ ДАННЫЕ О КРЕПОСТИ НЯМЦ

РЕЗЮМЕ

Автор возобновляет дискуссию по некоторым вопросам, касающимся крепости Нямц в Молдове. Он указывает на то, что еще хронисты XVII в., в особенности Мирон Костин, занимались вопросом древности молдавских крепостей. Из-за скудности сведений хронисты относили время строительства крепостей в Нямце, Сучаве и др. к туманной для тех времен дако-римской эпохе.

В румынской историографии существовало по меньшей мере четыре мнения относительно происхождения и древности крепости Нямц. Б. П. Хаждэу, Д. Ончиул, А. Д. Ксенопол и др. утверждали, что крепость была сооружена тевтонскими рыцарями в XIII в. во времена, когда они владели Цара Бырсей в Трансильвании (1211—1225). Они основываются на топонимии *нямц* (-немец) и на указании, почерпнутом из папской грамоты 1232 г., в которой фактически ничего не упоминается относительно крепости Нямц.

Согласно другому мнению крепость была построена саксами из трансильванской Бистрицы (К. К. Джуреску). Оно, однако, не подтверждается конкретными историческими условиями, в которых развивались отношения между трансильванскими и молдавскими саксами. Не обоснованным является и единичное мнение Н. Григораша, что крепость Нямц была построена местным боярином до первых молдавских господарей.

Наконец, четвертое и самое правильное мнение устанавливает происхождение крепости во время Петра I Мушата (1375—1392). Это мнение поддерживали А. Лапедату, Н. Иорга, И. Миня и др. Автор указывает,

[1] *SCIV*, *op. cit.*; G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, în *BCMI*, Bucureşti, 1925, capitolul *Meşterii*.

[2] *Letopiseţele Rusiei apusene*, în *Полное собрание русских летописей*, XVII, St. Petersburg, 1907.

что историки, защищавшие это мнение, поступали так, руководясь, главным образом, интуицией, не приводя веских аргументов и игнорируя археологические данные, оказывающие реальную помощь в выяснении вопроса, касающегося крепости Нямц.

Археологические исследования, проведенные в последние годы в Сучаве и в крепости Нямц, выявили тесную связь, существующую между крепостями Сучавы (Шкея и Воеводская крепость) и крепостью Нямц. Помимо сходства их планов, четырехугольник с башнями одинаковой формы по углам и единство археологического материала, одинакового во всех трех крепостях, свидетельствуют о почти идентичной эволюции крепости Нямц и Воеводской крепости в Сучаве. Так, вокруг главного квадратного укрепления, выстроенного при Петре Мушате, прибавляется во время Стефана Великого вторая полоса стен с мощными полукруглыми бастионами для артиллерии. Сам Мирон Костин поясняет, что « эти крепости были вначале меньше, имея только среднюю часть в виде башен; окружающие ее стены были выстроены господарями. . .; большая часть была построена великим господарем, старым Стефаном-Водой ».

В заключение указано, что четырехугольный план крепости Нямц и Сучавы, весьма отличающийся от плана так называемых тевтонских крепостей в Трансильвании, римско-византийского происхождения и встречается не только на юге, в квадратном форте Белгорода Днестровского (СССР), и в Енисале, в Шабаце (Сербия), но и на севере, в крепости Ивангород (СССР). Гипотеза о польско-балтийском происхождении молдавских крепостей еще не подтверждена, но в случае, если она будет исторически обоснована, то, по мнению автора, будет возможно установить путь, пройденный типом вышеупомянутой крепости — с севера, через Галицию, или же с северо-востока, через Подолию, которая, согласно русским источникам, была покрыта сетью крепостей литовских Кориатовичей.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Табл. I. — Крепость Нямц: 1, общий вид со стороны долины Озаны; 2, общий вид с северной стороны (в глубине Хумулешти).

Табл. II. — Крепость Нямц: 1, общий вид с восточной стороны; 2, общий вид с южной стороны.

Табл. III. — Восточная сторона крепости Нямц: 1, северо-восточная башня и главный вход (видны замурованные зубцы эпохи Мушата); 2, главный вход, деталь (в глубине северо-западная башня).

Табл. IV. — 1, северная сторона крепости Нямц (на первом плане боковой вход, в глубине юго-восточная башня); 2, первые три (частично реставрированных) быка моста, построенного при Стефане Великом.

Рис. 1. — Попытка реставрации крепости Нямц (арх. Дину Теодореску).

Рис. 2. — Планы четырехугольных крепостей: 1, Шкея-Сучава (по *SCIV*); 2, стольная крепость Сучава (по К. А. Ромсторферу); 3, крепость Нямц (по арх. Ш. Балшу); 4, Ивангород — СССР (по В. В. Косточкину).

Рис. 3. — Крепость Нямц. Второй ряд стен (эпоха Стефана Великого).

Рис. 4. — Крепость Нямц. Восточный профиль разреза 1/1954 (внешний двор).

Рис. 5. — План некоторых трансильванских крепостей: 1, Табла Буций (по Хорвату); 2, Рышнов (по Гроссу-Кюльбрандту); 3, Шпренги — гор. Сталин (по А. Проксу); 4, Фельдиоара (по Хорвату); 5, Кодля (по Хорвату); 6, Салго-Сибиел.

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LA FORTERESSE DE NEAMȚ

RÉSUMÉ

L'auteur reprend certaines questions relatives à la forteresse de Neamț, en Moldavie. L'ancienneté des forteresses moldaves avait déjà préoccupé les chroniqueurs du XVIIe siècle, et plus particulièrement Miron Costin. Les maigres informations dont ils disposaient les poussaient à attribuer la construction des fortifications de Neamț, de Suceava, etc. à l'époque, alors nébuleuse, de l'antiquité daco-romaine.

L'historiographie roumaine n'a pas connu moins de quatre opinions quant à l'origine et à l'ancienneté de cette forteresse. C'est ainsi que B. P. Hasdeu, D. Onciul, A.D. Xenopol, etc. ont soutenu qu'elle avait été édifiée par les chevaliers de l'ordre teutonique, au XIIIe siècle, à l'époque où ils détenaient le territoire dit «Țara Bîrsei» (Terra Borza), en Transylvanie (1211—1225). Ces auteurs se fondaient sur la signification du toponyme « Neamț » (= Allemand) et sur les données d'une bulle papale de 1232, qui en réalité ne dit rien au sujet de cette forteresse.

Une autre opinion attribue sa construction aux Saxons de la ville transylvaine de Bistrița (C. C. Giurescu). Mais elle n'est pas justifiée par les conditions historiques concrètes du développement des relations des Saxons de Transylvanie avec la Moldavie. Tout aussi erroné est le point de vue isolé de N. Grigoraș, qui soutient que cette forteresse a été édifiée par un noble de la contrée, antérieurement au règne des premiers princes moldaves.

Enfin, la quatrième opinion, qui est la bonne, soutient que la forteresse date de l'époque de Pierre Ier Mușat (1375—1392). Elle a été défendue par Al. Lapedatu, N. Iorga, I. Minea et par d'autres historiens. L'auteur montre cependant que ces savants ont agi plutôt intuitivement, sans pouvoir disposer d'arguments solides en faveur de leur thèse. Ils ont complètement ignoré les données archéologiques, qui sont d'un réel secours pour l'élucidation du problème.

Les recherches archéologiques effectuées ces dernières années à Suceava et à la forteresse de Neamț ont fait ressortir l'étroite dépendance qui existe entre les forteresses de Suceava (Scheia et Cetatea de Scaun) et la forteresse de Neamț. Outre la ressemblance de leur plan — un quadrilatère flanqué de quatre tours d'angle de la même forme — et l'unité des matériaux archéologiques, identiques pour les trois forteresses, l'auteur prouve que la forteresse de Neamț et le château-fort principal (Cetatea de Scaun) de Suceava ont connu une évolution presque égale. C'est ainsi que, autour d'un fort carré principal, construit au temps de Pierre Ier Mușat, vint s'ajouter à l'époque d'Etienne le Grand une seconde ligne de murailles, pourvues de puissants bastions semi-circulaires pour résister au feu de l'artillerie. Miron Costin lui-même nous apprend que « ces forteresses étaient au début assez petites et n'avaient que la partie centrale, telles des tours; les murailles qui les entourent ont été édifiées par les princes . . . ; la plupart le furent par le célèbre prince que fut le vieux voïvode Etienne ».

Pour conclure, l'auteur démontre que le plan rectangulaire des forteresses de Neamț et de Suceava — tout à fait différent de celui des forteresses dites teutoniques, de Transylvanie — se retrouve aussi dans le sud de l'Europe, au

fort carré de Cetatea Albă (Akkerman-U.R.S.S.), à Enisala et à Sabaţ (Serbie). Ce plan est d'origine romano-byzantine, mais il est également attesté dans le nord de l'Europe, par la forteresse d'Ivangorod (U.R.S.S.). L'hypothèse de l'origine polono-balte des forteresses moldaves est encore incertaine, mais, si l'on parvient à prouver son fondement du point de vue historique, l'auteur estime que l'on devra également déterminer la filière empruntée par le type de forteresse en question: du nord, par la Galicie, ou peut-être du nord-est, par la Podolie, que les sources historiques russes montrent parsemée de forteresses érigées par les Coriatovitch lithuaniens.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. — Forteresse de Neamţ: 1, vue générale prise de la vallée de l'Ozana; 2, vue générale prise du nord (au fond, le village de Humuleşti).

Pl. II. — Forteresse de Neamţ: 1, vue générale prise de l'est; 2, vue générale prise du sud.

Pl. III. — Flanc oriental de la forteresse de Neamţ: 1, la tour nord-est et la porte principale (on distingue les créneaux de l'époque de Pierre Muşat ultérieurement murés); 2, détail de la porte principale (au fond, la tour nord-ouest).

Pl. IV. — 1, flanc septentrional de la forteresse de Neamţ (au premier plan, la porte secondaire et, vers le fond, la tour sud-est); 2, les trois premières piles (partiellement restaurées) du pont construit sous Etienne le Grand.

Fig. 1. — Essai de reconstitution de la forteresse de Neamţ (par l'architecte Dinu Teodorescu).

Fig. 2. — Plans de forteresses quadrilatères: 1, Scheia—Suceava (d'après *SCIV*); 2, forteresse principale de Suceava (d'après K. A. Romstorfer); 3, forteresse de Neamţ (d'après l'architecte Şt. Balş); 4, Ivangorod—U.R.S.S. (d'après V. V. Kostotchikine).

Fig. 3. — Forteresse de Neamţ. La seconde ligne de murailles (époque d'Etienne le Grand).

Fig. 4. — Forteresse de Neamţ. Profil oriental de la section 1/1954 (cour extérieure).

Fig. 5. — Plans de forteresses de Transylvanie: 1, Tabla Buţii (d'après Horwath); 2, Rîşnov (d'après Gross—Kühlbrandt); 3, Şprenghi—Or. Stalin (d'après A. Prox); 4, Feldioara (d'après Horwath); 5, Codlea (d'après Horwath); 6, Salgo—Sibiel.

UNELE PROBLEME ÎN LEGĂTURĂ CU ÎNCEPUTURILE VIEŢII ORĂȘENEȘTI LA SUCEAVA

Deşi constituie una din problemele cheie din istoria feudalismului romînesc, apariţia şi dezvoltarea aşezărilor urbane din Moldova nu a ocupat nici pe departe în cercetările istoricilor romîni de pînă la al doilea război mondial locul la care îi dădea dreptul necontestata sa importanţă. Este adevărat că unele împrejurări îngreunează considerabil cercetarea vieţii orăşeneşti în Moldova în general [1] şi fac imposibilă folosirea unei întregi categorii de documente, dar nu este mai puţin adevărat că uşurinţa cu care se socotea rezolvată problema începuturilor oraşelor moldoveneşti, prin îmbrăţişarea unei ipoteze (care îşi putea afla aplicarea cel mult în unul — două cazuri) ridicată la rangul de adevăr ştiinţific, vorbeşte despre o condamnabilă îngustime de vederi a unei bune părţi a istoricilor burghezi romîni.

Problema formării şi dezvoltării principalelor oraşe moldoveneşti — printre care şi Suceava — nu a constituit decît în surprinzător de puţine cazuri obiectul atenţiei speciale a istoricilor romîni burghezi. Tratarea cu predilecţie a problemelor de caracter politic din istoria ţărilor romîne a făcut ca aceasta, ce ne reţine acum atenţia, să fie pe nedrept lăsată la periferia preocupărilor majorităţii istoricilor. Legată aproape fără excepţie de problema constituirii statului feudal al Moldovei, socotită şi ea o urmare directă a unor influenţe (ce căpătau aproape proporţiile fantasticului) exercitate de un comerţ practicat în exclusivitate de străini, naşterea aşezărilor urbane moldoveneşti în evul mediu a rămas decenii la rînd o problemă nerezolvată. Unii istorici nici nu aminteau de această chestiune, în vreme ce N. Iorga înlocuia analiza condiţiilor dezvoltării interne a Moldovei cu recunoaşterea rolului exclusiv al unor colonişti străini [2], veniţi pe meleagurile noastre de aiurea

---

[1] Este cunoscut faptul că, în urma războaielor ruso-turce din veacul al XVIII-lea, cea mai mare parte a arhivelor orăşeneşti din Moldova au fost distruse, şi pierdute astfel surse importante de informaţie.

[2] Mergînd pînă la a spune că « nu e nici o îndoială astăzi că oraşele noastre nu sînt întemeiate de romîni » (N. Iorga, *Istoria industriilor la romîni*, Buc., 1927, p. 30), N. Iorga şi-a reafirmat în repetate ori punctul de vedere potrivit căruia meritul întemeierii de oraşe în Moldova revine în întregime coloniştilor străini (cf. *Drumuri vechi*, Buc., 1920, p. 11 şi urm.; *Istoria poporului romînesc* (traducere din l. germană), Buc., 1922, I, p. 213; *Scrisori de negustori*, Buc., 1925, p. V şi urm.).

în formarea aşezărilor urbane, iar Gh. Brătianu socotea lucrurile « rezolvate » prin recunoaşterea rolului hotărîtor al drumurilor comerciale « creatoare de state » [1]. Considerate decenii în şir drept rod al activităţii la noi a unor colonişti chemaţi în Moldova de către primii voievozi ai ţării, oraşele feudale moldoveneşti erau rupte de fapt de istoria poporului romîn, căruia nu i se recunoştea nici un merit în fondarea aşezărilor sale urbane.

De la această stare generală nu a făcut excepţie nici fosta capitală a Moldovei — Suceava. Făcîndu-se de mai puţine ori referire la ea, deşi ocupa pe un drum comercial dinspre Polonia un loc ce putea servi drept model în încercările de exemplificare a rolului drumurilor comerciale în crearea oraşelor, Sucevei nu i se recunoştea decît un trecut care mergea cel mult pînă la începutul veacului al XIV-lea, iar ca origine era socotit, începînd de la Grigore Ureche şi Miron Costin încoace, ca o creaţie ungurească [2]. Cercetări întreprinse însă în ultima vreme în cadrul şantierului arheologic Suceava al Academiei R.P.R. au oferit o seamă de date de o surprinzătoare bogăţie şi necontestată valoare ştiinţifică, pe temeiul cărora, problema începuturilor aşezării omeneşti de la Suceava se pune în cu totul alt chip, iar rolul, altă dată socotit excepţional al coloniştilor străini veniţi aici, capătă proporţiile ce i se cuvin.

Cercetările arheologice întreprinse pînă acum la Suceava au dovedit că cel puţin din secolul al VI-lea e.n. teritoriul viitorului oraş feudal a fost ocupat mai întîi de populaţia locală care, pe baza materialelor din aşezările ei, se poate socoti că aparţine dacilor [3], iar după mijlocul sec. al VI-lea şi de o populaţie slavă [4], ce şi-a făurit aici aşezări [5] de dimensiuni încă neprecizate.

Dacă pentru această vreme şi pentru perioada de pînă spre mijlocul secolului al IX-lea prezenţa unei populaţii relativ numeroase a devenit acum certă, nu acelaşi lucru se poate afirma şi în legătură cu veacurile care urmează. Despre acestea dispunem doar de dovezi, care fac necontestabilă existenţa unei aşezări la Suceava dar nu îi pot stabili şi proporţiile. În discuţia noastră însă nu aspectul acesta este cel mai important; pentru noi prezintă importanţă faptul că descoperirile arheologice probează existenţa pe teritoriul Sucevei nu a unui loc pustiu, aşa cum o afirmă Grigore Ureche [6], ci oferă deja temeiuri să se considere că încă din secolul al XIII-lea aşezarea romînească de aici era relativ compactă.

---

[1] *Notes sur les Génois en Moldavie au XVe siècle*, în *RIR, III*, 1933.

[2] Miron Costin, *Despre poporul Moldovei şi al Ţării Romîneşti*, în *Arhiva istorică a Romîniei*, I, Buc., 1864, p. 109.

[3] În partea de vest a oraşului actual Suceava, a fost descoperită întîmplător o aşezare dacică în care existenţa a două nivele de locuire este aproape sigură. Primul este datat în sec. III—IV, iar al doilea probabil secolele V—VI. Materialele descoperite sînt încă inedite şi se află în Muzeul regional din Suceava.

[4] Despre aceasta, relaţii mai detaliate se dau în lucrarea noastră *Город Сучава с конца XIV-го века до турецкого завоевания Молдавии (1538 г.)* (lucrare de dizertaţie, inedită), Leningrad, 1957; cf. de asemenea lucrarea noastră *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii slave de la Suceava*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 409—432.

[5] După unele indicii, care însă nu pot fi socotite, deocamdată, total edificatoare, se poate presupune că la relativ scurtă vreme după venirea lor aici, slavii au intrat în contact cu populaţia locală, de la care au împrumutat o seamă de elemente de cultură materială cum ar fi roata olarului, elementele de decor (valul şi linia) cu care îşi împodobesc vasele de uz casnic etc. Despre aceasta însă vom vorbi mai pe larg în articolul nostru *Aşezările slave de la Suceava*.

[6] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1955, p. 64.

În secolul al XIII-lea şi la începutul veacului următor, teritorii din jurul Moldovei (în special Polonia şi Ungaria) cunosc un fenomen care a lăsat adînci şi serioase urme în viaţa lor economică şi politică, fenomen pe care l-a cunoscut şi Moldova, dar într-o etapă ulterioară şi în forme mai puţin pregnante: colonizarea germană.

Este adevărat că Transilvania vecină primise pe primii colonişti, veniţi, după toate probabilităţile, din regiunile mai bine dezvoltate economiceşte ale centrului teritoriilor germane încă din veacul al XII-lea; chemaţi în aceste teritorii răsăritene de către regii unguri, animaţi de dorinţa exploatării zăcămintelor naturale ale unor ţinuturi destul de recent cucerite, aceşti primi colonişti nu au avut nici pe departe importanţa şi rolul celorlalţi colonişti ce le-au urmat. Nu este mai puţin adevărat, în acelaşi timp, nici faptul că o mică parte din aceşti colonişti au trecut chiar munţii şi s-au aşezat în teritoriul moldovenesc al Băii [1], care pare a arăta prin numele ei că-şi datoreşte existenţa unor zăcăminte, poate de metale preţioase, dar şi aceşti colonişti au fost foarte puţini la număr şi nu au decît însemnătatea pe care le-o defineşte împrejurarea că au fost, după cum ni se pare posibil să credem, primii colonişti veniţi în aceste ţinuturi est-carpatice.

Mai puţin sigură decît la Baia este prezenţa unor colonişti germani în tîrgul Siretului (care avea să devină a doua capitală, tot aşa de efemeră ca şi prima, a Ţării Moldovei), mai devreme decît începutul veacului al XIV-lea. Aceasta nu înseamnă însă că se poate pune la îndoială existenţa aici a unui număr de străini, de altă credinţă decît a localnicilor de credinţă ortodoxă, străini de care se îngrijea papalitatea [2], prin chiar persoana papei Urban al IV-lea, şi care îşi aveau aşezămintele lor religioase, slujitorii cărora primeau ajutoare chiar din partea domniei Moldovei [3].

Într-un fel sau altul, cele două oraşe moldoveneşti şi istoria lor, măcar în parte, ne sînt cunoscute, iar ştirile referitoare la ele lasă să se întrevadă că este de admis aici existenţa şi a unei populaţii nemoldoveneşti ca origine. Şi într-un loc şi într-altul însă prezenţa acestor elemente străine este explicabilă, şi aceasta chiar dacă nu am avea în vedere decît vecinătatea lor nemijlocită cu Polonia şi Ungaria sau poziţia incontestabil avantajoasă pe anume căi de mai intensă circulaţie [4]. Judecînd după tăcerea izvoarelor scrise şi în funcţie de datele pe care le oferă cercetările arheologice întreprinse în oraşul Suceava, se pare însă că Suceava nu a atras atenţia acestor colo-

---

[1] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 13; cf. de asemenea şi *Documente romîneşti din arhivele Bistriţei*, ed. N. Iorga, Buc., 1899, p. I.

[2] *Hurmuzaki*, I, 2, p. 160.

[3] Se cunoaşte de multă vreme actul din 1 mai 1384 prin care voievodul Petru Muşat, la rugămintea mamei sale Margareta, dă călugărilor dominicani din Siret venitul cîntarului (vezi *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, ed. M. Costăchescu, I, p. 5). După unele indicii se pare că printre coloniştii străini erau destul de mulţi negustori, care întreţineau legături de comerţ, poate în primul rînd cu oraşele pe care le părăsiseră pentru a veni în Moldova (cf. P. P. Panaitescu, *Interpretări romîneşti*, Buc., 1947, p. 109).

[4] Deşi ideea exprimată în principal de N. Iorga şi Gh. Brătianu în legătură cu rolul hotărîtor al drumurilor de comerţ în *crearea* de oraşe sau chiar de state trebuie să fie respinsă ca profund neştiinţifică, ni se pare greşit să se înlăture cu totul din discuţie şi rolul pozitiv pe care aceste drumuri l-au avut în *dezvoltarea* unor aşezări pe lîngă sau prin care treceau. Acceptînd acest punct de vedere ultim, care este just, trebuie însă să se ia poziţie hotărîtă împotriva concepţiei arătată mai înainte, care nu este altceva decît o fetişizare.

nişti multă vreme după ce ei s-au aşezat în Baia şi Siret. Într-adevăr, nici un document scris de provenienţă străină nu pomeneşte nimic despre existenţa unor asemenea colonişti în Suceava înainte de sfîrşitul veacului al XIV-lea, iar mărturiile arheologice lasă să se înţeleagă că nici nu putea fi vorba despre aşa ceva înainte de vremea arătată. Toate acestea însă în legătură cu coloniştii străini, dar nu şi despre populaţia locală. Şi tocmai în aceasta rezidă una din gravele erori prezente în lucrările istoricilor burghezi romîni, care au fost prea uşor gata să atribuie oraşului Suceava un început ce nu era cu mult mai vechi decît primele informaţii scrise despre el.

Pornind de la informaţia de îndoielnică exactitate pe care Miron Costin o dă în scrierea sa « Despre poporul Moldovei şi al Ţării Romîneşti »[1], potrivit căreia pe la mijlocul veacului al XIV-lea, cînd primul « descălecător » Dragoş venea cu ceata lui legendară pe plaiurile Moldovei, pe locul unde mai tîrziu s-a dezvoltat Suceava se aflau doar case izolate, sau de la informaţia că pe locul viitoarei Suceve se afla atunci doar un anume Iaţco prisăcarul[2] şi nimeni altcineva, aproape unanimitatea istoricilor burghezi romîni s-au grăbit să socotească aşezarea nu mai veche de veacul al XIV-lea.

Cercetările arheologice au arătat însă că, departe de a se fi format atunci şi datorită venirii aici a unor « cojocari unguri »[3], aşezarea de la Suceava este cu mult mai veche decît informaţiile scrise despre ea, iar istoria ei se leagă strîns de istoria poporului romîn.

Vorbind mai înainte despre existenţa pe teritoriul actualului oraş Suceava a unor aşezări aparţinînd populaţiei locale — probabil un grup de daci liberi — şi a altora atribuite unei populaţii slave, revenim aci spre a arăta că cercetările de pînă acum au prilejuit nu numai constatarea că aşezările amintite se succed în timp fără întrerupere, dar şi că între ele există legături ce dovedesc în chip neîndoielnic că aceste aşezări au fost ocupate de către oameni aparţinînd aceleiaşi comunităţi, fără a se semnala vreun aport al unor elemente venite din afară, cel puţin pînă în secolele IX—X. Nu este locul aici să ne oprim mai pe larg asupra problemei privind măsura în care populaţia locală îşi va fi adus contribuţia la formarea culturii ce domină teritoriul est-carpatic în acest timp, dar contribuţia ei poate fi socotită sigură. Fapt este că şi în epocile ce urmează acesteia mai bine cunoscute, cultura materială a locuitorilor aşezării de la Suceava păstrează caractere ce amintesc cu putere tradiţii mai vechi. Chiar dacă în studiul de faţă nu găsim loc decît pentru o caracterizare sumară a acestor elemente de bază, ea va fi suficientă pentru mai buna înţelegere a lucrurilor.

Dacă în momentul în care se aşezau în Moldova, slavii nu cunoşteau tehnica lucrării la roată a ceramicii şi nici ornamentarea ei, nu multă vreme după aceea, şi după unele aparenţe mai curînd în secolul VII, ei deprind de la populaţia locală, aici ca şi în restul teritoriului de azi al Romîniei, tehnica aceasta şi pe aceea a ornamentării vaselor. Încetul cu încetul progresul în viaţa acestei populaţii, rezultat din asimilarea celei locale de către slavii veniţi în număr mare, se simte şi mai mult, oamenii ajungînd să producă lucruri de calitate apreciabilă. Şi ce este cu adevărat demn de reţinut este

---

[1] *Arhiva istorică a Romîniei*, I, 1864, p. 167.
[2] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1955, p. 64.
[3] Miron Costin, *loc. cit.*, p. 167.

faptul că evoluţia culturii materiale a acestei populaţii se poate urmări cu uşurinţă, dezvoltarea avînd loc în condiţiile păstrării elementelor de tradiţie mai veche. Referindu-ne la ceramică, elementul care într-o asemenea discuţie are un rol hotărîtor, constatarea pe care analiza materialului o prilejuieşte fără greutate este aceea că chiar în secolul al XIII-lea, sau la începutul celui următor, ea se schimbă incontestabil în raport cu aceea a secolelor anterioare, dar nu prezintă nici o greutate în stabilirea unor legături certe cu aceea mai veche. Într-un cuvînt, în ciuda veacurilor ce s-au scurs, ea rămîne unitară ca stil şi formă [1] şi nu lasă să se întrevadă pătrunderea unor elemente străine celor ce au contribuit la formarea acestei culturi.

Studiind procesul de dezvoltare a tehnicii în producerea ceramicii de uz casnic, care în discuţia de faţă are un rol de primă importanţă, — deşi din păcate acestei categorii de descoperiri nu i se pot adăuga şi altele la fel de sigure — nu este greu să ne convingem că pînă la jumătatea veacului al XIV-lea, trecerea de la un tip de vas la altul se petrece în condiţiile păstrării profilului şi formei ceramicii mai vechi, iar în ceea ce priveşte materialul din care se lucrează ceramica, se remarcă doar îmbunătăţiri relative.

Din cele spuse mai înainte reiese cu claritate că pînă la mijlocul veacului al XIV-lea materialele arheologice pe baza cărora se constată existenţa unei aşezări de proporţii încă nedefinite la Suceava arată cu limpezime că numai populaţia locală este aceea a cărei prezenţă o atestă ele.

Compararea materialelor arheologice provenind din diferite cercetări sau descoperiri întîmplătoare de pe teritoriul Moldovei, materiale datînd din prima jumătate a veacului al XIV-lea, cu acelea pe care le cunoaştem de la Suceava permite să se stabilească fără greutate o aproape perfectă unitate a lor. Pe la mijlocul secolului arătat însă sau poate abia în primele două decenii ale celei de-a doua jumătăţi a acestui veac, Suceava pare să fi cunoscut începutul unei noi etape în istoria ei multiseculară şi anume începutul urbanizării aşezării omeneşti de aici. Procesul acesta de dezvoltare mai intensă a economiei aşezării de la Suceava constituie temeiul transformării ei în *oraş* şi, după datele de care dispunem acum, poate fi socotit ca general pentru întreaga Moldovă, deşi poate că nu a avut aceeaşi intensitate peste tot. Oricum ar fi însă, el a cuprins nu numai Moldova, ci tot răsăritul Europei, fapt în legătură cu care istoricii sînt de acord [2].

Dacă în alte părţi descoperiri mai variate permit o apreciere multilaterală asupra procesului de creştere a producţiei meşteşugăreşti, cele de la Suceava sînt, deocamdată, mai puţin numeroase, dar cu atît mai preţioase. Astfel,

---

[1] Constatarea acestei unităţi este posibilă în toate aşezările unde s-au sesizat straturi de cultură aparţinînd epocii cuprinse între veacurile VIII—XIII. Descoperiri prilejuite de cercetările arheologice întreprinse în aşezarea de la Hlincea — în fazele I şi II (vezi *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 233 şi urm., *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 687 şi urm.), Spinoasa, Bîrlad (vezi *Raportul preliminar asupra săpăturilor de salvare de la Bîrlad*, în *Materiale*, VII (sub tipar), şi articolul nostru *Date noi în legătură cu cetatea de pămînt de la Bîrlad*, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 117 şi urm.) sau la Vaslui (cf. *Raportul preliminar asupra săpăturilor de salvare de la Curtea domnească din Vaslui*, în *Materiale*, VII, sub tipar) au arătat că pentru perioada de pînă în secolul al XIV-lea şi chiar în acest veac, între aceste aşezări aflate uneori la distanţe apreciabile, se pot constata cu uşurinţă legături evidente.

[2] Vezi mai pe larg la B. T. Câmpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării*, în *Studii*, VI, 1, 1953, p. 191 şi urm. şi *Studii*, VI, 3, 1953, p. 79 şi urm.; cf. şi P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, Buc., 1944, p. 13.

în domeniul producției de ceramică, a doua jumătate a veacului al XIV-lea cunoaște adînci și semnificative transformări, care vorbesc despre o manifestă maturizare a unor meșteri ce nu vădiseră pînă atunci priceperi deosebite de acelea ale olarilor din așezările rurale din împrejurimi. Această maturizare se exprimă înainte de toate prin trecerea la producerea unei ceramici de bună calitate în raport cu aceea ce îi premerge cronologic, lucrată dintr-o pastă cu mai puține ingrediente și mai bine frămîntată, pe care olarii o modelează mai bine (după toate probabilitățile, ei încep să folosească roata de picior) și pe care o ard altfel decît pînă acum, dîndu-i o culoare cenușie. Folosirea unor mijloace tehnice mai perfecționate permite meșterilor olari să dea forme mai precise vaselor și să creeze profile noi, deși în limitele tradiției locale. Căutările lor nu sînt încă de la început încununate de succese remarcabile și dovezi în acest sens sînt suficient de numeroase: astfel mai ales în sectorul « Șipot », au fost descoperite numeroase vase cu profil nou [1], pe buza cărora, la fel de înaltă ca și a celor de mai înainte, olarii au profilat o muche dar nu prin modelarea pereților vasului, ci prin adăugirea (lipirea) unui colac de lut pe buza dreaptă, caracteristică ceramicii mai vechi. Nici în *arderea* ceramicii olarii Sucevei nu obțin de la început rezultate foarte bune și existența a numeroase exemplare de vase, ai căror pereți au fețele negre și miezul roșu închis, poate constitui tot atîtea dovezi în sensul afirmației de mai sus. Și nu ni se pare lipsită de semnificație că tocmai vasele cu muchea de pe buză adăugită sau altele cu profil asemănător sînt acelea insuficient și stîngaci arse.

O dată depășită această fază, olarii suceveni încep să facă dovada unei priceperi din ce în ce mai remarcabile, ajungînd ca în momentul în care Suceava devine deja capitală a Moldovei să se situeze prin produsele muncii lor — singurul și cel mai sigur mijloc ce ne stă la îndemînă în încercarea ce o facem de a le aprecia priceperile — la un nivel remarcabil.

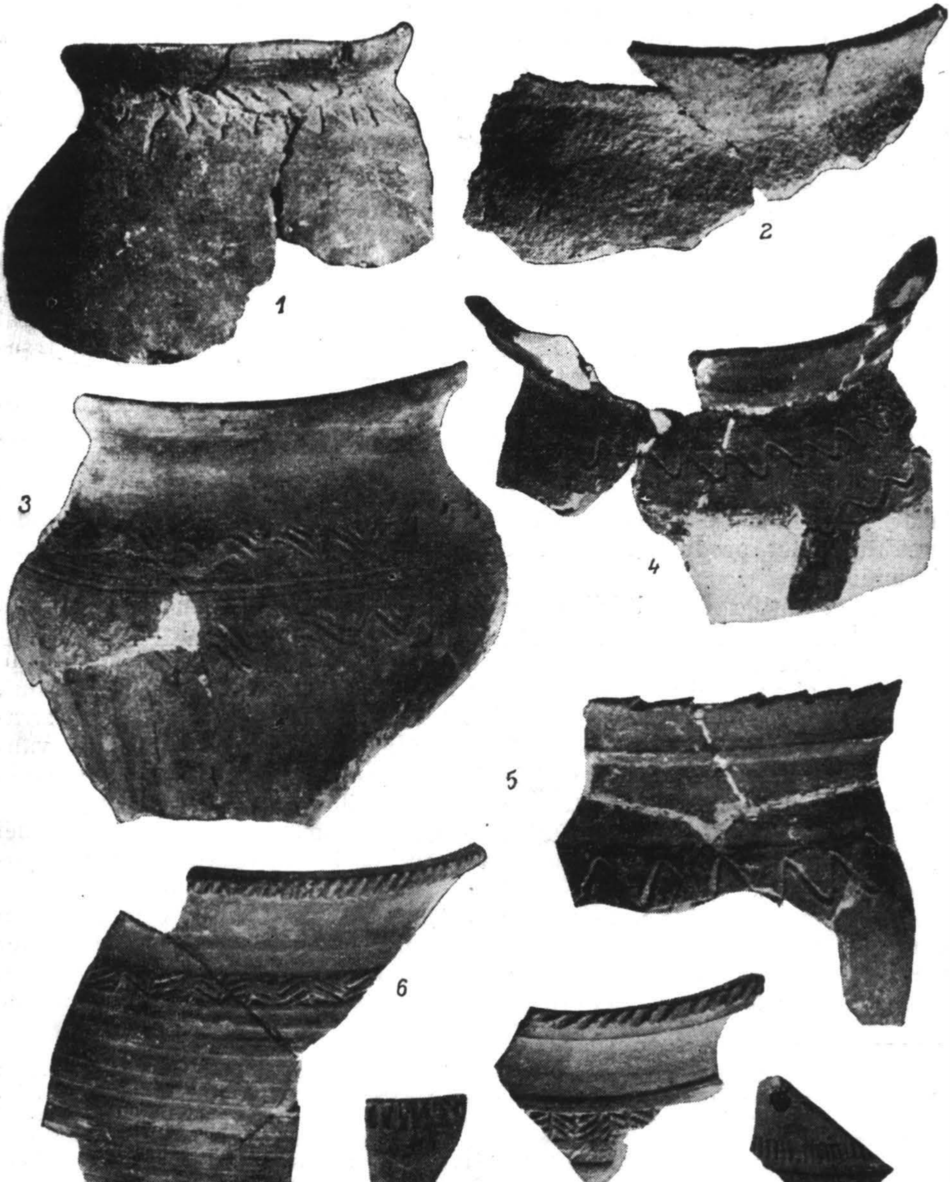
În sprijinul acestei afirmații vin numeroasele vase descoperite în straturile a căror datare este deja posibilă prin aflarea acolo a unor monede aparținînd domniei lui Petru Mușat, vase incomparabil superioare celor din etapa căutărilor creatoare, dar strîns legate de acestea ca și de ceramica mai veche.

Această legătură își găsește expresia atît în formă și profil, dar mai ales în ornamentare. Astfel ceramica de bună calitate a epocii lui Petru Mușat este ornamentată cu valul atît de obișnuit ceramicii locale, cu linii încizate pe buză (amintind din acest punct de vedere ceramica secolelor

---

[1] După unele aparențe, adoptarea noilor procedee de lucru, însoțite și de apariția unor noi profile la vase se face într-un moment în care este de presupus existența unor relații destul de întinse între Suceava și alte așezări urbane din jurul ei, poate mai ales Baia. Datorită acestor contacte, meșteșugarii suceveni au posibilitatea să cunoască noi forme de vase pe care olarii din Baia le produceau pe scară largă și adoptă noi procedee de lucru.

Faptul că între ceramica orășenească de la Suceava și aceea de la Baia, de pildă, se pot stabili unele ușoare apropieri, aceasta nu trebuie să ne ducă la concluzia că meșterii din Baia s-au mutat la Suceava și au început să lucreze aici. Dacă ar fi fost așa, olarii din Baia puteau să dea la Suceava produse de calitate la fel de bună ca și acelea pe care le lucrau mai înainte. La Suceava însă se poate vedea cu limpezime că se ajunge la forme evoluate numai după acumularea unei experiențe bogate de către *meșterii locali* (Pentru amabilitatea de a-mi fi pus la dispoziție unele descoperiri de la Baia, aduc și pe această cale mulțumiri colegului Dan Teodoru).

Planşa I. — Ceramică din sec. XIV de la Suceava: 1—3, ceramică rurală; 4—5, ceramică orăşenească; 6—9, ceramică cenuşie aparţinînd coloniştilor.

VIII—IX), ceea ce dovedeşte că izvorul inspiraţiei rămînea tot ceramica mai veche, dar formele de manifestare erau altele, şi anume acelea pe care le permitea nivelul superior al meşteşugului olăriei dintr-o aşezare ce făcea paşi siguri pe drumul urbanizării.

Că această transformare se petrecea, Suceava devenind în a doua jumătate a veacului al XIV-lea o aşezare cu meşteşuguri dezvoltate, o dovedesc, în suficientă măsură deosebirile uşor sezisabile dintre produsele meşteşugarilor suceveni şi acelea provenind din mediul rural, ultimele situîndu-se la un nivel inferior [1]. La aceasta s-ar mai cere adăugată şi constatarea că din momentul în care calitatea produselor acestor meşteşugari suceveni devine remarcabilă, ei încep a produce un număr restrîns de tipuri de vase, ajungînd astfel la o « standardizare » a produselor lor, fapt pe care îl consemnează, fără excepţie, descoperirile de la Suceava. Or, după cum este în general admis, aceasta este una din trăsăturile caracteristice producţiei meşteşugăreşti dezvoltate din oraşele feudale.

Acesta este stadiul de dezvoltare al Sucevei, sugerat şi de alte descoperiri, în momentul în care voievodul Petru Muşat, în al nouălea deceniu al veacului al XIV-lea face din Suceava capitala Ţării Moldovei.

Momentul acesta a însemnat pentru Suceava începutul unei noi etape în dezvoltarea sa, şi anume aceea a consolidării oraşului ca atare, prin creşterea nivelului producţiei de mărfuri şi a comerţului, atributele de bază ale unui oraş.

În condiţiile dezvoltării economice a Moldovei în general, aflată la un nivel pe care îl depăşeau probabil doar Baia şi Siretul, alegerea Sucevei drept capitală a ţării îşi găseşte explicaţia doar în faptul că, deşi stadiul de dezvoltare al oraşului nu justifica întru totul preferarea lui în locul Siretului, Suceava avea o poziţie geografică avantajoasă, dublată de posibilităţi strategice sporite în comparaţie cu Siretul (Înainte de toate prezenta avantajul de a fi mai departe de graniţele Poloniei, apărînd astfel mai bine domnia împotriva tendinţelor acaparatoare ale unei nobilimi care în 1377 organizase atacul împotriva Moldovei [2]. De altfel nu este exclus ca mutarea capitalei la Suceava să fi fost determinată, ca timp, şi de acest atac polon împotriva Moldovei).

Mutarea capitalei la Suceava a marcat, însă, după datele de care dispunem acum, şi începutul unei epoci în care oraşul cunoaşte aşezarea aici a unor grupuri succesive de colonişti veniţi atît din Polonia cît şi din Transilvania, cărora domnia le creează condiţii dintre cele mai bune. Iar dacă informaţiile

---

[1] În cursul cercetărilor arheologice întreprinse, cu începere din anul 1952, la Cetatea de apus a Sucevei (cetatea Şcheia), s-au putut face o serie de observaţii deosebit de importante. Astfel s-a constatat că în toate sectoarele unde s-a lucrat în timpul construcţiei cetăţii şi mai ales în preajma cuptoarelor de ars piatră de var, ceramica de factură locală nu este *toată* de aceeaşi calitate, ci ea se împarte în două categorii: ceramică cenuşie de bună calitate şi ceramică roşie (uneori de un roşu închis, de diferite nuanţe) de mai slabă calitate. Deşi apropiată ca formă, profil şi decor de ceramica cenuşie, ultima categorie nu putea să fie considerată tot ceramică orăşenească, ci a fost atribuită ţăranilor ce au lucrat la ridicarea fortificaţiei, în virtutea obligaţiei de a presta lucrul la cetate (vezi mai pe larg la Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *Cetatea Şcheia*, Ed. Academiei R.P.R. (sub tipar)).

[2] P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independenţa Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independenţă ale Ţărilor Romîne*, în *Studii*, IX, 4, 1956, p. 95 şi urm.

documentelor scrise nu ne îngăduie să semnalăm momentul şi să stabilim rostul venirii la Suceava a primului grup de colonişti străini, descoperirile arheologice oferă această posibilitate. Care sînt constatările pe care le prilejuiesc descoperirile arheologice şi ce semnificaţie pot ele căpăta?

Dacă materialele arheologice aparţinînd primei jumătăţi a veacului al XIV-lea la Suceava se caracterizează printr-o perfectă unitate a stilului şi exprimă, aşa cum am arătat-o mai sus, cu deosebită claritate procesul dezvoltării pe baze locale a meşteşugului olăriei, în a doua jumătate a acestui veac, şi anume în nivelul datat prin monede aparţinînd domniei lui Petru Muşat, pe teritoriul Sucevei se constată deodată existenţa a două specii ceramice. Ele există paralel o bucată de vreme, după care una dispare, dar nu fără a lăsa urme, fie chiar şi slabe.

Una din aceste specii o constituie ceramica de tradiţie mai veche, de forme şi tehnică bine cunoscute, care aparţine populaţiei locale şi care a fost mai pe larg descrisă în rîndurile de mai sus.

În afară însă de aceste materiale ce constituie marea masă a descoperirilor aparţinînd perioadei arătate, în săpăturile efectuate pe teritoriul oraşului Suceava ca şi în cetatea de vest (Şcheia), cea mai veche cetate ridicată de domnie la Suceava devenită de curînd capitala ţării, se mai descoperă, în număr *destul de mic*, şi alte materiale, pe care este imposibil a le atribui populaţiei locale. Acestea se deosebesc de celelalte nu numai din punctul de vedere al formei generale a vaselor — care nu are nimic comun cu ceramica de factură locală — şi al profilului, ci şi mai ales prin ornamentul ce nu-şi găseşte analogii şi nici legături mai vechi în ceramica locală.

Întîi din punct de vedere al formei, în timp ce ceramicii locale îi sînt proprii vasele ale căror proporţii şi forme fac ca ele să se distingă printr-o oarecare svelteţă, vasele constituind categoria ceramicii nelocale se caracterizează prin forme greoaie şi dimensiuni mai mari.

În ceea ce priveşte profilul ceramicii acesteia, se impune în primul rînd constatarea că el este mult mai complicat decît al ceramicii locale, prezentînd pe partea superioară a buzei un şanţ, iar buza vasului este mai puţin înaltă decît a ceramicii locale.

Ce este însă mai important şi se cere subliniat chiar cu repetări este ornamentul de pe aceste vase, plasat cu regularitate pe partea superioară a umărului vasului. Acest ornament este lucrat prin stampilare şi este reprezentat de « crenguţe de brad », ceea ce ne-a şi determinat să numim această ceramică « ceramică ornamentată cu brăduţ ».

Deoarece nu intenţionăm să punem şi noi aici problema originii acestei ceramici, problemă care ar face necesar un excurs ce ar depăşi cadrul studiului de faţă, ne mulţumim doar să ne declarăm de acord cu cercetătorii care au afirmat că rădăcinile acestui ornament sînt de căutat în epoca romană tîrzie. Oricum ar fi însă, este cert că motive asemănătoare se pot găsi pe vase datînd din epoca francă [1], ele putînd fi aflate apoi şi pe ceramica slavă [2] tîrzie din teritoriul cuprins între Oder şi Elba. Fiind specific mai ales regiunilor central- şi nord-europene, acest ornament este preluat de populaţia

[1] Cf. Berndmark Heukemes, *Ein fränkisches Grab mit künstlicher Schädelmissbildung von Dossenheim*, Ldkr. Heidelberg, în *Germania*, 1/2, 1958, p. 164 şi urm., fig. 1/1.

[2] Heinz Knorr, *Die slawische Keramik zwischen Elbe und Oder*, Leipzig, 1937, p. 127, fig. 77 şi planşele 31/c şi 35/c.

germană din centrul Europei[1], fără însă ca această populaţie să-l fi şi creat[2], el caracterizînd ceramica germană din epoca marii colonizări germane[3] pe care au cunoscut-o, începînd cu secolul al XIV-lea, răsăritul şi nordul Europei.

Pe baza elementelor de comparaţie pe care literatura de specialitate, mai ales străină[4], ni le pune la îndemînă şi în măsura în care o permit relativ puţinele relaţii referitoare la astfel de descoperiri dincolo de graniţele ţării noastre, se poate afirma că între ele şi cele de pe teritoriul Sucevei există asemănări care merg pînă la identitate.

Constatarea acestei situaţii constituie însă punctul de plecare în efectuarea unor judecăţi de mai larg caracter istoric. Astfel, prima şi cea mai firească concluzie pe care o putem desprinde din semnalările de mai sus este aceea că ceramica ornamentată cu brăduţ de la Suceava este adusă aici de un grup de populaţie de origine nelocală, şi anume de către primii colonişti germani veniţi în Suceava.

Mai mult însă decît că ceramica cenuşie ornamentată cu brăduţ (precizăm încă o dată că avem în vedere *numai* această specie ceramică[5]) ar fi putut să fie adusă la Suceava de către primii colonişti germani, veniţi aici în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, literatura de specialitate nu permitea a se stabili şi rămînea în sarcina viitoarelor cercetări să stabilească şi de unde vor fi venit aceştia: din Transilvania sau din Polonia?

Pornind de la anumite apropieri pe care le-am putut stabili între descoperirile de la Suceava şi altele asemănătoare din Cluj şi Bistriţa, am afirmat într-una din lucrările noastre mai vechi că descoperirile de la Suceava aparţin unor colonişti nemţi care s-au aşezat nu numai la Baia şi Siret, dar şi în alte locuri, printre care şi pe teritoriul Sucevei[6], socotind că aceşti colonişti ar putea veni din Transilvania[7]. Chiar atunci însă nu ne scăpa faptul că

---

[1] Cf. K. Strauss, *Studien zur mittelalterlichen Keramik*, Leipzig, 1923, p. 23, fig. 22/a. c. şi p. 41, fig. 37/3.

[2] Josef Kostrzewski, *Ceramika slowiańska między Laba a Odrą w zaraniu dziejów*, în *PrzegArch*, VII, 1946, nr. 1, p. 29—50.

[3] Erwin Schirmer, *Die deutschen Irdenware des 11—15. Jahrhunderts im engeren Mitteldeutschland*, Jena, 1939. Ceramica aceasta este numită de către germani « frühdeutsche Ware » sau « Kolonisationsware ».

[4] Din literatura romînească de specialitate lipsesc cu totul studii privind aceste materiale.

[5] Semnalăm că şi la Suceava, ca în toate locurile unde se descoperă asemenea ceramică ornamentată cu brăduţ, ea este însoţită şi de o altă ceramică tot cenuşie şi de foarte bună calitate, ornamentată cu un brîu din linii verticale, imprimate cu rotiţa. La fiecare 12—13 asemenea linii verticale (lăţimea lor fiind în medie de 2—3 mm) şirul este întrerupt de un pătrat, în care se înscriu două linii ce se intersectează, formînd un X. Prezenţa acestor două specii de ceramică, coexistînd paralel, este atestată atît în Germania (cf. K. Strauss, *op. cit.*), cît şi în Cehoslovacia (vezi K. Reichertová, *Dokončeni výzkumu středověké tvrze v Martinicich u Votic*, în *AR*, VII, 1955, nr. 2, p. 211, fig. 118/1—2; idem, *Příspěvek k datování středověké Keramiky v Čechách*, în *PA*, I, 1959, p. 179, fig. 7/1,12. Remarcăm că în Polonia situaţia se prezintă tot aşa.

[6] M. Matei, *Город Сучава с конца XIV-го века до турецкого завоевания Молдавии (1538 г.)* — lucrare de dizertaţie, inedită — Leningrad, 1957.

[7] *Ibidem.* În afara asemănărilor pe care le surprindeam între o anume specie de ceramică din oraşele din Transilvania şi cea de la Suceava, părerea noastră se mai întemeia şi pe descoperirea la Sîncrăeni a unui vas ornamentat cu brăduţ. Forma vasului şi aspectul lui general ne determină însă să renunţăm la el şi socotim că acest exemplar (vezi *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 503, fig. 4/1) nu poate fi încadrat în specia discutată, el fiind probabil ulterior secolului al XIV-lea.

între materialele descoperite la Suceava și cele aflate în săpături întîmplătoare la Bistrița și mai ales în Cluj se făceau remarcate deosebiri evidente, ceea ce lăsa loc unor îndoieli justificate în privința locului de unde vor fi venit acești coloniști purtători ai ceramicii cenușii.

Descoperiri recente și încă inedite [1] făcute cu prilejul săpăturilor practicate în anii din urmă în unele orașe feudale de pe teritoriul R.P. Polone au arătat însă că soluția propusă de noi nu era decît în parte justă și că regiunea din care au venit la Suceava coloniștii germani trebuie căutată nu în Transilvania, ci în Polonia.

Sugestia aceasta o dă descoperirea în straturile datînd de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și din secolul al XIV-lea în orașele care au cunoscut masiva colonizare germană în perioada arătată (de ex. Gdańsk, Fordon etc.) a unor materiale pe care, ca și la Suceava, în perioada anterioară colonizării, locuitorii acestor orașe nu le cunosc și nu le produc. Este vorba (pentru că și în acest caz,de mare importanță dovada o formează tot ceramica — categoria cea mai bogată a descoperirilor arheologice) de o anume specie de ceramică deosebită total de produsele locale poloneze.

Această ceramică de factură nelocală este în așa măsură asemănătoare cu cea discutată de la Suceava, încît între anumite exemplare se constată aproape identitatea. Și în orașele poloneze ca și la Suceava, ceramica nelocală este tot cenușie, lucrată la o roată cu învîrtiri repezi și ornamentată cu brăduț. Din toate aceste puncte de vedere privită, ceramica asupra căreia ne-am oprit acum atenția constituie o categorie cu totul deosebită de ceramica de factură locală și produsă de meșteri locali.

Constatarea faptelor arătate mai înainte duce aproape automat și, în orice caz, logic la concluzia că și în orașele poloneze, ca și la Suceava atribuirea acestei ceramici — a cărei apariție și într-un loc și într-altul coincide cu colonizarea germană — anume acestor coloniști este perfect posibilă și ei nu i se opune nimic. În același timp însă, împrejurarea că între descoperirile de la Suceava și cele din unele orașe poloneze există legături evidente și nemijlocite, creează toate premizele unei rezolvări definitive a problemei regiunilor de unde vor fi venit acești coloniști în Suceava și indică drept singură direcție posibilă nordul. Iar această încheiere ni se pare acum cu atît mai de admis cu cît și puținele informații scrise [2] despre aceste vremi din istoria Sucevei nu infirmă concluzia la care se ajunge pe cale arheologică.

*

Dacă descoperirile mai recente sau mai vechi, făcute la Suceava, au creat condițiile pentru punerea și rezolvarea problemei arătate, socotim că există în momentul de față și elemente care să permită stabilirea momentului în

---

[1] Pentru amabilitatea cu care mi-au îngăduit să studiez aceste materiale, încă înainte ca ele să fie publicate, aduc și pe această cale mulțumiri colegilor polonezi de la Muzeele din Varșovia și Lódz și în special colegului Anatol Gupieniec de la muzeul din Lódz, a cărui colecție particulară am avut posibilitatea să o studiez.

[2] Deși documentele scrise aparținînd sfîrșitului veacului al XIV-lea și începutului celui următor nu oferă date directe în legătură cu problema ce ne interesează, indirect se poate constata că anume orășeni din Moldova, numele cărora este totdeauna german, întrețin legături strînse cu orașele poloneze în primul rînd. Natura variată a acestor legături lasă să se înțeleagă că ele se explică în primul rînd prin faptul că acești orășeni erau foarte

care colonişti germani (printre aceştia au mai fost şi colonişti de alte naţionalităţi [1], dar cu siguranţă erau mai puţini la număr) au venit la Suceava.

Anunţam mai sus că singurele locuri în care s-au descoperit urme de viaţă aparţinînd neîndoielnic unor nelocalnici sînt: partea de răsărit a oraşului Suceava, pe un loc situat în nemijlocita apropiere a pîrîului Cacaina şi cetatea de vest (Şcheia). În rest, deşi amploarea cercetărilor de pînă acum ar fi permis descoperirea unor urme asemănătoare în alte părţi chiar şi în număr mai mic, astfel de materiale lipsesc. Această împrejurare nu este lipsită de anumite semnificaţii şi creează în acelaşi timp nevoia unor explicaţii suplimentare şi aceasta cu atît mai mult cu cît constatării de mai sus i se adaugă o alta nu mai puţin importantă, şi anume: ceramica aparţinînd coloniştilor germani nu mai apare nici chiar în oraş, şi cu atît mai puţin în alte părţi, de pildă la Cetatea de Scaun, în stratul de cultură datînd de la începutul veacului al XV-lea.

Încercarea de a găsi o explicaţie valabilă acestor fapte trebuie să pornească, înainte de toate, de la constatarea făcută mai înainte în legătură cu apariţia ceramicii coloniştilor, anume în straturi datate cu ajutorul monedelor aparţinînd domniei lui Petru I Muşat. Această împrejurare ni se pare că sugerează şi răspunsul în problema dată, răspuns care ar consta în următoarele: venirea coloniştilor germani în Suceava, a primilor colonişti pe care i-a cunoscut proaspăta capitală a ţării — datează din timpul domniei acestui voievod şi este de pus în legătură cu marile lucrări pe care el le-a început îndată după mutarea centrului politic al Moldovei la Suceava.

Este ştiut că una din primele măsuri cu care şi-a inaugurat domnia activitatea militară la Suceava era aceea de a fortifica oraşul prin ridicarea unei cetăţi de piatră. Aşa a fost ridicată Cetatea de vest (Şcheia), căreia avea să-i urmeze curînd Cetatea de Scaun, aceasta din urmă devenind centrul militar al ţării. Lipsit de meşteri pietrari care să-i ridice cetatea, voievodul i-a căutat în ţara vecină, al cărei rege îi devine suzeran în 1387: Polonia [2]. Şi că i-a căutat anume acolo şi nu în altă parte — eventual în Transilvania — faptul este pe deplin explicabil dacă se are în vedere atitudinea ostilă

---

mult legaţi de comunităţile germane din diversele oraşe poloneze (vezi mai pe larg la P. P. Panaitescu, *Cel mai vechi act municipal din Moldova*, în *RI*, IX., 1923, p. 183 şi urm., idem, *Interpretări romîneşti*, p. 109 şi urm.; cf. şi N. Iorga, *Istoria poporului romînesc*, I, p. 232 şi urm.). Deşi nu aici şi acum intenţionăm să privim mai îndeaproape această problemă, amintim că o dată veniţi în Moldova, coloniştii încep să primească sprijinul autorităţii centrale, care cu siguranţă îi şi chema în ţară, ocupînd funcţii importante în organele de administraţie ale oraşelor. Aşa se poate explica existenţa încă în primii ani ai veacului XV (1404) a unui pîrgar Ulrich la Suceava (*Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, ed. M. Costăchescu, vol. II, p. 627).

[1] Deşi descoperirile arheologice de pînă acum nu oferă posibilitatea stabilirii existenţei şi a altor colonişti la Suceava la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi la începutul celui următor, istoricii admit, în general, că oraşul găzduia şi o colonie de armeni. Această colonie pare să fi fost destul de numeroasă şi relativ bine organizată de vreme ce chiar în anul 1401 (prin actul de la 30 iulie) domnia Moldovei hotăra înfiinţarea episcopiei armene la Suceava (cf. P. P. Panaitescu, *Hrisovul lui Alexandru cel Bun pentru Episcopia armeană din Suceava*, în *RIR*, IV, 1934). Pentru construcţii religioase aparţinînd comunităţii armenilor din Suceava, vezi N. Constantinescu, *Mănăstirea armenească Zamca-Suceava*, în rev. *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, XXXV, 1959, nr. 3—4, p. 236 şi urm.

[2] *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, ed. M. Costăchescu, vol. II, p. 599 şi urm.

a regelui Ungariei, care cîţiva ani mai tîrziu va găsi în război [1] singura cale pentru a rezolva adversităţi ce datau de peste treizeci de ani [2].

Dar pentru că avea nevoie în primul rînd de meşteri pricepuţi în construcţii militare, voievodul pare că nu a chemat în capitala ţării decît oameni de această specialitate, care nici ei nu vor fi fost foarte numeroşi.

Venind în ţară străină, coloniştii aceştia au adus cu sine şi vase ce deveniseră deja caracteristice pentru regiunile de unde ei veneau, dar care pentru Suceava erau cu totul neobişnuite. Descoperirea numai pe latura de răsărit a oraşului a unor astfel de vase pare a arăta chiar şi locul unde s-au aşezat la început noii veniţi, iar aflarea lor apoi la Şcheia constituie un preţios indiciu asupra rosturilor venirii lor aici [3]. Dar aceşti colonişti erau în primul rînd meşteri pricepuţi în ale construcţiilor şi printre ei nu pare să fi fost şi vreun olar sau alt meşteşugar. Aşa se explică dece, scurtă vreme după venirea lor ceramica adusă de ei dispare tot aşa de repede cum a apărut, la Suceava continuînd să se producă doar ceramica de evidente tradiţii locale. De aici însă nu trebuie desprinsă automat concluzia că ceramica adusă de colonişti nu a lăsat nici o urmă în producţia locală. Această concluzie ar fi repede şi hotărîtor infirmată de existenţa în prima jumătate a secolului al XV-lea a unor vase produse neîndoielnic de meşteri locali, în ornamentarea cărora se încearcă folosirea motivului « brăduţ ». Că această încercare a meşteşugarilor locali de a prelua un motiv ornamental străin de tradiţia locală [4] se face în urma primului contact al lor cu o ceramică străină (avem în vedere ceramica grupului de colonişti de care ne-am ocupat mai sus) sau este de pus în legătură cu venirea la Suceava a altor grupuri de colonişti străini nu este deocamdată posibil să precizăm, acestei probleme urmînd să-i răspundă cercetările viitoare.

Ceea ce se poate însă acum afirma este faptul că în domeniul meşteşugului olăriei, cel puţin, venirea coloniştilor străini la Suceava nu a determinat schimbări, decît foarte slabe. Argumentul cel mai puternic în acest sens îl

---

[1] Pentru războiul purtat de regele Sigismund de Luxemburg al Ungariei împotriva Moldovei şi prezenţa trupelor maghiare în Moldova în anul 1395, vezi N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamţului*, tot în acest volum, p. 93.

[2] Avem în vedere condiţiile întemeierii statului feudal al Moldovei şi ale înscăunării lui Bogdan I, precum şi relaţiile pe care le-au creat aceste două evenimente între Moldova şi Ungaria.

[3] Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *op. cit.*

[4] Dacă la Suceava săpăturile au permis constatarea acestei situaţii, considerăm necesar să precizăm că în alte aşezări aparţinînd sfîrşitului secolului al XIV-lea şi primei jumătăţi a veacului al XV-iea, cercetările oferă temeiul să se afirme că în vremea arătată ceramica locală continuă să fie exclusivă pînă după mijlocul veacului al XV-lea. Asemenea observaţii s-au putut face la Bîrlad, Hlincea, Vaslui (vezi *Raportul preliminar asupra săpăturilor de la Vaslui din anul 1958*, în *Materiale*, VII, sub tipar), Valea Hăpăi (informaţie Emilia Zaharia) şi Cetatea Neamţului (informaţie N. Constantinescu; cf. şi *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 797 şi urm.). Dintre toate localităţile menţionate mai sus surprinde la prima vedere absenţa ceramicii ornamentate cu brăduţ la Cetatea Neamţului pentru că fiind construită în acelaşi timp, sau cu puţin după cele două cetăţi ale Sucevei, Cetatea Neamţului putea să fie construită şi cu ajutorul aceloraşi meşteri străini care au lucrat la Şcheia. Absenţa ceramicii în discuţie la Neamţ ar putea fi atunci explicată în două feluri, şi anume: ori admitem că voievodul nu a mai folosit pe meşterii străini la construirea Cetăţii Neamţului, ori aceşti meşteri au început deja să se adapteze la modul de viaţă al populaţiei locale, folosind obiecte produse în mediul sucevean, ceea ce ni se pare mai uşor de admis, decît a renunţa la folosirea unor meşteri aduşi de peste graniţă.

constituie constatarea, uşor de făcut, că începutul secolului al XV-lea cunoaşte dezvoltarea mai departe şi existenţa doar a ceramicii de evidente tradiţii locale.

Cît priveşte alte meşteşuguri, deşi descoperirile de pînă acum nu pot fi socotite nici pe departe concludente, se poate formula totuşi ipoteza că şi ele s-au dezvoltat mai ales pe baza experienţei meşterilor locali, contribuţia celor străini neputînd fi în nici un caz considerată hotărîtoare.

A reieşit însă din cele spuse mai înainte o împrejurare care ne obligă să facem o precizare în plus, şi anume: descoperită doar în straturi datate cu ajutorul monedelor aparţinînd domniei lui Petru Muşat, ceramica ornamentată cu brăduţ apare, atît în oraş cît şi la cetatea Şcheia, însoţită doar de ceramica orăşenească de bună calitate, adică aceea produsă de meşteşugarii locali într-o vreme în care ei depăşiseră stadiul căutărilor, cînd aceştia intraseră deja în faza producţiei « standardizate ». De aici însă se poate trage concluzia că în momentul venirii lor la Suceava primii colonişti germani găseau aici o activitate meşteşugărească destul de bine dezvoltată, care făcea deci paşi siguri pe drumul creşterii producţiei de mărfuri. Admiţînd însă această părere constatăm că în chip firesc se desprinde şi concluzia că departe de a fi determinant — aşa cum s-a afirmat în repetate rînduri — rolul meşteşugarilor străini veniţi la Suceava, în vremea de care ne ocupăm s-a redus la acela de a *contribui* doar la creşterea de care vorbeam. Iar dacă afirmăm că primii colonişti străini au venit la Suceava într-un moment în care procesul urbanizării aşezării de aici era aproape de a se fi încheiat, credem că nu facem decît să exprimăm un adevăr pe care istoriografia mai veche l-a trecut cu vederea decenii în şir, preferînd să vadă în coloniştii străini creatorii principalelor oraşe moldoveneşti din evul mediu. Acestea sînt faptele a căror semnalare ne-o propusesem şi credem că din ele se pot desprinde măcar unele concluzii:

a) Aşezarea omenească de la Suceava datează cu mult înainte de întemeierea statului feudal al Moldovei;

b) În dezvoltarea culturii materiale a locuitorilor aşezării nu este sezisabilă influenţa unor elemente străine pînă în secolul al XIV-lea. Cu alte cuvinte, progresul, remarcabil în cultura materială a populaţiei locale, este de pus în seama experienţei proprii a acestei populaţii;

c) Prezenţa unor elemente nelocale în Suceava este atestată *arheologic* pentru prima dată, în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, în timpul domniei lui Petru Muşat;

d) În momentul venirii la Suceava a coloniştilor străini, aşezarea de aici se afla într-un stadiu avansat al procesului de urbanizare, proces care a fost apoi grăbit de mutarea aici a capitalei ţării, şi în sfîrşit

e) După caracteristicile culturii lor materiale, primul grup de colonişti străini veniţi la Suceava, atestaţi arheologic, a fost reprezentat de elemente germanice venite din Polonia.

Concluziile de mai sus permit să se redimensioneze obiectiv rolul coloniştilor străini în dezvoltarea meşteşugurilor la Suceava şi a oraşului ca atare, rol care este departe de a fi hotărîtor, aşa cum s-a afirmat de repetate ori. Aceeaşi părere este confirmată şi de observaţia că oraşul s-a dezvoltat, din punct de vedere economic, la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi în prima jumătate a celui următor într-un ritm destul de lent, ceea ce nu s-ar putea explica în cazul venirii la Suceava a unor grupuri masive de colonişti-meşteşugari

străini. Aceasta cu atît mai mult cu cît pe plan european şi chiar moldovean se cunosc cazuri cînd aşezări lipsite mai înainte de importanţă se dezvoltă vertiginos după colonizarea masivă cu elemente străine. În acest sens exemplul Băii moldoveneşti sau al unor oraşe poloneze este destul de elocvent şi el ne obligă să atribuim străinilor veniţi la Suceava doar un loc secundar în dezvoltarea producţiei de mărfuri. În schimb, documentele scrise permit să vedem în aceşti străini mai ales negustori, atraşi aici de posibilitatea realizării unor cîştiguri mari prin aducerea în Moldova a mărfurilor străine şi care vor fi adus cu ei şi sistemul de organizare al oraşelor feudale apusene, pe care îl constatăm aplicîndu-se şi la Suceava.

Dar fiecare din aceste concluzii constituie o evidentă infirmare atît a celor cîteva relaţii ale cronicilor în legătură cu naşterea oraşului şi cu momentul în care acesta a avut loc cît şi mai ales a susţinerilor celei mai mari părţi a istoricilor burghezi romîni referitoare la acelaşi proces. În locul unei aşezări a cărei naştere se lega de venirea în aceste părţi a unor cojocari unguri, de la care cojocari (în ungureşte — « szots ») şi oraşul şi-ar fi primit numele, sau a unei fundaţii a vreunor negustori de limbă şi neam străin ce-şi vor fi făcut aici loc de popas, Suceava apare astăzi ca o aşezare cu veche istorie, fondată pe locul pe care se află şi acum, cu multe veacuri mai înainte decît s-a crezut, istoria ei fiind o pagină din istoria poporului romîn.

MIRCEA D. MATEI

О ЗАРОЖДЕНИИ ГОРОДСКОЙ ЖИЗНИ В СУЧАВЕ

РЕЗЮМЕ

На основании изучения археологических памятников, обнаруженных на территории г. Сучавы в процессе раскопок, проводимых Академией РНР, или же благодаря случайным находкам, автор приходит к выводу, что поселение в Сучаве появилось значительно раньше, чем считалось до сих пор. Используя полученные данные, можно установить с достоверностью существование в Сучаве дакийского поселения III—IV вв., на территории которого вскрыт и более поздний горизонт V—VI вв. Другое поселение, относящееся к раннефеодальной эпохе, было открыто в восточной части г. Сучавы. Найденный материал позволил автору высказать предположение, что это поселение можно отнести к числу славянских (VI—VII вв.). Оно органически связано с другими, расположенными поблизости, славянскими поселениями (VII—IX вв.). Хотя до сих пор не нашли жилищ, датируемых более поздним периодом, чем IX в., все же на территории Сучавы обнаружен многочисленный археологический материал, который можно отнести к X—XIII вв.

Исходя из вышесказанного, можно установить, что поселения в Сучаве появились намного ранее XIV в. и что здесь обнаружены следы, главным образом, местного населения. О последнем обстоятельстве свидетельствует то, что в обнаруженном при раскопках материале, датируемом периодом до XIV в., отмечается полное типологическое и стилистическое единство, которое не подвергалось влиянию чуждых местной среде элементов.

Археологический материал позволяет установить в общих чертах и то, что, начиная с середины XIV в., поселение в Сучаве быстрыми шагами продвигается по пути урбанизации; в нем наблюдается сравнительно бурное развитие ремесел. В результате экономического развития и удобного географического и стратегического положения Сучава становится столицей Молдавии во время княжения воеводы Петра I Мушата (девяностые годы XIV в.), который в этот период проводит ряд мероприятий для укрепления города. В Сучаве возводят две крепости; для их постройки воевода приглашает и иностранных мастеров, по-видимому, из Польши. Хотя ни один письменный источник не упоминает об их пребывании в Сучаве, археологический материал, в частности керамика, подтверждает этот факт. Так, в горизонте указанного периода найдены фрагменты керамики иноземного происхождения, являющиеся первыми находками, не относящимися к местному сучавскому населению. Эти археологические находки представлены высококачественной серой керамикой с отпечатанным орнаментом « елочкой », чуждым местной среде. Наряду с этой керамикой представлена и другая, тоже иностранного происхождения, украшенная пояском из вертикальных линий, ряд которых прерывается квадратами, прочерченными по диагоналям.

В отношении этой керамики археологи предполагают, что она принадлежит германскому населению, распространившему ее в эпоху великой колонизации XIV в. (она, между прочим, так и называется *Kolonisationsware)*. По мнению автора, находка в Сучаве этой керамики, не имеющей связи с местной, свидетельствует о том, что первые иноземные колонисты прибыли в Сучаву с севера (из Польши) и что они были немцами. Более того, автор считает, что их приезд в Сучаву следует связать с постройкой Шкейянской крепости (в западной части Сучавы) и других аналогичных укреплений (Сучава и Четатя Нямцулуй).

Изучение археологического материала приводит автора к выводу, что роль иноземных колонистов в развитии поселения в Сучаве, по крайней мере до первых десятилетий XV в., не была ведущей, как это утверждала прежняя историография. Развитие этого поселения и превращение его в город прежде всего обусловлено деятельностью местного населения.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Табл. I. — Керамика XIV в. в Сучаве: 1—3, сельская керамика; 4—5, городская керамика; 6—9, серая керамика, принадлежавшая колонистам.

QUELQUES PROBLÈMES RELATIFS AUX DÉBUTS DE LA VILLE DE SUCEAVA

RÉSUMÉ

Partant de l'analyse des matériaux archéologiques découverts fortuitement sur le territoire de la ville de Suceava ou à la suite des recherches entreprises par le chantier archéologique que l'Académie de la République

Populaire Roumaine ouvrit dans cette localité, l'auteur a abouti à la conclusion que les débuts de la ville de Suceava datent d'une époque de beaucoup plus ancienne que celle qui, récemment encore, lui était attribuée. Sur la foi de ces découvertes, on a pu établir l'existence certaine, à Suceava, d'un établissement dace datant des IIIe—IVe siècles, où l'on a également saisi un niveau plus récent, appartenant aux Ve—VIe siècles. Un second établissement, de la première période de l'époque féodale, découvert sur le flanc oriental de la ville de Suceava, date des VIe—VIIe siècles et, en raison des matériaux qui y ont été découverts, il doit être attribué à une population slave. Il se rattache organiquement à d'autres habitats slaves, situés eux aussi à proximité et datant des VIIe—IXe siècles. Bien que l'on n'ait pas encore découvert des *habitations* postérieures au IXe siècle, on a pourtant trouvé sur le territoire de la ville de Suceava de nombreux matériaux archéologiques qu'on pourrait attribuer aux Xe—XIIIe siècles.

Les découvertes mentionnées permettent d'établir que le commencement de la ville de Suceava date d'une période bien antérieure au XIVe siècle, surtout que l'on n'y signale qu'une population locale. Cette dernière conclusion est rendue possible par la constatation que, entre les matériaux archéologiques appartenant à la période écoulée jusqu'au XIVe siècle, il existe une parfaite unité typologique et stylistique, non altérée par des influences ou par des éléments étrangers au milieu local.

Même s'ils ne nous permettent pas de tout préciser, les matériaux archéologiques donnent cependant la possibilité d'établir que, à partir du milieu du XIVe siècle, l'habitat de Suceava fit des pas rapides dans la voie de son urbanisation, connaissant un développement relativement puissant des métiers. De fait, par suite de son essor économique et grâce à son excellente position géographique et stratégique, Suceava devint la capitale de la Moldavie sous le voïvode Pierre Ier Mușat, au cours des dernières années du XIVe siècle. A partir de ce moment, le gouvernement prit des mesures pour la défense de la ville et bâtit à Suceava deux forteresses. Pour leur construction, le prince fit appel aussi à des maîtres d'œuvre étrangers, qu'il fit venir, selon toutes les apparences, de Pologne. L'arrivée de ces spécialistes à Suceava, dont aucune source écrite ne fait mention, est prouvée par des matériaux céramiques. On a découvert, en effet, au niveau datant de cette époque-là, de la céramique de provenance étrangère. Ce sont les premières découvertes de caractère non local, faites à Suceava. Ces découvertes sont représentées par une céramique grisâtre, de bonne qualité, ornée par estampillage, d'un motif étranger au milieu local, motif que l'auteur désigne sous le nom de « branche de sapin ». Cette céramique est accompagnée d'une autre espèce, étrangère elle aussi, ornée d'une ceinture de lignes verticales, dont la succession est interrompue par des carrés découpés selon les diagonales.

En ce qui concerne la céramique de ce genre, les archéologues sont d'accord pour l'attribuer à la population allemande, qui la répandit à l'époque de la grande colonisation du XIVe siècle (elle est du reste appelée « Kolonisationsware »).

La découverte à Suceava de cette céramique, qui n'a aucun rapport avec la céramique locale, constitue, de l'avis de l'auteur, une preuve que les premiers colons étrangers y sont arrivés des régions septentrionales (Pologne)

et qu'ils étaient des Allemands. Il estime de plus que leur arrivée à Suceava doit être mise en rapport avec la construction de la forteresse de Scheia (front occidental de Suceava) et d'autres fortifications semblables (Suceava et Neamț).

Une série d'observations, occasionnées par l'analyse du matériel archéologique, a déterminé l'auteur à conclure que le rôle des colons étrangers dans le développement de l'établissement de Suceava — tout au moins jusqu'aux premiers lustres du XVe siècle — ne fut nullement décisif, comme l'affirmaient les anciens historiographes, le développement dudit établissement et sa transformation en une ville étant en premier lieu fondés sur la contribution de la population locale.

EXPLICATION DES FIGURES

Planche I. — Suceava. **Céramique du XIVe siècle. 1—3, céramique rurale; 4—5, céramique urbaine; 6—9, céramique grisâtre appartenant aux colons allemands.**

UNELE ASPECTE ALE PALEOLITICULUI DE SFÎRŞIT DIN ŢARA NOASTRĂ

Problema celor mai tinere culturi paleolitice a format în ultima vreme obiectul mai multor studii şi discuţii.

În chip deosebit, arheologii din ţările din centrul şi estul Europei au fost preocupaţi de migrarea în ţările respective a unei culturi orientale, numită de D.A. Garrod « gravettian oriental »[1].

Majoritatea sînt de acord asupra originii sale orientale, asupra faptului că aurignacianul superior din ţările central şi est-europene a fost — mai mult sau mai puţin — afectat de această cultură, precum şi asupra legăturilor acesteia cu o serie de aşezări paleolitice din U.R.S.S., de pe Nipru şi Don.

Descoperirile paleolitice de sfîrşit din nord-estul ţării noastre au confirmat aceste teorii, iar, în plus, ultimele lucrări ale lui C.S. Nicolăescu-Plopşor stabilesc, pe baza observaţiilor stratigrafice asupra descoperirilor paleolitice de pe Valea Bistriţei, că această cultură a pătruns spre centrul Europei în mai multe etape, bine delimitate în timp[2].

Drumul pe care l-a parcurs această cultură în migraţie de la est la vest mai comportă încă discuţii. Unii arheologi înclină să admită părerea că această cultură ar fi pătruns spre Austria şi Ungaria prin văile şi pasurile ce leagă sudul Poloniei cu Cehoslovacia[3]. Nu trebuie însă neglijată posibilitatea pătrunderii acestei culturi şi prin văile Carpaţilor Orientali ce leagă nordul Moldovei cu Ardealul şi de aici mai departe spre vest.

Deocamdată prezenţa gravettianului în Ardeal a fost consemnată, într-o fază tîrzie, la Cremenea şi Peştera, ambele în regiunea Stalin. Există de asemenea indicii, prin sondajele efectuate la Grinţieşul Mic[4], că populaţiile gravettiene de pe valea Bistriţei au pătruns pe valea rîului Bistricioara spre Tulgheş şi Gheorgheni. În stadiul actual al cercetărilor, Grinţieşul Mic reprezintă punctul terminus al influenţei orientale în Ardealul de nord şi de mijloc. Trebuie însă

---

[1] D. A. Garrod, *Proceedings Prehist. Soc.*, 4, Cambridge, 1938, p. 1—24.

[2] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Şantierul Bicaz*, în *Materiale*, VII (în curs de apariţie).

[3] M. Gabori şi V. Gabori, *Les stations de loess paléolithique de Hongrie*, Budapesta, 1957, p. 65 şi 66.

[4] Sondajele de la Grinţieş au fost efectuate de către autor în anul 1958.

menţionat că această regiune nu a fost cercetată în ultimii ani, iar descoperirile mai vechi ale lui Marton Roska nu pot fi deocamdată luate în seamă pînă ce nu vor fi revizuite în lumina noilor teorii, aşa cum de altfel s-a procedat cu descoperirile lui Iulius Teutsch de la Cremenea şi Gîlma [1].

Demn de relevat e faptul că atît în Cehoslovacia [2], cît şi în nord-estul ţării noastre [3], primele influenţe gravettiene sînt datate în aceeaşi vreme, anume sfîrşitul W.II, de unde se poate trage concluzia că această cultură de mare extensie a cuprins deodată ambele regiuni. Înaintarea spre vest a gravettianului s-a făcut într-o perioadă lungă de timp, fiind atestat în Ungaria abia în interstadiul W.II—W.III [4]. Această întîrziere imprimă aurignacianului superior din Ungaria o notă deosebită, fiind vorba de un amestec de elemente orientale cu elemente care mai păstrează încă particularităţile mai vechi locale [5]. În schimb, aurignacianul superior din nord-estul ţării noastre, avînd legături directe cu gravettianul din U.R.S.S., se confundă în anumite perioade cu acesta [6].

O situaţie aproape similară cu aceea din Ungaria a fost întîlnită în aşezarea paleolitică de la Tincova (regiunea Timişoara), cu singura deosebire că aici prezenţa gravettianului este foarte slab documentată. Aşezarea paleolitică de la Tincova este datată tot din W.II—W.III [7] şi se caracterizează printr-un inventar litic de tradiţie aurignacian-mijlocie, în mediul căruia apar mai multe lame microlitice cu retuşe marginale abrupte, dar care nu afectează decît foarte puţin laturile lor. Acest fel de retuşe indică o vagă influenţă gravettiană.

În legătură tot cu această cultură, trebuie arătat că ea cunoaşte o perioadă de înflorire în interstadiul W.II—W.III şi W.III, iar către sfîrşitul lui W.III şi începutul holocenului influenţa acesteia scade în intensitate.

Un fapt curios este consemnat în săpăturile de pe valea Bistriţei, în ultimul nivel gravettian. Lăsînd la o parte scăderea influenţei orientale către sfîrşitul pleistocenului, se constată pe terasa Bofu-Ceahlău, îndeosebi, o influenţă—de data aceasta nord-vestică — magdaleniană tîrzie.

Prezenţa influenţelor magdaleniene tîrzii în mediul gravettianului final de la Bofu este documentată atît prin apariţia unor serii de noi unelte — străine straturilor gravettiene inferioare —, cît şi prin apariţia unei noi materii prime.

În ceea ce priveşte uneltele noi, semnalăm prezenţa unei serii de străpungătoare, a numeroase burine « mediane », a unui fragment de triunghi scalen şi în general prezenţa într-o proporţie foarte mare a vîrfurilor, industrie litică ce caracterizează de obicei magdalenianul. Avînd în vedere relaţiile magdalenianului cu aurignacianul şi gravettianul [8], sau mai precis analogiile care se

---

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Raport preliminar asupra cercetărilor paleolitice din anul 1956*, în *Materiale*, V, 1959, p. 29—34.

[2] *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie, Résumés des comptes rendus et des discussions*, Praga, 1956, p. 12 şi 18.

[3] C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Les phénomènes périglaciaires et la géochronologie du paléolithique supérieur de terasse en Roumanie*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 390.

[4] M. Gabori et V. Gabori, *op. cit.*, p. 62.

[5] *Ibidem*, p. 63.

[6] E vorba de nivelele kostenkianului inferior, mijlociu şi superior, care din punct de vedere cronologic se situează în W. II — W. III şi W. III.

[7] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Ion Stratan, *Săpăturile de la Tincova*, în *Materiale*, VII (sub tipar).

[8] H. Breuil et R. Lantier, *Les hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959. p. 185.

pot face între utilajele litice ale acestor culturi, sigur că se pot crea multe confuzii, aşa după cum s-a întîmplat cu majoritatea staţiunilor gravettiene din Ungaria şi Austria, precum şi cea de la Stînca Ripiceni (stratul VII) atribuite cu ani în urmă magdalenianului.

Dar un argument destul de puternic pentru a documenta influenţa magdaleniană la Bofu îl constituie materia primă. Silexul de Prut, care este o dovadă în plus pentru atestarea gravettianului de pe Valea Bistriţei, e înlocuit aici în mare măsură de rocile locale şi de un silex hidrotermal (hornstein) adus din părţile Ardealului de nord [1]. Această situaţie indică în primul rînd o slăbire a influenţei orientale, precum şi o mişcare a populaţiei cu un sens — invers de data aceasta — de la nord-vest către sud-est.

Nu este un caz izolat această nouă direcţie a pătrunderii unor populaţii în acest teritoriu al patriei noastre. Swiderianul de la Scaune — cultură de tip nordic, contemporană cu aşezarea gravettiană tîrzie de la Bofu — îşi are utilajul său litic, care se poate apropia de cel magdalenian [2], confecţionat în parte din acelaşi hornstein.

Constatarea acestei influenţe nord şi nord-vestice ne permite să facem legătura cu facies-urile magdaleniene tîrzii din Cehoslovacia, care nu sînt altceva decît tot influenţe magdaleniene occidentale în acelaşi mediu gravettian tîrziu [3].

Un alt aspect deosebit al culturilor paleoliticului de sfîrşit din ţara noastră îl reprezintă ultimele descoperiri din Muntenia, în special cele de la Lapoş (reg. Ploeşti).

Săpăturile arheologice efectuate anul acesta la Lapoş şi Malul Roşu au scos la lumină o industrie litică cu totul deosebită de cele descoperite în aşezările în aer liber din Moldova şi Ardeal.

În primul rînd, se constată lipsa totală a influenţelor gravettiene şi aceasta cu atît mai mult cu cît Lapoşul se găseşte în imediata apropiere a rîului Buzău, pe cursul superior al căruia se află aşezarea gravettiană de la Cremenea. Este inexplicabilă această lipsă de legătură între două aşezări vecine şi contemporane care pe deasupra folosesc într-o mică măsură aceeaşi materie primă.

Atît uneltele de la Malul Roşu, cît şi cele de la Lapoş au un aspect macrolitic care din punct de vedere tehnic se apropie mult de aurignacianul mijlociu, aceste aşezări neînsemnînd altceva decît o persistenţă izolată a aurignacianului mijlociu.

Aşezarea de la Lapoş are un utilaj litic foarte rudimentar. Datorită izolării, această aşezare paleolitică de sfîrşit marchează chiar o decădere a tehnicii de tradiţie aurignacian-mijlocie. Absenţa totală a vîrfurilor şi a unui inventar bogat şi variat — potrivit epocii respective — dovedeşte că din punct de vedere al stadiului cultural populaţia paleolitică de la Lapoş era destul de înapoiată.

Ca încheiere, readucem în discuţie o problemă mult dezbătută, care reprezintă un alt aspect al paleoliticului nostru de sfîrşit, anume aceea a întîlnirii paleoliticului, în anumite aşezări, cu elemente neolitice timpurii. În

---

[1] În aşezările din nordul Ardealului de la Bicsad şi Boineşti (reg. Baia Mare) uneltele au fost confecţionate din aceeaşi materie primă (hornstein).

[2] Ludwik Sawicki, *L'industrie swiderienne de la stations Swidry Wielkie I*, în *Przeg. Arch.*, V, 1933—1936, p. 1—18.

[3] *Chronologie préhistorique de la Tchécoslovaquie*, Praga, 1956, p. 12, 17, 23.

afară de gravettianul final de pe terasele Bistriţei şi de la Cremenea, al cărui strat de cultură se amestecă în partea lui superioară cu ceramică şi obiecte neolitice timpurii, s-a adăugat anul acesta o nouă descoperire de acest gen. E vorba tot de descoperirea de la Lapoş, unde în chip nemijlocit şi neîndoielnic, elementele paleolitice de tradiţie mult mai veche se întîlnesc cu fragmente ceramice care aparţin fără îndoială unui neolitic timpuriu. Prezenţa acestor elemente neolitice în acelaşi complex cu elementele paleolitice tîrzii s-a stabilit că se datoreşte unor influenţe sudice [1].

Aceasta constituie încă o dovadă a marilor mişcări de populaţii — efectuate în diferite direcţii — care au avut loc la sfîrşitul epocii pietrei cioplite şi care au contribuit la pregătirea elementelor viitoarei epoci neolitice.

FL. MOGOŞANU

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПОЗДНЕГО ПАЛЕОЛИТА В РУМЫНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ

РЕЗЮМЕ

Автор знакомит читателя с некоторыми вопросами, связанными с существованием позднего палеолита на территории РНР. Подчеркивая влияние восточной культуры *gravettian* на верхнеориньякскую культуру (северная Молдова) и на несколько поселений, относящихся к концу палеолита (юго-восток Трансильвании), автор настаивает на возможности проникновения культуры *gravettian* в центр Европы и через долины Восточных Карпат, соединяющих север Молдовы с Трансильванией.

Устанавливает влияние поздней мадленской культуры на конечную фазу культуры *gravettian*, представленной на террасах Бистрицы, особенно в Бофу-Чахлзу. Наряду с другими сведениями об этом влиянии говорит то обстоятельство, что одновременно с мадленской культурой в Скауне существовала и свидерская культура; это указывает на проникновение северных и северо-западных племен на территорию северной части РНР.

Мадленское влияние в долине Бистрицы связано с влиянием мадленской культуры в Чехословакии (материал, из которого изготовлены орудия труда, указывает на это направление).

В работе также указывается на особенности позднего палеолита в Мунтении, где, из-за изолированности, среднеориньякская традиция изготовления орудий труда сохранилась вплоть до начала голоцена.

Автор вновь рассматривает вопрос о смешении палеолитических элементов с ранненеолитическими в некоторых поселениях. К поселениям этого типа в долине Бистрицы и в Кременя автор причисляет поселение в Лапоше, где элементы среднеориньякской традиции встречаются с фрагментами керамики, восходящими к раннему неолиту.

---

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Al. Păunescu, *Comunicare ţinută în martie 1956 cu privire la săpăturile arheologice de la Dîrţu-Ceahlău.*

В заключение автор устанавливает наличие на территории РНР крупных передвижений населения в конце эпохи палеолита, подготовивших наступление эпохи неолита.

QUELQUES ASPECTS DU PALÉOLITHIQUE FINAL DE ROUMANIE

RÉSUMÉ

L'auteur attire l'attention sur quelques aspects de la fin du paléolithique roumain, en soulignant l'importance de l'influence du gravettien oriental sur l'aurignacien supérieur du nord de la Moldavie et sur quelques stations paléolithiques de la dernière période, situées dans le sud-est de la Transylvanie. Il insiste sur la possibilité de la pénétration du gravettien vers le centre de l'Europe, aussi par les vallées des Carpates Orientaux, qui relient le nord de la Moldavie à la Transylvanie.

Dans le milieu gravettien final des terrasses de la Bistriţa et tout particulièrement sur la terrasse de Bofu-Ceahlău, on constate une influence magdalénienne tardive. La preuve de cette influence magdalénienne est fournie aussi — à côté d'une série d'autres éléments — par la présence, à la même époque, du swidérien de Scaune, ce qui indique la pénétration, sur le territoire septentrional de la Roumanie, de populations septentrionales et nord-occidentales.

L'influence magdalénienne dans la vallée de la Bistriţa se rattache à l'influence magdalénienne en Tchécoslovaquie (la matière première utilisée indique cette direction).

On présente également la situation, en quelque sorte curieuse, de la fin du paléolithique de Valachie, où l'on constate la persistance — due à l'isolement — de l'industrie de tradition aurignacienne moyenne jusqu'au seuil de l'holocène.

L'auteur remet en discussion le problème de la rencontre, dans certaines stations, d'éléments paléolithiques et d'éléments de la première période du néolithique. Aux stations de ce genre, déjà connues dans la vallée de la Bistriţa et à Cremenea, l'auteur ajoute la station de Lapoş, où les éléments de tradition aurignacienne moyenne se rencontrent avec des fragments céramiques appartenant au néolithique de la première période.

Pour terminer, l'auteur établit l'existence sur le territoire de la Roumanie de grands mouvements de populations à la fin de l'âge de la pierre taillée, qui ont contribué à la préparation des éléments de l'époque néolithique.

---

9 — o. 321

CU PRIVIRE LA POZIŢIA CULTURII BÜKK ÎN TRANSILVANIA

Rîndurile acestei note ne-au fost prilejuite de o observaţie recentă a prof. R. Vulpe, anume că, pînă în prezent, « poziţia cronologică a culturii Bükk II faţă de cultura Ariuşd-Cucuteni n-a fost încă stabilită »[1]. R. Vulpe făcea această remarcă în legătură cu tratarea problemelor genezei ceramicii pictate cucuteniene (straturile Izvoare II = protocucutenian şi Cucuteni A).

Departe de a fi adepţi ai derivării motivisticii ornamentale pictate a ceramicii cucuteniene din pictura ceramicii Bükk II[2], trebuie să remarcăm, totuşi, că există o dovadă precisă a raportului cronologic dintre cele două culturi, oferită de chiar materialul de la Ariuşd.

Există în Muzeul Arheologic din Cluj, provenind din săpăturile din 1912 de la Ariuşd, două fragmente de vase a căror tehnică de lucru şi ornamentaţie sînt întru totul caracteristice culturii Bükk.

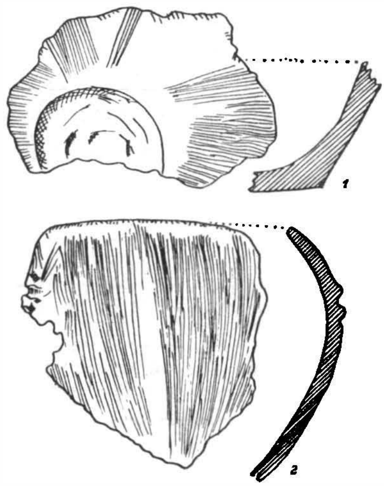

Fig. 1. — 1 — 2, fragmente de ceramică de tip Bükk, descoperite la Ariuşd.

Inv.III.718. Fund de vas cenuşiu-cărămiziu la exterior. Interiorul cu un slip negru. Fragmentul e ornamentat cu şase fascii de linii paralele subţiri, executate în maniera de ornamentare a culturii Bükk, plecînd radiar dinspre fund şi cruţînd între ele fîşii lustruite (fig. 1/1).

Inv.III.719. Fragment mai mare, cu partea dinspre buză, a unui vas de aceeaşi factură, ornamentat într-o tehnică identică. Sub buză se văd urmele unei mici proeminenţe ornamentale cu perforaţie orizontală (fig. 1/2).

---

[1] R. Vulpe, *Izvoare, săpăturile din 1936—1948*, Bucureşti, 1957, p. 210.

[2] V. discuţia, *pro*, F. Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn*, în *ArchHung*, V — VI, 1929, p. 61 şi urm., şi *contra*, I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, p. 42.

Indicaţiile extrem de amănunţite ale inventarului ne dau posibilitatea de a fixa precis locul apariţiei acestor cioburi în complexul descoperirilor de la Ariuşd. Ele au fost găsite printre dărîmăturile locuinţei L_1, în stratul V (stratul mijlociu de « terramare » — după terminologia lui Fr. László) [1].

Restul materialului ceramic provenind din locuinţa L_1, aflat în Muzeul Arheologic din Cluj, se dovedeşte a fi protocucutenian, pictat în tehnica bicromiei.

Apartenenţa celor două fragmente menţionate la cultura Bükk e mai presus de orice îndoială. Pasta lor, caracteristică culturii Bükk, cenuşie-săpunoasă, le deosebeşte net de specia ceramică mai grosolană, ornamentată cu fascii de linii radiare, destul de răspîndită la Ariuşd. Analogii evidente oferă cioburile Bükk descoperite la Turdaş [2] ca să nu mai vorbim de Ungaria, unde ele abundă [3].

Apariţia celor două fragmente Bükk — evident, de import — în mediul protocucutenian de la Ariuşd ridică, spre viitoare cercetare, problema contemporaneităţii (foarte probabil *parţiale*) a celor două culturi şi a eventualelor influenţe dintre ele.

N. VLASSA

К ВОПРОСУ О КУЛЬТУРЕ *BÜKK* В ТРАНСИЛЬВАНИИ

РЕЗЮМЕ

В работе описаны два фрагмента керамики, тесто и орнамент которых характерны для культуры Bükk; найдены они в развалинах жилища L_1 (V слой в Ариушде) вместе с материалами, относящимися к протокукутенской культуре (с двухкрасочной росписью). Исходя из установленной связи обеих категорий материала, автор выдвигает вопрос современности (возможно, только частичной) обеих культур.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фрагменты керамики типа *Bükk*, найденные в поселении из Ариушда (1—2).

---

[1] Pentru mediul arheologic în care au apărut, v. Fr. László, *Ásatások az erősdi őstelepen — Fouilles à la station primitive de Erősd*, în *DolgCluj*, V, 1914, p. 320 — 323, 325—336 (text maghiar); p. 399—400, 402—404 (text francez), precum şi fig. 35, 78—79.

[2] I. Méri, *A Torma Zsófia — gyűjtemény bükki jellegű cserepei*. [Cioburile de tip Bükk din colecţia Torma Zsófia], extras din *Erd. Tud. Int. Évk*, Cluj, 1942, pl. I.

[3] V., de pildă, F. Tompa, *op. cit.*, pl. II—VIII, *passim*.

À PROPOS DE LA CIVILISATION DE BÜKK EN TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

L'auteur de cet article présente deux fragments céramiques caractéristiques pour la civilisation de Bükk, trouvés dans les décombres de l'habitation L_1 de la couche V d'Ariuşd, avec des matériaux spécifiquement protocucuténiens (à peinture bichrome). Par suite de l'association, bien établie, de ces deux catégories de matériaux, on doit se demander si les civilisations de Bükk et d'Ariuşd-Protocucuteni ne seraient pas contemporaines (du moins en partie).

EXPLICAȚION DES FIGURES

Fig. 1. — 1—2, Fragments céramiques du type Bükk, découverts dans la station d'Ariuşd.

OBSERVAŢII PRIVIND OBȘTEA SĂTEASCĂ LA GETO-DACI

Printre studiile cu caracter monografic închinate epocii dacice se numără şi studiul prof. A. Bodor despre problema obştilor la daci [1], în care se încearcă demonstrarea existenţei obştii săteşti în societatea sclavagistă dacică. Importanţa chestiunii nu poate fi contestată, aşa cum nu pot fi negate eforturile autorului de a folosi izvoarele literare şi epigrafice pentru susţinerea tezei sale, juste în fond. Rezultatele n-au fost însă convingătoare. Cauza rezidă în greşita alegere a izvoarelor, precum şi în interpretarea lor adesea forţată.

Să ne explicăm, examinînd pe rînd argumentele prof. A. Bodor.

Primul izvor documentar pe care prof. A. Bodor își întemeiază concluziile îl constituie cîteva versuri dintr-o odă a lui Horaţiu [2]:

......................melius
Vivunt et rigidi Getae
Immetata quibus iugera liberas
Fruges et Cererem ferunt
Nec cultura placet longior annua
Defunctumque laboribus
Aequali sorte recreat vicarius.

În traducerea lui A. Bodor, aceste versuri glăsuiesc: « Mai bine trăiesc și geţii cei aspri, ale căror pămînturi nehotărnicite le aduc roade şi recolte libere. Nici nu le place să se ocupe mai mult de un an cu agricultura, iar cel care în anul precedent și-a încheiat munca este înlocuit cu un altul cu aceeași menire » [3].

Acelaşi pasaj horaţian îl făcuse pe prof. M. Macrea să conchidă existenţa la geţi a orînduirii gentilice la sfîrşitul sec. I î.e.n. [4]. Acad. prof. C. Daicoviciu

---

[1] A. Bodor, *Contribuţii la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. Problema obştilor la daci*, partea I, în *SCIV*, VII, 3–4, 1956, p. 253–266; partea a II-a, în *SCIV*, VIII, 1–4, 1957, p. 137–148.

[2] Horatius, *Carmina*, III, 24, 10–16.

[3] A. Bodor, *op. cit.*, partea I, p. 258.

[4] M. Macrea, *Procesul separării oraşului de sat la daci*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, partea I, 1954, p. 138–139.

a arătat însă că poetul roman nu face altceva decît să parafrazeze în versuri cele spuse în proză de Caesar despre suebi, că nu trebuie să vedem în pasajul amintit decît obişnuita atitudine moralizatoare a scriitorilor şi poeţilor antici şi, în sfîrşit, că versurile lui Horaţiu nu pot fi folosite ca izvor istoric despre daco-geţi nici pentru dovedirea existenţei obştii gentilice, nici pentru dovedirea existenţei obştii săteşti [1].

Neţinînd seama de aceste observaţii, prof. A. Bodor înclină să atribuie, totuşi, versurilor horaţiene o anumită valoare documentară, raţionînd în felul următor: Horaţiu îl parafrazează, fără îndoială, pe Caesar, iar versurile lui nu descriu exact situaţia din Dacia acelei perioade. Ele o reflectă, totuşi, într-o oarecare măsură. Poetul auzise că la daci agricultura se practica într-o comunitate oarecare, dar, neştiind precis care era acea comunitate, a crezut că e vorba tot de comunitatea gentilică a suebilor. De fapt era vorba de obştea sătească [2].

Nu e greu de văzut inconsistenţa acestei argumentări. Chiar prof. A. Bodor afirmă în studiul său că « obştea sătească presupune proprietatea privată »[3], că ea (obştea sătească) « apare numai o dată cu biruinţa raporturilor de proprietate privată asupra raporturilor de proprietate comună, cînd apare şi proprietatea privată a pămîntului »[4], că « prezenţa obştii săteşti înseamnă deci existenţa proprietăţii private, a familiei monogame, a sclaviei casnice sau timpurii, ... a claselor sociale, a statului »[5].

Existenţa obştii săteşti nu înseamnă deloc că agricultura se *practică* într-o comunitate oarecare. În cel mai bun caz, ea poate însemna că proprietatea asupra pămîntului arabil este, încă, o proprietate obştească, dar chiar şi în cazul acesta obştea sătească presupune *cel puţin* împărţirea periodică a pămîntului între familii şi însuşirea privată a roadelor de către capii acestor familii [6]. Nici vorbă nu poate fi, deci, de *immetata iugera* şi cu atît mai puţin de *liberae fruges*. Cum să credem atunci că Horaţiu nu auzise nici de proprietatea privată asupra pămîntului (sau măcar de împărţirea periodică a acestuia), nici de însuşirea privată a roadelor, nici de clasele şi păturile sociale (*tarabostes*, *comati*, sclavi), nici de exploatare, dar că auzise, în schimb, de practicarea agriculturii într-o « comunitate oarecare »?

Pe scurt: dacă la daci exista obştea sătească, atunci agricultura nu se *practica* în comun şi, deci, Horaţiu nu putea auzi nimic asemănător. Cum la daci nu exista nici obştea gentilică, nu rămîne decît posibilitatea ca poetul roman să fi atribuit daco-geţilor, în scopuri moralizatoare, o orînduire pe care aceştia n-o mai aveau de multă vreme sau, în cel mai fericit caz, să se fi referit la stările încă înapoiate dintr-un trib getic de la periferia Daciei [7]. În acest caz însă, e vorba într-adevăr de obştea gentilică şi nu de obştea sătească.

În consecinţă, discutatul pasaj horaţian nu poate servi în nici un caz drept dovadă a existenţei obştii săteşti la daci.

---

[1] C. Daicoviciu, *În legătură cu « obştea » la geto-daci*, în *SCIV*. VI, 1–2, 1955, p. 123–126.

[2] A. Bodor, *op. cit.*, partea I, p. 256–265.

[3] *Ibidem*, partea a II-a, p. 140.

[4] *Ibidem*, p. 141.

[5] *Ibidem*, p. 142.

[6] Cf. şi C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 126.

[7] Cf. *ibidem*, p. 125.

Al doilea izvor documentar folosit de prof. A. Bodor este opera scriitorului Flavius Iosephus. Cercetînd cele spuse de istoricul iudeu despre secta essenienilor, prof. A. Bodor conchide că particularităţile acestei secte iudaice erau: comunitatea bunurilor, credinţa în nemurirea sufletului şi faptul că membrii ei nu-şi întemeiau familii sau, dacă le întemeiau, puneau mare preţ pe virtutea femeii şi pe viaţa familială curată [1]. Autorul citează apoi observaţia lui Flavius Iosephus că essenienii duc aceeaşi viaţă ca aceia care la daci se numesc *pleistoi* [2].

Pornind de la aceste premise, prof. A. Bodor face următorul raţionament: οἱ πλεῖστοι înseamnă « numărul cel mai mare », « cei mai mulţi », « mulţimea ». Evident că în primul rînd comunitatea de bunuri l-a făcut pe Flavius Iosephus să-i compare pe essenieni cu dacii. Prin urmare, şi la daci exista comunitatea de bunuri [3].

Nici această argumentare nu e mai consistentă şi mai convingătoare decît aceea bazată pe versurile lui Horaţiu. Prof. A. Bodor nu ţine seama de faptul că, în alte manuscrise, în locul cuvîntului πλεῖστοι se găseşte termenul πολισταί sau termenul κτίσται, deşi menţionează acest lucru [4]. Mai mult, ignorînd posibilitatea ca termenul πλεῖστοι să fie doar o coruptelă a lui πολισταί, îl traduce, aşa cum am văzut mai sus, prin « cei mai mulţi », « mulţimea » [5], lăsînd să se înţeleagă, deşi n-o spune explicit, că essenienii duceau acelaşi fel de viaţă ca şi cei mai mulţi dintre daci, ca şi mulţimea dacilor. De aici concluzia greşită că la daci (în general!) exista comunitatea de bunuri.

Ce concluzii putem trage din pasajul amintit al lui Flavius Iosephus?

În originalul grecesc, citat de A. Bodor, fraza cu pricina sună astfel: ζῶσι δὲ οὐδὲν παρηλλαγμένως, ἀλλ' ὅτι μάλιστα ἐμφέροντες Δακῶν τοῖς πλείστοις λεγομένοις, iar în traducerea latinească, de care se foloseşte A. Bodor, se spune: *In summa eandem fere vivendi rationem sequuntur, quam hi, qui apud Dacos pleistoi nominantur*. E cît se poate de clar că nu e vorba de cei mai mulţi dintre daci (οἱ πλεῖστοι τῶν Δακῶν), ci de acei oameni care la daci se numesc *pleistoi* (πλεῖστοι λεγομένοι). Tocmai de aceea traducătorul modern în latineşte n-a tălmăcit termenul πλεῖστοι, deşi acest lucru nu prezenta nici o dificultate. Dîndu-şi seama că e vorba de un termen special, de o denumire specială, el nu l-a mai tradus. Autorul studiului de care ne ocupăm aici n-a dat nici o atenţie acestui fapt.

Prof. A. Bodor nu dă atenţie nici faptului că în diverse manuscrise ale operei lui Flavius Iosephus se întrebuinţează termeni diferiţi (πλεῖστοι, πολισταί, κτίσται) pentru a desemna această categorie de daci, deşi tocmai acest lucru ne poate duce la dezlegarea justă a problemei.

Termenul de πλεῖστοι nu este decît o coruptelă a lui πολισταί, iar acesta nu e decît un sinonim al lui κτίσται. Într-adevăr, κτίσται înseamnă « întemeietori », « ctitori », iar πολισταί înseamnă « întemeietori de oraş(e) ». Cu timpul, în manuscrise, în locul cuvîntului κτίσται a început să apară cvasi-sinonimul lui, πολισταί, iar mai tîrziu acesta a fost corupt în πλεῖστοι.

---

[1] A. Bodor, *op. cit.*, partea I, p. 265.
[2] Flavius Iosephus, *Antiquitates Iudaicae*, XVIII, I, 5 (ed. Niese).
[3] A. Bodor, *op. cit.*, partea I, p. 265 şi nota 2; p. 266.
[4] *Ibidem*, p. 265, nota 2.
[5] *Ibidem*.

Că tocmai κτίσται și nu πολισταί a fost termenul mai vechi ne-o dovedește Decev. El arată [1] că însuși termenul de κτίσται nu e decît o coruptelă pentru σκίσται = « die (von dem Umgang mit Frauen) Getrennten », adică cei care sînt separați de la legături cu femeile. Termenul provine de la indoeuropeanul* *squei-d-*, care a dat în grecește σχίζω, « a separa », iar în tracică *sk(h)-it-t(h)as* și apoi *sk(h)ist(h)as*. Tocmai acest termen a fost transformat prin etimologie populară elenă în κτίσται.

Lucrurile se limpezesc acum. E clar că Flavius Iosephus îi compara pe essenienii egalitariști și caști cu cei care la daci erau numiți σκίσται, adică separați de la legături cu femeile. E evident că acești σκίσται nu puteau fi dacii în general, « mulțimea » dacilor, ci tot numai o sectă religioasă sau un ordin preoțesc de asceți, așa cum arăta și Pârvan [2]. Comunitatea bunurilor (perfect posibilă !) în sînul unui ordin preoțesc sau al oricărei alte grupări speciale de oameni nu poate servi drept dovadă a existenței ei la un popor întreg, la o societate întreagă.

De altfel, dovedirea existenței
tății de bunuri este imposibi
tatea de bunuri, ci, dimpotri
vitelor, gospodăriei, produsel
pămîntul arabil era proprieta
tate privată. Proprietate con
elemente relativ secundare al
termenul de « comunitate d

Al treilea izvor utilizat de
CIL, III, 14447. Lectura ace
sună astfel: [I]ussu et ex deci
termin(i) positi inter [?M]ess
per Vindium Verianum praef(
și cea dată de Pârvan [4] const
tilla apărea *villa* unui oarec

Pentru problema care ne
nici o importanță. Indiferent
romane, rămîne faptul hotărni
de aici că « inscripția . . . doved
obștilor la geto-daci », iar mai
s-a desfășurat într-o comunit

Ni se pare neîndoielnic că
pămînturile satului Buteridav
cu privire la existența sau inex

Inscripția datează din sec
de multă vreme stăpînită de romani. Din acest motiv e riscant să facem analogii cu situația din Dacia liberă în sec. I î.e.n. — I e.n.

Inscripția nu dovedește în mod peremptoriu existența unei proprietăți colective a sătenilor din Buteridava. Hotărnicia s-a putut face foarte bine

---

[1] D. Dečev, *Charakteristik der trakischen Sprache*, p. 85.
[2] V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 162.
[3] În *SCIV*, VI, 1–2, 1955, p. 80.
[4] *Histria IV*, p. 633–637.
[5] A. Bodor, *op. cit.*, partea a II-a, p. 138.

între « moşia » *privată* a unei persoane străine de sat (cum pare să fie Messia Pudentilla) şi loturile, tot *private*, ale sătenilor (« hotarul » satului). Afirmăm chiar că acest lucru este mult mai probabil în Dobrogea stăpînită de statul roman sclavagist.

Chiar dacă prin expresia *vicani Buteridavenses* vrem să înţelegem proprietatea colectivă a sătenilor din Buteridava, nimic nu ne spune că ar fi vorba de pămînt arabil şi că, deci, « forma principală a agriculturii » s-ar practica într-o comunitate oarecare, că ar exista obştea sătească (de altfel, *repetăm*, obştea sătească nu presupune *practicarea* în comun a agriculturii; dimpotrivă). Ar putea fi foarte bine vorba de terenuri de păşunat care, precum se ştie, au rămas comune pentru un anumit sat timp de sute şi chiar mii de ani, neavînd nici o legătură cu existenţa obştii săteşti şi constituind, cel mult, o îndepărtată reminiscenţă a acesteia.

Din consideraţiile de mai sus reiese că nici versurile lui Horaţiu, nici pasajul din Flavius Iosephus, nici inscripţia CIL, III, 14 447 nu constituie argumente valabile pentru existenţa obştii săteşti la dacii din secolele I î.e.n. — I e.n. Această obşte a existat, fără îndoială, dar pentru a o documenta e necesar să se întreprindă o investigaţie mai largă a izvoarelor literare şi arheologice care ne stau la îndemînă.

HADRIAN DAICOVICIU

К ВОПРОСУ О СЕЛЬСКОЙ ОБЩИНЕ У ГЕТО-ДАКОВ

РЕЗЮМЕ

Автор делает ряд замечаний в связи с аргументами, приведенными А. Бодором с целью доказать существование сельской общины у гето-даков в I в. до н.э. — I в. н.э., показывая, что ни один из них не является достоверным доказательством.

1. Стихи Горация (*Carmina*, III, 24, 10—16) представляют собой простую перефразировку наблюдений Цезаря, касающихся родовой общины у свевов. Они не могут служить доказательством существования у гето-даков эпохи Горация ни родовой и ни сельской общины.

2. Отрывок из Иосифа Флавия (*Antiquitates Judaicae*, XVIII, I, 5), в котором он сравнивает иудейскую секту ессеев с теми, кто у даков назывались πλεῖστοι λεγομένοι, было с натяжкой истолковано А. Бодором как « большинство », « множество ». При таком переводе последний приходит к выводу, что уклад жизни даков напоминал ессейский, прежде всего характеризуясь существованием общинного имущества. В действительности же в некоторых рукописях Иосифа Флавия вместо термина πλεῖστοι встречаются слова πολισταί и κτίσται. Πλεῖστοι лишь испорченная форма πολισταί, а последнее слово было использовано как синоним κτίσται. В свою очередь κτίσται — испорченная форма σκίσται (из индоевропейского *squei-d-), означающего «отделенные от общения с женщинами». Ясно, что ессеи сравниваются не с даками вообще, а с определенной категорией даков, с аскетическим орденом жрецов.

3. Надпись (*CIL*, III, 14 447), при помощи которой поместья Мессии Пудентиллы отмежеваны от владений жителей села Бутеридава *(Vicani*

Buteridavensis). также не доказывает существования сельской общины, поскольку нигде не говорится, что собственность указанных поселян была коллективной. Если учесть дату надписи (II в.н.э.) и место ее находки (Добруджа), то вероятнее, что речь идет о частных участках этих крестьян.

В заключение, автор указывает, что хотя — по аналогии с другими народами — существование сельской общины и вероятно, все источники, которыми мы располагаем до настоящего времени, не позволяют объявить эту вероятность твердо установленной научной истиной.

OBSERVATIONS SUR LA COMMUNAUTÉ DE VILLAGE CHEZ LES GÉTO-DACES

RÉSUMÉ

L'auteur se livre à quelques observations en marge des arguments utilisés par A. Bodor pour démontrer l'existence d'une communauté de village chez les Géto-Daces, au Ier siècle avant notre ère et au Ier siècle de notre ère; il montre qu'aucun de ces arguments n'est appuyé par des preuves sûres.

1. Les vers d'Horace (*Carmina*, III, 24, 10—16) ne sont qu'une simple paraphrase des observations de César sur la commune gentilice des Suèves. Ils ne peuvent pas servir de preuve de l'existence, chez les Géto-Daces de l'époque d'Horace, d'une communauté gentilice, non plus que d'une communauté de village.

2. Le sens du passage de Flavius Josèphe (*Antiquitates Judaicae*, XVIII, I, 5), où la secte juive des esséniens est comparée aux *pleistoi* (πλεῖστοι λεγομένο) des Daces, a été forcé par A. Bodor qui traduisant πλεῖστοι par « les plus nombreux », « la multitude », est parvenu à la conclusion que les Daces menaient un genre de vie semblable à celui des esséniens, caractérisé en premier lieu par l'existence d'une communauté des biens. En réalité, dans certains manuscrits de Flavius Josèphe, on rencontre à la place du terme πλεῖστοι les mots πολισταί et κτίσται. Πλεῖστοι n'est qu'une corruption de πολισταί, lequel a été utilisé comme synonyme de κτίσται. A son tour, le mot κτίσται est une corruption de σκίσται (de l'indo-européen* squei — d —), qui signifie « séparé de tout rapport avec les femmes ». Il est clair que les esséniens sont comparés non pas aux Daces en général, mais à une certaine catégorie de Daces, à un ordre sacerdotal d'ascètes.

3. L'inscription *CIL*, III, 14.447, délimitant les propriétés de Messia Pudentilla d'une part et celle des paysans de Buteridava (*vicani Buteridavenses*) d'autre part, ne prouve pas non plus l'existence de la communauté de village, étant donné qu'il n'y est pas dit que la propriété des paysans mentionnés était une propriété collective. Si l'on tient compte de la date de l'inscription (IIe siècle de notre ère) et de l'endroit de sa découverte (Dobrogea), il est plus probable qu'il s'agisse des lots privés de ces paysans.

Pour conclure, on montre que, bien que l'existence d'une communauté de village chez les Géto-Daces soit probable, par analogie avec d'autres peuples, les sources dont on dispose à l'heure actuelle n'autorisent pas à proclamer cette probabilité comme une vérité scientifique bien établie.

CU PRIVIRE LA UNELE MONUMENTE DE LA DUROSTORUM

În patrimoniul Muzeului Național de Antichități din București au intrat nenumărate documente arheologice, date la iveală în decursul timpului pe teritoriul țării noastre. În ultima vreme, lapidariul a fost îmbogățit cu cîteva monumente, de a căror existență aveam știre încă de mult, dar cărora li se pierduse urma. Gostat Bălteni (r. Răcari, reg. București) a sezisat instituția noastră de prezența unor reliefuri lucrate în piatră punîndu-ni-le la dispoziție [1]. Și cu acest prilej ne-am aflat în fața unor monumente cunoscute, dar a căror origine nu avea nimic de-a face cu regiunea respectivă [2].

Atenția ne-a fost reținută, îndeosebi, de patru inscripții în limba latină, al căror conținut îl folosise V. Pârvan în studiul său cu privire la Durostorum [3]. Starea în care se află, întrucîtva modificată față de cum fuseseră cunoscute, cît și faptul că, în afara lecturii amplu folosită în studiul pomenit, indicațiile asupra monumentelor erau sumar date în notele din josul paginii, ne-a prilejuit prezentarea lor din punct de vedere epigrafic, socotind-o imperios cerută de valoarea monumentelor, care vor trebui să-și găsească locul într-o colecție de inscripții. Mulțumită prezenței în arhiva institutului a fotografiilor făcute curînd după descoperire, am fost ajutați să comparăm starea actuală cu cea cunoscută anterior. Asupra condițiilor de găsire avem prea puține știri; de altfel singura informație ne-o oferă studiul amintit, anume că monumentele au fost aflate « folosite ca material de construcție într-o canalizare de epocă tîrzie » [4].

1. *Altarul veteranilor* (fig. 1 *a*) a fost lucrat în calcar dur în formă paralelipipedică, cu dimensiunile: i=1,32 m, l=0,80 m, g=0,63 m (*MNA*, catalog L. 2046).

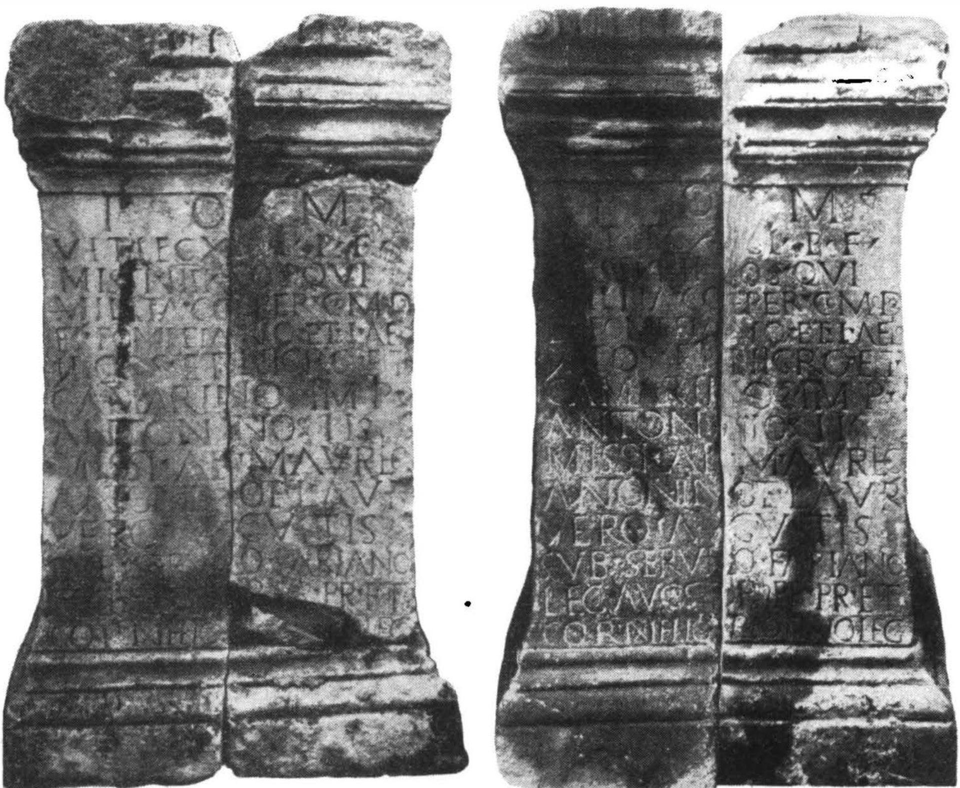
[1] Proces verbal nr. 2074/1951, înregistrat la Institutul de istorie la nr. 1853/1951 și trecut în reg. inv. al Muzeului Național de Antichități din București la nr. 287/1951.

[2] O parte din monumente au fost transportate de la Silistra, iar o parte cumpărate de la anticarul Papazian, ce le adusese din Transilvania. Asupra celor din urmă ne vom opri cu alt prilej. Toate alcătuiau o colecție de antichități a pictoriței Olga Greceanu.

[3] V. Pârvan, *Municipium Aurelium Durostorum*, în *Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica*, N. S., II, 1924, fasc. III, p. 307 — 340. Pentru alte inscripții din același loc vezi I. I. Russu, *Inscriptii latine din Durostorum*, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 210—218.

[4] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 317, nota 1.

Coronamentul este mult reliefat şi cu îngrijire ornamentat pe trei laturi. Pe latura stîngă se păstrează bine un mănunchi alungit orizontal, din cîte trei rînduri de frunze ovale de lotus, strînse la mijloc, şi care se termină pe latura din faţă, înspre colţuri, cu cîte o volută, imitînd laturile capitelului ionic; între volute este un şir de vîrfuri verticale de frunze ovale de lotus. Sub acest decor, coronamentul se continuă cu încă două benzi late, ca apoi să coboare

a b

Fig. 1. — Altarul veteranilor. *a*, starea actuală; *b*, imagine veche.

în patru trepte rotunjite pînă la cîmpul inscripţiei. Bazamentul creşte prin trei trepte rotunjite şi se termină cu o bandă lată verticală.

Pentru utilizarea lui la canalizarea amintită, monumentul a fost tăiat în două pe direcţia înălţimii, apoi cioplit în interior şi la capete, transformîndu-se în două jghiaburi, a căror albiere a fost tencuită cu mortar amestecat cu cărămidă pisată mărunt. Din întreg monumentul azi se mai păstrează partea din stînga cu coronamentul ciobit la faţă înspre stînga; cea de-a doua jumătate a fost distrusă între timp și din fragmentele aflate — partea din faţă cu colţul din dreapta, întreg bazamentul, jumătatea din faţă a coronamentului — s-a putut completa, cu mici excepţii, întreg monumentul.

Cîmpul inscripţiei, cu dimensiunile i=0,80 m, l=0,62 m, a suferit deteriorări pe linia de centru în înălţime, cu prilejul tăierii monumentului în două. Între timp, distrugîndu-se jumătatea din dreapta, s-au înmulţit deteriorările, o dată cu aceea a fragmentelor, apărînd şi lipsurile din ultimul rînd.

Inscripţia a fost săpată îngrijit, cu litere regulate, înalte de 3,5—5,5 cm; litera A fără bară orizontală — reprezentată ca Λ; punctuaţia de regulă este redată printr-un triunghi cu vîrful în jos, iar în rare cazuri prin frunza de iederă, cum este în rîndurile 1,7,8 şi 13.

Sînt de semnalat particularităţile şi deteriorările inscripţiei în stadiul actual:

— în r. 1 se păstrează ultimul semn de punctuaţie, frunza de iederă;

— în r. 2 al optulea semn era *I*, din care se păstrează partea de jos, completînd numărul *XI* al legiunii; litera a noua mai păstrează linia curbă de jos a unui *C*, care se completează cu următoarea în indicarea numelui *CL(audia)*;

— în r. 3 numeralul patru este redat prin patru haste verticale, deasupra cărora este o bară orizontală uşor curbată;

— în r. 4 a opta literă era *O*, din care lipseşte prea puţin în dreapta, completînd cuvîntul *COEPER(unt)*; literele 14, 16 şi 18 sînt *O* (mic), ultima fiind săpată în interiorul penultimei litere *D*, în alcătuirea numelui *COMODO*, cu un singur *M*;

— în r. 5 a noua literă este *A*, la care piciorul drept este rupt, completîndu-se numele *POMPEIANO*; semnul al şaptesprezecelea este ligatura *LI*, iar al optsprezecelea tot un *O* (mic), la sfîrşitul numelui *AELIO*;

— în r. 7 litera a patra este *A*, iar a şaptea literă este *N* tăiat în două, în cuprinsul numelui *CAMARINO*, pentru *Camerino*;

— în r. 8 a şasea literă *I* este bine vizibilă, dar ciobită în dreapta, în numele *ANTONINO*;

— în r. 9 a şaptea literă este *B* din *AB*, la care buclele sînt ciobite; iar litera a douăsprezecea este ligatura *ELI*, din numele *AVRELIO*;

— în r. 10 al doilea semn este ligatura *NT* din numele *ANTONINO*, la care litera a şasea *N* este cu bara din dreapta ciobită; semnul al optulea este ligatura *ET*;

— în r. 11 litera a şasea este *V* de la începutul cuvîntului *AVGVSTIS*, cu bara oblică din dreapta ciobită;

— în r. 12 a opta literă este *I* ciobit spre dreapta, iar al noulea semn, din care se mai păstrează bara de jos a unui *L*, era ligatura *LI*, toate în alcătuirea numelui *SERVIL[I]O*;

— în r. 13 litera a şaptea este un *V* (mic) în interiorul literei dinainte *G*, iar în continuare se păstrează bine literele *ST*, în cuprinsul cuvîntului *AVGVSTOR(um)*, în ciuda faptului că aceste trei litere *VST* sînt doar completate în prima ediţie[1]. Litera a zecea *O* azi este distrusă, ca şi partea de jos a următoarei, din care se mai păstrează doar bucla unui *R*, dar se vede foarte clar pe fotografia veche (fig. 1 *b*); acelaşi lucru s-a petrecut şi cu următoarele litere a unsprezecea şi a douăsprezecea, care se văd clar *PR* în imaginea amintită;

— în r. 14 de la a noua literă pînă la a cincisprezecea, azi în urma spărturii, se poate completa numai cu ajutorul primei fotografii numele *PLOTIANO*, cu ligatura *AN*; iar din următoarele trei litere *LEG* azi se mai vede doar partea de sus.

[1] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 317.

Asupra lecturii nu insistăm, textul fiind destul de clar [1]: *I(ovi) o(ptimo) m(aximo), / vet(erani) leg(ionis) (undecimae) Cl(audiae) p(iae) f(idelis)/ missi (quatuor) co(n)s(ulatuum) qui /milita(re) coeper(unt) Comodo / et Pompeiano et L. Aelio/(iterum) co(n)s(ulibus) et Nigro et / Camarino, imp(eratore) / Antonino (iterum) / missi ab M. Aurelio / Ant(onino) et L. Aur(elio) / Vero augustis / sub Servil[i]o Fabiano / leg(ato) augustor(um) pr(o) pr(aetore) et / Cornelio Plotiano leg(ato).*

Adică: *lui Jupiter cel bun și mare (îi închină altarul) veteranii legiunii a unsprezecea Claudia devotată și credincioasă eliberați în timpul celui de al patrulea consulat, care au intrat în armată pe cînd erau consuli: Commodus și Pompeianus, L. Aelius pentru a doua oară, și Niger și Camerinus, și împăratul Antoninus pentru a doua oară, eliberați de împărații M. Aurelius Antoninus și L. Aurelius Verus, pe cînd era legat al împăraților propretorul Servilius Fabianus și legat (al legiunii) Cornelius Plotianus.*

Timpul cînd au început serviciul în armată este indicat prin consulii: L. Ceionius Commodus, care împreună cu Sex. Vetulenus Civica Pompeianus deţinea consulatul în anul 136 e.n. [2], L. Aelius Caesar pentru a doua oară consul [3], singur în anul 137, după ce avusese coleg pe P. Coelius Balbinus Vibullius Pius, cît şi Kanus Iunius Niger [4] împreună cu C. Pomponius Camerinus din anul 138, precum şi împăratul Antoninus Pius [5] din anul 139.

În ceea ce priveşte data eliberării şi totodată a punerii altarului, pe lîngă indicarea celor doi împăraţi M. Aurelius Antoninus şi L. Aurelius Verus, care ştim că au domnit împreună de la 161 la 169, mai avem şi indicaţia din cel de-al doisprezecelea rînd, unde este vorba şi de M. Servilius Fabianus Maximus, guvernator al Moesiilor între anii 161 şi 167 e.n. [6]. În plus, precizarea făcută în rîndul al treilea — prin vremea celui de-al patrulea consulat, cînd s-a făcut eliberarea — restrînge şi mai mult timpul dedicaţiei. Or, pînă acum nu se ştie ca vreunul din cei doi fraţi să fi fost consul pentru a patra oară. În schimb şi unul şi celălalt primesc pentru a patra oară titlul de imperator [7] în anul 167. Nu este exclus şi pare chiar plauzibil ca specificarea din al treilea rînd să se refere la această situaţie şi în acest caz este vorba de anul 167, care este şi ultimul an de guvernare a lui M. Servilius Fabianus Maximus, cînd s-a făcut eliberarea veteranilor ce au închinat acest monument [8].

---

[1] În lectura noastră nu am considerat lipsuri ceea ce în prima ediţie apăruse în croşete — în rîndurile 2, 7, 8, 13 —, văzîndu-se şi azi pe piatră destul de clar literele respective, ce au suferit doar unele degradări; de asemenea, nu am pus în croşete nici ce lipseşte azi, ţinînd seamă că în fotografia iniţială exista.

[2] *CIL*, III, 720.

[3] *CIL*, III, 12288.

[4] *CIL*, III, D. CVIII.

[5] *CIL*, III, 411.

[6] A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 45, cu trimitere la *CIL*, VI, 1517; acelaşi autor încadrează inscripţia noastră, ca urmare a primei datări, între anii 161 şi 163, cînd se socoteşte că Servilius Fabianus a fost guvernator al Moesiei inferior.

[7] *CIL*, III, lista consulilor.

[8] V. Pârvan, *op. cit.*, propune « primul an de domnie al lui M. Aurelius şi eliberarea s-a făcut ca un semn de favoare imperială cu prilejul suirii sale pe tron », fără să ţină seamă de indicarea celui de-al patrulea consulat pe care o aflăm în rîndul al treilea. Aceeaşi datare, anul 160, o dă şi R. Cagnat cînd reeditează textul în *RA*, XXII, 1925, p. 367—368, nr. 109. Pentru M. Servilius Fabianus Maximus vezi *CIL*, III, 12385 şi 12514; iar pentru Cornelius Plotianus vezi *CIL*, III, 10507.

2. *Altarul magistraţilor* (fig. 2) a fost lucrat în calcar dur, în formă paralelipipedică, cu dimensiunile: i = 1,50 m, l = 0,70 m, g = 0,57 m (*MNA*, catalog L. 2047).

Coronamentul are deasupra înălţat un bazinet circular pentru sacrificii; apoi devine mult proeminent în faţă prin două benzi late, dintre care cea din urmă poartă săpată formula dedicatorie şi de unde descreşte în pantă repede spre cîmpul inscripţiei; bazamentul creşte printr-o pantă repede şi coboară apoi vertical.

Monumentul, ca şi precedentul, pentru utilizarea lui la canalizare a fost tăiat în două pe direcţia înălţimii, cioplit în interior şi la capete, transformîndu-se în două jghiaburi, care au fost tencuite cu mortar amestecat cu cărămidă pisată mărunt. Azi se poate reconstitui întreg monumentul din jumătatea din stînga, la care se adaugă cea din dreapta, spartă în trei părţi — coronament, faţa cu bazament şi spatele.

Cîmpul inscripţiei, cu dimensiunile: i = 0,65 m, l = 0,54 m, are împrejur un chenar descrescent şi a fost tăiat în înălţime, deteriorînd textul săpat. Faţă de fotografia veche nu s-au mai adăugat alte deteriorări.

Inscripţia a fost săpată cu litere regulate, în primul rînd înalte de 5 cm, în următorul de 4 cm, iar în rest de 3,5 cm; sînt utilizate ligaturile *ET*, *TE*, *NT* şi *HE*, iar în două cazuri litera *V* este de proporţii mult reduse; numeralul poartă bară orizontală deasupra, iar punctuaţia este redată prin triunghiul cu vîrful în jos.

Notăm unele particularităţi, ca şi deteriorările inscripţiei în stadiul actual:

— în r. 1 lipsesc primele două litere *IO*, iar la cea de-a treia *M* este ciobit piciorul stîng; semnul al patrulea este ligatura *ET;* litera a şaptea *N* are piciorul drept lipsă şi tot lipsă sînt şi următoarele două litere *ON* din numele *IVN[ON]I*.

— în r. 2 lipsesc de la mijloc literele opt pînă la zece: *TE* sfîrşitul cuvîntului *SALV[TE*, ca şi următoarea, *I*, începutul cuvîntului *I]MP(eratoris);*

— în r. 3 semnul al cincilea este ligatura *NT*, iar literele şapte pînă la zece *NINI*, din numele *ANTO[NINI*, lipsesc; semnul al patrusprezecelea este ligatura *ET*, iar ultima literă este *V* (mic), care împreună cu cea anterioară formează începutul cuvîntului *MVNIC(ipi);*

— în r. 4 literele opt şi nouă *VR* din numele *D[VR(osteri)]* lipsesc; semnul al unsprezecelea este de data aceasta ligatura *TE* de la începutul numelui *TERENTIVS;*

— în r. 5 semnul al cincilea este ligatura *HE*, după care cea de a şaptea literă *O* este deteriorată, păstrîndu-se doar curbura din stînga, următoarele două litere *DI* lipsind din numele *HERO[DI]ANVS;* ultimul semn este iarăşi ligatura *ET;*

— în r. 6 lipsesc literele şase pînă la opt *RIV* de la sfîrşitul numelui *NVME[RIV]S;* semnul al doisprezecea este ligatura *NT* din numele *PONTICVS;*

— în r. 7 semnul al patrulea este numeralul *II* cu bară orizontală deasupra; iar litera a şaptea *D* lipseşte din formula *I(ure) [D(icundo)];*

— în r. 8 lipsesc literele cinci şi şase *VS*, terminaţia numelui *PAPIRIAN[VS;* în spaţiul distrus ce urmează probabil a fost ligatura *[ET];* penultima literă este *V* (mic), de la începutul numelui *SATVRNIN[VS;*

— în r. 9 lipsesc ultimele litere *VS* din numele început în rîndul precedent; în spaţiul distrus ce urmează, probabil se adăposteau primele trei litere din cuvîntul *[AED(iles)]*, dacă ţinem seamă că în inscripţie este vorba doar de magistraţi municipali; semnul al nouleа este ligatura *ET*;

Fig. 2. — Altarul magistraţilor.

— în r. 10 se păstrează indicaţia literei *L*, a şaptea, iar următoarele trei distruse erau *LI* în ligatură şi *A* în numele *LOL[LIA]NVS*;

— în r. 11 lipsesc literele şase şi şapte *VS*, terminaţia numelui *LVCRETI[VS*, ca şi următoarele două *FE*, începutul numelui *FE]LIX*; ultima literă este *N* cu o bară orizontală deasupra, care împreună cu precedenta *Q* sînt prescurtarea pentru *Q(uaestores) N(ostri)*.

Spre deosebire de inscripţia precedentă, aici nu întîlnim în punctuaţie frunza de iederă, iar litera *A* are întotdeauna bara orizontală.

Lectura este cea dată de primul editor[1]: *[I(ovi) O(ptimo)] M(aximo) et Iun[on]i Reg(inae) / pro salu[te i]mp(eratoris) M./Aur(eli) Anto[nin]i Aug(usti) et mu/nic(ipi) Aur(eli) D[u r(ostori)], C. Teren/tius Hero[dia]nus et L. Nume[ri]us Ponti/cus (duo) v(iri) i(ure) [d(icundo)], T. Fl(avius) Papi/rian[us et] Cl(audius) Satur/nin[us ae d(iles)]et Q. Visel/lius Lol[lia]nus, T.Lu/creti[us Fe]lix q(uaestores) n(ostri).*

În traducere: *lui Jupiter cel bun și mare și reginei Junona, pentru sănătatea împăratului M. Aurelius Antoninus Augustus și a municipiului Aurelium Durostorum (au închinat altarul) C. Terentius Herodianus și L. Numerius Ponticus duoviri iure dicundo, T. Flavius Papirianus și Claudius Saturninus edili și Q. Visellius Lollianus, T. Lucretius Felix questorii noștri.*

Inscripţia fiind dedicată numai lui M. Aurelius, poate fi datată « după februarie 169 şi înainte de noiembrie 176, timp în care M. Aurelius e împărat singur » [2].

3. *Altarul sacerdoţilor* (fig. 3) a fost lucrat în calcar dur. Din întreg monumentul s-au pierdut atît coronamentul cît şi bazamentul, cu prilejul tăierii

[1] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 318 şi R. Cagnat, *op. cit.*, p. 368, nr. 10.
[2] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 318.

pentru a fi « zidit într-o construcţie »[1], rămînînd doar trunchiul cu inscripţia şi aceasta deteriorată mai cu seamă în partea dreaptă. Ceea ce se mai păstrează este fără nici o deosebire ce s-a fotografiat îndată după descoperire şi are dimensiunile: i = 0,59 m, l = 0,51 m, g = 0,43 m (*MNA*, catalog L.2048).

Inscripţia a fost săpată cu litere aproape regulate, înalte de 4 cm, distanţate nu prea egal, uneori cu spaţii prea mari şi neadmise în interiorul cuvîntului, decît doar de imperfecţiunile iniţiale ale materialului, cum s-a petrecut mai cu seamă în rîndul al patrulea. Se remarcă transcrierea literei *A* fără bară orizontală, cît şi a conjuncţiei *ET* de regulă în ligatură. Semnele de punctuaţie lipsesc cu totul, spre deosebire de inscripţiile prezentate mai sus.

Remarcăm unele particularităţi, ca şi deteriorări, între care în primul rînd lipsa începutului formulei dedicatorii probabil *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)*, sau chiar *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno)*, după cum propune primul editor, dedicaţie ce nu ni s-a păstrat, pierzîndu-se probabil o dată cu coronamentul, în caz că era săpată pe acesta.

— în r. 1 lipseşte prima literă a prepoziţiei *P]RO;* de asemenea lipsesc literele opt şi nouă, ultimele din cuvîntul *SALU[TE*, ca şi a zecea şi a unsprezecea, începutul cuvîntului următor *IM]PP;*

— în r. 2 lipsesc ultimele litere, dintre care la a noua se mai păstrează bara verticală a unui *E*, iar următoarele sînt distruse, probabil *SE[VERI;*

— în r. 3 lipsesc ultimele litere, foarte probabil *[ANT(onini)];* •

— în r. 4 între litera a doua şi a patra este un spaţiu liber cît ar trebui pentru două litere, dar nu a fost folosit din cauza deteriorării pietrei şi astfel prescurtarea *AVGG* este la mijloc mult distanţată; sfîrşitul rîndului este martelat şi conţinea numele celui de-al doilea fiu al lui Septimius Severus — precedat probabil de conjuncţie în ligatură *[ET GETAE]* —, care se ştie că a suferit *damnatio memoriae* după asasinarea sa;

— în r. 5 începutul de asemenea martelat este posibil să fi cuprins în continuare titulatura *[NOB(ilissimi) CAES(aris)]*, frecventă pe monumentele epocii; sfîrşitul rîndului, cu un spaţiu pentru două litere, ar putea cuprinde sfîrşitul numelui *AELI[VS*, presupunere mai probabilă decît că ar fi fost săpată numai litera *V* într-un spaţiu mult prea mare, iar următoarea să fi fost trecută în rîndul următor;

— în r. 6 prima literă este un *S;* iar de la acesta, distanţat, urmează un semn ce pare a fi un *E*, la care bara din mijloc este ceva mai lungă şi de la care coboară o bară verticală, interpretat în prima lectură drept ligatura *TH* în alcătuirea numelui *THVCVS*[2]; deşi ar părea să fi fost şi *SEVCVS* (?)[3], dacă nu facem abstracţie de faptul că bara orizontală de deasupra este inegală şi mult mai lungă spre dreapta, ca şi bara de jos de altfel, amănunt neobservat pe piatră la celelalte litere *T* singure sau în ligatură; cel de-al şaptelea semn este ligatura *ET*, iar de aici rîndul nu mai păstrează ultimele litere, ce erau de fapt începutul numelui ce se continuă în rîndul următor prin. .*]DEVCES*,

---

[1] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 323.

[2] *Ibidem.*

[3] Şi acest nume *Seucus*, cît şi *Thucus* nu au mai fost întîlnite pînă acum, rămînînd ipotetice; în schimb se întîlneşte numele *Senucus* (*CIL*, III, 4893 şi 5034), pe care nu-l propunem din dificultatea de interpretare a celui de-al doilea semn al rîndului al şaselea drept ligatura *EN*.

poate *POLI/DEVCES* întîlnit printre sacerdoții din inscripția de la Niculițel[1];

— în r. 7 de asemenea lipsesc ultimele litere, propuse în prima ediție drept *SC* în cuprinsul numelui *MA[SC]LINI*;

— în r. 8 semnul al cincilea este ligatura *ET*, mult prea aproape de sfîrșitul cuvîntului anterior; sfîrșitul rîndului lipsește și cu acesta și începutul numelui, foarte scurt — poate numai patru litere, cum este *NA]IS*[2], sau *LA]IS*[3] după indicația unui rest de literă cu picior vertical în stînga aflat pe piatră;

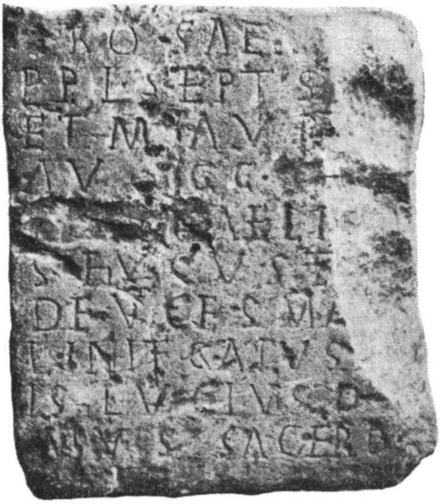

Fig. 3. — Altarul sacerdoților.

— în r. 9 litera a noua *D* este lipsită de continuare în alcătuirea numelui ce se completează cu începutul rîndului următor, poate *D[ECI]MVS*[4], *D[ECV]MVS*[5], sau *D[AR]MVS*[6];

— în r. 10 se pare că se încheie inscripția, în caz că nu mai urma un « *templum a solo fecerunt* » sau « *votum posuerunt* »[7], foarte probabil, dacă nu chiar un simplu *[P(osuerunt)]*, care avea loc pînă la terminarea rîndului.

Lectura ar putea fi: *[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(olicheno)/ p]ro salu[te i]m/ pp(eratorum) L.Sept(imi) Se[veri]/etM.Aur(eli) [Ant(onini)] / Augg (ustorum), [et Getae / Nob(ilissimi) Caes(aris)] Aeli[us]/ Seucus (?) et [Poli]deuces (?) Ma [sc] lini et Gaius [La]/is (?), Lucius D[eci]/ mus (?), sacerd[otes] [p(osuerunt) (?)].*

În traducere: *Lui Jupiter Dolichenus cel bun și mare, pentru sănătatea împăraților auguști L. Septimus Severus și M. Aurelius Antoninus (Caracalla) și a nobilului (?) cezar Geta, (au pus altarul) preoții Aelius Seucus (?) și [Poli] deuces (?) al lui Masclinus (?) și Gaius al lui Lais (?), Lucius Decimus (?).*

Dedicarea monumentului s-a făcut probabil între anul 198 — cînd sînt asociați împărați L. Septimius Severus și fiul său mai mare, viitorul împărat Caracalla — și anul 209, cînd cel de-al doilea fiu Geta este asociat la domnie.

4. *Altarul cohortei* (fig. 4) a fost lucrat în calcar dur cochilifer, cu coronamentul lat, ce descrește în două trepte spre trunchiul paralelipipedic; iar bazamentul crește lin și se termină cu o bandă lată verticală; dimensiunile sînt: i = 1,16 m, l = 0,59 m, g = 0,31 m (*MNA*, catalog L. 2049).

Monumentul a fost utilizat, împreună cu primele două, în aceeași canalizare și în acest scop a fost tăiat pe direcția înălțimii, dar pe laturi, apoi cioplit

[1] *CIL*, III, 7520.

[2] *CIL*, III, 7380.

[3] *CIL*, III, 7273.

[4] *CIL*, III, 6116; 6187; 13551,14; 14372,5.

[5] *CIL*, III, 15211,2.

[6] *CIL*, III, 2779.

[7] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 323.

în interior albiat şi tencuit cu mortar amestecat cu cărămidă pisată mărunt; se păstrează jumătatea din faţă cu inscripţia, pleznită în două.

Cîmpul inscripţiei, cu dimensiunile i = 0,65 m, l = 0,42 m, are săpată pe două rînduri, cu litere înalte de 12 cm: *COH(ors) III*, denumirea subunităţii din legiunea XI care a pus altarul « în locul de sacrificii al lagărului militar » [1].

— în r. 1 prima literă *C* are la capătul de jos o deteriorare spre interior;

— în r. 2 numeralul trei este reprezentat simplu prin trei haste verticale.

Fig. 4. — Altarul cohortei.

5. Alături de monumentele prezentate mai sus, în lucrarea sa V. Pârvan mai foloseşte şi a cincea inscripţie, de fapt prima în ordinea expunerii, de la care, în afară de lectura cunoscută, avem numai o veche fotografie a monumentului, de a cărui soartă pînă acum nu ştim nimic, dar socotim necesară prezentarea lui chiar numai în această formă.

Altarul centurionului (fig. 5) a fost lucrat în bloc de calcar (?) de formă paralelipipedică, cu un coronament puţin reliefat, distrus, ce coboară în pantă spre trunchiul cu inscripţie. În fotografie se distinge bine o linie orizontală, adîncită, înainte de restrîngerea coronamentului, ce ar putea fi luată ca o indicaţie de separare a unui decor reliefat ce se afla deasupra în alcătuirea coronamentului, în legătură poate cu cultul divinităţii căreia i s-a închinat altarul. Bazamentul creşte în pantă lină şi se termină printr-un soclu vertical.

După datele oferite de studiul pomenit, altarul era înalt de 1,02 m şi avea literele înalte de 4—5 cm.

Inscripţia a fost săpată cu litere regulate drepte care descresc pe măsură ce se continuă rîndurile, dar la penultimul rînd literele sînt foarte mari şi la ultimul la fel ca la primul. Cîmpul inscripţiei prezintă deteriorări, care au afectat şi textul în aşa măsură că în unele porţiuni nu se mai recunoaşte nimic din literele săpate. Notăm unele particularităţi, ca şi deteriorările, după cum ni le prezintă fotografia:

— în r. 1 datorită unei spărturi, primele două litere au fost distruse, observîndu-se doar din prima piciorul stîng şi bara verticală din dreapta a unui *H*, a doua fiind *E* din cuvîntul *H[E]RONI;* ultima literă a rîndului este un *E* mic, cît jumătate de literă;

— în r. 2 spărtura de mai sus a afectat şi primele litere ale rîndului, dar aceasta nu mai stînjeneşte cu nimic citirea lor *GET;* cea de-a patra literă este

[1] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 336.

un *H*, a cărui bară orizontală este vizibilă în fotografie; iar între această literă şi următoarea *I* este o spărtură; litera a şasea *E* şi a şaptea *I* sînt puţin mai distanţate; ultima literă a rîndului este *Q*, la care nu se distinge pedunculul. Spărtura dintre litera a patra şi a cincea l-a făcut pe primul editor să citească aici un *H* iar înaintea lui un *I*, inversînd astfel poziţia literelor şi creînd un « h superflu »[1], pe care căuta să-l explice prin rare exemplificări. De fapt cuvîntul început în primul rînd şi continuat în cel de-al doilea este *SVREGETHI*, urmat de pronumele *EIDEM Q(ue)* de asemenea în cazul dativ fiind parte intrinsecă a formulei dedicatorii;

Fig. 5. — Altarul centurionului.

— în r. 3, din cauza spărturii, litera a cincea şi a şasea sînt distruse, dar se completează *HI*, atît după vîrfurile surprinse ale hastelor, cît mai ales al rostului lor în cuvîntul *PRAE [HI]B(enti)*;

— în r. 4 spărtura a stricat partea superioară a literelor a cincea, completată în prima lectură *R*; dar, pe lîngă bara verticală din stînga se păstrează partea de jos a piciorului din dreapta, care ar indica mai curînd o bară verticală a unui eventual *H*, decît piciorul oblic al unui *R*; al şaptelea semn este foarte vizibil al centurionului, ca un 7, care nu mai este necesar să fie completat, spre deosebire de litera următoare *L*, care nu se mai păstrează în alcătuirea cuvîntului *L]EG(ionis)*;

— în r. 5 litera a şaptea *T* din numele *ANT(oninianae)* a suferit mici deteriorări; cea de-a zecea literă este vizibilă *M* în prepoziţia *CVM*, iar cea de-a unsprezecea literă este *C* mare, în interiorul căreia se află săpat un *O* (mic), astfel că spre deosebire de lectura cunoscută se observă atît existenţa literelor *M* şi *C*, cît şi a lui *O*, dar ultima de proporţii reduse;

— în r. 6 a treia literă este *B* în loc de *V* din cuvîntul început în rîndul precedent *CO(n)VIB(is)* pentru *convivis;* după litera a şaptea nu se mai distinge nici o literă;

---

[1] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 310, citeşte *Suregheti he*; vezi şi nota 1. In schimb G. G. Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în *ED*, I, 1923, p. 159, nota 2, propune lectura *Suregethei*, în care litera *H* este după *T*, dar inversează literele *I* şi *E*. Mai apropiată de text este lectura propusă de I. I. Russu, *Thracica, note onomastice II*, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 156—157, unde se acceptă litera *E* ca terminaţie cazuală a cuvîntului *Sur[e?]gethie*, dînd însă ca problematică litera a patra *E* din cuprinsul cuvîntului, care, redusă ca dimensiuni, termină primul rînd.

— în r. 7 prima literă *C* este uşor deteriorată în partea de jos, iar a patra literă *E* este deteriorată în partea de sus; după a opta literă nu se mai distinge nimic, astfel că nu ştim ce urmează după *CELEBRAV[IT*, citit la singular;

— în r. 8 primele litere lipsesc, distingîndu-se din a treia (?) bara verticală din stînga şi indicaţii pentru cea orizontală şi cea din dreapta al unui *H* (?); urmează literele *ET*, după care se pare că ar mai fi un *T*, încă două litere ilizibile, apoi o spărtură care se extinde atît în rîndul precedent cît şi în cel următor, după care se distinge litera *O*, apoi iar o spărtură şi erodare;

— în r. 9 din cauza deteriorării nu se mai distinge începutul rîndului; se pare apoi că litera a treia (?) era *O;* după un spaţiu liber un *MA* în ligatură (?), iar de aici nimic, totul fiind distrus;

Fig. 6. — Sculptura unui leu.

— în r. 10 formula *V(otum) L(ibens) P(osuit)* este cu litere mult mai mari şi mult distanţate, ocupînd întreg rîndul;

— în r. 11 după formulă inscripţia continuă cu pronumele *EODEM* urmat de o literă rotundă citită *Q*, distanţată printr-un spaţiu deteriorat, după care nu se mai distinge nimic pînă la sfîrşitul rîndului; dar nici sub acest rînd nu se mai vede că ar mai fi fost săpată continuarea pe care am fi aşteptat-o în încheierea frazei.

Astfel textul inscripţiei ar fi: *H[e]roni Sure/gethi eidemq(ue)/praehib(enti), Aurel(ius)/Matu [r]us (?), (centurio) [l]eg(ionis)/XI Cl (audiae) Ant (oninianae) cum/ co(n)vib(is) (!) suis . . ./ celebrav[it ./././. . . h et . . . o. . ./. . . o.ma. . . ./v(otum) l(ibens) p(osuit) / eodemq(ue). . .*

În traducere: *Eroului Sureghetes și Praehibens, Aurelius Maturus (?) centurion al legiunii XI Claudia Antoniniana, împreună cu tovarăși săi. . a sărbătorit . . . și . . . . a pus de bună voie dedicația și tot acolo . . .*

Întrucît legiunea XI Claudia este denumită Antoniniana vremea punerii altarului a fost fixată la începutul sec. III [1].

6. Împreună cu monumentele epigrafice prezentate mai sus, au fost transportate tot de la Silistra şi integrate în aceeaşi colecţie şi două reliefuri sculpturale. Sînt două reprezentări de lei în picioare, ce folosiseră probabil la un monument funerar de mai mari proporţii. Reliefurile reprezintă două realizări sculpturale a doi meşteri, care au utilizat în redarea liniei animalului şi a detaliilor procedee deosebite, creînd efecte plăcute.

Sculptura unui leu (fig. 6) în picioare, cu capul uşor spre stînga, gura probabil deschisă, dar din cauza deteriorării se păstrează prea puţin; coama este redată prin şuviţe alungite, sinuoase, ce se preling pe ceafă spre umeri [2].

---

[1] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 310—312 şi 326; vezi şi reeditarea inscripţiei de R. Cagnat, *op. cit.*, p. 367, nr. 108.

[2] Pentru asemănări vezi I. I. Russu, *Monumente sculpturale din Durostorum*, în *AISC*. III, p. 188 fig. 15.

Trunchiul subţire şi alungit are şoldurile picioarelor dinapoi pline. Lipsesc picioarele, coada, parte din cap, iar trunchiul a fost spart în două şi fixat prin interior încă din vechime (!)[1].

Este lucrat din calcar dur şi are dimensiunile: i = 0,50 m, l = 0,78 m, g = 0,25 m (*MNA*, catalog L.2050).

Fig. 7. — Un leu sculptat.

7. *Un leu sculptat* în piatră (fig. 7), în picioare, cu capul uşor întors spre dreapta, gura deschisă, coama foarte bogată în şuviţe scurte, late şi ondulate, ce se continuă pe ceafă şi peste umeri. Trunchiul scurt şi gros, iar şoldurile mici. Picioarele sînt rupte, coada de asemenea.

Este lucrat din calcar nisipos cu dimensiunile i = 0,49 m, l = 0,76 m, g = 0,28 m (*MNA*, catalog L.2051).

EXSPECTATUS BUJOR

О НЕКОТОРЫХ ЭПИГРАФИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКАХ ИЗ DUROSTORUM

РЕЗЮМЕ

Автор представляет вниманию читателей пять археологических памятников с надписями, а также скульптурные изображения двух львов; все они происходят из Дуростора (Силистрии).

Однако знакомство с этими памятниками носит эпиграфический характер, так как содержание надписей было ранее использовано В. Пырваном в историческом очерке относительно Дуростора. Первые четыре памятника в настоящее время находятся в бухарестском Национальном музее древностей; что касается пятого, то из-за отсутствия оригинала, автор дает его фотографический снимок.

1. Алтарь ветеранов датируется 167 г., причем в третьей строке вместо *IMP. IIII* было выгравировано *COS. IIII*. До сих пор этот консулат был неизвестен как в отношении М. Аврелия, так и Л. Вера. Буква *A* лишена горизонтальной черты.

2. Алтарь магистратов с правильными буквами, *A* с горизонтальной чертой. Датируется периодом 169—176 гг., когда Аврелий был единовластным императором.

3. Алтарь жрецов сильно поврежден; он дополнен собственными именами, от которых сохранилось лишь несколько букв и короткое окончание *P(osuerunt)*. В поврежденной части памятника предлагается дополнить

[1] Monumentul a fost aflat în această stare într-o săpătură spre Dervent, în spatele ostrovului, spre balta Bugeac.

титулование: *Getae Nob(ilissimi) Caes(aris).* Памятник датируется периодом 198—209 гг. — периодом двоевластия императоров Л. Септимия Севера и М. Аврелия Антонина (Каракаллы).

4. Алтарь когорты с краткой надписью: *COH(ors) III*; вероятно, имеется в виду подразделение легиона *XI Claudia*, стоявшего в Дуросторе.

5. Алтарь центуриона, неизвестно, где находится; сохранена лишь его фотография, благодаря которой посвятительная формула, приведенная в первом издании, исправлена вследствие новой расшифровки на *Heroni Suregheti eidemq(ue) praehibenti.* В то же время расшифрованы некоторые буквы и знаки, существующие на фотографии, как например знаки центуриона, о которых в первом издании говорится лишь предположительно.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *а*, алтарь ветеранов; *б*, алтарь ветеранов, старое изображение.
Рис. 2. — Алтарь магистратов.
Рис. 3. — Алтарь жрецов.
Рис. 4. — Алтарь когорты.
Рис. 5. — Алтарь центуриона.
Рис. 6. — Изваяние льва.
Рис. 7. — Скульптурное изображение льва.

NOTE SUR QUELQUES MONUMENTS ÉPIGRAPHIQUES DE DUROSTORUM

RÉSUMÉ

L'auteur présente cinq monuments épigraphiques, ainsi que deux lions sculptés, provenant tous de Durostorum (Silistra).

Les inscriptions ne sont présentées qu'au point de vue épigraphique, leur contenu ayant déjà été utilisé autrefois par V. Pârvan, dans son étude relative à Durostorum. Les quatre premiers monuments se trouvent actuellement au Musée National des Antiquités de Bucarest; quant au cinquième, on n'en possède qu'une photographie.

1. *L'autel des vétérans* est daté de l'année 167, parce qu'à la troisième ligne, au lieu de *IMP. IIII*, est gravé *COS. IIII*, consulat encore inconnu à l'heure actuelle, tant pour M. Aurèle que pour L. Verus. La lettre *A* est gravée sans barre horizontale.

2. *L'autel des magistrats*, aux lettres régulières (*A* avec barre horizontale), est daté entre 169 et 176, lorsque M. Aurèle reste seul empereur.

3. *L'autel des « sacerdotes »* est très détérioré; la lecture est complétée avec des noms propres dont il ne subsiste plus que quelques lettres, de même qu'avec la courte formule de conclusion *P(osuerunt)*. Dans l'espace martelé, on propose de compléter la titulature: *Getae Nob(ilissimi) Caes(aris)*. Ce monument est daté des années 198—209, quand L. Septime Sévère et M. Aurèle Antonin (Caracalla) sont associés comme empereurs.

4. *L'autel de la cohorte* porte une très courte inscription: *COH(ors) III.* Il s'agit d'une sous-unité qui faisait probablement partie de la légion XI Claudia, stationnant à Durostorum.

5. *L'autel du centurion* s'est égaré, mais on en conserve une photographie qui permet de corriger la formule dédicatoire indiquée dans la première édition, par une lecture nouvelle: *Heroni Suregheti eidemq(ue) prachibenti.* On lit également sur la photographie des lettres et des signes, comme celui du centurion, qui avait été supposé par le premier éditeur.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *a*, Autel des vétérans; *b*, le même, d'après une image ancienne.
Fig. 2. — Autel des magistrats.
Fig. 3. — Autel des sacerdotes.
Fig. 4. — Autel de la cohorte.
Fig. 5. — Autel du centurion.
Fig. 6. — Lion sculpté.
Fig. 7. — Autre lion sculpté.

FRAGMENTE DE CAZAN HUNIC DESCOPERITE ÎN SUD-ESTUL MUNTENIEI

Între antichitățile hunice descoperite pe teritoriul țării noastre un loc deosebit îl ocupă cazanele turnate de bronz, care au atras atenția cercetătorilor noștri cu 23 de ani în urmă [1]. Aceste categorii de obiecte s-au găsit rareori întregi, de cele mai multe ori au fost descoperite doar în stare fragmentară.

Din punctul de vedere al răspîndirii geografice, descoperirile de pînă acum ne informau că astfel de obiecte arheologice s-au găsit doar în partea de sud-vest a țării, în Oltenia, pe cînd în restul țării asemenea descoperiri rămîneau necunoscute. Studiile ce s-au scris asupra acestei teme, atît în trecut [2], dar mai ales cele care au fost redactate în ultimii ani, au adus unele precizări, atît în ceea ce privește răspîndirea lor în cadrul teritoriului stăpînit de huni, cît și în ceea ce privește rostul ce l-au avut aceste cazane în viața războinicilor călăreți nomazi [3].

O descoperire recentă ce cuprinde două fragmente dintr-un asemenea cazan vine pe de o parte să mărească numărul celor deja cunoscute, iar pe de altă parte să lărgească posibilitățile de interpretare istorică a acestor documente pentru regiunea Dunării de jos.

Localitatea în care s-a făcut descoperirea este satul Boșneagu, aparținător de comuna Dorobanțu, r. Călărași. Această comună se află situată pe prima terasă a Dunării, la marginea luncii marelui fluviu, cam la jumătatea distanței

---

[1] I. Nestor și C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Hunnische Kessel aus der Kleine Walachei*, în *Germania*, 21, 1937, p. 178—182.

[2] Z. v. Takács, *Chinesisch-hunnische Kunstformen*, în *Izvestiia-Institut*, III, 1925. p. 194—229. Dar în special A. Alföldi, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*, în *ArchHung*, IX, 1932, p. 12 și urm. Mai nou, Z. Takács, *Neuentdecke Denkmäler der Hunnen in Ungarn*, în *Acta Orient. Hung.*, 9, 1959, p. 85—96. De bază este lucrarea lui J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1956, 2 vol.

[3] J. Werner, *op. cit.*, p. 57—61; cf. M. Párducz, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn*, în *ActaArch*, 11, 1959, p. 309—398.

dintre oraşele Olteniţa şi Călăraşi. La rîndul lui satul Boşneagu se găseşte la nord de Dorobanţi, la o distanţă de circa 3 km şi este aşezat pe malul de est al bălţii Mostiştea.

Punctul în care s-a făcut descoperirea se află aşezat în vatra satului Boşneagu, anume în partea lui de nord, la o distanţă de circa 400 m de şoseaua Olteniţa—Călăraşi şi la circa 200 m est de malul bălţii Mostiştea, în curtea locuitorului Mitrea V. Gheorghe. În urma cercetărilor întreprinse de Muzeul de istorie din Călăraşi ne sînt cunoscute şi împrejurările în care s-a făcut descoperirea. În cursul lunii aprilie 1956, amintitul locuitor a săpat o groapă într-un colţ al curţii sale şi la adîncimea de circa 1,50 m de la suprafaţa actuală a solului a descoperit cele două mînere de bronz despre care va fi vorba în cele ce urmează.

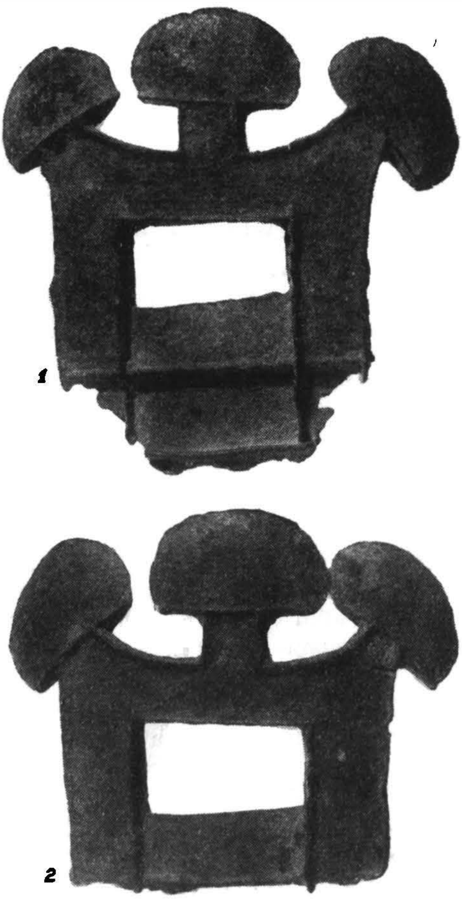

Fig. 1. — Două mînere de cazan hunic descoperite la Boşneagu, r. Călăraşi.

Ştirea că în acest sat s-a efectuat o descoperire arheologică a fost comunicată Muzeului de istorie din Călăraşi în noiembrie 1958 de către Adrian Rădulescu, cercetător la muzeul din Constanţa. În cursul lunii aprilie 1959, directorul Muzeului de istorie din Călăraşi s-a deplasat la faţa locului şi a întreprins o primă anchetă arheologică pe teren în legătură cu această descoperire. Tot cu această ocazie, descoperitorul donează cele două mînere de bronz, spre a fi depuse în Muzeul de istorie din capitala raionului.

Este vorba de două mînere ce au făcut parte dintr-un cazan de bronz (fig. 1/1 şi 2). Ambele piese au forma unui cadru dreptunghiular, primul (fig. 1/1) mai păstrînd şi o parte din pereţii gîtului cazanului, cu nervura orizontală în relief, care separă în două această porţiune a vasului, pe cînd celălalt mîner (fig. 1/2) are păstrat din pereţii gîtului doar partea superioară, numai pînă la nervura în relief de care am amintit mai sus. Latura superioară a mînerului este sensibil arcuită şi se termină în trei ornamente în formă de ciuperci. Ele sînt dispuse cîte una la fiecare colţ superior al mînerului şi sînt aşezate în poziţie oblică faţă de mîner şi una la mijloc în poziţie verticală. Unul din mînere are următoarele dimensiuni (fig. 1/1): înălţimea 0,09 m, lăţimea 0,13 m, iar grosimea de 0,013 m.

Cele două mînere au fost turnate o dată cu întreg corpul cazanului, după cum se poate constata cu uşurinţă la examinarea fragmentelor păstrate, dar

în special a celui mai mare (fig. 1/1). Pe laturile exterioare ale cadrului mînerului se observă locul unde « ciupercile » mai mici, aşezate direct pe buza cazanului, se atingeau şi se sprijineau de acest cadru.

Din analiza elementelor păstrate la obiectele descrise: forma mînerelor, a « ciupercilor », a gîtului cazanului pe porţiunea păstrată, precum şi a urmelor lăsate pe laturile exterioare ale mînerelor de « ciupercile » mici sprijinite de ele, putem presupune, cu justificată îndreptăţire, că forma cazanului de la Boşneagu a trebuit să fie foarte apropiată, dacă nu la fel, cu cea de la Desa-Ciuperceni [1]. Singura deosebire, după cît ne putem da seama în actuala stare de conservare a obiectelor examinate, constă în faptul că latura superioară a mînerului cazanului de la Boşneagu este arcuită, pe cînd a celui de la Desa este orizontală.

Pe baza observaţiilor de mai sus se pare că avem de a face cu un anumit tip de cazan răspîndit în mai multe variante, la Dunărea de jos.

Pe plan local, mînerele de bronz de care ne-am ocupat se integrează din punct de vedere arheologic în seria celor cunoscute ca descoperite la Desa-Ciuperceni (r. Calafat), Hotărani (r. Vînju Mare), Celei-Sucidava [2] (r. Corabia), precum şi a unui fragment asemănător ce se află în colecţiile Muzeului de Antichităţi, fără loc de găsire. Pentru acesta din urmă s-a presupus [3] că s-ar fi descoperit tot în Oltenia, deoarece fragmentul în chestiune provine din fosta colecţie a maiorului D. Papazoglu, înjghebată mai ales în acest colţ de ţară. Prin descoperirea de la Boşneagu fragmente de cazane de acest tip apar pentru prima oară pe teritoriul din stînga Oltului, al Munteniei propriu-zise. În lumina descoperirii de mai sus nu este exclus ca fragmentul de cazan din colecţia Papazoglu să provină din teritoriul de la răsărit de Olt.

Pe plan istoric, întreg acest grup de antichităţi este atribuit hunilor, iar prezenţa lui pe teritoriul ţării noastre se explică prin dominaţia lor în aceste regiuni. De altfel stăpînirea hunilor în regiunile dintre Carpaţi şi Dunăre este cunoscută şi din alte izvoare istorice [4]. Documentarea arheologică vine doar s-o confirme topografic.

În ceea ce priveşte datarea acestor cazane, studiul lui J. Werner a arătat că ele trebuie datate în prima jumătate a secolului V şi nu mai tîrziu de mijlocul lui [5].

Pe un plan mai general, fragmentele de cazan hunic de care ne-am ocupat constituie a optsprezecea descoperire de acest fel cunoscută în lume în cadrul imensei regiuni eurasiatice, stăpînite de populaţia de războinici nomazi a hunilor.

B. MITREA şi N. ANGHELESCU

---

[1] I. Nestor şi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *loc. cit.*, pl. 39/3 a, 3 b. Cf. şi J. Werner, *op. cit.*, II Teil, p. 128/3 a şi 3 b.

[2] D. Tudor, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 375, fig. 10 c; idem, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, p. 189, fig. 35/1,2,7; idem, în *Oltenia romană*, ed. a II-a, Bucureşti, 1958, p. 361 şi 360.

[3] I. Nestor şi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, p. 180.

[4] D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, p. 360.

[5] J. Werner, *op. cit.*, I, p. 59—60.

ДВА ФРАГМЕНТА ГУННСКОГО КОТЛА, ОБНАРУЖЕННЫЕ НА ЮГЕ ВАЛАХИИ

РЕЗЮМЕ

Авторы знакомят читателя с археологической находкой — двумя ручками от бронзового котла, изготовленного способом отливки и принадлежавшего некогда гуннам (рис. 1/1 и 2). Эти фрагменты были обнаружены в 1956 г. в деревне Бошнягу (с. Доробанцу, р. Кэлэраш, Бухарестской обл.). Село Доробанцу расположено к юго-востоку от Бухареста, вдоль поймы Дуная, примерно на середине расстояния между Олтеницей и Кэлэраш, а деревня Бошнягу — севернее Доробанцу (в 3 км от него) близ озера Мостиштя. Один из местных жителей, копая яму в своем дворе, нашел эти ручки.

Впервые на территории Валахии, восточнее Олта, обнаружена подобная категория археологических памятников. Фрагменты котла датируются первой половиной V в. и являются археологическим доказательством пребывания и владычества гуннов в румынской равнине.

Благодаря этой находке число известных до 1956 г. гуннских котлов пополнилось еще одним экземпляром.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Две ручки гуннского котла, найденные в дер. Бошнягу, р. Кэлэраш.

FRAGMENTS DE CHAUDRON HUNIQUE DÉCOUVERTS DANS LE SUD-EST DE LA VALACHIE

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent deux poignées d'un chaudron hunique coulé en bronze (fig. 1/1 et 2). Ces pièces ont été trouvées en 1956 dans le village de Boşneagu (commune de Dorobanţu, district de Călăraşi, région de Bucarest). Dorobanţu se trouve au SSE de Bucarest, à la lisière des terrains inondables du Danube, à mi-chemin environ entre Olteniţa et Călăraşi. Le village de Boşneagu est situé à 3 km environ au nord de Dorobanţu et à proximité des marais de Mostiştea. Les poignées de chaudron ont été trouvées par un habitant en train de creuser une fosse dans sa cour.

C'est la première fois que cette catégorie de documents archéologiques apparaît dans la région située à l'est de l'Olt, en Valachie. Ces restes de chaudron doivent être datés de la première moitié du Ve siècle. C'est là une preuve archéologique de la domination et de la présence des Huns dans la plaine roumaine.

Cette découverte augmente d'une unité la liste des chaudrons huniques connus jusqu'à présent.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Deux poignées de chaudron hunique découvertes à Boşneagu, district de Călăraşi.

DISCUŢII ÎN LEGĂTURĂ CU PĂTRUNDEREA ŞI AŞEZAREA SLAVILOR PE TERITORIUL R.P.R.

Rolul deosebit pe care l-au jucat slavii în formarea poporului romîn, cunoaşterea cît mai amănunţită a culturii lor materiale reprezintă unele din principalele sarcini ale arheologiei romîneşti. În ultimii 15 ani s-au făcut serioase eforturi în această direcţie şi ca urmare au fost descoperite o serie de complexe importante, pe baza cărora s-au putut face precizări în legătură cu pătrunderea şi aşezarea slavilor la noi şi în Peninsula Balcanică. Adeseori datarea şi atribuirea etnică a descoperirilor slave de la noi au dat naştere la păreri contradictorii.

În cele ce urmează ne vom opri asupra unor probleme din lucrarea *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*, în care prof. I. Nestor pune la îndoială o parte din tezele formulate de noi [1].

Ne vom referi în primul rînd la prezenţa pe teritoriul ţării noastre a aşa-numitei ceramici de tip Praga, pe care autorul citat o consideră documentată la Sărata-Monteoru, la Balta-Verde şi Suceava-Şipot.

Pînă nu demult, tipul de vas de care ne ocupăm era considerat ca fiind comun, în sec. V—VII, pentru cea mai mare parte a triburilor slave care ocupau teritoriul dintre Elba şi Don. Ocupîndu-se mai îndeaproape de acest tip de vas, prof. J. Poulik, în comunicarea sa *Der Prager Typus in der Tschechoslovakei* (Tipul Praga în Cehoslovacia), ţinută în anul 1957, în cadrul Seminarului de arheologie slavă de la Krakovia, a venit cu o serie de precizări, limitînd aria de răspîndire a tipului Praga numai pe teritoriul din sudul Germaniei occidentale, în Boemia, Moravia, Slovacia de vest şi în sudul Poloniei. Celelalte tipuri asemănătoare, descoperite în preajma Varşoviei, tipul Jitomir-Korciak de pe valea Pripetului şi de pe cursul mijlociu al Niprului, reprezintă doar variante regionale înrudite cu tipul Praga. Prin urmare, ipoteza posibilităţii existenţei unor «dialecte» regionale ale tipului Praga, formulată de prof. I. Nestor la sfîrşitul anului 1958 şi publicată în anul 1959 [2], fusese de fapt rezolvată cu aproape doi ani în urmă.

---

[1] I. Nestor, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 49—64.

[2] *Ibidem*, p. 57.

La un examen mai atent al descoperirilor similare de la Sărata-Monteoru și Suceava-Șipot se poate preciza că ele reprezintă doar tipuri înrudite cu tipul Praga propriu-zis, deosebindu-se de acesta în ceea ce privește compoziția pastei și tehnica de lucru.

În general, vasele de tip Praga propriu-zis conțin în pastă, ca degresant, nisip și pietricele (uneori destul de mari). Specifică acestora este și tehnica de netezire, de sus în jos, a suprafeței vasului. În Moravia și Slovacia de vest se întîlnesc și unele tipuri de vase care conțin în pastă, ca materie degresantă, numai nisip (destul de mărunt), iar suprafața lor este zgrunțuroasă [1]. Compoziția pastei vaselor de la Sărata-Monteoru diferă de aceea a tipului Praga propriu-zis. Aici, ca materie degresantă, s-au folosit cioburile pisate. Vasele de la Suceava-Șipot conțin și ele ca materie degresantă cioburi pisate și uneori pietricele. Nici la Sărata-Monteoru și nici la Suceava-Șipot nu se constată acea tehnică de netezire îngrijită a suprafeței vasului, specifică tipului Praga propriu-zis.

Amestecul de cioburi pisate, ca materie degresantă, din pasta vaselor, care lipsește cu totul în aria de răspîndire a tipului Praga propriu-zis, este în schimb caracteristic pentru vasele de tip Jitomir-Korciak [2], documentate în Volhinia și pe cursul mijlociu al Niprului. Din această cauză, la Sărata-Monteoru nu se poate vorbi de « ceramică de tip general Praga », după cum nici vasele de la Suceava-Șipot nu sînt « de caracter foarte frapant Praga ». Ceramica slavă documentată în necropola de incinerație de la Sărata-Monteoru și în așezarea de la Suceava-Șipot trebuie pusă în legătură cu tipul Jitomir-Korciak din U.R.S.S. și nu cu tipul Praga.

Prezența fibulelor « digitate » în mormintele de la Sărata-Monteoru, precum și descoperirea unei fibule similare în așezarea de la Suceava-Șipot [3] ne face să ne îndreptăm atenția de asemenea spre complexele de același fel din aria fibulelor digitate de pe cursul mijlociu al Niprului și din bazinul rîului Ros [4]. Mai la vest, pe văile rîurilor Pripet, Uj, Teterev, Irpen, în preajma Varșoviei, precum și în aria de răspîndire a complexelor cu ceramică de tip Praga propriu-zis, deși descoperirile sînt destul de numeroase, fibulele « digitate » lipsesc cu desăvîrșire.

În funcție de aceste date se poate preciza că din punct de vedere etnic complexele de la Sărata-Monteoru și Suceava-Șipot trebuie puse în legătură cu grupurile de anți, ajunși pe meleagurile noastre din regiunea Niprului mijlociu.

Problema principală pe care prof. I. Nestor încearcă să o demonstreze ca fiind cu totul insuficient demonstrată este aceea a atribuirii culturii Hlincea I slavilor răsăriteni. « Ne grăbim — spune autorul — să subliniem că nu este

---

[1] Caracteristicile ceramicii de tip Praga propriu-zis le-am putut studia și cu ocazia unei călătorii de studii în R. S. Cehoslovacă, prin bunăvoința acad. prof. J. Eisner, prof. J. Poulík, A. Turek, Anna Pitterova, E. Neustupný și alții, care au binevoit să ne arate o serie de materiale în bună parte inedite, și să ne dea informații asupra lor.

[2] Caracteristicile ceramicii de tip Jitomir-Korciak le-am putut studia prin bunăvoința lui Jurie Kuharenko și G. B. Feodorov, care de asemenea ne-au informat asupra unor materiale în parte încă inedite.

[3] În legătură cu materialele de la Suceava-Șipot am primit informații de la Mircea D. Matei.

[4] B. A. Rîbakov, *Древние Русы*, în *SA*, XVII, 1953, p. 23—104.

vorba de a contesta în principiu o răspîndire a elementelor slave răsăritene pînă la Carpaţi, ci numai de a analiza pe scurt chestiunea dacă dovezile de ordin arheologic care au fost aduse în sprijinul unei astfel de expansiuni pot fi socotite drept valabile din punctul de vedere al metodologiei istorice în general şi al celei arheologice în special ».

« Or din acest punct de vedere nu se poate să nu se observe inconsistenţa demonstraţiilor ce s-au încercat »[1].

Prima obiecţie este că am fi încercat să deosebim o diferenţiere etnică atît de importantă « numai pe baza unor materiale ceramice, puţine la număr şi adesea găsite în condiţii neclare »[2].

Trebuie să arătăm că pe teritoriul U.R.S.S., în aria de răspîndire a culturii Luka-Raikoveţkaia, s-au făcut numeroase săpături, publicîndu-se pînă acum peste treizeci de lucrări şi rapoarte preliminare. O serie de săpături s-au făcut şi pe teritoriul ţării noastre, dintre care amintim pe cele de la Hlincea, Dorobanţu, Spinoasa, Dăneşti. Prin urmare nu poate fi vorba de materiale puţine la număr şi găsite în condiţii neclare. Trebuie să subliniem faptul că am avut în vedere nu numai materialele ceramice, aşa cum se afirmă, ci am ţinut seama de întreg complexul, tipul de aşezare, tipul de locuinţă şi caracteristicile ceramicii, insistînd chiar asupra tipului de locuinţă cu destule amănunte[3].

A doua obiecţie este aceea « că materialele slave din sec. VII—X e.n. din spaţiul dintre Dunărea mijlocie şi Don nu au fost încă atît de minuţios studiate încît ele să poată servi încă de pe acum drept bază a unor astfel de încheieri istorice »[4].

Nici cu această părere a autorului nu putem fi de acord, deoarece caracteristicile ceramicii diferitelor ţinuturi locuite de slavi sînt cunoscute din o serie de monografii care tratează fie o aşezare, fie o întreagă regiune, precum şi din numeroasele rapoarte de săpături. În ceea ce ne priveşte, pe lîngă literatura de specialitate, am avut posibilitatea de a ne informa şi personal asupra materialelor care se află în diferitele muzee din U.R.S.S., R. P. Polonă, R. S. Cehoslovacă şi R. P. Bulgaria. Menţionăm că, în urma cercetărilor mai noi, s-a reuşit totuşi să se deosebească, în cadrul unităţii culturale slave, trăsături specifice nu numai în privinţa grupelor mari de slavi, cum ar fi slavii de răsărit, de apus şi de sud, ci s-a ajuns chiar să se deosebească, în cadrul acestor grupe şi variante regionale, cum sînt, de exemplu, la slavii răsăriteni, ceramica de tip Luka-Raikoveţkaia şi cea de tip Romen-Borşevo, iar la slavii apuseni, ceramica de tip Blučina, cea de tip Morav (Pomoravska), precum şi alte grupe în Moravia; grupa de nord şi de sud a ceramicii slave din Polonia, ceramica de tip Mecklenburg din Germania vestică şi altele.

În sfîrşit, a treia observaţie este formulată astfel: « Atrage atenţia în legătură cu acest lucru faptul că de fiecare dată cînd se determină descoperiri slave provenind din aşezări, ele se « dovedesc » a aparţine grupului Romen-Borşevo-Luka-Raikoveţkaia, slav răsăritean, pe cîtă vreme descoperiri slave

[1] I. Nestor, *op. cit.*, p. 55.
[2] *Ibidem*, p. 55—56.
[3] Maria Chişvasi-Comşa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. şi pătrunderea elementului romanic în Moldova, pe baza datelor arheologice*, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 73—74, 76; Maria Comşa, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în sec. VI—IX în lumina cercetărilor arheologice*, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 68—69.
[4] I. Nestor, *op. cit.*, p. 56.

din aceeaşi vreme şi *în genere de acelaşi aspect* (sublinierea ne aparţine), provenind din morminte... sînt atribuite slavilor de apus »[1].

Materialele de tip Hlincea I — după cum am arătat în repetate rînduri — se caracterizează prin ceramica de factură grosolană cu pereţii groşi (1,5—1,7 cm) lucrată din pastă cu cioburi pisate şi pietricele. În faza mai veche (sfîrşitul sec. VII şi eventual începutul sec. VIII), ceramica este modelată cu mîna, iar în faza mai nouă, alături de ceramica lucrată cu mîna, coexistă şi vase lucrate pe roata primitivă, dar tot de aspect grosolan.

Faptul că pe teritoriul ţării noastre, necropolele aşezărilor de tip Hlincea I nu au fost încă descoperite este întîmplător, deoarece pe teritoriul U.R.S.S., în aria de răspîndire a culturii Luka-Raikoveţkaia, se cunosc o serie de necropole (tumulare sau plane) din care provine ceramică identică cu cea din aşezări.

Ceramica necropolelor de la Nuşfalău şi Someşeni (care sînt aproximativ contemporane cu faza mai tîrzie a culturii Hlincea I) este cu totul de altă factură. Din aceste complexe a fost scoasă la iveală *numai ceramică lucrată la roată*, dar nu la roata primitivă, cum este cea din complexele Hlincea I, ci la o roată perfecţionată şi cu învîrtire rapidă. Ca materie degresantă, pasta conţine numai nisip, niciodată cioburi pisate. Pereţii sînt în general destul de subţiri (0,4—0,5 cm). De asemenea şi arderea vaselor de la Nuşfalău şi Someşeni este mult mai bună decît la cele din complexele Hlincea I.

Tehnica de lucru a ceramicii din cele două necropole îşi găseşte analogii numai în aria de răspîndire a slavilor apuseni.

Nu numai ceramica, ci şi obiectele de metal (piese turnate de tip Keszthely) constituie argumente că necropolele amintite trebuie puse în legătură cu o grupă a slavilor de apus, care au avut legături şi au fost influenţaţi însă de avari.

Obiecte de tip Keszthely nu se cunosc în complexele de tip Hlincea I din Moldova şi nici în cele înrudite cu ele din centrul Transilvaniei (Moreşti, Moldoveneşti, Cipău).

Subliniem de asemenea faptul că vase de tipul celor de la Nuşfalău şi Someşeni nu provin numai din necropole, ci ele sînt documentate şi în unele aşezări ca Tăutău, Galoşpetreu, Valea lui Mihai, Nuşfalău şi altele.

Astfel, din cele de mai sus reiese cît se poate de clar că materialele culturii Hlincea I şi ale variantei ei transilvănene sînt cu totul deosebite de acelea documentate la Nuşfalău şi Someşeni şi nu « în genere de acelaşi aspect ». Atribuind aceste materiale unor grupuri slave deosebite nu am făcut greşeala de a separa, din punct de vedere etnic, necropolele de aşezări, aşa cum s-a încercat să se demonstreze.

În sfîrşit, este nevoie să aducem unele precizări şi în legătură cu pătrunderea slavilor în Peninsula Balcanică şi cu separarea celor trei grupe mari de slavi: de răsărit, de apus şi de sud.

Înainte de a se deplasa către sud, triburile slave care ocupau teritoriile din vecinătatea ţării noastre se constituiseră în două uniuni de triburi puternice: *anţii* (ramura sudică a slavilor răsăriteni) şi *sclavinii* (o parte a slavilor apuseni). Dacă în sec. VI deosebirile dintre cultura materială a anţilor şi sclavinilor sînt mai mult de nuanţă, către sfîrşitul sec. VII aceste deosebiri se fac simţite,

---

[1] I. Nestor, *op. cit.*, p. 56.

deoarece cele două grupuri de triburi au evoluat independent pe teritorii deosebite şi au suferit influenţe diverse. În secolele următoare (VIII—IX) ele se vor diferenţia şi mai mult, păstrînd doar unele trăsături generale comune. Prima separare s-a făcut între slavii de răsărit şi slavii de apus, începînd cu secolul al VI-lea.

În stadiul de primă diferenţiere, triburile slave răsăritene şi apusene au pornit către sud, spre Peninsula Balcanică, în mai multe valuri succesive, dintre care în prezent putem deosebi mai ales două: primul la începutul sec. VI, cînd îşi fac apariţia sclavinii (cu tipul Praga) şi anţii (cu tipul Jitomir-Korciak); al doilea val poate fi sezisat către sfîrşitul sec. VII, cauzat foarte probabil de tulburările provocate în rîndul slavilor răsăriteni de expansiunea Kaganatului Hazar şi deplasarea spre apus a bulgarilor. Arheologic el poate fi identificat cu cea mai veche fază a culturii Hlincea I — Luka-Raikoveţkaia, documentată pînă în nord-estul Bulgariei la Popina. Aproximativ în acelaşi timp pătrund şi alte grupuri de slavi apuseni în vestul Peninsulei.

Rezultatul ultimelor cercetări este consemnat şi în *Tratatul de istoria U.R.S.S.*, unde se spune în chip precis că « Toată partea de est a Peninsulei Balcanice a fost colonizată de slavii răsăriteni » [1].

Aportul pe care l-au adus triburile slave răsăritene, pătrunse în Peninsula Balcanică în sec. VI—VII, în procesul de etnogeneză al poporului bulgar este demult dovedit de datele istorice, lingvistice şi etnografice, iar descoperirea aspectului cultural slav răsăritean de la Popina nu face altceva decît să confirme încă o dată aceste mărturii.

Ţinînd seama de toate aceste date, prezenţa unor complexe slave răsăritene la Popina şi împrejurimi nu ne mai apare ca « o situaţie cu totul nefirească » [2], deoarece în secolele VI—VII nu putem vorbi de slavi de sud decît avînd în vedere poziţia lor geografică, din punct de vedere cultural ei fiind încă răsăriteni sau apuseni după locul lor de origine.

Slavii răsăriteni ajunşi în Peninsula Balcanică (în faza cea mai veche a culturii Luka-Raikoveţkaia) spre sfîrşitul sec. VII, împreună cu triburile slave mai vechi (anţii şi sclavinii) venite anterior pe aceste meleaguri, şi diferitele triburi slave de apus care au populat partea vestică a Peninsulei, despărţindu-se de trunchiul din care au făcut parte mai înainte, în decursul sec. VIII, au evoluat independent pe noul teritoriu dînd naştere unui grup deosebit, *slavii de sud*. Această evoluţie se vede foarte clar pe materialele de la Popina din secolele VIII—IX.

Părerea prof. I. Nestor că aspectul cel mai vechi al culturii Hlincea I — Luka-Raikoveţkaia s-ar fi dezvoltat pe baze locale din complexe de tipul celor de la Sărata-Monteoru [3] o considerăm puţin probabilă. Dacă pentru teritoriile din nordul ţării o asemenea ipoteză ar putea fi eventual acceptată, identitatea culturală dintre aceste teritorii şi sud-vestul U.R.S.S. putînd fi explicată prin permanenta influenţă a triburilor slave răsăritene din vecinătate, pentru regiunea Dunării inferioare (Popina şi împrejurimi) este greu să explicăm identitatea culturală cu complexele din sud-vestul U.R.S.S. numai prin inter-

---

[1] *Очерки по истории СССР III—IX вв.*, p. 109; aceeaşi idee şi la p. 111.

[2] I. Nestor, *op. cit.*, p. 56—57.

[3] *Ibidem*, p. 57. Ceramica lucrată la roată de la Sărata-Monteoru nu poate fi pusă în legătură cu ceramica lucrată la roata primitivă din cultura Hlincea I — Luka-Raikoveţkaia, ea fiind de altă factură.

mediul unor influenţe venite din acea regiune, oricît de puternice ar fi ele. Astfel este greu de admis că aspectul de la Popina s-ar fi dezvoltat local din complexe asemănătoare cu cel de la Monteoru evoluînd mai bine de un veac şi jumătate în acelaşi chip ca şi complexele din sud-vestul U.R.S.S., fiind puternic influenţat de ele, în timp ce populaţia locală din regiune, cu care ei veneau în contact aproape zi de zi, nu i-a influenţat.

Înclinăm de aceea a interpreta cel mai vechi aspect slav surprins la Popina ca dovadă a pătrunderii pînă în această regiune a unui nou val slav aducînd cu el elemente de cultură ce au putut influenţa şi într-o oarecare măsură cultura populaţiei slave venită mai înainte în această regiune, precum şi cultura populaţiei locale.

Contestată a fost de asemenea şi existenţa unor triburi slave răsăritene în bazinul Tisei superioare [1]. Independent de noi, această idee a fost susţinută şi de cercetători sovietici — K. V. Berniakovici [2] şi I. I. Liapuşkin [3]. De acolo anumite elemente slave răsăritene au pătruns pînă pe cursul mijlociu al Tisei şi în centrul Transilvaniei. Împotriva acestor date, argumentul că ceramica slavă este încă puţin studiată, după cum am văzut şi mai sus, nu este concludent.

În sfîrşit, autorul citat nu este de acord nici cu data finală a încetării culturii Luka-Raikoveţkaia pe teritoriul ţării noastre [4]. În sprijinul datei propuse de noi am citat o serie de complexe bine datate prin monede, obiecte şi stratigrafie de la Raiki, Kiev, Nezvisko, Echimăuţi, Alcedar, Lopatna etc. în concordanţă cu rezultatele cercetătorilor sovietici din regiunile învecinate [5]. Împotriva datării propuse de noi nu s-a adus nici un argument convingător care să determine schimbarea ei.

Cu privire la ultima parte a lucrării în discuţie, vrem să precizăm că noile descoperiri de la Castelu şi Satu-Nou confirmă părerea noastră mai veche, potrivit căreia cultura balcano-dunăreană îşi are începuturile în sec. IX şi completează datele referitoare la deosebirile existente între materialele acestei culturi de la sfîrşitul sec. IX şi prima jumătate a sec. X şi cele din a doua jumătate a sec. X [6].

În ceea ce priveşte celelalte probleme, ridicate în această ultimă parte, discutarea cărora presupune o aprofundare a unor materiale noi, urmează să le reluăm cu altă ocazie.

MARIA COMŞA

---

[1] I. Nestor, *op. cit.*, p. 56.

[2] K. V. Berniakovici, *Древнеславянские памятники Закарпатской области СССР*, în *Slovenska Arheologhiia*, V, 2, p. 445.

[3] I. I. Liapuşkin, *Место роменско-борщевских памятников среди славянских древностей*, în *Вестник Ленинградского Университета*, nr. 20, p. 52.

[4] I. Nestor, *op. cit.*, p. 61.

[5] Maria Chişvasi-Comşa, *Slavii de răsărit*. . ., p. 76—78. Prof. I. Nestor face confuzia de a socoti grupul Luka-Raikoveţkala identic cu grupul Romen-Borşevo, amintindu-le adesea împreună. Aceste două grupe în realitate formează două aspecte deosebite ale culturii slave răsăritene care precedase Statul de Kiev. Cf. Maria Comşa, *Slavii pe teritoriul R.P.R.*, p. 67—68, nota 4. Ele nu sînt absolut paralele nici din punct de vedere cronologic. Grupa Luka-Raikoveţkala poate fi sesizată încă către sfîrşitul secolului VII, iar grupa Romen-Borşevo începe abia în sec. VIII. Nici data lor finală nu este aceeaşi, Luka-Raikoveţkaia se sfîrşeşte în pragul dintre secolele IX şi X, pe cînd grupa Romen-Borşevo se menţine în tot secolul X, iar pe alocuri chiar la începutul sec. XI. Grupa Romen-Borşevo nu are legătură directă cu teritoriul ţării noastre, iar analogii cu această regiune îndepărtată nu pot fi făcute.

[6] În legătură cu noile elemente de datare ale complexelor de la Satu-Nou şi Sultana am primit o serie de informaţii de la Bucur Mitrea.

К ВОПРОСУ О ПРОНИКНОВЕНИИ И РАССЕЛЕНИИ СЛАВЯН НА ТЕРРИТОРИИ РНР

РЕЗЮМЕ

Автор обсуждает ряд вопросов, связанных с исследованием проф. И. Нестора *Славяне на территории РНР в свете археологических документов*, в котором подвергаются сомнению некоторые выводы автора данной работы относительно расселения славян на территории РНР.

Выявляя характерные черты, присущие пражскому и житомирско-корчакскому типу, автор указывает, что в Сзрата-Монтеору и Сучаве-Шипоте мы встречаем комплексы, которые по типу керамики и наличию « пальчатых » фибул могут быть отнесены к аналогичным комплексам, найденным в среднем Приднепровье, а с зтнической точки зрения —к группам антов, пришедших на территорию РНР из зтой же области.

И. Нестор считает недостаточно обоснованным восточнославянское происхождение культуры Глинча I, поскольку славянская керамика, принадлежащая различным группам славян (восточным, западным и южным), недостаточно известна; с другой стороны, он полагает, что столь важное этническое определение нельзя сделать лишь по керамике. Автор настоящей работы не соглашается с этими положениями, указывая, что керамика различных славянских групп сравнительно хорошо изучена благодаря новейшим исследованиям; что касается этнической принадлежности культуры Глинча I, то ее определили не только по керамике, но имея в виду весь комплекс (тип поселения, тип жилища и т.п.).

В работе *Славяне на территории РНР в свете археологических документов* утверждается, что сосуды из могильников Нушфалзу и Сомешены подобны сосудам комплексов Глинча I. Поэтому их нельзя, с этнической точки зрения, отнести к различным славянским племенам: Глинча I — к восточным славянам, а Нушфалзу и Сомешены — к западным. Автор данной работы считает зто утверждение несостоятельным и подробно описывает существенные различия между обоими комплексами.

Нельзя согласиться с мнением проф. И. Нестора, по которому открытия в Попине не могут принадлежать восточным славянам, потому что эти комплексы находятся в ареале южных славян; автор приводит ряд данных, свидетельствующих об участии восточных славян в процессе формирования болгарского народа.

И. Нестор не разделяет мнения относительно конечной даты культуры Глинча I (конец IX—начало X в.), а также не согласен с определением начала балкано-дунайской культуры (документированной в Гарвзне, Капидаве, Сату-Ноу, Кастелу и др.) еще в IX в. Доказательства, приведенные с целью изменения зтих дат, по мнению автора настоящей работы, неубедительны.

SUR LA PÉNÉTRATION ET L'ÉTABLISSEMENT DES SLAVES EN TERRITOIRE ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'auteur discute toute une série de problèmes soulevés par l'étude de I. Nestor, intitulée *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice* (Les Slaves sur le territoire de la République Populaire Roumaine à la lumière des documents archéologiques), qui révoque en doute la validité de certaines de ses opinions au sujet de l'établissement des Slaves en Roumanie.

Sur la base des caractéristiques du type Praga proprement dit et du type Jitomir-Korciak, Maria Comşa affirme que, à Sărata-Monteoru et à Suceava-Şipot, on est en présence de complexes qui, vu la céramique et les fibules « digitées », doivent être mis en relation avec les découvertes semblables faites sur le cours moyen du Dniéper et qui, au point de vue ethnique, peuvent être attribués aux groupes d'Antes venus de cette région sur le territoire de la Roumanie.

I. Nestor tient pour insuffisamment démontrée l'attribution de la civilisation de Hlincea I aux Slaves orientaux. Il estime que la céramique slave, appartenant aux différents groupes slaves (orientaux, occidentaux et méridionaux), serait mal connue et, d'autre part, qu'une attribution ethnique aussi importante ne peut pas être faite en se fondant sur la seule céramique. L'auteur de cet article, qui n'est pas d'accord avec ces thèses, montre que, en réalité, la céramique des différents groupes slaves est assez bien connue grâce aux recherches de ces dernières années et que l'attribution ethnique de la civilisation de Hlincea I a été faite non seulement sur la foi de la céramique, mais aussi en tenant compte de l'ensemble du complexe dont elle fait partie (type de la station, type de l'habitation, etc.).

Dans son étude, I. Nestor a affirmé que les vases des nécropoles de Nuşfalău et de Someşeni sont de la même facture que ceux des complexes de Hlincea I; d'où l'impossibilité de les attribuer, au point de vue ethnique, à des tribus slaves différentes: Hlincea I, aux Slaves orientaux, Nuşfalău et Someşeni, aux Slaves occidentaux. M. Comşa considère cette thèse non valable et montre d'une manière détaillée les différences essentielles existant entre ces deux complexes.

L'opinion de I. Nestor, selon laquelle les découvertes de Popina ne pourraient être attribuées aux Slaves orientaux, car ces complexes se trouvent dans l'aire des Slaves méridionaux, est insoutenable. M. Comşa cite une série de données qui prouvent l'apport des Slaves orientaux au processus de formation du peuple bulgare.

Enfin, I. Nestor n'est pas plus d'accord avec la date finale de la civilisation de Hlincea I, fixée à la fin du IXe siècle et au début du Xe, qu'avec la date du début (IXe siècle) de la civilisation balkano-danubienne attestée à Garvăn, Capidava, Satu-Nou, Castelu, etc. Les arguments qu'il a avancés pour changer ces dates sont considérés par l'auteur de cet article comme non concluants.

NOI OBSERVAŢII ÎN LEGĂTURĂ CU STRATUL PREFEUDAL DE LA TÎRGŞOR

NOTĂ PRELIMINARĂ

Cercetările arheologice din vatra aşezării de la Tîrgşor îmbogăţesc cu fiecare campanie de săpături atît repertoriul de materiale — care se înşiruie într-o succesiune cronologică impresionantă — , cît şi mănunchiul de probleme, ipoteze şi concluzii nemijlocit legate de viaţa desfăşurată în această mică Troie subcarpatică [1].

Fiind cu mult prea importante pentru a nu fi dezbătute cu asiduitate şi, am zice, uneori chiar în chip apriat, problemele arheologiei mileniului I e.n. merită să stea în fruntea preocupărilor noastre; cu atît mai mult cu cît ele privesc un cîmp vast şi mai ales controversat, în directă legătură cu geneza limbii şi poporului romîn.

În rîndurile ce urmează ne vom opri pe scurt asupra unor observaţii înregistrate în campania de săpături din anul 1959, referitoare la stratul prefeudal de la Tîrgşor.

---

[1] Bazîndu-se pe resturile de cultură materială descoperite pînă în prezent (1956—1959), schema stratigrafică provizorie a staţiunii Tîrgşor o propunem astfel:

Tîrgşor I (*paleolitic superior* — aurignacian);
Tîrgşor II (*neolitic* — Criş?, Boian, Gumelniţa);
Tîrgşor III (*bronz* — Glina III, Monteoru);
Tîrgşor IV (*a* — prima epocă a fierului,
b — a doua epocă a fierului — cultura dacică);
Tîrgşor V (*epoca romană* — sec. I—III e.n.);
Tîrgşor VI (*migraţia popoarelor*, aşezare?, necropolă sec. IV);
Tîrgşor VII (*epoca prefeudală*, sec. V—VIII);
Tîrgşor VIII (*primele manifestări ale culturii protoromîne*, sec. IX—XI);
Tîrgşor IX (*feudalismul timpuriu*, perioada de închegare a formelor statale între Carpaţi şi Dunăre, sec. XII—XIV);
Tîrgşor X (*feudalismul dezvoltat*, sec. XV—XVII).

Singură perioada *Tîrgşor IX* (sec. XII—XIV) urmează să fie precizată stratigrafic. Ea este însă anunţată de descoperiri izolate şi de unele determinări stilistico-tipologice din cuprinsul ceramicii. Între altele, amintim că la Tîrgşor s-a găsit o veche monedă romînească de la Radu I (1377—1384) (cf. Gh. Diaconu, Seb. Morintz, D. V. Rosetti şi G. Cantacuzino, *Săpăturile de la Tîrgşorul Vechi*, în *Materiale*, V, 1959, p. 622 şi fig. 12/a-b).

Înainte de toate, ţinem să precizăm că urmele de locuire datînd din epoca prefeudală au fost interceptate la Tîrgşor în două puncte diferite: primele urme au fost sezisate şi cercetate în sectorul II A încă în anul 1957, iar ulterior, în anul 1958, la o distanţă de circa 300 m de primele, în sectorul I A. Ni se pare însă că şi repartizarea topografică a acestor urme — în afară de faptul că în general primele se deosebesc ca factură de ultimele — pledează pentru o tratare separată a lor. De aceea, vom vorbi aici numai despre urmele găsite în sectorul II A.

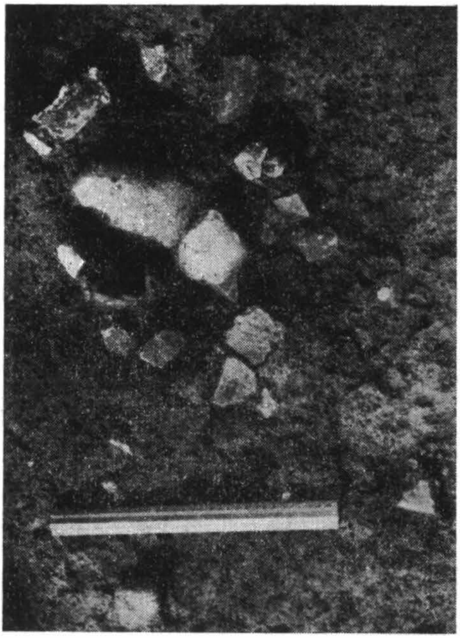

Fig. 1. — Complex de pietre şi ceramică *in situ* din perioada Tîrgşor VII.

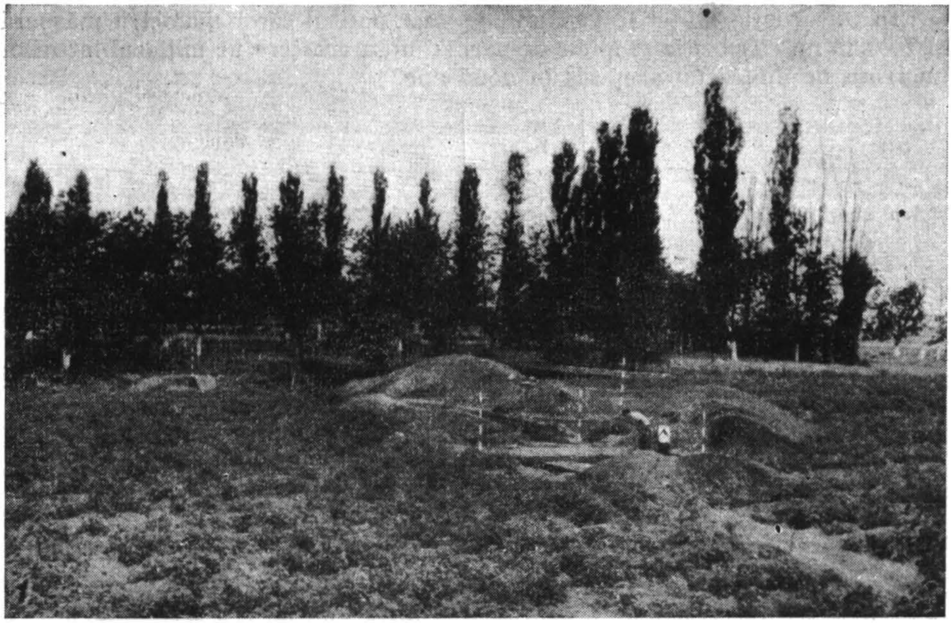
Deja în raportul asupra săpăturilor din anul 1957 de la Tîrgşor atrăgeam atenţia că în stratul prefeudal de aici au fost sezisate două tipuri de ceramică: una de tehnică inferioară, lucrată cu mîna, neornamentată, iar cealaltă de factură bună, lucrată la roată şi ornamentată [1]. Din cauza deranjamentelor pornite din stratul feudal, raportul stratigrafic dintre cele două tipuri a fost stabilit anevoie, dar s-a observat că, în general, ceramica de factură grosolană era suprapusă de cea evoluată. Stratul corespunzător primei categorii măsura circa 0,07 m, iar cel de al doilea, mai masiv, măsura 0,20—0,30 m grosime şi chiar mai mult.

În ultima campanie de săpături de la Tîrgşor, în acelaşi sector, ne-a fost cu putinţă să semnalăm prezenţa primei categorii de ceramică într-un complex mai închis şi *în asociere* cu un material ceramic lucrat la roată. E vorba de bordeiul notat cu nr. 5, situat în regiunea de mijloc a mamelonului pe care-l redăm parţial în pl. I/1 şi care e mărginit din două părţi de un meandru al pîrăului Leaot.

Bordeiul nr. 5, aflat la mică distanţă de cel notat cu nr. 3/1957 (fig. 2), are forma unui dreptunghi cu latura mică de 2,62 m şi cu cea mare în jurul a 4—4,50 m[2]. Nu s-a putut stabili cu cît anume era adîncită groapa locuinţei faţă de nivelul contemporan de călcare pe sol; totuşi, în ciuda deranjamentelor mai recente (gropi feudale), se constată în unele locuri o adîncime de 0,40—0,65 m.

[1] Cf. D. Popescu, N. Constantinescu, Gh. Diaconu şi Seb. Morintz, *Şantierul arheologic Tîrgşor*, în *Materiale*, VI, 1960, p. 740; cf. şi articolul nostru, *În legătură cu o siglă de pe un vas din specia cenuşie prefeudală de la Tîrgşor*, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 461—462.

[2] Bordeiul n-a putut fi cercetat în întregime din cauză că pe de o parte a fost interceptat către sfîrşitul campaniei de săpături, iar pe de alta, fiindcă imediat lîngă caseta 2, la vest, se afla un canal de aducere a apei, destinat grădinăriei G.A.S. Tîrgşor.

Pl. I. — 1, vedere asupra unei porţiuni din sectorul II A (în cursul lucrărilor din anul 1959). În prim plan caseta 2; 2. vatra bordelului nr. 5 (s-a marcat cu alb limita arsurii).

În colţurile locuinţei se văd gropile unor pari al căror diametru măsoară 0,20—0,25 m. Dispoziţia gropilor de pari (şi lipsa acestora pe mijlocul laturilor lungi) nu ne indică un acoperiş în două ape.

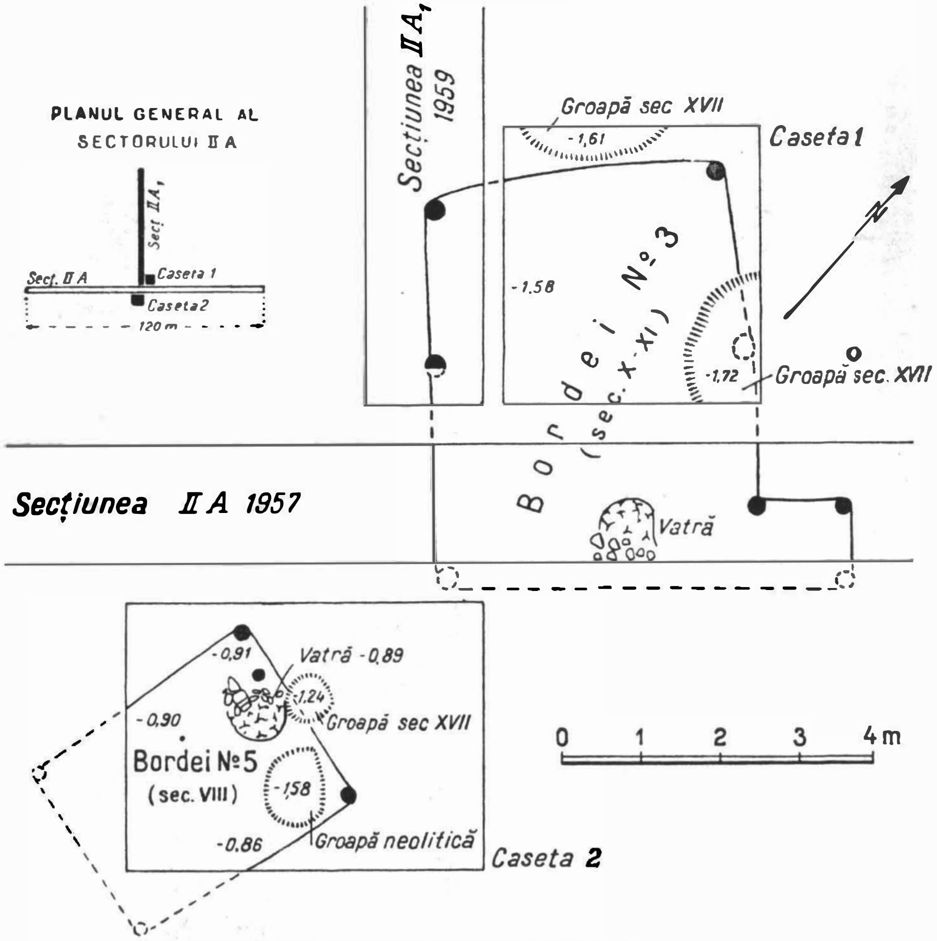

Fig. 2. — Planul unor complexe prefeudale din sectorul II A.

Podeaua locuinţei, nelutuită, nu este plană, ci denivelată şi uşor înclinată de la sud-vest spre nord-est.

Aproape de latura de nord-est, în apropierea colţului de nord-vest, se află vatra bordeiului. Aceasta ocupă o suprafaţă de 0,88 × 0,70 m şi zace direct pe podeaua bordeiului. În partea de nord-vest vatra este mărginită de gresii de rîu (pl. I/2) — între acestea aflîndu-se şi două bucăţi de tegulae romane, ceea ce înseamnă că locuitorii aşezării prefeudale încă mai găseau resturi din fortificaţia legiunii a XI-a CPF (încă neidentificată în teren).

Lîngă vatră se află o altă groapă de par (fig. 2) — dar nu s-a putut stabili în ce măsură parul va fi deservit vatra bordeiului.

Locuinţa-bordei este perforată de cîteva gropi din epoca feudală, între care şi un bordei din secolul al XV-lea. La rîndul ei, locuinţa taie o groapă neolitică (gumelniţeană).

Materialul arheologic. După condiţiile de găsire, ceramica (fiindcă la ea se rezumă inventarul strict al bordeiului nr. 5) a fost găsită în majoritate *in situ*, pe podeaua bordeiului (fig. 3 şi fig. 4/3—4, 5—6). În umplutura gropii s-a dat de un fragment dintr-un vas ars la roşu (fig. 4/2), precum şi de fragmente

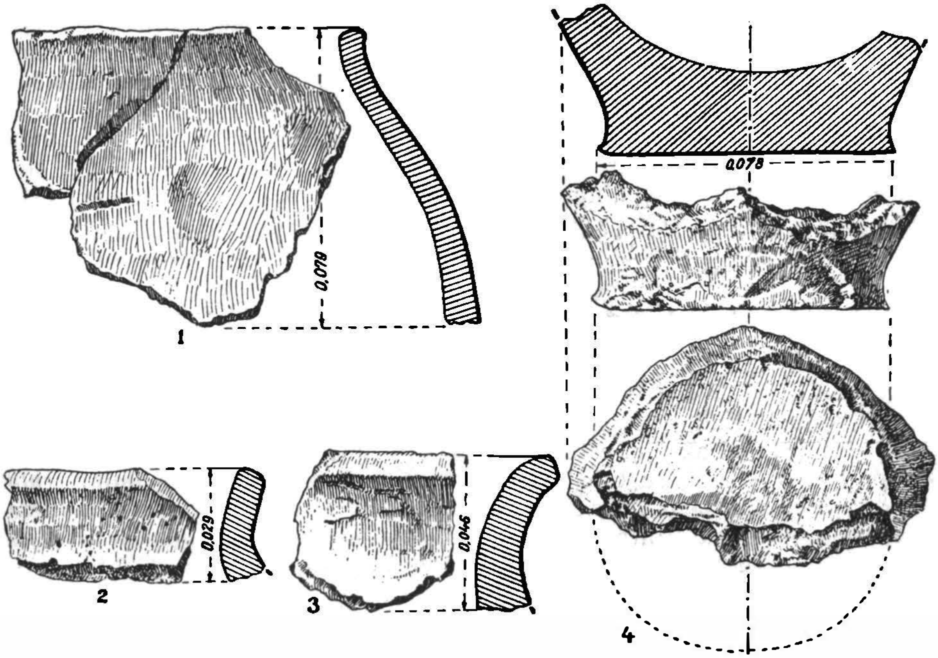

Fig. 3. — Ceramică lucrată cu mîna din bordeiul nr. 5.

ceramice cenuşii din sec. III-IV e.n. — evident antrenate în umplutură. O piesă de bronz (cataramă?), găsită în aceeaşi umplutură, datează probabil tot din epoca migraţiilor (fig. 4/1).

După tehnica de execuţie, ceramica bordeiului nr. 5 se împarte în două categorii distincte şi sensibil egale cantitativ: pe de o parte ceramică lucrată cu mîna, iar pe de alta ceramică lucrată la roată.

Ceramica lucrată cu mîna (fig. 3) are pasta neomogenă, lutul fiind amestecat cu nisip cu boabe mari, ceea ce dă pereţilor o suprafaţă neregulată şi sgrunţuroasă. Grosimea pereţilor variază între 0,6 cm şi 1,4 cm, iar fundurile ajung pînă la o grosime de 2—3 cm şi sînt vizibil profilate la bază (fig. 3/4). Formele sînt greu de stabilit, dar există indicii care atestă prezenţa vaselor-borcan cu diametrul maxim al pereţilor în jumătatea superioară, cu circumferinţa gurii mai mare decît cea a fundului. Buzele sînt subţiate şi uşor răsfrînte în afară. Nu s-a constatat nici o urmă de ornament. Arderea este neunitară, la roşu.

A doua categorie a ceramicii din bordei este lucrată la roata cu învîrtiri destul de repezi. Pasta vaselor este mai bine aleasă — deşi degresantul de nisip face încă pasta aspră; pereţii se subţiază mai mult, iar fundurile de asemenea. Buza vaselor este profilată (fig. 4/3) şi uşor şănţuită pe creastă, iar pe corpul vasului apar motivele ornamentale: striurile orizontale (fig. 4/4). Arderea este mai unitară şi tot oxidantă.

*

După această succintă prezentare, desigur că problema principală este aceea a datării complexului amintit. Cu prudenţa care se impune în asemenea situaţii, credem că materialul arheologic precum şi tipul de locuinţă îngăduie unele precizări de ordin cronologic.

Mai întîi, e de observat că, în ansamblu, factura ceramicii lucrate cu mîna păstrează pregnant trăsăturile ceramicii din epoca tîrzie Latène. După cum au admis unanim arheologii, materialul din această epocă a furnizat elementele esenţiale întîlnite în vechea ceramică slavă, respectiv în teritoriul de formare a tipului Praga (cf. Borkovski, Poulik, Karaman ş.a.). De asemenea, profilul vasului de la fig. 4/3 aminteşte de ceramica romano-bizantină din sec. V—VI. Acest profil *evoluează* cu timpul şi este întîlnit astfel, frecvent, în ceramica din aşezările sec. IX—X. Or, în bordeiul nr. 5, n-a fost găsit nici un fragment ceramic de factura celor găsite în bordeiul nr. 3/1957, datat cu certitudine în sec. X—XI.

În al doilea rînd, e de amintit că *tipul* de locuinţă diferă: bordeiul nr. 3 are dimensiuni mai mari şi este prevăzut cu o intrare-gîrlici, situată în colţul de sud-est (fig. 2); vatra este amenajată pe un postament de pămînt *cruţat* şi se află pe axul intrării, în imediata apropiere a acesteia. Dimpotrivă, bordeiul nr. 5 nu pare să aibă o intrare-gîrlici, iar vatra, *aşezată direct pe podea*, se află în partea opusă intrării, eventual lateral de aceasta (în cazul că intrarea se află către colţul de sud-est).

Pe aceste scurte considerente — şi sub rezerva elucidărilor ulterioare — este posibil ca în cazul bordeiului nr. 5 să ne aflăm în faţa unor vestigii datînd din jurul sec. VIII — în orice caz nu mai vechi decît acest secol. Este vremea în care germinează sîmburii viitorului popor romîn, vreme în care moştenirea fondului local geto-dacic se face încă simţită, iar contaminarea acestuia cu elementele de cultură slavă îmbracă forme pe care le întîlnim apoi în aşezările din nordul Dunării, atribuite de data aceasta poporului romîn proaspăt închegat.

Către această datare ne îndeamnă şi prezenţa pe fundul bordeiului nr. 5 a unei fusaiole de lut bitronconice, ornamentată cu cercuri concentrice adînc incizate (fig. 4/5). Acest tip de fusaiolă apare foarte frecvent în aria de civilizaţie avaro-slavă din sec. VIII[1].

---

[1] Exemplare identice, datate între anii 700 şi 740, la Ürböpuszta (cf. Bóna István, *Az ürböpusztai avar temető* [Cimitirul avar de la Ürböpuszta], în *AÉ*, 84, 1957, p. 155—174 şi pl. XXX/17; cf. şi A. Bálint, *Gräber aus der Avarenzeit in Batida*, în *DolgSzeged*, XIII, 1—2, 1937, p. 98—104 (datare: 725—775) pl. XI/1; T. Horwáth, *Die avarischen Gräberfelder von Üllö und Kiskörös*, în *ArchHung*, XIX, 1935, pl. II/10, V/24, XV/39, XXV/19, XXVII/17, XXVIII/7, 17 etc.

Între materialele puse la îndemînă de Seb. Morintz, provenite din săpăturile de la Ciurel, există cîteva fusaiole *tronconice*, cu ornament identic. După cum se vede, acestea din urmă au forma diferită celei de la Tîrgşor şi se asociază cu o ceramică la fel de diferită.

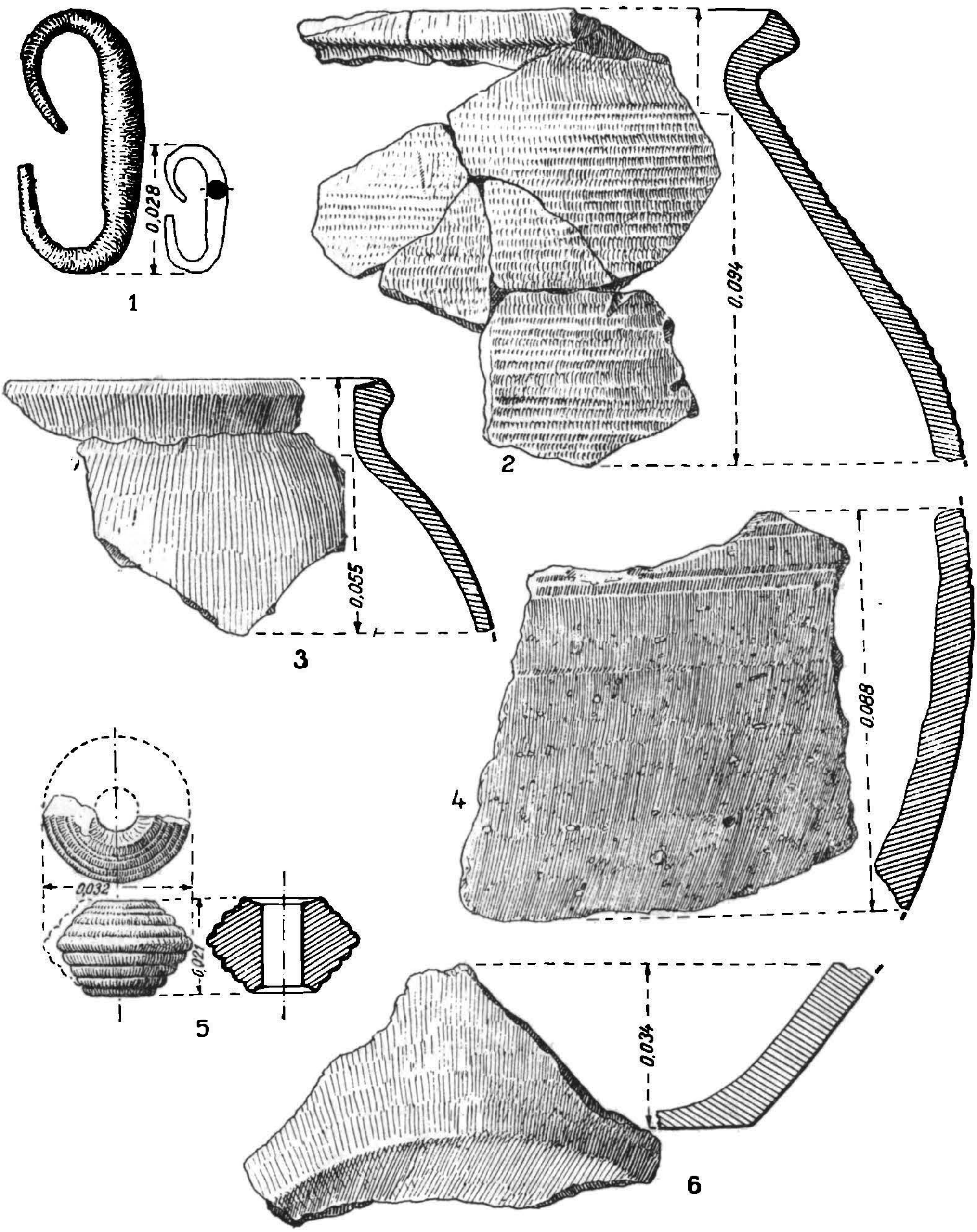

Fig. 4. — Din inventarul bordelului nr. 5: 1, cataramă (?) de bronz; 2–4, 6, fragmente ceramice lucrate la roată; 5, fusaiolă bitronconică de lut, ornamentată.

În sfîrşit, pentru această perioadă ar mai pleda şi faptul că în depunerea din groapa bordeiului se află un fragment din buza şi umărul unui vas (fig. 4/2), ale cărui trăsături îl plasează într-o epocă mai tîrzie, eventual sec. X. Acest fragment a fost antrenat în groapa bordeiului, *după* ce acesta din urmă se umpluse pînă la 0,40 m, deci după o perioadă relativ îndelungată.

Pe baza materialului arheologic descoperit şi mai ales a resturilor osteologice — pe care le amintim abia acum — se poate presupune că purtătorii culturii materiale din faza de sfîrşit *Tîrgşor VII* (cum o vom denumi de acum înainte) erau crescători de vite mici şi mari (oaia, boul), vînau animalele din pădure (cerbul)[1], se ocupau foarte probabil cu agricultura şi, în mod cert, practicau diferite ocupaţii casnice — cum ar fi torsul.

N. CONSTANTINESCU

НОВЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ДОФЕОДАЛЬНОГО СЛОЯ В ТЫРГШОРЕ

РЕЗЮМЕ

Автор, используя данные исследований, проведенных на участке II А поселения в Тыргшоре, изучает дофеодальное жилище 5 (рис. 2), в котором нашли керамику двух категорий: сработанную вручную (рис. 3) и на кругу (рис. 4).

Автор полагает, что обнаруженный здесь материал относится к VIII в., к эпохе, когда в местной древней культуре начинают наблюдаться элементы славянской культуры.

Исходя из периодизации, данной автором, эти материальные находки должны быть отнесены к последнему периоду Тыргшор VII. В эту эпоху в Тыргшоре существовало оседлое население, занимавшееся разведением крупного и мелкого скота (волов,овец), охотой (на оленя), вероятно, земледелием и, что достоверно известно, домашними ремеслами (прядением).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Табл. I. — 1, вид части участка II А (во время работ 1959 г.). На первом плане — раскоп 2; 2, очаг землянки 5 (граница обжига отмечена белой линией).

Рис. 1. — Комплекс из камней и керамики *in situ* периода Тыргшор VII.

Рис. 2. — План дофеодальных комплексов на участке II А.

[1] Materialul osteologic a fost găsit în special lîngă vatra bordeiului nr. 5 şi constă dintr-un fragment de *scapula* de *Ovis sp.*, un molar stîng superior de *Bos taurus* şi un fragment proximal metatars de *Cervus sp.* (determinări făcute de Alex. Paul-Bolomey).

Рис. 3. — Керамика ручной работы из землянки 5.

Рис. 4. — Из инвентаря землянки 5: 1, бронзовая пряжка (?); 2, 4, 6, фрагменты керамики, сработанной на кругу; 5, глиняное в форме двуусеченного конуса пряслице с орнаментом.

NOUVELLES OBSERVATIONS RELATIVES À LA COUCHE PRÉFÉODALE DE TÎRGŞOR

RÉSUMÉ

En se rapportant aux recherches effectuées dans le secteur II A de la station de Tîrgşor, l'auteur s'occupe de l'habitation préféodale nº 5 (fig. 2), où l'on a trouvé deux catégories de céramique: l'une, faite à la main (fig. 3) et l'autre, au tour (fig. 4).

Il estime que les vestiges découverts appartiennent au VIIIe siècle — époque à laquelle l'héritage laissé par le fonds local très ancien se faisait encore sentir et où l'on observe, en même temps, sa contamination par des éléments de civilisation slave.

D'après la périodisation établie par l'auteur (cf. la note 1), ces restes matériels s'inscrivent dans la période finale de Tîrgşor VII. Il y avait alors à Tîrgşor une population sédentaire qui pratiquait l'élevage (moutons, bêtes à cornes) et la chasse (cerfs), s'occupait probablement d'agriculture et s'employait d'une manière certaine aux travaux domestiques (filage).

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. — 1, Vue d'une portion du secteur II A (au cours des recherches de 1959). Au premier plan, la cassette 2; 2, le foyer du fond de cabane nº 5 (la limite de la calcination a été marquée en blanc).

Fig. 1. — Période de Tîrgşor VII. Complexe de pierres et céramique *in situ*.

Fig. 2. — Plans des complexes préféodaux du secteur II A.

Fig. 3. — Céramique faite à la main, provenant du fond de cabane nº 5.

Fig. 4. — Quelques objets de l'inventaire du fond de cabane nº 5: 1, boucle (?) en bronze; 2—4, six fragments de céramique faite au tour; 5, fusaïole bitronconique en terre cuite, décorée.

CU PRIVIRE LA PATINELE DE OS DIN EPOCA FEUDALĂ TIMPURIE

În săpăturile efectuate în așezările feudale timpurii de la Bisericuța-Garvăn și Capidava [1] au fost găsite mai multe patine de os, care datează din sec. X—XI (fig. 1).

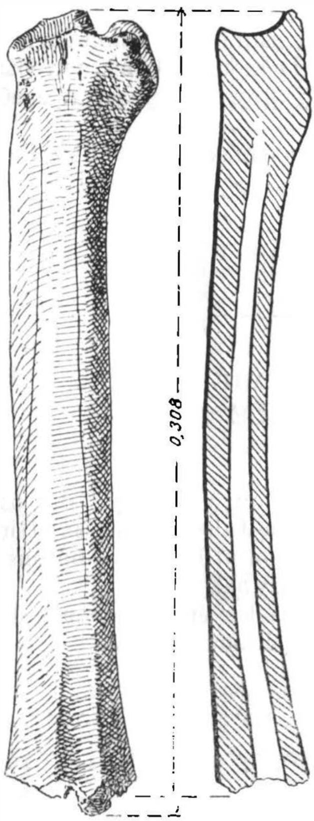

Fig. 1. — Patină de os de la Capidava.

Patinele sînt făcute din oase mai lungi, cum sînt, spre exemplu, tibiile de bou sau de cal. Asemenea oase nu aveau nevoie să fie lucrate prea mult. Era suficient ca să li se rotunjească capetele cu un cuțit (și aceasta nu întotdeauna) ca apoi să devină bune pentru folosire. Nici una dintre patinele găsite la noi în țară nu este prevăzută la capete cu găuri.

Ele se aplicau pe talpa încălțămintei prin mijlocirea unor curelușe. Pentru asigurarea stabilității și a unei deplasări rapide se utilizau două bastoane sau, eventual, numai unul. Informații privind folosirea unor asemenea bastoane se găsesc în cronica lui Al-Marwazi, care, referindu-se la felul cum se deplasau negustorii arabi în timpul iernii, la începutul sec. XII, în regiunea Volgăi mijlocii și superioare, scrie că acolo « *nu este posibil să se meargă pe zăpadă și pe gheață dacă nu se atașează la picioare tibii de vaci și dacă nu se țin în mînă două bețe, care, împinse în zăpadă, în urmă, permit să se alunece pe ghiață cu iuțeala vîntului* »[2].

Folosirea patinelor de os între secolele X și XVI este răspîndită pe o întinsă arie geografică cuprinsă între Siberia și Insulele Britanice [3]. Referitor la întrebuințarea lor în sec. XIII—XIV în Anglia există și izvoare scrise. Conform datelor etnografice utilizarea acestui mijloc de deplasare este cunoscut în Iugoslavia, Ungaria și Polonia pînă în sec. XIX [4].

Evident că practica folosirii patinelor de os s-a născut din necesitatea omului de a se deplasa

[1] Gr. Florescu și colaboratori, *Capidava*, I, 1958, p. 235.

[2] Tadeusz Lewicki, *Łyżwy kósciane północno-wschodniej Europy w świetle notatki średniowiecznego pisarza arabskiego Al-Marwaziego (ok. r. 1120)*, în *PrzegArch*, IX, partea 2—3, Poznan, 1953, p. 393.

[3] K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, I, Kracovia, 1929, p. 628.

[4] Tadeusz Lewicki, *op. cit.*, p. 392.

12 - c. 721

dintr-un loc în altul în căutarea hranei în timpul iernii. De-a lungul secolelor, cele mai multe dintre patinele de os vor fi fost întrebuinţate în acest scop. Găsirea însă, în săpăturile din aşezările feudale timpurii din Dobrogea a unor patine din oase mai puţin lungi, cum sînt oasele tarsiene sau metatarsiene, ne îndreptăţeşte să credem că acestea, datorită dimensiunilor lor mai reduse, erau folosite de copii în joaca pe gheaţă, aşa cum se întîmplă şi astăzi în multe dintre satele noastre de pe malurile Dunării.

PETRE DIACONU

О КОСТЯНЫХ КОНЬКАХ РАННЕФЕОДАЛЬНОЙ ЭПОХИ

РЕЗЮМЕ

В настоящем сообщении идет речь о коньках, сделанных из длинных костей лошади или вола. Их прикрепляли ремешками к подошве обуви, а чтобы обеспечить устойчивость, пользовались палками; об этом упоминает и араб Аль-Марвази.

Подобные коньки были найдены в раннефеодальных поселениях Бисерикуца-Гарвэн и Капидава.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Костяной конек из Капидавы.

SUR LES PATINS EN OS DE LA PREMIÈRE PÉRIODE DE L'ÉPOQUE FÉODALE

RÉSUMÉ

Cette note traite des patins en os, pour lesquels on a employé des os longs de cheval ou de bœuf. Une petite courroie permettait de les assujettir à la semelle des chaussures. Pour assurer la stabilité, on utilisait des bâtons, fait attesté aussi dans la chronique de l'Arabe Al-Marwazi.

Des patins de cette sorte ont été trouvés dans les établissements de Bisericuţa-Garvăn et de Capidava, de la première période féodale.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Patin en os, découvert à Capidava.

DESCOPERIRI TARDENOISIENE ÎN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ

În aria tardenoisianului pontic, de curînd s-a înscris o importantă descoperire la Grebeniki, 14 km NE de Tiraspol [1].

S-au cules de la suprafață peste 3 000 bucăți de cremene cu urme de cioplire intenționată, dintre care 25 trapeze, peste 100 gratoare mici rotunde și cîteva pe vîrfuri de lamă, lame și lame microlitice cu retușă marginală. Două burine puternic patinate par a aparține unui lot mai vechi.

Lipsa semilunelor și a săgeților neolitice îndreptățește pe descoperitor să atribuie acest complex unui mezolitic tîrziu ca cel din Crimeea.

La o verificare mai atentă la fața locului se va vedea dacă ceramica neornamentată descoperită aci, atît în sondaje cît și la suprafață, nu este cumva, după cum pare foarte probabil, contemporană cu industria microlitică.

Deși T. Passek și C. N. Bibikov atribuie aceste fragmente ceramice epocii bronzului, nu este exclus să ne aflăm în fața unei încadrări discutabile, cum nu ararcori s-a întîmplat cu măruntele fragmente neornamentate ale neoliticului timpuriu.

Menționăm că industria microlitică din așezarea neolitică de la Bondaricha are suficiente similitudini cu cea de la Grebeniki [2]. E un facies, mai mult decît sigur, neolitic timpuriu, care trebuie neapărat urmărit și la noi pe dunele din sudul Moldovei.

C. S. NICOLĂESCU-PLOPȘOR

ORAȘUL SCUFUNDAT SPINA ȘI NECROPOLELE SALE

Rezultatele revelatoare ale fotografiilor aeriene ne-au demonstrat definitiv existența orașului Spina din care, pînă azi, ne erau cunoscute numai necropolele. E vorba de un oraș mare, situat în laguna din delta Padului, cu zone de locuințe despărțite prin diguri și canale, de o amploare (350 ha) care îl situează în rîndul celor mai importante orașe ale Italiei antice [3].

---

[1] P. I. Boriskovski, *Разведки памятников каменного века между Тираспoлем и Раздельной*, în *Матeриалы по археологии северного Причерноморья*, I, 1957.

[2] D. I. Teleghin, *Неолитична стоянка в урочище Бондариха*, în *Археология*, Kiev, IX, 1954.

[3] Vezi L. Paretl, *La tradilione antica su Spina*, în *Studi Romani*, 1957, p. 125 și urm.

În aşteptarea săpăturilor care să scoată la lumină acest oraş precursor al Veneţiei, adînc scufundat în mlaştinile Padului, ne bucură ştirea reluării cercetărilor într-una din necropolele sale, aceea a văii Pega.

De fapt, este cunoscut că după cîteva campanii norocoase, începute în 1922 în valea Trebba [1], săpăturile din necropolele Spinei au trecut printr-o lungă perioadă de lîncezeală.

Numai în 1954, cu ocazia lucrărilor de asanare a zonei mlăştinoase de lîngă Comacchio, s-au putut întreprinde cercetări în înţelesul modern al cuvîntului, adică cu amploarea cuvenită şi mijloacele tehnice perfecţionate, cercetări care au scos la lumină 348 morminte, din care P. E. Arias [2], directorul campaniei, s-a grăbit să prezinte pe cel mai important, într-un studiu analitic plin de observaţii şi de utile concluzii.

E vorba de un mormînt de inhumaţie descoperit pe bancul de nisip A din valea Pega, la o adîncime de 1,62 m, cu un schelet orientat NV-SE, aproape distrus de apă. Interesul principal al inventarului său, altminteri extrem de bogat, îl constituie un crater de mari proporţii, care, atît prin tehnica, cît şi prin decoraţia figurată, depăşeşte tot ceea ce a apărut pînă acum în necropolele Spinei, faimoase prin frumuseţea materialului ceramic.

Înalt de 67 cm, susţinut de o elegantă bază lucrată separat, în forma unui trapezofor (înălţ. 18,5 cm), craterul aparţine unei categorii de vase decorate cu o tehnică mixtă — cu relief şi cu pictură — care de mult timp a atras atenţia cercetătorilor.

Relieful craterului (Pl. I) se limitează la canelarea bazei şi a părţii inferioare a corpului şi la decorul aplicat la torţile în formă de grandioase volute ajurate.

Decorul cu figuri roşii, care se dezvoltă pe partea superioară a pîntecului, redă mituri celebre, ca Iliupersis şi Centauromachia, care — chiar dacă se leagă, în compoziţia generală, de puternica tradiţie picturală a primei jumătăţi a sec. V — dovedeşte, printr-un accentuat expresionism (în special Centaurul, fig. 34), un curent artistic mai recent.

Decoraţia figurată de pe gîtul vasului — vînătoarea mistreţului din Calidon, thiasos-ul lui Dionysos — se deosebeşte, din contră, prin elemente stilistice ce ne duc în cercul ceramiştilor post-fidiaci din prima jumătate a sec. IV.

Detaliate şi precise observaţii asupra stilului eclectic al pictorului — sau al pictorilor? — acestui crater dau autorului posibilitatea de a fixa data vasului între 400 şi 390, fără a putea preciza totuşi şi atelierul care l-a creat.

Un grup redus de vase mai mici, tot cu figuri roşii (kylix, skyphos, askos, oinochoai), de un stil neîngrijit, aparţine unei perioade puţin mai tîrzii (mijlocul sec. IV); restul inventarului e compus din piese greu de datat şi anume: vase cu firnis negru (în primul rînd străchini), sau vase nepictate (amfore şi farfurioare), o diademă de aur cu o serie de măşti silenice alternînd cu rozete şi o serie bogată de obiecte de bronz de net caracter etrusc (Etruria de nord), precum şi candelabre terminate cu grupuri decorative de o factură greoaie şi oarecum barbarizată.

Marele crater cu volute nu depăşeşte anul 390 î. e. n., în timp ce grupul de vase mai mici cu figuri roşii poate să coboare spre mijlocul sec. IV.

Mormîntul, intact, se poate data deci în complexul său, în jurul anului 350 î.e.n.

Nu putem atribui acestor rezultate o valoare absolută pînă cînd nu va fi studiat un număr mai mare de morminte asemănătoare; totuşi se pot trage concluzii folositoare, în special pentru modestul material de uz comun — ceramica nepictată şi vasele de bronz (situle, stamnoi etc.) — care, după cum au demonstrat şi săpăturile de la Montefortino, păstrează în plin sec. IV detalii decorative de un net caracter arhaic.

GABRIELLA BORDENACHE

---

[1] *Not. Scavi*, 1924, p. 279 şi urm.; 1927, p. 183 şi urm.

[2] *Dalla necropoli di Spina. La Tomba 136 di Valle Pega*, în *RIASA*, IV, 1955, p. 95–178.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN REPUBLICA POPULARĂ ROMÎNĂ ÎN ANUL 1959

Pentru informarea cititorilor asupra activității arheologice de teren, publicăm, așa cum am făcut și în ultimii trei ani, lista localităților în care s-au făcut săpături arheologice, indicînd sumar în dreptul fiecăreia epoca din care datează descoperirile și principalele rezultate obținute. În cazurile în care în același loc au fost descoperite resturi din epoci diferite, localitatea e menționată la problema pentru care au fost inițial întreprinse cercetările. Acolo unde nu se menționează instituția care a făcut cercetările, acestea au fost executate de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R., precizîndu se însă, atunci cînd este cazul, dacă lucrările au fost făcute în colaborare cu altă instituție.

Fiecare localitate este trecută și pe harta alăturată, cu numărul de ordine din această dare de seamă. Rapoartele sumare asupra săpăturilor din 1959 vor apare în *Materiale și cercetări arheologice*, vol. VIII.

I. STUDIEREA VIEȚII OMULUI PE TERITORIUL R.P.R. ÎNAINTE DE EPOCA DACICĂ

1. *Rîșnov* (r. Codlea, reg. Stalin). S-a executat un sondaj în peștera de la Gura Cheii, unde s-au descoperit trei etape de locuire paleolitică: musterian superior, aurignacian mijlociu și kostenkian. În depunerile postpaleolitice s-au descoperit vetre de locuire din epoca de bronz și feudală tîrzie. (În colaborare cu Muzeul regional Stalin).

2. *Moeciul de jos* (r. Codlea, reg. Stalin). S-a săpat în continuare în peștera de pe Valea Coacăzei, descoperindu-se slabe urme de locuire aparținînd paleoliticului mijlociu și superior. (În colaborare cu Centrul de antropologie al Academiei R.P.R.).

3. *Tincova* (com. Sacul, r. Caransebeș, reg. Timișoara). S-au descoperit resturile unei așezări paleolitice datînd din perioada aurignaciană mijlocie. (În colaborare cu Muzeul raional Lugoj).

4. *Malul Roșu—Giurgiu.* S-a confirmat prin săpături sistematice ipoteza existenței unor ateliere paleolitice, aparținînd aurignacianului mijlociu. (În colaborare cu Muzeul raional Giurgiu).

5. *Buda* (r. Buhuși, reg. Bacău). S-a descoperit o așezare datînd din kostenkianul mijlociu. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

6. *Poiana Roman* (com. Lapoș, r. Mizil, reg. Ploești). S-a descoperit un mare atelier aparținînd aurignacianului local. (În colaborare cu Muzeul de istorie Ploești).

7. *Gîlma* (com. Sita Buzăului, r. și reg. Stalin). S-au făcut săpături în același « atelier » epipaleolitic, descoperit cu doi ani în urmă.

8. *Oradea.* În cartierul Salca s-au dezvelit un bordei aparținînd culturii Tisa, morminte hallstattiene în urne, morminte dacice de incinerație (sec. I—II e.n.) și un cuptor de incinerație dacic. (Inst. de istorie Cluj și Muzeul regional Oradea).

9. *Techirghiol* (reg. Constanța). S-au făcut săpături într-o așezare neolitică de tip Baia-Hamangia, identificîndu-se două niveluri de locuire și un strat din epoca romană. (În colaborare cu Muzeul regional Constanța).

10. *Vădastra* (r. Corabia, reg. Craiova). S-a săpat în continuare în așezarea cu mai multe straturi de pe « Dealul Cișmelei », aparținînd în principal culturii neolitice de tip Vădastra. S-a descoperit un bogat material ceramic și cîteva unelte de silex, piatră și os.

11. *Ocna Sibiului* (r. Sibiu, reg. Stalin). Sondaj la punctul « Fața Vacilor », într-o așezare neolitică aparținînd culturii ceramicii pictate vest-romînești. S-a descoperit în cuprinsul așezării un mormînt de inhumație cu schelet chircit. (Muzeul Brukenthal Sibiu).

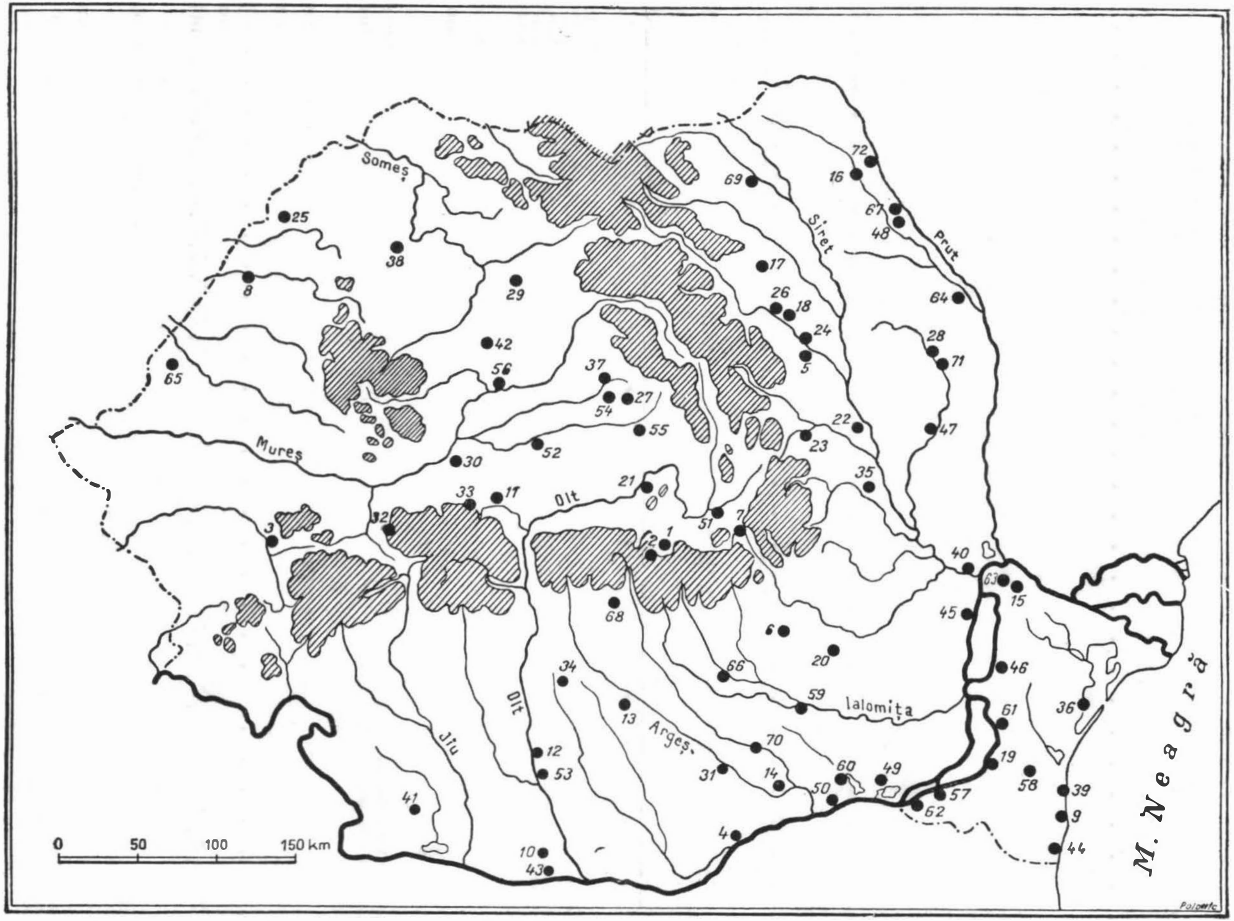

Fig. 1. — Harta Republicii Populare Romîne cu localitățile menționate în această dare de seamă.

12. *Slatina* (reg. Piteşti). S-au făcut săpături într-o aşezare de tip Vădastra, într-un « tell » aparţinînd culturii Sălcuţa şi într-o aşezare datînd din epoca bronzului, cultura Verbicioara. (În colaborare cu Muzeul raional Slatina).

13. *Teiu* (r. Topoloveni, reg. Piteşti). Lucrările s-au făcut într-un « tell » gumelniţean, situat în valea rîului Mozacu, la circa 500 m distanţă de sat. (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti).

14. *Vărăşti* (r. Olteniţa, reg. Bucureşti). S-au continuat săpăturile, descoperindu-se 13 morminte de inhumaţie aparţinînd culturii neolitice de tip Gumelniţa şi un mormînt neolitic în aşezarea Boian. De asemenea, s-a putut identifica un strat de cultură de la începutul fazei Bolintineanu. (În colaborare cu Centrul de antropologie al Academiei R.P.R.).

15. *Luncaviţa* (r. Măcin, reg. Constanţa). S-au făcut săpături pe locul « Cetăţuie », într-un « tell » aparţinînd culturii neolitice de tip Gumelniţa. Stratul de cultură are o grosime de 3,70 m. Pe acelaşi loc e un cimitir din a doua jumătate a sec. XVIII. (În colaborare cu Muzeul din Tulcea).

16. *Truşeşti* (reg. Suceava). Săpăturile au continuat în anul acesta în aşezarea neolitică de tip Cucuteni A de pe înălţimea « Ţuguieta ». S-a săpat pe o suprafaţă de 2 700 m², dezvelindu-se 8 locuinţe şi 2 anexe, precum şi 13 gropi cu resturi menajere, din care 11 Cucuteni A, una Cucuteni B şi una hallstattiană. (Muzeul de istorie a Moldovei).

17. *Tîrpeşti* (r. Tg. Neamţ, reg. Bacău). S-au făcut săpături într-o aşezare care a durat din protocucutenian pînă în Cucuteni B. (În colaborare cu Muzeul raional Tg. Neamţ).

18. *Traian* (r. Buhuşi, reg. Bacău). S-a lucrat în continuare pe « Dealul Fîntînilor », săpîndu-se circa 1 000 m². S-a descoperit al doilea val de apărare al aşezărilor şi resturile mai multor locuinţe. Sub stratul Cucuteni A—B a apărut un bogat nivel cu ceramică liniară. Pe « Dealul Viei » s-a descoperit un bogat material aparţinînd stratului de cultură Zăneşti (Precucutenian I). (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

19. *Cernavoda* (r. Constanţa). În 1959 au fost continuate săpăturile în aşezarea de pe înălţimea din apropierea oraşului, datînd din perioada de tranziţie de la neolitic la epoca bronzului şi din prima perioadă a acestei epoci. Au fost descoperite două şanţuri de apărare şi s-au obţinut date noi pentru datarea culturii Cernavoda.

20. *Smeeni* (r. Buzău, reg. Ploeşti). S-a lucrat într-un tumul situat la circa 200 m de comună, descoperindu-se mai multe morminte cu ocru roşu de la începutul epocii bronzului şi cîteva morminte sarmate. (În colaborare cu Muzeul de istorie Ploeşti).

21. *Cuciulata* (r. Rupea, reg. Stalin). Au continuat săpăturile începute în 1958 în aşezarea de tip Schneckenberg, din epoca bronzului, confirmîndu-se din nou existenţa a două niveluri de locuire. S-au descoperit de asemenea resturi sporadice dacice.

22. *Mîndrişca* (r. Adjud, reg. Bacău). S-a lucrat într-o aşezare care conţine un strat Precucuteni II şi un strat Monteoru din epoca bronzului. (În colaborare cu Muzeul regional Bacău).

23. *Bogdăneşti* (r. Tg. Ocna, reg. Bacău). S-au făcut săpături în aşezarea din epoca bronzului de tip Monteoru. (Muzeul de istorie a Moldovei şi Muzeul arheologic regional Piatra Neamţ).

24. *Costişa* (r. Buhuşi, reg. Bacău). Săpături într-o aşezare în care, deasupra a două niveluri neolitice, s-au găsit mai multe niveluri din epoca bronzului (cultura Monteoru). (În colaborare cu Muzeul arheologic regional din Piatra Neamţ).

25. *Otomani* (r. Săcueni, reg. Oradea). S-au săpat în aşezările cunoscute aparţinînd culturii Otomani, de la punctele « Cetăţuia », « Cetatea de pămînt » şi « Insula ». (Inst. de istorie Cluj şi Muzeul regional Oradea).

26. *Cirilei — Piatra Neamţ*. S-au făcut săpături într-o aşezare de tip Noua, aparţinînd sfîrşitului epocii bronzului. (Muzeul de istorie a Moldovei şi Muzeul arheologic regional Piatra Neamţ).

27. *Nicoleni* (r. Cristur, Regiunea Autonomă Maghiară). Au fost continuate săpăturile începute în 1958 într-o aşezare de tip Nouă. (Săpături executate de Muzeul regional Sf. Gheorghe).

28. *Zăpodeni* (r. Vaslui, reg. Iaşi). S-a săpat într-o aşezare hallstattiană de tip « zolnik ». (Muzeul de istorie a Moldovei şi Muzeul raional Vaslui).

29. *Sărăţel* (r. Bistriţa, reg. Cluj). S-a explorat pe locul « Cetate » o aşezare hallstattiană fortificată, căreia îi urmează o cetate dacică de pămînt. (Inst. de istorie Cluj şi Muzeul raional Bistriţa).

30. *Drîmbari* (r. Alba, reg. Hunedoara). Într-o aşezare din prima epocă a fierului s-au descoperit mai multe bordeie cu material ceramic foarte bogat. (Inst. de istorie Cluj şi Muzeul raional Alba Iulia).

II. CULTURA GETO-DACĂ

31. *Popeşti* (r. Domneşti, reg. Bucureşti). Lucrările au continuat în marea aşezare getică, fortificată, de pe malul Argeşului, obiectivul principal constituindu-l explorarea marelui edificiu getic descoperit anul trecut. S-a săpat de asemenea un tumul situat la marginea de SE a satului. Tumulul conţine un mormînt de incineraţie getic, datînd din sec. I î.e.n.

32. *Cetăţile dacice* din Munţii Orăştiei. Anul acesta s-a dezvelit în întregime cetatea de la Blidaru şi s-au descoperit cîteva locuinţe dacice la punctul Meleia. S-au făcut lucrări de consolidare la Costeşti şi Grădiştea Muncelului. (Institutul de istorie Cluj).

33. *Tilişca* (r. Sibiu, reg. Stalin). S-a săpat într-o cetate dacică cu turnuri constituite din blocuri de piatră fasonate, în cuprinsul căreia s-au găsit şi resturi hallstattiene. (Muzeul Brukenthal, Sibiu).

34. *Chilia* (r. Vedea, reg. Piteşti). S-au continuat lucrările în necropola de incineraţie dacică tîrzie (a doua jumătate a sec. III e.n.), descoperindu-se încă 34 morminte, astfel încît numărul total al mormintelor descoperite pînă acum e de 91. (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti).

35. *Ţifeşti* (r. Panciu, reg. Galaţi). S-a săpat într-o aşezare carpică (sec. III e.n.).

III. EPOCA GRECO-ROMANĂ

36. *Histria* (r. Istria, reg. Constanţa). Lucrările în marea aşezare sclavagistă de pe malul lacului Sinoe s-au făcut anul acesta în mai multe sectoare: la templul grecesc din sec. V î.e.n., unde s-au descoperit cîteva altare şi o inscripţie din sec. III î.e.n. care menţionează o căpetenie traco-getică; în sectorul central al cetăţii s-a continuat dezvelirea locuinţelor din sec. VI e.n.; pe platoul din faţa cetăţii, în sectorul locuinţelor din epoca arhaică; tot pe platou înspre S, unde s-a descoperit un zid de incintă, probabil din sec. VI î.e.n., din chirpic ars cu fundaţie de piatră; la necropola tumulară greco-romană unde s-au mai descoperit unele morminte din sec. VI î.e.n.; un tumul din sec. IV î.e.n. şi un tumul din sec. I—II e.n., cu bogat inventar conţinînd vase de sticlă şi ceramice.

37. *Sărăţeni* (r. Sîngeorgiu de Pădure, Regiunea Autonomă Maghiară). S-au făcut săpături în castrul roman din mijlocul satului, stabilindu-se dimensiunile castrului. S-au mai descoperit urme de aşezări dacice, două morminte de incineraţie din sec. IV e.n. etc. (Săpături executate de Muzeul regional Sf. Gheorghe).

38. *Moigrad* (r. Zalău, reg. Cluj). S-au făcut două secţiuni pe cele două terase, la S de castrul de pe « Pomet ». Pe terasa imediat următoare, spre sud, s-a descoperit *amfiteatrul*, construit în piatră în anul 157 e.n. În cimitirul dacic de pe « Măgura » s-au descoperit mai

multe morminte, numărul total al mormintelor dezvelite pînă acum fiind de 55. La *Romînaş* s-au făcut mai multe secţiuni prin valul de incintă al castrului roman de pe « Cetate ». (Institutul de istorie Cluj).

39. *Constanţa.* Săpături la « palatul » de lîngă clădirea Sfatului Popular, unde s-a descoperit marele mozaic. S-a descoperit de asemenea zidul de nord al acestui edificiu, conservat pe o lungime de 41 m şi înalt de 5 m. Zidul e construit din blochete de calcar şi pilaştri de cărămidă. (Muzeul regional Constanţa).

40. *Barboşi-Şendreni* (r. şi reg. Galaţi). S-a cercetat castrul de la Bărboşi unde au fost găsite niveluri de construcţie, suprapuse peste o aşezare dacică din La Tène. La Şendreni s-a săpat în mai multe aşezări mici, civile şi într-o aşezare aparţinînd culturii Dridu. De asemenea au fost găsite urme hallstattiene şi urme aparţinînd culturii Cerneahov. (Muzeul de istorie a Moldovei).

41. *Cioroiul Nou* (r. Băileşti, reg. Craiova). Săpături în cetatea romană. S-au identificat şanţul, berma şi valul şi s-a descoperit un bogat material arheologic. Cetatea datează de pe la mijlocul sec. III e.n. (În colaborare cu Muzeul regional al Olteniei).

42. *Soporul de Cîmpie* (r. Turda, reg. Cluj). S-a continuat săparea cimitirului daco-roman din perioada ocupaţiei romane, dezvelindu-se anul acesta 82 morminte. Astfel numărul total al mormintelor dezgropate în acest cimitir este de 162. Inventarul mormintelor constă, în general, din olărie dacică şi romană, mărgele de sticlă, fibule de bronz, lame de cuţit etc. (Institutul de istorie Cluj).

43. *Celei* (Sucidava, r. Corabia, reg. Craiova). Săpăturile au continuat şi anul acesta. S-au săpat în colţul de SV al aşezării civile două mari secţiuni spre a se descoperi fortificaţiile oraşului roman. Acestea nu se mai păstrează. În schimb, s-a descoperit o aşezare neolitică de tip Vădastra. S-au săpat apoi trei secţiuni pe latura fortificată de nord a oraşului. S-a putut preciza că Sucidava s-a fortificat în prima jumătate a sec. III e.n. cu ziduri de piatră prevăzute cu turnuri patrulatere şi cu un şanţ larg.

44. *Mangalia* (reg. Constanţa). Pe teritoriul oraşului antic Callatis s-a făcut supravegherea arheologică a marilor lucrări de construcţie, făcîndu-se şi săpături de salvare în colţul de nord-vest al cetăţii, într-un edificiu datînd din sec. IV—VI e.n. şi în cimitirul din epoca grecească în care s-au găsit două morminte principale, din care unul conţinea un papirus. Ele datează din sec. IV î.e.n. (În colaborare cu Muzeul regional Constanţa).

IV. EPOCA PREFEUDALĂ ŞI FEUDALĂ

45. *Chişcani* (r. Brăila, reg. Galaţi). Săpături într-o necropolă din sec. IV—III î.e.n. S-au descoperit cîteva morminte probabil sarmatice.

46. *Piatra Frecăţei* (r. Măcin, reg. Galaţi). S-au continuat săpăturile în marea necropolă care a durat cu întreruperi din sec. III pînă în sec. X, descoperindu-se un număr mare de morminte şi o bazilică cimiterială.

47. *Bîrlad.* S-au săpat 13 morminte de inhumaţie şi unul de incineraţie, datînd din sec. III—IV e.n. (Muzeul de istorie a Moldovei şi Muzeul raional Bîrlad).

48. *Probota* (r. şi reg. Iaşi). S-au dezvelit 9 morminte de inhumaţie datînd din epoca migraţiilor (sec. IV e.n.). S-au găsit de asemenea silexuri din paleoliticul superior şi 3 morminte hallstattiene. (Muzeul de istorie a Moldovei).

49. *Independenţa* (r. Călăraşi, reg. Bucureşti). S-au continuat săpăturile în cimitirul din sec. IV e.n., descoperindu-se mai multe morminte de inhumaţie şi de incineraţie. În

apropierea cimitirului a fost identificată şi aşezarea corespunzătoare. (În colaborare cu Muzeul de istorie din Călăraşi).

50. *Spanțov* (r. Oltenița, reg. Bucureşti). S-au descoperit anul acesta 18 morminte din sec. IV e.n. Inventarul mormintelor e compus din vase de lut depuse ca ofrandă, piepteni, catarame, fibule de bronz şi mărgele din pastă sticloasă.

51. *Reci* (r. Sf. Gheorghe, Regiunea Autonomă Maghiară). S-au descoperit trei morminte cu schelete chircite aparținînd culturii Coțofeni, o groapă hallstattiană, două bordeie din sec. IV e.n. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

52. *Bratei* (r. Mediaş, reg. Stalin). Au început săpăturile într-o aşezare băştinaşă din sec. V e.n. S-au descoperit mai multe bordeie şi gropi. Aşezarea de la Bratei este prima aşezare băştinaşă din vremea dominației hunice explorată în Transilvania.

53. *Ipoteşti* (r. Slatina, reg. Piteşti). S-au făcut săpături pe locul « la Conac », pe malul rîpos al Oltului, într-o aşezare amenințată de distrugere de apele rîului. S-au descoperit resturi neolitice de tip Giuleşti şi Vădastra II, dacice, din sec. III—IV e.n. şi feudale timpurii. (În colaborare cu Muzeul regional Piteşti).

54. *Bezid* (r. Sîngeorgiu de Pădure, Regiunea Autonomă Maghiară). Pe locul numit « Lóc » s-au continuat săpăturile începute în 1958. Au fost descoperite rămăşițele unui atelier de redus şi de prelucrat minereuri de fier, un bordei dacic şi ceramică din sec. V—VI e.n. (Muzeul regional Sf. Gheorghe).

55. *Porumbenii Mici* (r. Cristuru Secuiesc, Regiunea Autonomă Maghiară). Săpăturile executate anul acesta în aşezarea fortificată au adus precizări în ceea ce priveşte cronologia ei. S-au putut stabili următoarele etape de locuire ale aşezării: 1) epoca bronzului (cultura Wietenberg); 2) perioada provincial romană; 3) perioada următoare celei provincial romane, circa sec. IV; 4) perioada prefeudală, circa sec. VI—VII (aşezarea de tip Moreşti). (Institutul de istorie Cluj).

56. *Luduş* (r. Luduş, reg. Cluj). Pe şantierul Fabricii de zahăr s-au descoperit două morminte din prima epocă a fierului şi bordeie din sec. VI e.n. şi din sec. XI e.n. (Institutul de istorie Cluj).

57. *Satu Nou* (r. Adamclisi, reg. Constanța). Săpăturile au continuat şi anul acesta în cele două cimitire de incinerație, descoperindu-se într-unul 18 morminte care au conținut în total 30 de vase şi alte obiecte. În celălalt cimitir s-au dezgropat 10 morminte. Ambele cimitire datează din sec. IX—X e.n.

58. *Castelu* (r. Medgidia, reg. Constanța). În anul 1959 au fost continuate săpăturile începute în anul 1958. A fost descoperită o necropolă de incinerație care, pe baza obiectelor de metal (fragmente de inele de tîmplă, vîrfuri de săgeți etc.) se datează în sec. IX şi începutul sec. X. (În colaborare cu Muzeul regional Constanța).

59. *Dridu* (r. Urziceni, reg. Bucureşti). S-au continuat săpăturile în aşezarea din sec. X e.n., dezvelindu-se o suprafață de 2 500 m² în care s-au descoperit mai multe bordeie şi un cuptor.

60. *Sultana* (r. Oltenița, reg. Bucureşti). Săpăturile începute în anul 1958 au continuat şi anul acesta în cele două cimitire, unul de incinerație peste care s-a suprapus altul de inhumație. Mormintele descoperite în total sînt în număr de 36. Ambele cimitire datează, în linii mari, din sec. X e.n. Inventarul mormintelor se compune din vase de lut, cercei, mărgele, catarame etc.

61. *Capidava* (r. Hîrşova, reg. Constanța). Săpăturile au continuat şi anul acesta, cercetîndu-se o suprafață de 1 600 m² şi degajîndu-se resturile a 76 bordeie, care datează din sec. X—XI e.n.

62. *Galița* (r. Adamclisi, reg. Constanța). S-a lucrat în interiorul cetății în nivelurile care aparțin jumătății a doua a sec. X și sec. XI. Nivelurile feudale (sec. XIII — prima jumătate a sec. XV) sînt reprezentate prin locuințe de suprafață, care conțin ceramică, greutăți de plasă, obiecte de metal, monede etc. S-au descoperit de asemenea 7 morminte, aparținînd cimitirului din sec. XIV.

63. *Garvăn* (r. Măcin, reg. Galați). Lucrările au continuat pe teritoriul așezării antice Dinogetia. S-a degajat interiorul turnului 3 al cetății. În stratul feudal timpuriu s-au descoperit trei cuptoare tronconice, folosite probabil pentru arderea ceramicii. La 0,45 m adîncime s-a găsit o ulcică cu gura trilobată, care conținea 15 monede bizantine de aur din sec. XI.

64. *Răducăneni* (r. Huși, reg. Iași). S-au săpat două bordeie aparținînd unei siliști din sec. XI—XII. (Muzeul de istorie a Moldovei).

65. *Șiclău* (r. Criș, reg. Oradea). Săpături într-un cimitir din prima jumătate a sec. X e.n. aparținînd unei populații maghiare. S-au dezvelit 12 morminte cu un inventar bogat (Institutul de istorie Cluj).

66. *Tîrgșor* (r. și reg. Ploești). Continuarea săpăturilor în marea așezare datînd din diferite epoci. În necropola din sec. III—IV e.n. s-au dezvelit 30 morminte de incinerație și 20 de inhumație. De asemenea s-a săpat în sectoare aparținînd sec. XIV—XVII. (În colaborare cu Muzeul de istorie Ploești).

67. *Trifești* (r. și reg. Iași). S-au făcut sondaje, descoperindu-se un cimitir feudal datînd probabil de la sfîrșitul sec. XIII și începutul sec. XIV, precum și urme sporadice cucuteniene și un cimitir hallstattian. (Muzeul de istorie a Moldovei).

68. *Suslănești* (com. Mioarele, r. Muscel, reg. Pitești). Pe înălțimea « Hobaia » s-au descoperit lespezi funerare din sec. XVI și resturile unei biserici. În subsol s-au găsit 24 morminte începînd din a doua jumătate a sec. XV. În jurul bisericii s-au mai descoperit 11 morminte cu un bogat inventar. (În colaborare cu Muzeul regional Pitești).

69. *Suceava.* La Suceava s-a lucrat în 1959 la trei sectoare: la Cetatea de Scaun, pe platoul din fața cetății și în sectorul oraș. Lucrările de la Cetate au avut ca scop cercetarea curții exterioare a cetății și degajarea molozului din șanțul de apărare. Pe platou s-a săpat pe o suprafață de 1 000 m² pentru dezvelirea unui complex de locuințe datînd din sec. XV—XVI. În sectorul oraș s-a lucrat la curtea internatului fostului liceu de băieți și la punctul Șipot, unde s-a făcut o descoperire de mare importanță, anume resturile unui bordei din sec. VI e.n., care presupune existența unei așezări slave din a doua jumătate a sec. VI, cea mai veche cunoscută pe teritoriul țării noastre.

70. *București.* Săpăturile din București au avut anul acesta în parte un caracter de salvare. Astfel s-a lucrat la Piața de Flori — în locul în care se construiește un uriaș bloc —, descoperindu-se, printre altele, resturile unui bordei din sec. X e.n. În piața din dreptul podului Mihai Vodă s-au putut face unele observații cu privire la o clădire din sec. XVII, care a fost distrusă. La biserica Domnița Bălașa s-au descoperit resturile unei biserici mai vechi decît cea existentă. În str. Apolodor s-au continuat lucrările pentru completarea planului palatului Dudeștilor. Pe dealul Ciurelul s-au descoperit resturile mai multor bordeie, care, fără a fi încă precis datate, par a proveni din sec. VI e.n. (În colaborare cu Muzeul de Istorie a Bucureștiului).

71. *Vaslui.* Pe locul « Curțile Domnești » s-au descoperit resturile unor pavaje și ale unei construcții din piatră și cărămidă din perioada feudală și un mormînt de inhumație hallstattian. (Muzeul de istorie a Moldovei și Muzeul raional Vaslui).

72. *Ștefănești* (r. Botoșani, reg. Suceava). S-a descoperit un cimitir feudal din sec. XVIII. (Muzeul de istorie a Moldovei și Muzeul raional Botoșani).

DORIN POPESCU

DESCOPERIRI RECENTE DE MONEDE ANTICE PE TERITORIUL REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

Ca şi în cronicele noastre anterioare [1], vom aminti în primul rînd descoperirile de monede antice efectuate în cursul anului 1959, iar în al doilea rînd vom nota şi aflări mai vechi de monede ce au fost cunoscute abia în cursul acestui an.

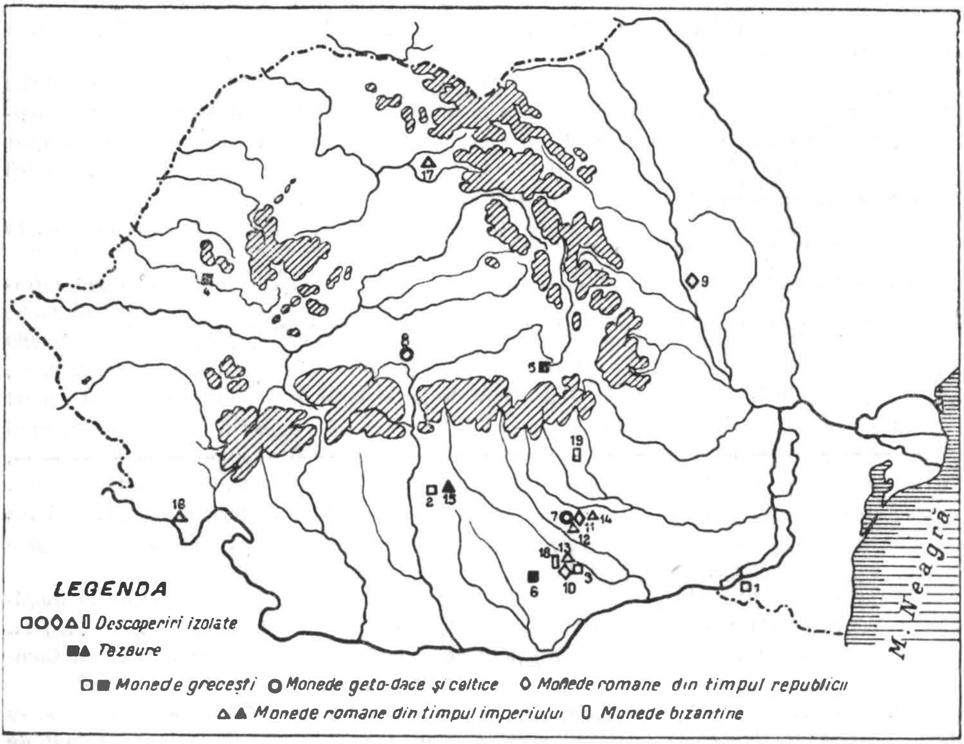

Fig. 1. — Harta Republicii Populare Romîne cu localităţile unde s-au făcut descoperirile monetare menţionate în această dare de seamă.

În cronica de faţă avem şi unele descoperiri complexe asupra cărora socotim necesar să ne oprim puţin. Este vorba de descoperiri izolate de monede de diferite categorii, monede ce se datează în diverse epoci, aflate toate în mod izolat pe teritoriul aceluiaşi sat sau comună. În asemenea situaţii, ştirea a fost consemnată o singură dată în întregime, cu toate informaţiile pe care am crezut necesar să le dăm, iar ulterior, la categoriile respective de monede s-a făcut doar menţiune, trimiţîndu-se, pentru amănunte, la ştirea de bază.

În cîteva cazuri, puţine la număr, am dat relaţii mai ample ca de obicei asupra unora din descoperirile monetare. Aceasta este în special situaţia cu monedele de la Vărbilău. În asemenea cazuri s-a avut în vedere importanţa descoperirii din punct de vedere istoric şi faptul că piesele se reîntorc în colecţia particulară din care fac parte.

[1] *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 150—156; cf. *ibidem*, X, 1, 1959, p. 156—160.

I. MONEDE GRECEŞTI

1. *Canlia* (r. Adamclisi, reg. Constanţa). Pe teritoriul acestei comune, în apropierea Dunării, s-a găsit o monedă istriană de argint. Pe av. moneda are figurat cele două capete omeneşti, cel din dr. inversat, iar pe rv. cunoscuta legendă a oraşului Histria şi vulturul pe delfin. Sub delfin, litera Λ. Piesa are greutatea de 4,89 g şi este mult tocită. Se păstrează la Institutul de arheologie.

2. *Richiţele* (r. Vedea, reg. Piteşti). Pe teritoriul acestei comune s-a descoperit, în condiţii ce urmează a fi stabilite ulterior, o tetradrahmă emisă de regele paeonilor Patraos (340—315).

3. *Novaci* (r. Mihăileşti, reg. Bucureşti?). De pe teritoriul acestei comune s-ar fi strîns în decursul timpului un număr oarecare de monede antice ce au intrat într-o colecţie particulară. Această colecţie a fost achiziţionată recent de Institutul de arheologie. Informaţiile pe care ni le furnizează fostul proprietar al colecţiei le primim sub rezerva confirmării pentru fiecare categorie în parte şi nu pentru toate în bloc.

Ne mulţumim să înşirăm — după identificările lui C. Preda — aceste monede, în ordine cronologică.

Amintim mai întîi o tetradrahmă a lui Filip II, bătută de Amphipolis; două tetradrahme şi două drahme de la Alexandru cel Mare, două tetradrahme de tip geto-dacic, o monedă de bronz emisă de oraşul Athena (de tipul Head[2], p. 376, epoca 322—229 î. e. n.); o monedă din acelaşi metal emisă de oraşul Thessalonike după anul 220 î. e. n., o drahmă emisă de oraşul Dyrrhachium, o tetradrahmă emisă de oraşul Thasos; doi denari romani republicani de pe la începutul secolului I î. e. n.; un denar de la Domitian, unul de la Sabina, un antoninian de la Filip Arabul; o monedă de bronz bătută la Alexandria, în timpul lui Aurelian şi un număr de 16 monede romane de bronz din secolul al IV-lea. Din acestea din urmă au putut fi identificate exemplare de la următorii împăraţi: Licinius (1), Constantin cel Mare (2), Crispus (1), Constanţiu II şi epoca sa (4), Valens (1) şi neprecizate, dar romane sec. IV—V (7 bucăţi).

Pentru epoca bizantină, din aceeaşi colecţie s-a mai achiziţionat un follis de la Justinian (anul 540—541); o monedă de bronz de la Constans II, databilă în anul 646; un follis de la Mihail al VII-lea (1071—1078) şi două monede de aur de la Ioan al II-lea Comnenul (1118—1143).

4. *Dieci* (r. Gurahonţ, reg. Oradea). După o informaţie pe care Const. Moisil a primit-o de la prof. Iosif Naghi, pe teritoriul acestei comune s-a descoperit un mare tezaur de drahme din Apollonia şi Dyrrhachium. Din această descoperire, un număr de 349 piese ajung în Muzeul din Oradea[1].

5. *Sînpetru* (r. Codlea, reg. Stalin). Pe teritoriul acestei comune s-a aflat în vara anului 1959 un important tezaur de monede antice. Punctul unde s-a făcut descoperirea se numeşte « gorgani » şi se află situat la o distanţă de circa 1,5 km de comună. Monedele au fost găsite risipite în pămînt pe o suprafaţă de cîţiva metri pătraţi, la o adîncime de circa 0,25—0,30 m. Este foarte probabil că monedele au fost împrăştiate de tractor în timpul aratului şi, mai tîrziu, au fost aflate de muncitori. Din această descoperire un număr de 61 piese au ajuns la Muzeul regional din Oraşul Stalin. Dintre acestea, 57 erau tetradrahme thasiene, unele cu legenda mai mult sau mai puţin stilizată, şi 4 tetradrahme emise de Macedonia Prima.

Tetradrahmele thasiene au în cea mai mare parte pe revers sigla M barat (48 exemplare); altele, sigla M simplu (8 exemplare), iar trei bucăţi n-au nici o siglă.

---

[1] Informaţie O. Iliescu, Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R.

Un element nou, întîlnit pentru prima oară pe acest tip de monede şi a cărui importanţă trebuie subliniată în chip deosebit, îl constituie prezenţa unei puternice şi adînci inciziuni ce se găseşte plasată întotdeauna pe reversul monedei. Incizia are ca punct iniţial, fără excepţie, regiunea ventrală a efigiei lui Heracle şi poate ajunge pînă la marginea exterioară a monedei. Uneori însă poate avea şi dimensiuni mai reduse. Forma ei este aceea a unui ic, orientat întotdeauna cu vîrful spre marginea monedei.

După cercetările noastre la faţa locului, inciziile acestea se găsesc pe 10 tetradrahme ce au sigla M barat.

Cele patru tetradrahme emise de Macedonia Prima au figurat pe revers diferite sigle cunoscute. În plus mai este de remarcat prezenţa unor incizii pe trei din aceste exemplare. Pe două piese, incizia este executată cu acelaşi instrument şi este aşezată în sens longitudinal sub măciuca lui Heracle. Pe una din cele două monede amintite, mai avem în plus o incizie circulară, plasată tot sub măciucă. Pe cea de-a treia şi ultimă piesă incizată se află o altă incizie circulară, plasată în acelaşi loc ca cea de mai sus [1].

6. *Furculeşti, Videle* (r. Videle, reg. Bucureşti). Pe teritoriul acestei localităţi s-a făcut o importantă descoperire monetară, în condiţii ce urmează să fie stabilite ulterior. Din monedele aflate cu acest prilej au fost achiziţionate de către Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R. P. Romîne un număr de 61 piese. Dintre acestea, 20 exemplare sînt tetradrahme thasiene, unele cu legenda mai mult sau mai puţin stilizată, o tetradrahmă emisă de oraşul Maroneia şi 40 drahme emise de oraşul Dyrrhachium de pe coasta Adriaticei [2].

II. MONEDE GETO-DACE ŞI CELTICE

7. *Movila* (com. Poenarii Vulpeşti, r. Snagov, reg. Bucureşti). Pe teritoriul acestei localităţi, în special lîngă punctul numit « gorgan », s-au găsit la arat, în mod izolat, trei monede geto-dace de tip Vîrteju.

Pe acelaşi teritoriu s-a mai aflat un denar roman din timpul republicii cu numele monetarului A. Plautius (Grueber, *BMC*, I, 490, tip 3916, a. 54 î. e. n.), precum şi doi denari romani din timpul imperiului, cu efigia şi legenda Faustinei I şi a Iuliei Domna. Estampaje după monedele de mai sus ne-au fost prezentate la Cabinet.

8. *Noul* (r. Sibiu, reg. Stalin). Pe teritoriul acestui sat, aparţinător de comuna Roşia, s-a descoperit, cu cîţiva ani în urmă, o monedă celtică de tip Biatec. Recent, cam în acelaşi loc au mai fost descoperite alte două monede celtice cu legenda Nonnos [3].

III. MONEDE ROMANE DIN TIMPUL REPUBLICII

9. *Răcătău* (r. Bacău, reg. Bacău). Pe teritoriul acestei comune, anume pe dealul Şoimului, la punctul numit « Cetăţue », a fost aflat un denar roman din timpul republicii. Este de tipul Man. Cordius Rufus (Grueber, *BMC*, vol. I, p. 523, nr. 4037, anul 46 î. e. n.).

În acelaşi loc cu moneda au fost aflate şi numeroase fragmente ceramice geto-dace ce documentează existenţa unei aşezări — poate întărite — a populaţiei autotohtone din sec. I î. e. n.

---

[1] Informaţie I. Podea, directorul Muzeului regional de istorie Oraşul Stalin şi ziarul *Drum nou* din 28 noiembrie 1959.

[2] Informaţie O. Iliescu, Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R.

[3] N. Lupu, *Două monede celtice de tip Nonnos, descoperite în Transilvania*, în *SCN*, III, 1960 (sub tipar).

Atît monedele cît și fragmentele ceramice au fost aduse și se păstrează la Institutul de arheologie.

10. *Novaci* (r. Mihăilești, reg. București). Doi denari romani republicani T. Cloulius (Grueber, *BMC*, I, p. 165, nr. 1079, anul 101) și C. Fonteius (Grueber, *BMC*, II, p. 292, nr. 598, anul 91 î. e. n.) (vezi mai sus sub nr. 3).

11. *Movila* (r. Snagov, reg. București). Un denar roman din timpul republicii emis de A. Plautius anul 54 î. e. n. (vezi mai sus sub nr. 7).

IV. MONEDE ROMANE DIN TIMPUL IMPERIULUI

12. *Movila* (r. Snagov, reg. București). Denari romani imperiali de la Faustina I și Iulia Domna, găsiți în mod izolat (vezi mai sus, sub nr. 7).

13. *Novaci* (r. Mihăilești, reg. București?). Un denar roman imperial de la Domitian, un altul cu numele Sabinei, soția lui Hadrian, un antoninian de la Filip Arabul; un bronz emis de monetăria din Alexandria în timpul lui Aurelian, precum și 16 monede romane de bronz din secolul al IV-lea, poate și al V-lea, în parte neprecizate (vezi mai sus, sub nr. 3).

14. *Cocioc* (r. Snagov, reg. București). Pe teritoriul acestei comune au fost aflate, în diferite reprize, monede romane din timpul imperiului. Cele aflate în această localitate și dăruite Institutului de arheologie se înșiruie cronologic precum urmează: Nero (sesterț de tipul Mattingly, *BMC*, I, p. 265, nr. 330, emis la Lugdunum între 64 și 66); Antonin Piul (sesterț, Mattingly, 1709); Antonin Piul (M. Aureliu), (As, Mattingly, 1858); Elagabal (?), bronz emis de orașul Marcianopolis (Regling, 912?), o monedă de bronz emisă poate de unul din orașele pontice în vremea lui Filip Arabul. Alte monede de bronz sînt din vremea lui Constantin cel Mare (2 bucăți de tipul Urbs Roma), iar una este un follis bizantin, probabil emis de Anastasius I. În orice caz este anterior anului 538.

15. *Săpata de Jos* (r. Costești, reg. Pitești). Pe teritoriul comunei, pe platoul pe care se află castrul roman, la o distanță de circa 200—300 m de el, un locuitor a descoperit pe lotul său, în decurs de cîțiva ani, un număr de monede romane de argint. Piesele au ieșit la iveală, cam în același loc, pe o suprafață relativ restrînsă, de circa 2—3 m², fie în timpul aratului, fie în timpul prășitului. Toate monedele găsite au fost strînse de descoperitor, de la care au fost primite și cercetate de noi. Exact pe aceeași suprafață pe care au fost aflate monedele, am găsit și noi unele fragmente ceramice. Monedele descoperite pe suprafața amintită mai sus se înșiruie cronologic precum urmează: Traian (4 bucăți), Antonin Piul (3), Marc Aureliu (9), Faustina II (3), L. Verus (2), Lucilla (1), Commodus (2), Crispina (1), Septimiu Sever (1), Caracalla (1), Constanțiu II (2), Valens (8) și Valentinian I (1).

Parte din monedele emise de împărații din secolul al IV-lea sînt sfărîmate în bucăți din vechime. O prezentare amănunțită a acestei descoperiri este în lucru.

16. *Berzasca* (r. Moldova Nouă, reg. Timișoara). În comuna de mai sus, în albia rîului Berzasca, s-a găsit un denar roman imperial emis de Caracalla. Este de tipul Cohen ², 359, anul 216, și a intrat prin donație în colecțiile Institutului de arheologie.

17. *Cepari* (r. Năsăud, reg. Cluj). Cu prilejul săpării fundamentului pentru construcția unei case, s-a descoperit un mormînt de inhumație, orientat vest (capul) — est (picioarele). Între obiectele de inventar așezate în mormînt: inel, cataramă, brățări, toate de aur, s-a mai aflat și o monedă de aur de la Theodosiu II, cu legenda pe rv. VOT XXX MVLT XXXXS[1]

[1] D. Protase, *Un mormînt din sec. V la Cepari (Transilvania)*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 478.

V. MONEDE BIZANTINE

18. *Novaci* (r. Mihăilești, reg. București?). Un follis de la Justinian, anul 540—541, o monedă de bronz de la Constans II, anul 646, precum și una de la Mihail al VII-lea (1071—1078) și două de la Ioan al II-lea Comnenul (1118—1143) (vezi mai sus sub nr. 3).

19. *Vărbilău?* (r. Teleajen, reg. Ploești). V. Teodorescu de la Muzeul regional de istorie din Ploești ne-a adus la Cabinetul numismatic două monede bizantine de bronz După curățire, monedele se prezintă în felul următor:

1. *Manuel I Comnenul* (1143—1180).

Av. Foarte slabe urme de legendă. Bustul împăratului cu barbă, văzut din față, ține în dr. *labarum*, iar în st. globul cruciger; pe cap poartă coroană cu cruce, odăjdii împodobite cu bijuterii. Pe margine, dublu cerc perlat.

Rv. Bustul lui Christos văzut din față, poartă tunică, haină și nimb pe cruce cu o globulă în limbul crucii. Nu se mai vede nici volumen-ul din st. și nici mîna dr. în semn de benedicțiune. În cîmp st. $\overline{IC}$ se vede destul de clar, iar în dr., urme din [$\overline{XC}$.]

AE. Greut. 2,74 g. Diam. 31 × 27 mm. Moneda slab conservată (cu o gaură av. st. sus) și foarte puternice urme de tocire mai ales pe rv. care este convex. (Wroth, *BMC* II, 574, tip 9).

2. *Epoca Comnenilor*. Monedă de bronz schifată, de formă ușor romboidală, avînd pe av. efigia unui împărat în mari odăjdii de ceremonie, efigia de abia se distinge, iar pe rv. nu se mai distinge nimic, moneda fiind complet tocită.

AE. Greut. 1,51 g. Diam. 21 × 16 mm.

După informațiile ce le-am primit de la V. Teodorescu, monedele s-ar fi găsit în această localitate cu mulți ani în urmă și au fost păstrate în familia unui localnic ca amintire. În cazul cînd se va putea confirma descoperirea celor două monede în aceasta localitate, am putea să ne gîndim la un întreg tezaur de asemenea monede și care s-a pierdut [1].

19. *Garvăn-Dinogetia* (r. Măcin, reg. Galați). În cursul campaniei de săpături din anul 1959, s-a descoperit, într-o ulcică de lut, un tezaur format din 15 monede bizantine de aur. Din monedele aflate, 6 piese au fost emise în timpul lui Roman al IV-lea (1067—1071), iar celelalte nouă, în timpul domniei succesorului său Mihail al VII-lea (1071—1078) [2].

BUCUR MITREA

---

[1] Cercetări ulterioare au dovedit că localitatea în care s-au descoperit monedele rămîne necunoscută.

[2] I. Barnea, *Alt tezaur de monede bizantine de la Dinogetia*, în *SCN*, III, 1960 (sub tipar).

GRGA NOVAK, *Prethistorijski Hvar, Grapčeva spilja (Prehistoric Hvar. The Cave of Grabak)*, Zagreb, 1955, 381 p. in 4° + CCLXXVIII pl., dintre care 32 în culori, şi 81 + 8 figuri în text. Ed. Acad. Iugoslave de Ştiinţe şi Arte.

Peştera Grabak din insula Hvar (Lesina) de pe coasta Dalmaţiei, cunoscută de multă vreme şi în care s-au făcut de mult cercetări şi sondaje sporadice, a format obiectul unor săpături sistematice începînd din anul 1936, conduse de autorul acestui volum, acad. Grga Novak, care a cercetat cu stăruinţă şi multe alte insule ale coastei dalmatine, descoperind nenumărate resturi din vremea comunei primitive şi din epocile mai tîrzii.

Prin săpăturile sistematice începute în 1936 şi continuate în anii 1937, 1939, 1947, 1949—1950 şi 1952 a fost cercetată o bună parte din cuprinsul peşterii, evitîndu-se acea parte din peşteră în care diferite săpături mai vechi, distrugeri etc., tulburaseră stratul de cultură. În afară de resturi sporadice mai tîrzii, întregul strat de cultură din peşteră aparţine neoliticului. Suprafaţa peşterii a fost împărţită în carouri (probabil de 1 m², deşi în text nu se precizează acest lucru, iar planurile publicate sînt toate lipsite de indicaţia scării la care au fost reduse) şi o parte însemnată a fost săpată. Deşi opera este voluminoasă, autorul nu descrie toate rezultatele săpăturilor, ci numai o parte din ele.

După o scurtă introducere, autorul face în cap. I un istoric al coastei răsăritene a Adriaticii pînă la sosirea coloniştilor eleni, trecînd apoi în revistă diferitele menţiuni istorice în legătură cu aceste evenimente şi cu diversele legende antice privind această problemă. Urmează apoi o listă a descoperirilor de obiecte de piatră şi de cupru şi a acelora din epoca bronzului şi a fierului făcute pe teritoriul insulei Hvar şi al altor cîtorva insule vecine şi pe coasta apropiată. În cap. II — după un scurt istoric al cercetărilor din insula Hvar — sînt descrise săpăturile din 1936 şi 1937. În cap. III, intitulat *Problemele şi cronologia descoperirilor*, sînt amintite rezultatele săpăturilor din unele carouri cercetate în 1947, socotite de autor drept cele mai caracteristice atît din punct de vedere stratigrafic cît şi din alte privinţe, fiind discutate problemele legate de diferitele specii ceramice şi de decorul lor, făcîndu-se comparaţii cu materiale înrudite sau asemănătoare. În cap. IV—VII sînt trecute în revistă în chip detaliat descoperirile dintr-o serie de carouri săpate în 1947, deşi ar fi fost desigur preferabil ca această descriere a materialelor să fie făcută *înaintea* discutării problemelor legate de descoperirile făcute. Cap. VIII conţine o descriere detaliată a celor peste 30 de planşe în culori, iar în cap. IX sînt descrise sumar uneltele de piatră şi de os, o brăţară de cupru, oasele umane şi scoicile. În cap. X sînt publicate analizele resturilor osteologice (umane şi animale) şi ale faunei marine descoperite în săpături, iar în cap. XI, M. Karsulin

dă un detaliat studiu asupra compoziției, structurii și tehnologiei ceramicii neolitice descoperită în peșteră.

Firește, ținînd seama de amploarea descrierilor și a discuțiilor (textul în l. croată cuprinde 294 pagini, iar textul englez 60 pagini cu petit, așa încît este vorba de o traducere a textului croat, nu de un rezumat), va trebui să ne rezumăm în această dare de seamă la semnalarea caracterelor principale ale descoperirilor și la concluziile autorului, fără a putea intra în prea multe detalii. Lăsînd la o parte problema colonizării grecești a coastei răsăritene a Adriaticei — care nu este legată în nici un fel de descoperirile din peșterea Grabak —, amintim că, în fapt, din întreaga suprafață de circa 300 m^2 a peșterii, au fost săpați sistematic circa 90 m^2. Fundul peșterii nefiind plat, depunerile stratului de cultură nu au o grosime unitară, uneori avînd mai puțin de 2 m adîncime, dar alteori ajungînd pînă la mai mult de 3 m. În carourile CD-6,7 pe care autorul le socotește caracteristice, au fost identificate 7 straturi, numerotate de jos în sus de la I la VII.

Ultimul strat (VII) cuprinde depuneri stalagmitice, iar penultimul (VI) resturi de oase de animale sălbatice și domestice, precum și fragmente ceramice dintre care unele din epoca fierului. În stratul V sînt deosebite două nivele: în cel superior (b) resturile ceramice sînt relativ numeroase (mai ales spre baza nivelului), iar în cel inferior (a), constituit de un strat relativ compact, s-au găsit numai rare fragmente ceramice primitive și oase de animale. Stratul IV conține din ce în ce mai multe resturi ceramice, majoritatea primitive; cîteva fragmente decorate sînt puse de autor în legătură cu ceramica Vučedol-Mondsee. În stratul III se găsesc foarte puține fragmente ceramice primitive, nedecorate, precum și oase de animale și diferite scoici. Stratul II este absolut steril din punct de vedere arheologic; în schimb stratul I — acela de la bază — este cel mai bogat și în același timp cel mai important prin conținutul său ceramic; în anumite carouri s-au putut distinge aci chiar trei nivele deosebite. Descoperirile din acest strat sînt de altfel cele mai importante, ele reprezentînd ceea ce autorul numește *cultura Hvar*.

Ceramica din acest strat — mai numeroasă decît în toate celelalte straturi — este împărțită de autor în trei categorii: 1) ceramică grosolană; 2) ceramică relativ bună, bună și chiar excelentă, numai rareori pictată cu o singură culoare; 3) ceramică pictată.

Decorul ceramicii incizate din stratul inferior este considerat de autor destul de variat: linii paralele, linii paralele întretăiate perpendicular de alte linii, zig-zag « negativ » între linii incizate, triunghiuri hașurate etc. Spirala *nu* apare în cel mai de jos nivel al acestui strat, ci numai începînd din al doilea nivel. În vederea stabilirii comparațiilor pentru diferitele motive ornamentale, autorul se referă pe larg la decorul ceramicii străvechi din numeroase regiuni vecine sau îndepărtate (Egeea, Asia, Egipt, Europa Centrală, nordul Europei etc.), menționînd uneori și descoperiri de pe teritoriul țării noastre. După Novak, motivul triunghiurilor hașurate are o origine sudică, nu nordică, ajungînd la Hvar sub influențele venite din Egeea și Creta, iar decorul liniilor întretăiate are o origine și mai îndepărtată, găsindu-se chiar la Ubaid.

În ceea ce privește spirala, autorul pornește de la premisa că acest motiv este cunoscut în Egipt cu 2 000 de ani înainte de apariția lui în Europa. Între Ciclade și insulele Dalmației (și în special Hvar) există sigur legături *după* primul contact stabilit între Hvar și cercul tesalic Sesklo-Dimini — după cum dovedește decorul unora dintre fragmentele incizate din insula Paros, perfect similar acelora găsite pe multe fragmente de la Hvar. Autorul menționează și faptul că atît la Paros cît și la Hvar-Grabak se folosește încrustația albă în decorul incizat, dar acest lucru nu poate fi considerat un argument hotărîtor, deoarece încrustația cu alb este destul de comună în neolitic în foarte multe regiuni. Merită să fie semnalat și aci decorul incizat de pe

un fragment (pl. CXCIV) pe care autorul îl consideră reprezentarea unei corăbii cu pînzele întinse, dar pe care prof. Korošec de la Ljubljana, privind fragmentul răsturnat, îl socoteşte reprezentarea unui elefant. De fapt nici una dintre aceste două interpretări nu poate fi considerată sigură, dar recunoaştem că aceea a acad. Novak este mai plauzibilă, deoarece în cazul reprezentării unui elefant n-ar fi existat nici un motiv pentru ca picioarele acestuia să fie haşurate cu linii întretăiate, pe cînd pentru indicarea unor pînze întinse procedeul nu ar avea nimic curios.

În ceea ce priveşte ornamentarea pictată, atît aceea cu motive spiralice, cît şi aceea constînd din alte motive, autorul afirmă că ea nu are nici o legătură cu ceramica pictată de la Cucuteni, nici din faza A nici din faza B, atît învelişul cît şi culorile cu care se pictează fiind diferite. În linii generale socotim că G. Novak are dreptate — şi în special în privinţa culorilor folosite pentru înveliş şi pentru pictarea motivelor, deşi unele dintre spiralele de la Hvar au anumite legături vagi cu acelea cucuteniene, iar altele amintesc de unele spirale de la Starčevo. Tonalitatea generală a culorilor, atît a acelora folosite pentru înveliş, cît şi a acelora cu care s-au trasat motivele, este însă într-adevăr diferită. În schimb, cîteva fragmente pictate de la Hvar sînt identice cu unele din grupa B3β de la Sesklo-Dimini şi autorul le socoteşte de-a dreptul *importate* din Tesalia, deoarece au o serie de elemente comune: compoziţie, metodă de aplicare şi distribuirea culorilor. Aceste piese permit autorului să stabilească şi un sincronism între stratul cel mai vechi din peştera Grabak şi faza Dimini a neoliticului tesalian. De altfel, în afară de această ceramică tricromă, el stabileşte analogii şi între ceramica pictată cu alb pe învelişul galben deschis sau roşcat de la Grabak şi ceramica similară din neoliticul grecesc.

Concluziile formulate de autor se pot rezuma în felul următor, deşi într-o anumită privinţă pare a exista o oarecare contradicţie:

Ceramica incizată de la Hvar s-ar fi dezvoltat cu totul independent la început şi puţin mai tîrziu a primit spirala (p. 330; dar cu două pagini mai înainte — p. 328 — se afirmase că ceramica aceasta s-a dezvoltat sub influenţe încă neprecizabile dinspre sud-est, venite pe mare). Din aria Egeii a venit pe calea mării cunoaşterea ceramicii pictate, iar de la Sesklo-Dimini ceramica tricromă cu decor spiralic, însă tot pe calea maritimă, nu pe uscat. Pe baza acestor elemente, locuitorii insulei Hvar au dezvoltat o cultură proprie, sub influenţa Egeii. Este cu totul improbabil ca cultura Cucuteni-Tripolje să fi influenţat cultura Hvar sau să fi fost influenţată de aceasta — fiind probabil că ambele au fost influenţate de aceeaşi sursă sau de una vecină, cum ar fi de pildă aria tesaliană în general. Nici cu culturile Vinča, Butmir, Starčevo, Bubany sau cu cultura bulgară a ceramicii pictate (ordinea enumerării acestora aparţine autorului), cultura Hvar nu a avut nici o legătură. Atît ceramica incizată cît şi aceea pictată de la Hvar — venită din regiunile din jurul Egeii, pe calea mării — îşi au originea în orient. Asemenea ceramică s-a dezvoltat în Egeea, de unde pe calea mării şi pe văile rîurilor a pătruns în Peninsula Balcanică şi în regiunile Dunării, Tisei şi Tripolje. De altfel autorul admite şi influenţe şi contacte pe Marea Neagră, teorie formulată mai de mult şi de alţi autori, dar care nu se sprijină pe nici un fapt real.

Lipsa spiralei din cele mai vechi straturi ale culturii Sesklo nu îl face pe autor să renunţe la părerea că spirala este totuşi de origine sud-orientală, deoarece socoteşte că în Tesalia spirala a putut veni şi mai tîrziu dintr-un alt centru care s-a dezvoltat sub influenţa Orientului — centru deocamdată necunoscut —, sau chiar direct din Egipt în Egeea. De aceea cultura neolitică de la Hvar a fost introdusă aci din aria culturală a Egeii, pe calea mării Adriatice. Purtătorii acestei culturi nu erau indoeuropeni, deoarece aceştia au venit pe insula Hvar abia la începutul mileniului II, nimi-

cindu-i pe vechii locuitori şi cultura lor, fără ca totuşi să se aşeze şi ei în peşteră. Cît priveşte resturile din straturile superioare, ele dovedesc legături cu ceramica slavonă, cu Mondsee şi cu Pannonia, găsindu-se şi cioburi din epoca bronzului.

O altă problemă discutată pe larg atît de autor, cît şi de colaboratorul său care a studiat din punct de vedere tehnic ceramica, este aceea a materiei prime folosite pentru culorile picturii ceramicii din stratul inferior. În timp ce unele vase sînt pictate cu ocru de diferite nuanţe, altele au fost pictate cu cinabru (HgS), ceea ce dovedeşte posibilitatea unor legături cu regiunile de coastă unde se găseşte acest minereu (Istria, Dalmaţia şi Muntenegru). Din punct de vedere al tehnicii de pictare a vaselor, constatarea aceasta ar dovedi că vasele pictate cu cinabru ar fi fost decorate *după* ardere, deoarece această substanţă este inflamabilă la o temperatură relativ joasă (la circa 500°). De altfel cinabrul conţinînd mercur, vasele pictate cu el nu puteau folosi decît pentru cult. Tocmai de aceea autorul socoteşte că o populaţie cu o cultură atît de dezvoltată nu a putut locui în peşteri, aşa încît peştera Grabak trebuie socotită un loc de cult.

*

Fără îndoială că publicarea şi studierea materialelor descoperite în peştera Grabak de pe insula Hvar reprezintă o contribuţie însemnată la studiul neoliticului din Peninsula Balcanică, mai ales că pînă de curînd cultura Hvar era necunoscută [1]. Ţinînd seama de faptul că diferitele elemente de legătură merg toate spre sud-est, concluziile autorului în ceea ce priveşte originea culturii şi influenţele exercitate par destul de verosimile în linii generale. S-ar putea reproşa însă autorului că în căutarea analogiilor pentru stabilirea originii diferitelor motive ornamentale nu ţine întotdeauna seama de posibilitatea legăturilor preconizate — şi chiar de necesitatea acestora —, deoarece unele dintre motivele decorative sînt simple şi comune, aşa încît nu este nevoie să ne gîndim la o filiaţie monogenetică şi în acelaşi timp foarte îndepărtată a lor. Dimpotrivă, atunci cînd este vorba de motivul spiralei, Novak admite două centre deosebite de răspîndire, unul în Europa Centrală (ceramica liniară) şi al doilea în Egipt, socotind — aşa cum am mai spus — că la Hvar acest motiv a ajuns, ca şi tehnica pictării vaselor, dinspre sud, prin intermediul Egeii. Fără îndoială că — de vreme ce în cultura Hvar nu există elemente de legătură organică cu nici una dintre culturile contemporane sau mai vechi din Europa Centrală şi de centru-est — concluzia autorului în ceea ce priveşte originea spiralei la Hvar poate părea plauzibilă. Nu tot acelaşi lucru se poate spune însă despre încercarea de explicaţie dată pentru prezenţa spiralei în cultura neolitică tesaliană, unde acest motiv nu apare decît începînd cu faza Dimini, strîns legată, după părerea aproape tuturor cercetătorilor, de unele manifestări similare sau înrudite dintr-o regiune vecină sau mai îndepărtată de la nord de Tesalia, chiar dacă puţini specialişti mai admit astăzi legături organice directe între Carpaţi şi Tesalia. Desigur însă că într-o problemă încă destul de controversată cum este aceasta şi ţinînd seama de numeroasele lacune din informaţia noastră, nu ne putem aştepta încă la o soluţie unanim acceptată şi ca atare definitivă. Putem nădăjdui însă că cercetările viitoare în întreaga arie balcanică vor înlătura unele dintre lacune şi în felul acesta ne vor pune la dispoziţie date mai numeroase pentru a ne putea apropia de o mai justă înţelegere a tuturor fenomenelor culturale ale neoliticului din această parte a Europei.

De altfel lămurirea cronologiei diferitelor culturi va juca şi ea un rol hotărîtor în concluziile noastre în această privinţă. Socotind că analogiile ceramicii incizate de la Grabak « pot fi găsite de la Harappa pînă la Rössen », autorul conchide că nu

[1] Ulterior cultura Hvar a fost identificată şi în alte puncte (de pildă la Lisičici, Bosnia-Herţegovina).

se poate « determina data celui mai de jos strat de la Grabak, deoarece modele, legături și moșteniri au putut exista încă din timpurile predinastice și neolitice din Egipt, Ur și Mohendjo-Daro, pînă la Butmir, Vinča și Vučedol » (p. 322). Această concluzie negativă este însă în parte și rezultatul faptului că diferitele comparații făcute de autor nu sînt întotdeauna strict metodice, căci nu țin seama (după cum am mai arătat) de *posibilitatea* însăși a unor legături organice între diferitele regiuni și culturi. În ceea ce ne privește, socotim că piesele considerate de autor drept importate din zona Dimini constituie totuși un element destul de bun pentru datarea stratului inferior de cultură din peștera Grabak. Bineînțeles însă că lămurirea problemelor cronologice este legată în bună măsură de examene numeroase cu metoda C 14, privind toate culturile și toate regiunile, tocmai pentru că datele obținute pentru culturile neolitice ale Europei Centrale par prea vechi față de datele acceptate în genere pentru neoliticul din Grecia și din Egeea și pentru eneoliticul din Asia Mică.

Un punct de sprijin în stabilirea legăturilor culturale l-ar fi putut avea autorul și prin studierea formelor vaselor de la Grabak. Dar deși se prezintă un mare număr de profile și de reconstituiri de forme ceramice, acestea nu sînt luate în considerație la studierea legăturilor cu celelalte culturi, desigur tocmai pentru că, după cum arată în introducere, se va ocupa ulterior cu « tipologia și cu ornamentarea ceramicii », atunci cînd va publica întregul material descoperit în săpăturile sale, în acest volum referindu-se la fragmentele ceramice descoperite în unele carouri. Totuși chiar așa stînd lucrurile, cred că avem dreptul să ne exprimăm rezerve asupra faptului că pe baza unor fragmente — cu totul insuficiente după părerea noastră — se propun reconstituiri de forme care de cele mai multe ori nu par a se sprijini pe elemente concrete. Din această pricină se ajunge de altfel la un număr relativ mare de forme și mai ales de variante. Nu stăruim totuși în această privință, tocmai pentru că trebuie să așteptăm studiul ulterior al ceramicii, în care poate vom găsi justificarea acestor reconstituiri. De altfel, în ultimele rînduri ale introducerii, autorul arată că « părerile exprimate în acest studiu nu trebuie considerate în nici un caz drept concluzii finale », întrucît este convins că multe dintre problemele tratate sînt prea complicate pentru a se putea formula asemenea concluzii. Acest lucru va fi făcut după ce se vor publica toate rezultatele săpăturilor din peștera Grabak, ale acelora din peștera Pokrivenik și din alte locuri din aceeași insulă Hvar, ca și ale cercetărilor proprii dintr-o serie de insule vecine și din peninsula Pelješac. De aceea este clar că nici noi nu putem discuta acum mai pe larg diferitele probleme puse de descoperirile din peștera Grabak

Ținînd seama însă de abundența resturilor arheologice (în special ceramice) și de grosimea stratului de cultură, nu împărtășim părerea autorului potrivit căreia în peștera Grabak ar fi fost numai un loc de cult, ca nefiind propriu-zis locuită. Deoarece s-au găsit și resturi de vetre și diferite alte obiecte, este mai probabil că peștera a folosit tocmai pentru locuire destul de intensă, nefiind de altfel singura peșteră locuită în neolitic.

Înainte de a încheia, se cuvine să menționăm excepționalele condiții grafice în care este prezentat acest volum, mulțimea planșelor și a desenelor (chiar dacă vreo cîteva dintre fotografiile publicate nu sînt suficient de clare). În orice caz, pentru carourile studiate în acest volum, ilustrația este completă, pe cele peste 200 de planșe fiind reproduse mai bine de o mie de fragmente ceramice. În așteptarea publicării celorlalte rezultate ale săpăturilor și cercetărilor acad. Gr. Novak, materialele din acest volum sînt de o reală utilitate pentru cunoașterea unei noi culturi neolitice pînă acum aproape cu totul inedită, de pe coasta de vest a Peninsulei Balcanice, care nu pare a fi avut legături cu celelalte culturi neolitice din Dalmația și din celelalte regiuni vecine cunoscute mai de mult sau revelate

prin săpăturile din ultimii ani. Ca şi la noi — unde săpăturile din ultimul deceniu au avut darul să scoată la iveală culturi despre care mai înainte nu se bănuia că s-au extins şi pe teritoriul patriei noastre, sau despre care nu se ştia încă mai nimic —, tot aşa şi în aceste regiuni occidentale ale Peninsulei Balcanice cercetările mai recente au descoperit cîteva culturi neolitice mai înainte necunoscute. Tocmai de aceea publicarea detaliată a tuturor acestor descoperiri constituie o îndatorire permanentă a cercetătorilor, iar volumul recenzat aci reprezintă o contribuţie însemnată în această direcţie.

Vladimir Dumitrescu

RADOMIR PLEINER, *Základy slovanského železářskeho hutnictví v českých zemích* (Bazele metalurgiei fierului la slavii din Boemia), Praga, 1958, în seria *Monumenta archeologica*, t. VI, 335 p. plus 32 planşe şi 6 hărţi în afară de text.

În lucrarea sa, R. Pleiner se ocupă de evoluţia tehnicii prelucrării fierului în Boemia, începînd cu apariţia primelor unelte de fier şi pînă în epoca feudală timpurie inclusiv.

Lucrarea cuprinde o introducere, opt capitole şi patru anexe, care conţin rezultatele analizelor diferitelor minereuri de fier din Cehoslovacia şi din alte ţări (U.R.S.S., R. D. Germană, R. P. Ungară, R. P. F. Iugoslavia, Italia etc.), precum şi rezultatele analizei zgurii de fier, provenite din complexe metalurgice descoperite în Cehoslovacia, datînd din a doua epocă a fierului (La Tène), din epoca romană imperială şi din epoca slavă.

În primul capitol autorul se ocupă de problema apariţiei fierului în Europa în general şi în Boemia în special. Cu toate că fierul meteoritic a fost cunoscut din cele mai vechi timpuri, reducerea şi prelucrarea minereului de fier a devenit cunoscută mult mai tîrziu. Meşteşugul reducerii şi prelucrării fierului s-a răspîndit în Europa din Orientul apropiat şi anume din regiunea cuprinsă între estul Asiei Mici şi Mesopotamia. Căile de pătrundere au fost două: una prin Siria, Palestina, Egipt spre Creta, Thesalia, Balcani şi Italia către Europa centrală şi nordică, iar a doua prin Caucaz spre nordul Mării Negre.

În ceea ce priveşte metoda de obţinere a fierului, autorul arată — folosind în acelaşi timp şi interesante analogii etnografice — că pînă în epoca feudală timpurie inclusiv, minereul de fier era *redus* (p. 31—46 şi fig. 5, p. 39).

În capitolul al II-lea R. Pleiner dovedeşte pe baza analizelor metalografice (pl. XXIX—XXXII) că dintre minereurile de fier, care pot fi oxizi, carbonaţi şi silicaţi, cei mai cunoscuţi în vechime erau oxizii. Foarte cunoscută era limonita, a cărei varietate, fierul de baltă era exploatat mai cu seamă în jumătatea nordică a Europei centrale şi de răsărit. Destul de frecvent se întrebuinţa gossanul şi hematita. Magnetita, goethita şi siderita erau foarte rar întrebuinţate.

Pentru reducerea minereului de fier erau folosite cuptoare de redus de diferite tipuri, adîncite în pămînt parţial sau total. În aceste cuptoare se formau lupele. Combustibilul întrebuinţat în timpul procesului de reducere erau cărbunii de lemn, la prepararea cărora erau folosite gropi adînci de 1—1,30 m şi cu diametrul de 0,80—1,00 m. Astfel de gropi se cunosc atît arheologic (Kellenberg lîngă Potsdam, datînd din epoca romană, şi Praga, cartierele Podbaba şi Bubeneč, aparţinînd epocii La Tène şi epocii romane), cît şi etnografic. În lucrare se dau şi diferitele soiuri de lemn, folosite la prepararea cărbunilor. Cel mai frecvent se întrebuinţa pinul (*Pinus silvestris*). Autorul a reuşit să precizeze aceste amănunte datorită analizelor paleo-botanice ale resturilor de cărbuni, provenite din complexele metalurgice.

În capitolul al treilea, autorul arată că în Boemia şi Moravia, prelucrarea fierului a început aproximativ pe la anul 600 î.e.n., iar răspîndirea acestui metal pe scară largă s-a făcut în culturile Bilani şi Horakov. Deşi meşteşugul prelucrării fierului devenise cunoscut, importul din sud a diferitelor obiecte de fier a mai continuat încă o anumită perioadă.

Capitolul al patrulea este consacrat dezvoltării metalurgiei în a doua epocă a fierului (La Tène). În acest timp pe teritoriul Boemiei şi Moraviei se disting patru regiuni metalurgice şi anume: 1) regiunea Strakonice şi Blatnl din sudul Boemiei, 2) regiunea Nové Strašeci, 3) regiunea de jos a Munţilor Metalici (Krušne Hory), 4) cursul superior al rîului Morava.

În continuare, autorul descrie complexele metalurgice din aşezările neîntărite de la Chyné I şi II (Praga-Vest), Kostenlaty (reg. Nymburk), Podbořany—Podersam, Vyklice II (reg. Usti). În a doua epocă a fierului (La Tène), meşteşugul prelucrării fierului s-a dezvoltat şi în aşezările întărite (oppida). De exemplu în Boemia, la Stradonice, Hrazany (reg. Sedlčany), Trísov (în apropiere de Č. Krumov), iar în Moravia la Staré Hradiskó (reg. Prostějov) şi Staré Hradiskó (lîngă Okluky).

Studiul complexelor metalurgice din a doua epocă a fierului (La Tène) a permis autorului să formuleze concluzia că celţii, care în acest timp au jucat un rol important în dezvoltarea culturii materiale din Cehoslovacia, au marcat un pas înainte şi în ceea ce priveşte tehnica de prelucrare a fierului.

Capitolul al cincilea al lucrării se ocupă de metoda de obţinere a fierului în epoca romană imperială. În această perioadă tehnica metalurgiei fierului se dezvoltă pe baza tradiţiilor care au persistat din epoca anterioară (La Tène) — puternic influenţată, însă, de renumitele ateliere romane provinciale din Noricum, Rhetia, Pannonia, Dalmatia etc. Importantă este — spune autorul — şi influenţa barbaro-germanică, care se resimte mai ales în regiunea Munţilor Metalici (Krušné hory) şi în regiunea din preajma localităţii Slaný.

Reducerea şi prelucrarea fierului în epoca romană imperială este documentată în următoarele localităţi: Siřem, Cicoviče (?), Tišice, Nebovidy, Nový Bydžov, Slaný-Ovčary, Libceves, Nymbrock, Přlov, Jenštein lîngă Praga, Vyklice, Ratenice lîngă Č. Brod, Rostoky lîngă Praga.

În această perioadă apare un nou tip de cuptor mai perfecţionat, în care temperatura la care se făcea reducerea atingea 1300—1400°C faţă de 1250—1350°C, cît fusese în epoca anterioară.

Către sfîrşitul epocii romane se formează chiar anumite centre de prelucrare a fierului, cum sînt acelea descoperite la Praga, cartierul Podbaba, Tuchlovice şi Loděnice.

Capitolele al şaselea şi al şaptelea sînt consacrate problemei obţinerii fierului la slavi. După părerea autorului, tehnica reducerii minereului de fier şi a prelucrării fierului la diferitele triburi slave are origini deosebite. Astfel, în tehnica prelucrării fierului la slavii răsăriteni un rol important a jucat influenţa scitică, după cum la slavii apuseni şi în general în Europa centrală şi vestică, influenţa elementului celtic a avut o deosebită însemnătate. În perioada slavă mai veche (sec. VIII—IX) reducerea şi prelucrarea fierului se făcea mai ales în aşezările întărite (grădişti), cum sînt de exemplu Kouřim, Liblce, Klučov, Staré-Zamky, care erau în acelaşi timp şi centre de producţie meşteşugărească.

La Praga-Košire (fig. 53), Třebovle (reg. Č. Brod) (fig. 57/2), Železnlce, Určice, Doiní Sukolom au fost descoperite diferite tipuri de cuptoare pentru reducerea fierului. O atenţie deosebită merită cuptorul de la Želechovlce (fig. 55—58 şi pl. XVI—XX), datat în sec. VIII şi la începutul sec. IX.

În cursul sec. X procesul continuu de cristalizare a relaţiilor feudale a dus în cele din urmă la formarea statului ceh. În perioada feudală timpurie (sec. X—XII), spre deosebire de perioada anterioară, atelierele de reducere şi prelucrare erau răspîndite mai ales în sate, de obicei, în apropierea

surselor de materie primă. Dintre descoperirile arheologice amintim pe cele făcute la Praga (cartierele Kotlářka, Na slupi, Nusle, Betlehemska Kaple) şi împrejurimi, la Nučice şi Zadmi Kopanina, iar în Moravia la Staré Město, Kojetín, Náklo, Rozvadovice, Brničko etc. (pl. XXI—XXVIII).

Ultimul capitol cuprinde concluziile cu privire la dezvoltarea ştiinţei metalurgice în Boemia şi Moravia pînă în sec. XII. Meşteşugul prelucrării fierului apare aici în epoca hallstattiană (prima epocă a fierului), dar meşteri specializaţi în făurirea acestor produse au existat abia în La Tène (a doua epocă a fierului). În a doua epocă a fierului complexele metalurgice sînt documentate deopotrivă atît în aşezările neîntărite cît şi în cele întărite (oppida). Aceasta este perioada în care se pun bazele metalurgiei fierului în Europa centrală.

În epoca romană metalurgia ia o dezvoltare şi mai mare, luînd naştere unele centre care fabricau anumite produse special pentru a fi vîndute pe piaţă. Prelucrarea fierului în acest timp se făcea în acele centre care se aflau de obicei în aşezările săteşti.

În epoca slavă se ajunge la o specializare superioară în tehnica de prelucrare a fierului. În perioada mai veche a epocii slave (sec. VII—IX) complexele metalurgice erau concentrate mai ales în aşezările întărite (grădişti), pe cînd în perioada mai nouă, în epoca feudală timpurie (sec. X—XII) s-a produs o « descentralizare », aceste complexe fiind documentate mai ales în aşezările săteşti. O parte a fierarilor însă locuia şi în oraşe sau în apropierea căilor de comunicaţie.

În lucrarea prezentată autorul a reuşit să dea o serie de concluzii noi şi interesante, aducînd o preţioasă contribuţie la cunoaşterea dezvoltării metalurgiei în Europa centrală.

Maria Comşa

A. M. APAKIDZE, G. F. GOBEDJIŞVILI, A. N. KALANDADZE, G. A. LOMTATIDZE, *Мцхета. Итоги археологических исследований*, I, *Археологические памятники Армазис-хеви, по раскопкам 1937—1946 гг.*, Tbilisi, 1958, 282 p., XV planşe în culori, CXX în alb şi negru şi 139 figuri în text (în limba rusă, cu rezumat în limba engleză).

Ca un îndepărtat ecou al imenselor bogăţii din Caucaz, din care mitul grec păstrează o clară amintire în legenda lînei de aur, apar acum nenumăratele obiecte de metal preţios din necropolele de epocă romană de la Armazis-hevi, publicate de Institutul de istorie D. A. Djavarhişvili al Academiei de Ştiinţe a R. S. S. Gruzine, într-un splendid volum *in folio*, bogat ilustrat — primul dintr-o serie de volume închinate rezultatelor numeroaselor campanii de săpături de pe teritoriul oraşului Mţheta.

Datorită preocupării de a valorifica neîntîrziat materialul scos din săpături, ceea ce este de altfel caracteristic ştiinţei sovietice unele din obiectele cele mai importante ale necropolei au fost deja publicate în revistele de specialitate gruzine şi internaţionale (vezi bogata bibliografie citată în volum la p. 234—243) şi chiar în lucrări de largă difuzare ca, de exemplu, vol. II al *Istoriei universale* apărut la Moscova în 1956 (traducerea romînească, editată la Bucureşti în 1959, fig. de la p. 682—683).

Cele cîteva piese publicate lăsau să se întrevadă interesul excepţional al acestei necropole, dar prezenta lucrare cu caracter monografic—traducere în limba rusă a ediţiei gruzine publicate în 1955 — depăşeşte toate aşteptările şi constituie una din cele mai preţioase contribuţii la cunoaşterea regatului din regiunea Caucazului, Iberia sau, după denumirea care apare în tradiţia gruzină începînd din sec. IV e.n., Kartli.

Necropolele constituie totdeauna un izvor de o importanţă covîrşitoare pentru cunoaşterea unei anumite culturi, într-o anumită

epocă, dar în general ele au o valoare limitată, unilaterală.

E un fapt rar, dacă nu chiar unic, ca o singură necropolă, ca aceea de la Armazis-hevi, să arunce o lumină atît de vie asupra istoriei unui popor într-o serie de probleme de natură politică, socială şi artistică.

Lucrarea are un minuţios caracter analitic şi prezintă metodic, în mai multe capitole, un material variat şi excepţional de bogat.

După o scurtă descriere a principalelor monumente din oraşul Mţheta şi a împrejurimilor sale, şi un istoric al săpăturilor de la Armazis-hevi (vechea capitală a Iberiei, cuprinsă şi asimilată mai tîrziu în incinta Mţhetei), de la campaniile sporadice dintre 1902 şi 1937 pînă la cercetarea sistematică şi amplă dintre anii 1937 şi 1946 (23 luni de săpături şi o suprafaţă dezvelită de 1 ha), autorii trec la descrierea ruinelor edificiilor publice şi private de epocă romană şi feudală, şi a necropolei, care conţine un număr de 144 morminte din diferite epoci.

Dintre edificiile de epocă romană trebuie să menţionăm termele, cu ziduri din piatră şi cărămidă, legate cu mortar, cu cele cinci încăperi caracteristice: *apodyterium*, *caldarium*, *praefurnium*, *tepidarium*, *frigidarium*. Deosebit de bine păstrate sînt *suspensurae* şi sistemul de încălzire a pereţilor încăperilor calde (pl. CXXII—CXXV, fig. 108—112). De mai mică importanţă sînt vestigiile unui edificiu « cu trepte de marmură », care, după autori, făcea parte din reşedinţa înalţilor demnitari din sec. II şi III e.n., cărora le aparţin de altfel şi mormintele cele mai bogate ale necropolei.

Fragmentele arhitectonice şi resturile de statuete găsite între ruine sînt o dovadă a luxului de odinioară al acestui edificiu. Trebuie să precizăm însă, în ceea ce priveşte capitelul corintic (fig. 118—119, pl. CXXXII) că nu poate fi atribuit în nici un caz sec. II sau III, ci mult mai tîrziu, în sec. V sau chiar VI e.n.

În ruinele termelor şi ale acestui palat-reşedinţă, îşi vor găsi locul, mai tîrziu, mormintele din epoca prefeudală şi feudală. Un imens depozit de vinuri — cu peste 50 de chiupuri decorate cu brîuri orizontale pronunţat reliefate, la distanţe egale — era anexat palatului. Acest « depozit » nu avea aspectul unei construcţii cu acoperiş şi pereţi: el consta dintr-o vastă suprafaţă, în care chiupurile erau semiîngropate, la o anumită distanţă unele de altele, după un obicei în uz şi azi, pentru păstrarea renumitelor vinuri ale podgoriilor georgiene.

Construcţiile feudale, caracteristice prin zidurile lor de piatră cu pămînt, sînt mai puţin importante.

În cadrul săpăturilor de la Armazis-hevi, un interes covîrşitor îl prezintă necropolele şi în special cele de epocă romană, cărora autorii le consacră două capitole substanţiale: cap. IV (p. 25—151), care cuprinde clasificarea tipologică şi cronologică a diferitelor tipuri de morminte, descrierea ritului de înmormîntare şi a inventarelor, iar cap. VIII privind studiul tehnic şi stilistic al diferitelor categorii de vase şi obiecte din aur şi argint.

În afara celor zece morminte cu schelete chircite depuse într-o groapă simplă, din epoca bronzului, pe care autorii nu le iau în discuţie, ci le citează numai pentru a dovedi vechimea locuirii la Armazis-hevi (vezi inventarul lor reprodus la pl. CXVIII—CXIX), necropola cuprinde 134 morminte, dintre care 13 din sec. II—III e.n., 9 din sec. IV e.n. şi restul din epoca feudală, sec. V—IX e.n.

Tipologic, mormintele sînt destul de simple şi surprinzător de uniforme pentru o perioadă atît de lungă, cuprinsă între sec. II şi sec. IX; ele sînt constituite din sarcofagii sau ciste de piatră ori de teracotă. Sarcofagiile, fără cel mai mic decor sculptural, au un capac plan sau în două pante, uneori monolotic.

Cistele, cu pereţii din patru lespezi mari sau din ţigle, au fundul fie din pămînt bătătorit, după un procedeu frecvent în epoca romană (vezi, de exemplu, cistele de piatră din necropola tumulară de la Callatis), fie, în mormintele cele mai bogate, din

acelaşi material cu pereţii, piatră sau teracotă. Ca şi la sarcofagii, capacul poate fi plan sau în pantă dublă. Se poate afirma, din punct de vedere cronologic, că sarcofagiile şi cistele cu capacul în două pante sînt caracteristice pentru sec. II e.n. Cistele de piatră ale mormintelor din sec. IV, deşi continuă, formal, o tradiţie mai veche, se deosebesc printr-o factură mai rudimentară, pietrele fiind tăiate grosolan, sau chiar nefasonate, adesea luate din monumente anterioare.

În mormintele epocii feudale din sec. V—IX apare cista formată din blocuri mici de piatră unite prin pămînt sau mortar de var. Ritul practicat în mod constant este inhumaţia, cu uşoare variaţii în felul de a aşeza mortul sau în numărul celor înmormîntaţi în fiecare mormînt: în mormintele cu groapă din epoca bronzului, poziţia mortului e cea chircită, în timp ce în mormîntele de epocă romană, mortul e culcat pe spate, normal, deşi cîteodată, ca o supravieţuire a unui obicei mai vechi, apare aşezat şi pe o parte.

Resturile unor somptuoase paturi funerare, descoperite în trei morminte, permit ipoteza că, în cazuri excepţionale, mortul era depus în sarcofag pe patul funerar, sau că, după ceremonia funebră, părţi din pat erau aruncate în mormînt.

În general, mormintele din perioada mai veche (sec. II—III e.n.) sînt individuale, rareori găsim împreună un adult şi un copil.

În această perioadă trebuie semnalat un caz de refolosire a unui mormînt anterior, acela al eristhavului Bersouma, ale cărui oseminte au fost strînse cu grijă într-o farfurie de argint.

Începînd cu sec. IV, mormintele sînt totdeauna colective, cu numeroase depuneri ale aceleiaşi familii, şi acest obicei continuă în epoca feudală.

Un releveu topografic general permite să constatăm situaţia deosebită a celor mai multe morminte feudale, care, din cauza terasei restrînse de la Armazis-hevi, au fost dispuse peste ruinele edificiilor din epoca romană.

În această vastă necropolă, mormintele de epocă romană — puţine la număr, în schimb foarte bogate — prezintă, după cum am mai spus, cel mai mare interes. Atît prin structura lor, cît şi prin inventar, ele se pot grupa în trei categorii:

1) nouă morminte bogate ale marilor demnitari ai regatului anticei Iberia, denumiţi în limba georgiană *eristhavi* (= conducători al poporului — armată), sau *pitiaxes* cu un termen grec de uz local, din sec. II—III e.n.;

2) nouă morminte bogate din sec. IV e.n.;

3) patru morminte mai modeste, care, cronologic, corespund primului grup.

Mormintele din primul grup au un inventar extrem de bogat, calitativ şi cantitativ (circa 200 piese), constituit numai din vase şi obiecte de aur şi argint, din geme preţioase şi monede. Într-un singur mormînt (nr. 9), apare un vas de lut, pe care autorii, datorită caracterului său cu totul deosebit, îl reproduc în planşa colorată nr. XI; un vas dintr-o pastă grosolană, cu corpul piriform şi două torţi scunde, de o formă comună în epoca imperială, dar cu o stranie glazură albastră, aplicată neregulat în partea superioară a pîntecului, care nu se întîlneşte în lumea romană (influenţă a Persiei vecine?).

Datorită numeroaselor fotografii şi a desenelor care însoţesc descrierea din text, putem admira geme incise şi camee, arme de paradă, diademe, centuri şi bijuterii împodobite cu pietre semipreţioase (almandine, turcoaze, ametiste, cornaline) şi cu cristale de rocă; harnaşamente de cai, vase, farfurii şi picioarele bogatelor paturi funerare de argint. Un număr considerabil de monede romane şi partice permite nu numai datarea diferitelor morminte, dar şi interesante observaţii asupra valorii de circulaţie şi tezaurizare a monedei romane de la începutul epocii imperiale (aureii lui August apar în toate mormintele, împreună cu monedele Antoninilor sau ale lui Gordianus şi Hostilianus). Inventare atît de bogate sînt extrem de rare în necropolele de epocă romană: doar în unele morminte din sudul Uniunii Sovietice (la Kerci

spre exemplu) se mai întîlneşte un lux asemănător.

Cea mai mare parte a obiectelor de aur — săbii, inele, sigilii, diademe, centuri şi salbe — constituie, fără îndoială, nu numai splendide exemple de orfevrărie, ci şi atributele puterii unei clase dominante, care timp de aproape două secole a deţinut cel mai înalt rang, pe lîngă regele Iberiei. Problemele ridicate de aceste inventare sînt multiple şi noi vom încerca să scoatem în evidenţă pe acelea care ni se par mai importante.

Ceea ce caracterizează inventarele primului grup de morminte şi le deosebeşte de cele ale grupului al doilea e nu numai excepţionala lor varietate şi bogăţie (şi din punct de vedere numeric), dar şi numeroasele inscripţii greceşti care sînt gravate cu caractere foarte clare pe geme şi vase de argint. Astfel, necropola iese din anonimat şi ne permite să cunoaştem numele, titulatura, imaginea unei categorii de înalţi demnitari ai curţii iberice *(eristhavi* sau *pitiaxes)* — Asparoug, Zevak, Bersouma — şi ale soţiilor lor. Două stele, deja cunoscute în revistele de filologie orientală, una bilingvă (greco-araziană), cealaltă în limba araziană, refolosite în mormîntul nr. 4, au completat datele oferite de inscripţiile de pe geme şi argintărie şi au permis cunoaşterea unor pagini cu totul noi din istoria politică şi socială a Iberiei din sec. II şi III e.n.

Mormintele grupului 2, datate printr-o monedă de aur a lui Constantius II emisă în Orient între 353 şi 361, aparţinînd tot unei clase de oameni avuţi, sînt mai rudimentare, în ceea ce priveşte structura, cum am observat mai sus, şi au un inventar mai redus din punct de vedere numeric, fiecare mormînt conţinînd maximum 15—16 obiecte.

De asemenea, spre deosebire de primul grup, lipsesc cu totul vasele de argint; apar în schimb vase de sticlă şi fibule de fier.

Cu toate acestea, trăsăturile comune ale inventarelor sînt considerabile, aş spune chiar esenţiale: din nou apar picioarele de argint ale paturilor funerare de un complicat profil « baroc » şi splendidele exemplare de orfevrărie — spade, inele-sigilii, diademe şi salbe — care, fără îndoială, reprezintă atribute ale puterii unei clase dominante. S-ar putea deci presupune că e vorba de aceeaşi clasă de eristhavi sau pitiaxes. Totuşi autorii, în lipsa mărturiilor epigrafice, consideră ca necropolă a eristhavilor numai primul grup de morminte.

Excepţional este şi faptul de a putea studia bogatele inventare ale aceleiaşi necropole timp de trei secole; şi datorită acestei cercetări generale, autorii fac o serie întreagă de importante observaţii stilistice şi tehnice (cap. VIII) asupra podoabelor de aur şi argint de la Armazis-hevi. E clar că se pot deosebi trei grupe de obiecte: *a)* produse ale artei greco-romane, desigur importate din respectivele regiuni de cultură (farfurii şi tăvi de argint şi un număr remarcabil de geme incise şi camee); *b)* obiecte din aceleaşi categorii (argintărie şi glipticǎ), produse ale industriei artistice locale, derivate, mai mult sau mai puţin direct, din modele clasice în circulaţie, şi poate, în parte, chiar din exemplarele grupului precedent; *c)* obiecte de artă locală, orfevrărie şi bijuterie policromă, care trebuie considerate, cu drept cuvînt, creaţie originală Kartlo-iberică.

Ne surprinde slaba influenţă a artei sasanide care, cel puţin din motive topografice, ar fi putut să fie puternic reprezentată: însă nu-i putem atribui decît o singură farfurie de argint din mormîntul nr. 2 (de la jumătatea sec. III) care ne oferă în centru imaginea unui personaj într-o bogată îmbrăcăminte iraniană şi cu o inscripţie în limba persană cu numele « divinului Ardaşir », poate chiar Ardaşir I (cf. imaginii altor regi sasanizi, ca Ormiz IV, Varahran VI, Hisro II etc.). Primul şi al doilea grup de obiecte apar numai în necropola eristhavilor (sec. II—III) care corespunde perioadei celor mai strînse legături dintre regii Iberiei şi Roma; e logic să presupunem ca multe din obiectele primului grup să fie chiar darurile oferite de romani înşişi regilor şi demnitarilor iberi, care, ca Farasman II, au mers la Roma ş

au fost primiți cu onoruri deosebite. Astfel se pot considera unele exemplare din mormîntul lui Asparoug — farfuria cu bustul lui Antinoos (pl. XLI), două elegante oinochoai de argint (pl. XLIII, cf. și pl. LXXXIV, fig. 56—56 *a*), o gemă fixată în placheta de aur a unei centuri, cu un delicat profil de Menadă încununată cu iederă (pl. I bis 4; XLV, 2). De asemenea, farfuria de argint din mormîntul cristhavului Bersouma (p. LIV—LV, fig. 26) cu un fin decor de palmete drepte și răsturnate pe margine și o inscripție greacă punctată în jurul piciorului: ἐγὼ βασιλεὺς Φλ. Δάδης ἐχαρισάμεν Βερσοῦμα πιτιάξες (pe care autorii, dimpotrivă, o socotesc un produs al artei gruzine), sau tava din mormîntul nr. 6, cu bustul unei divinități feminine, cu o blană de ied peste umerii goi și un imens corn al abundenței (pl. VIII, LXVIII); pentru a încheia cu această exemplificare, amintim încă două geme, extrem de fine, una din mormîntul nr. 7, cu Acteon, care se apără de atacul înverșunatului cîine al Artemidei (fig. 54), cealaltă cu un frumos profil de tip elenistico-asianic, care nu cred să reprezinte, așa cum propun autorii, portretul idealizat al lui Alexandru cel Mare, ci, mai curînd, o imagine feminină, poate o zeiță.

Aceste piese și numeroase altele similare nu fac decît să îmbogățească seria deja bogată a argintăriei și glipticei elenistico-romane, pe care regii « barbari » obișnuiau adesea să-și graveze numele (cf. tava de argint dintr-un mormînt de la Kerci, cu numele lui Rescuporis II, tot punctată — βασιλέως Ρησκουπόρει. — Ellis H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 384).

Pentru noi, care urmărim cu deosebită atenție influențele artei greco-romane în ținuturile cele mai îndepărtate ale Europei Orientale și ale Asiei, grupul al doilea prezintă un interes deosebit; și pe marginea descrierii analitice făcute de autori, credem util să adăugăm cîteva observații pentru a scoate în evidență caracterul său specific. Cronologic acest grup corespunde, ca și cel precedent, perioadei celor mai strînse legături cu Roma. Și faptul acesta explică deosebita fidelitate față de modelele clasice, în ceea ce privește repertoriul decorativ.

Privind aceste piese, nu se poate vorbi de o artă greco-iberă, în sensul în care ne referim de exemplu la arta greco-scitică, greco-bactriană sau greco-sasanidă; adică nu poate fi vorba aci de una din acele viguroase ramuri ale artei grecești dezvoltată în ținuturi depărtate sau foarte îndepărtate de patria de origine, unde stăpînirea mijloacelor expresive e în slujba subiectelor și temperamentelor artistice locale.

Obiectele de argint de la Armazis-hevi sînt create de meșteri pricepuți care tind să imite în modul cel mai perfect posibil o marfă de import foarte prețuită și lucrează pentru a satisface pretențiile unei singure clase sociale.

Regii Iberiei, care, așa cum rezultă din inscripția amintită de pe tava cristhavului Bersouma, adoptau nume romane — Flavius Dades — și demnitarii lor erau dornici să aibă acele obiecte, pe care ei le admiraseră chiar la Roma.

Imaginile de pe inelele-sigilii, de altfel răspîndite în întreaga lume antică, capătă forme pur romane, fie printr-un viu naturalism al portretului (sigiliul lui Asparoug, pl. XLV, 1), fie prin detaliile de îmbrăcăminte și pieptănătură, vezi, spre exemplu, gema cu imaginile față în față, ale lui Zevakh și a soției lui Karpak (inscripție greacă: Ζευάχης ζόη μοῦ Κάρπακ, pl. XLV, 3), unde gravorul local îl înfățișează pe acest pitiaxes cu părul și barba după moda lui Antonin Piul, iar pe soția lui cu caracteristica pieptănătură cu coc în creștetul capului a Faustinei senior. Numeroasele monede romane descoperite în fiecare mormînt au putut constitui unul din izvoarele cele mai directe de inspirație.

Cît privește argintăria din acest grup, fie farfuriile mai mult sau mai puțin adînci, fie tigăile cu o coadă lungă terminată cu o protomă ovină, repetă motive binecunoscute, ca striuri drepte sau ondulate, frunze mari de viță și ciorchine de struguri, « tondi »

decorate cu un bust uman în altorelief (de un efect rece și chiar neplăcut este bustul viril — un împărat roman? un principe iberic? — care decorează centrul farfuriei adînci, pl. LXIX—LXX); chiar motivul calului lîngă un altar — foarte răspîndit în regiunile pontice — e tratat după modelele clasice, într-un net contrast, de exemplu, cu puternicul realism al cailor înfățișați pe argintăria bactriană. Lipsa de originalitate totuși nu ne împiedică de a aprecia la justa ei valoare această argintărie din punctul de vedere al tehnicii, care e întotdeauna precisă, ireproșabilă, perfectă.

Observațiile atente ale autorilor asupra diferitelor procedee tehnice folosite în făurirea obiectelor de argint — turnare, ciocănire, sudare, incizare — arată înaltul grad de dezvoltare a toreuticii în antica Iberie; cea mai evidentă dovadă, după autori, o constituie picioarele paturilor funerare, cu un profil extrem de complicat (pl. LXXVII; fig. 30, 40, 41), obținute cu o foaie de argint bătută pe un nucleu de lemn.

Ceea ce trebuie însă considerat drept un aport cu totul original al artei Kartlo-iberice este orfevrăria și bijuteria policromă, din mormintele din sec. II—III și din sec. IV, care reflectă un deosebit gust ornamental, o înaltă viziune decorativă și un fast necunoscut lumii greco-romane. Singurele comparații se pot face doar cu obiectele din unele morminte de la Kerci, mai ales pentru centuri și harnașamente de cai, împodobite cu mici plăci dreptunghiulare de aur și pietre prețioase (Minns, *op. cit.*, p. 328) și pentru sticluțele minuscule de parfum, tot din aur.

Tehnica e de o măestrie rar întîlnită și de o varietate neașteptată: salbe și brățări, în formă de rețea, panglică sau lănțișoare, obiecte granulate, filigranate și « cloisonnés ». Nespus de bogată e fantezia bijutierilor în aplicarea pe aur a nenumăratelor geme, camee, pietre multicolore, pastă de sticlă și smalț.

Între atîtea bijuterii e greu de ales pentru exemplificare; este de ajuns să citām salba din mormîntul nr. 7 (pl. IX, LXXX, 12), o podoabă feminină de mare lux, formată dintr-un lanț dublu cu o mică cutie pentru amulete și o sticluță pentru parfum cu un capac ermetic, adevărată capodoperă a meșteșugului artistic. E o artă în slujba vieții de fast la curte și mai ales a fastului funerar al personajului decedat. Prezența aceleiași categorii de bijuterii în mormintele databile din sec. II pînă în sec. IV (inele, cercei, brățări, salbe) permite autorilor un interesant studiu tipologic asupra evoluției fiecărei categorii de podoabe în parte.

Această orfevrărie ne permite să vorbim de existența unei școli originale care se dezvoltă în regiunea Kartlo-iberică cu o străveche tradiție a meșteșugului, despre care atît izvoarele scrise — legenda Argonauților — , cît și descoperirile arheologice — de la bijuteriile din mormîntul de la Trialeti, din epoca bronzului mijlociu, apoi mai tîrziu în epoca fierului (necropola de la Samtavro) pînă la așa-numitul tezaur de la Akhalgori din epoca elenistică — dovedesc o neîntreruptă linie de dezvoltare.

Față de luxul și bogăția mormintelor descrise pînă acum, mormintele sărace, care corespund cronologic cu cele ale eristhavilor, ne dau o imagine izbitoare a prăpastiei care despărțea aristocrația sclavagistă de masa populației, care producea bogățiile materiale, fără a putea profita de ele.

E vorba numai de patru morminte, două cu ciste de piatră și două cu ciste de țigle și olane (ultimele două, prin sistemul acoperămîntului, sînt dintr-o categorie cunoscută în necropolele noastre tumulare), de un tip care apare și într-o altă necropolă « a marei Mțheta », Samtavro.

Inventarul acestor morminte sărace e compus din vase de lut — de notat o oinochoe pîntecoasă, cu toarta împodobită cu un mic șarpe în relief, evident derivată dintr-un original de metal (p. CIX, 7) — perle din pastă de sticlă, catarămi, inele de fier cu geme, cercei de bronz, un as de fier, dinari din timpul lui August. Forma vaselor de lut, ca și aceea a altor obiecte din inventar — cercei și catarămi — amintește de forma vaselor și podoabelor de

aur şi argint din necropolele eristhavilor din sec. II—III e.n. Dar aceste vase şi obiecte modeste nu sînt pentru noi de o importanţă mai mică decît cele din aur şi argint; de aceea am fi dorit ca prezentarea lor, într-un volum atît de bogat ilustrat, să fi fost mai detaliată şi nu limitată numai la două planşe, la o scară foarte redusă (pl. CVIII—CIX).

Mormintele de epocă feudală continuă, din punct de vedere al structurii şi al ritului, pe cele precedente. Din cauza lipsei de spaţiu pe terasa îngustă de la Armazis-hevi, ele s-au îngrămădit, la început, printre ruinele termelor şi locuinţelor din epoca anterioară (sec. II—IV e.n., vezi planul general) şi apoi au ocupat povîrnişurile păduroase ale munţilor care înconjurau terasa.

O treime din mormintele acestei necropole a fost jefuită (desigur, cele mai bogate). O treime sînt fără inventar. Aşadar rămîn pentru studiu doar o treime din ele.

Ritualul pare a nu se deosebi de cel al necropolei din sec. IV. Mormintele sînt totdeauna colective, ajungînd pînă la nouă depuneri (aceste depuneri succesive, care obligau la repetata deschidere a cistelor, au facilitat desigur jefuirea). Inventarele nu sînt nici sărace nici monotone, dar par modeste prin comparaţia inevitabilă cu cele excepţionale ale mormintelor din sec. II—IV. Inventarul e compus aproape exclusiv din obiecte de podoabă — ace, inele, cercel, brăţări, catarămi, aplice, perle, sigilii, fibule din bronz, aur şi argint, totdeauna împodobite cu pietre semipreţioase, ca lapislazzuli, coralul, cornalina etc. Unele rozete de podoabă şi o cutiuţă în formă de floare cu o grenată la mijloc amintesc elemente similare găsite în mormintele eristhavilor, dovedind continuitatea unei producţii locale.

Vasele din sticlă, rare în necropola anterioară, devin acum frecvente.

Elementele cronologice pentru această vastă necropolă sînt destul de puţine: primul, de ordin stratigrafic, ne fixează un *terminus ante quem;* un grup de morminte taie un edificiu din sec. IV, adică mormintele sînt posterioare acestei date. La aceeaşi constatare ne conduc unele fibule, tip « arbalete », posterioare sec. IV. Două monede (« fels ») arabe din sec. VIII — una găsită chiar într-un mormînt — ne dau un preţios indiciu despre durata necropolei.

O bogată bibliografie, indice de persoane, de lucruri şi de localităţi, completează acest volum, care prin analiza detaliată, efortul de a clasifica un material atît de abundent şi nou, şi bogăţia ilustraţiilor, ne permite să cunoaştem în condiţiile cele mai bune o necropolă unică prin varietatea datelor pe care ni le oferă.

Gabriella Bordenache

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AA	— *Archäologischer Anzeiger.*
ACMI	— *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1915, 1942, 1943.
ActaArch	— *Acta Archaeologica*, Budapesta.
AÉ	— *Archaeologiai Érlesilö.*
AEM	— *Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich.*
AISC	— *Anuarul Institutului de studii clasice*, Cluj, I—V, 1928—1948.
AnD	— *Analele Dobrogei*, I—XII, 1920—1938.
AnnÉp	— *Année Épigraphique.*
AR	— *Archeologické Rozhledy.*
ArchHung	— *Archaeologia Hungarica.*
ARMSI	— *Academia Romtnă. Memoriile Secţiei Istorice*, seria II, 1886/1887—1916/1919, seria III, 1922/1923—1944/1945.
BCH	— *Bulletin de Correspondance Hellénique.*
BCMI	— *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I—XXXVII, Bucureşti.
BerRGK	— *Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.*
BStAc	— *Buletinul Ştiinţific al Academiei R.P.R.*
BSH	— *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique*, Bucarest, 1912—1947.
BSNR	— *Buletinul Societăţii Numismatice Romtne*, Bucureştl, I—XLI, 1904—1947.
CIG	— *Corpus Inscriptionum Graecorum.*
CRAI	— *Comptes rendus des séances. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.*
Dacia	— *Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958.
DIR	— *Documente privind istoria Romtniei*, Bucureşti, 1951.
DissPann	— *Dissertationes Pannonicae.*
DolgCluj	— *Dolgozatok-Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie*, Cluj, I—X, 1910—1919.
DolgSzeged	— *Dolgozatok-Travaux de l'Université Fr. Joseph*, Szeged.
ED	— *Ephemeris Daco-Romana*, Bucureşti—Roma, I—X, 1923—1945.
EAF	— *Etnographisch-archäologische Forschungen.*
ESA	— *Eurasia Septentrionalis Antiqua.*
FHG	— *Fragmenta Historicum Graecorum.*

Godišnik-Plovdiv — *Godišnik — Annuaire du Musée National Archéologique de Plovdiv.*
Histria, I, 1954 — *Histria, Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1954.
IGB — *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae.*
IGRR — *Inscriptiones Graecae ad Res Romanes pertinentes.*
ILS — Dessau, *Inscriptiones latinae selectae.*
IOSPE — Latischew, *Inscriptiones orae Septentrionalis Ponti Euxini.*
Izvestiia-Institut — *Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.*
JÖAI — *Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien.*
KS — *Краткие сообщения Института истории материальной культуры.*
Materiale — *Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R.*, vol. I (1953); *Materiale şi cercetări arheologice*, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1958); vol. VI (1959).
MIA — *Материалы и исследования по археологии СССР.*
OGIS W. Dittenberger, *Orientis graeci inscriptiones selectae.*
PA — *Památky Archeologické.*
PIR — *Prosopographia Imperii Romani. Saec. I—II—III.*
PrzegArch — *Przegląd Archeologiczny.*
PZ — *Prähistorische Zeitschrift.*
RE — Pauly-Wissowa, *Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.*
RevPhil — *Revue de Philologie, de Littérature et d'Histoire ancienne.*
RHSEE — *Revue historique du Sud-Est européen*, Bucarest, I—XXIII, 1924—1946.
RIASA — *Rivista dell'Istituto di Archeologia e storia dell'Arte.*
RI — *Revista istorică*, I—XXXIX, Bucureşti, 1915—1946.
RIR — *Revista istorică romînă*, Bucureşti, I—XVII, 1931—1947.
SA — *Советская археология.*
SBWien — *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Classe.*
SCIV — *Studii şi cercetări de istorie veche*, Bucureşti.
SCN — *Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti.
SEG — *Supplementum Epigraphicum Graecum.*
SGDI — *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften* hrsg. H. Collitz und F. Bechtel, Göttingen, 1884—1915.
Syll — W. Dittenberger, *Syllogae Inscriptionum Graecarum.*
Vjesnik-Split — *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku.*
WPZ — *Wiener Prähistorische Zeitschrift.*
ZfE — *Zeitschrift für Ethnologie.*

DIN SUMAR

RAPOARTE PRELIMINARE ASUPRA SĂPĂTURILOR DIN 1957

C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR şi N. ZAHARIA, Cercetările de la Mitoc.
C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR, AL. PĂUNESCU şi N. HARTUCHI, Cercetări paleolitice în Dobrogea.
C. S. NICOLĂESCU-PLOPŞOR, M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, N. CONSTANTINESCU, DAN G. TEODORU, EMILIA ZAHARIA, ADRIAN FLORESCU, MARILENA FLORESCU şi GH. DIACONU, Şantierul arheologic Bicaz.
D. BERCIU, SEBASTIAN MORINTZ şi P. ROMAN, Săpăturile de la Cernavodă.
CORNELIU N. MATEESCU, Săpături arheologice la Vădastra.
ADRIAN C. FLORESCU, Săpăturile de la Andrieşeni.
EUGEN COMŞA, Săpături arheologice la Boian — Grădiştea Ulmilor.
M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA şi ADRIAN C. FLORESCU, Săpăturile arheologice de la Truşeşti.
SZÉKELY ZOLTÁN, Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară.
M. DINU, Şantierul arheologic de la Valea Lupului.
ADRIAN FLORESCU şi MARILENA FLORESCU, Sondajul de la Gîrceni.
SEBASTIAN MORINTZ, Săpăturile de la Bîrseşti.
ALEXANDRU VULPE, Săpăturile de la Costeşti — Ferigele.
CONSTANTIN PREDA, Săpăturile de la Alexandria.
EM. CONDURACHI şi colaboratori, Şantierul Histria.
RADU VULPE, Şantierul arheologic Popeşti.
EXSPECTATUS BUJOR, Şantierul arheologic Murighiol.
C. DAICOVICIU, N. GOSTAR şi H. DAICOVICIU, Şantierul arheologic Grădiştea Muncelului — Costeşti.
D. PROTASE şi I. ŢIGARA, Şantierul arheologic Soporul de Cîmpie.
D. PROTASE, Şantierul arheologic Alba Iulia.
M. MACREA, Şantierul arheologic Caşolţ — Boiţa.
IULIAN ANTONESCU, Săpăturile de la Gabăra — Porceşti.
IOAN T. DRAGOMIR, Săpăturile arheologice de la Largu.
ION NESTOR şi EUGENIA ZAHARIA, Săpăturile de la Sărata — Monteoru.
M. MACREA, Şantierul arheologic Someşeni — Cluj.
I. BARNEA şi VIRG. BILCIURESCU, Şantierul arheologic Basarabi.
M. CHISVASI COMŞA, Săpăturile de la Bucov.
BUCUR MITREA, Săpăturile de la Satu Nou.
ION NESTOR şi EUGENIA ZAHARIA, Săpăturile de la Dridu.
Á. DANKANTIS şi I. FERENCZI, Săpăturile arheologice de la Ciumbrud.
GR. FLORESCU şi R. FLORESCU, Săpăturile arheologice de la Capidava.
GH. ŞTEFAN, I. BARNEA, M. CHISVASI-COMŞA şi B. MITREA, Săpăturile de la Garvăn.
PETRE DIACONU, Săpăturile de la Păcuiul lui Soare.
TRIFU MARTINOVICI şi ŞTEFAN OLTEANU, Şantierul Suceava.
PETRE DIACONU, Săpăturile de la mănăstirea Neamţu.
DORIN POPESCU, N. CONSTANTINESCU, GH. DIACONU şi SEBASTIAN MORINTZ, Şantierul arheologic Tîrgşor.
VIRGIL VĂTĂŞIANU, N. CONSTANTINESCU şi MIRCEA RUSU, Cercetările arheologice de la mănăstirea Brîncoveni.
I. IONAŞCU, VL. ZIRRA, SEBASTIAN MORINTZ, GH. CANTACUZINO şi DINU V. ROSETTI, Şantierul arheologic Bucureşti.

STUDII ŞI CERCETĂRI

GH. I. BICHIR, Cercetări arheologice pe terasa dreaptă a rîului Colentina.
CONSTANTIN PREDA, Săpăturile arheologice de la Sîncrăieni.
I. I. RUSSU, Inscripţii din Dacia.
E. ZAHARIA, Morminte sarmatice descoperite la Ciolnagi în 1949.
I. BARNEA, Descoperiri arheologice din epoca feudală la Mangalia.
GH. DIACONU, Contribuţii la cunoaşterea culturii medievale de la Suceava în veacurile XV — XVI.

Din

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

au apărut:

anul I,	1950, 2 n-re (a 5 lei);
anul II,	1951, 2 n-re (a 5 lei);
anul III,	1952 (8 lei);
anul IV,	1953, 4 n-re (2 n-re duble a 5 lei);
anul V,	1954, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
anul VI,	1955, 4 n-re (2 n-re duble a 6 lei);
anul VII,	1956, 4 n-re (2 n-re duble a 8 lei);
anul VIII,	1957, 4 n-re (n-r cvadruplu, 16 lei) (epuizate);
anul IX,	1958, 2 n-re (a 12 lei);
anul X,	1959, 2 n-re (a 12 lei).

Numerele se pot comanda, direct sau prin poştă, prin

LIBRĂRIA ACADEMIEI R.P.R.

Bucureşti, Calea Victoriei nr. 27.

Numerele curente se găsesc de vînzare la orice librărie ştiinţifică din ţară.

Abonamentele se fac la oficiile poştale, prin factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituţii.

Pentru străinătate, cererile de numere izolate sau de abonamente se fac prin întreprinderea de stat pentru comerţ exterior „Cartimex" I.S.C.E., str. Aristide Briand nr. 14, sau Căsuţa poştală 134—135 Bucureşti.

Lei 12.—